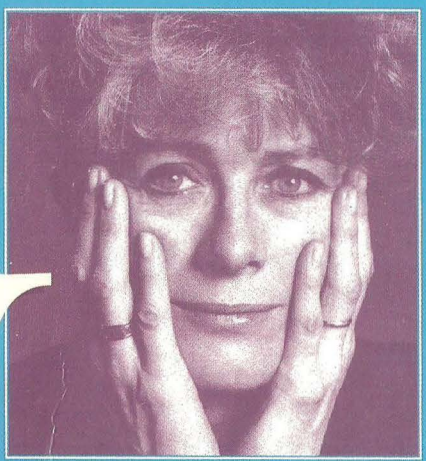
İLETİŞİM

GEÇMİŞ GELECEK

Vanessa Redgrave

bir yaşamöyküsü

VANESSA REDGRAVE • **Bir Yaşamöyküsü**

İletişim Yayınları 300 • Geçmiş Gelecek Dizisi 1
ISBN 975-470-440-6

1. BASKI ©İletişim Yayıncılık A. Ş. Ağustos 1994
© Vanessa Redgrave Enterprises Ltd 1991

KAPAK Ümit Kıvanç
DIZGI Remzi Abbas
DÜZELTİ Mehmet Kara
UYGULAMA Filiz Burhan
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 34400 Cağaloğlu İstanbul
Tel. 516 22 60-61-62 • Fax: 516 12 58

VANESSA REDGRAVE

Bir Yaşamöyküsü

An Autobiography

ÇEVİREN *Püren Özgören*

iletişim

1

30 Ocak 1937 cumartesi günü, bir kar fırtınasının ortasında doğmuşum. Annem o sırada, akşamın altısında Londra'daki Blackheath'de, bir doğum kliniğindeymiş, babamsa Old Vic tiyatrosunda Laurence Olivier ile düello ediyormuş: Hamlet'e karşı Leartes. Biri, sahnenin yan kanadından babama, "Bir kız," diye fısıldamış; oyun bittikten sonra seyirci selâmlanırken Olivier öne doğru ilerleyerek Leartes'in bir kızı olduğunu duyurmuş. Babam fazla söz etmese de bu öyküyle gururlanırdı. Öyküyü anneme anlatmış; anneme göre Olivier şöyle demiş: "Bayanlar, Baylar, bu gece büyük bir oyuncu doğdu; Leartes'in bir kızı oldu."

Sesiyle, kokusuyla duru bir biçimde anımsayabildiğim ilk şey, 1940 ağustosunda, bir yaz sabahının erken saatleri. Üç yaşındaydım. Bahçede yalnızdım, bir kâse dolusu, sütlü Kellogg Pirinç Gevreği yiyordum. Güneş parlıyordu, hava çimenlerden ve kocaman kestane ağacının yapraklarından yükselen serin, tatlı, nemli kokuyla dolmuştu. Birkaç böcekle sinek uçuşuyordu, sessizliği bozan tek şey, onların vızıltısıyla gevreklerin ezilirken çıkardığı çıtırtıydı. Birden gökyüzünc

tiz bir çığlık yayıldı. Evin en üst katındaki, ahşap çerçeveli pencerelerden biri açıldı; küçük erkek kardeşimin dadısı Dulcie Shave başını dışarı uzatmış, bağırıyordu: "Vanessa! İçeri gel. DERHAL içeri gel!"

Çığlık, bir hava saldırısını haberleyen sirenden çıkıyordu; bu, o güne kadar duyduğum ilk siren sesiydi. Rachel, yani annem o haftanın her gecesini bodrumda geçirdiğimizi anımsıyor; bombalar kentin dörtbir yanına ve Londra'nın yoğun yerleşim bölgelerinden biri olan Doğu Yakasına düşüyormuş. Rachel yere döşekler yaymış, mum ışığında bebek Corin ile bana masallar anlatmış, ninniler söylemiş:

Altın uykular gözlerinizi öpsün,
Gülücükler sizi uyandırsın.
Uyuyun, minik meleklerim
Size güzel ninniler söylerim.

Hava saldırılarının hemen ardından Corin, Rachel ve ben St.John's Wood'daki kiralık evden ve annemin keyfi yerindeyken "Mikey" ya da"Mişa" diye seslendiği babamdan ayrılıp, Herefordshire'daki Bromyard kasabasına gittik. Michael akşamları Robert Ardrey'in *Gürleyen Kaya* adlı oyununda oynuyor, bir yandan da derhal göreve başlamak için donanmadan çağrı kağıdı bekliyordu.

1938'de, Başbakan Neville Chamberlain, Üçüncü Reich'ın Şansölyesi Adolf Hitler ile Münih'te yaptığı zirve toplantısından dönünce, elindeki belgeyi sallayarak,"Yurdumuza barış" getirdiğini söylemişti. Birkaç yıl önce Rachel'e sordum:"Bunu duyduğun zaman ne düşündün?" "O sıralar, şimdi bildiklerimizi bilmiyorduk," dedi. "Bir süre daha savaş olmayacağını öğrenmek beni öyle rahatlatmıştı ki. Ergeç savaş çıkacağını biliyorduk, ama az da olsa zaman kazanmış olduğumuz için şükrediyordum."

Rachel ile Michael 1935'de, birlikte rol aldıkları mevsimlik

repertuvar oyunları sırasında Liverpool'da tanışmış, birbirlerine aşık olmuşlardı. Yirmi dört yaşındaki Rachel, iki yıldır kadrolu oyuncuydu ve Stratford-upon-Avon'daki ilk sözleşmeli yılında Jüliet'i büyük bir başarıyla oynamıştı. Babası Eric Kempson, Rugby'de fen dersleri öğretmeniymiş, daha sonra Dartmouth'daki Kraliyet Denizcilik Kolejinin müdürlüğüne atanmış. Rachel'in annesi Beatrice Ashwell ise bir kimyacının üç kızının en küçüğüymüş. Adı da, gençliğinde kendisi de çok güzel olan bu kadın onu tanıdığımızda oldukça içe dönük ve düşkırıklığına uğramış biriydi. Annem bize, Beatrice'in evliliğinde umduğunu bulamadığını söylemişti. Annem babasına tapardı, annesini ise, özellikle Eric'in 1948'deki ölümünden sonra, daha çok bir başbelâsı olarak görürdü."Bir gün ona benzemeye başlarsam," derdi," hemen uyarın beni." Onu yatıştırırdık:"Sen asla onun gibi olamazsın." Annemin ailesi tuhaf, açıklanması olanaksız düşmanlıklarla, ateşli hayranlık ve kızgınlıklarla, bağışlanamaz, kesinlikle ağza alınmaması gereken bir şeyin söylenmesini ya da yapılmasını izleyen, otuz- kırk yıllık dargınlıklarla bezeliydi. Bu durumu çok eğlendirici bulur, nedenlerini hiç sormazdık.

Michael ile Rachel Liverpool'daki tanışmalarından bir yıl sonra, 1936'da evlenmişler. Bunun üzerine Lilian Baylis her ikisini de yanına, Londra'daki Old Vic Tiyatro Topluluğuna çağırmış. Baş oyuncular Laurence Olivier ve Edith Evans zâten tiyatro dünyasının önemli adlarıymış. Ötekiler, Alec Guinness gibilerse o mevsimdeki ilk küçük rollerini oynuyorlarmış. Yalnızca iki yıllık bir repertuvar deneyimi olmasına karşın, en iyi rollerin kimisi Michael'a verilmiş. 1936 yılı sona ererken, *Beğendiğiniz Gibi*'de Rosalind rolündeki Edith Evans ile Orlando'yu, Wycherley'in *Taşralı Zevce*'sindeyse Ruth Gordon'un karşısında Bay Horner'i oynuyormuş.

Aklım ermeye başladığında, yani 1940 yılının ağustosunda, babam Britanya'nın en tanınmış film yıldızıydı. Alfred

Hitchcock *Kaybolan Kadın* filminde ona rol vermiş, ayrıca Carole Reed'in *Yıldızlar Yere Bakar* adlı filminde oynamıştı. Reed bu filmi, A.J.Cronin'in, bir madencinin özel bir kömür şirketine karşı grev başlatan oğlunu anlatan romanından uyarlamış, film ilk gösterildiği zaman, 1940'da büyük bir başarı kazanmıştı; madencilerin savaş sırasında ve savaştan sonra giderek artan, kömür sanayinin devletleştirilmesi yolundaki istemlerine katkıda bulunduğu söylenir. Filmi ilk kez 1987'nin ocak ayında, bir pazar günü akşamüstü, çevrildikten neredeyse elli yıl sonra televizyonda izledim. Ulusal Madenciler Sendikasının bir yıl süren grevi yeni sona ermişti; filmin özellikle bir sahnesi beni çok etkiledi. Yaşlıca bir madenci, orta sınıftan, sendika karşıtı bir kasaptan veresiye et ister. Karısı zatürreden yatmaktadır. Kasap sövüp sayar, onu polis çağırmakla tehdit eder. "Elbette!" diye haykırır yaşlı madenci. "Elbette çağırırsın, sen ve senin gibiler polisin efendisi değil misiniz zâten?"

'Michael Redgrave Evde', o yılların en iyi foto-haber dergilerinden biri olan Picture Post'da yayınlanan, özel bir makaleydi. Michael söyleşide Equity'e, aktörler sendikasına duyduğu ilgiden ve savaştan sonra tiyatronun almasını umduğu biçimden söz etmiş: "Devlet bütün tiyatrolara parasal destek sağlamalı, tiyatroya yeni izleyici çekmenin ve yeni yazarları yüreklendirmenin tek yolu bu." Michael ile Rachel'in piyano başında şarkı söylerken çekilmiş bir fotoğrafları var. Rachel elinde bir fincan çayla basamakları çıkıyor; şık, kruvaze bir takım elbise giymiş olan Michael, üç yaşındaki kızı Vanessa ile birlikte saksıdaki sardunyaları suluyor. Ama fotoğrafların yayınlandığı günlerde hava saldırıları başlamış, babamdan ayrılmak zorunda kalmıştık. Rachel, Dulcie dadımız, Corin ve ben, Michael'ı Londra'da bırakarak bir taksiye bindik, üzgün üzgün Paddington İstasyonuna yollandık. Dev boyutlu, canavar motorlar Büyük Batı Garının kemerlerine, demir kolonlarına buhar sütunları püskürtüyordu. Kurumun, buharın ve du-

manın ortasındaki insanlar, yığınlar halinde, itişerek vagonlara doluşuyordu. Pencerelere, yolcuları cam kırıklarından korumak için, çaprazlamasına tel örgü gerilmişti. Rugby'den geçtik, Worcester'de aktarma yaptık ve sonunda Herefordshire'da, küçük bir istasyonda trenden indik: Bromyard.

İstasyonda bizi lacivert yağmurluk giymiş bir adam karşıladı, tepesi sivri bir kasket takmıştı; acı acı eskimiş deri ve benzin kokan, küçük bir arabaya bindik. Küçük kasabayı geçtik, çok dik bir tepeye tırmandık, birkaç tane beyaz kapıdan geçtikten sonra, gri bir kapının ve ufak tefek, yaşlıca bir kadının önünde durduk. Büyükbaba Eric'in kuzeni Lucy Wedgwood Kempson, "Hah! Demek geldiniz, canlarım!" diye bağırdı, bizi Whitegate'deki evine buyur ederken. Islak, kauçuk bot ve çizme kokan bir sundurmadan geçtik. Kuzen Lucy bize barometresini gösterdi; hava basıncını anlamak için, yanından her geçişte bu eski kadranlı aygıta hafifçe vururdu. Hole girince, gül taçyapraklarının ve kızarmış ekmeğin kokusu ve yer döşemesindeki gevşemiş bir parkenin çıkardığı kof sesle karşılaştık. Çaydan sonra geniş bir merdivenden evin en üst katına, Corin ve Dulcie Dadıyla paylaştığım yatak odasına çıktık.

Kuzen Lucy, Rachel'e "Rachel-sevgilim" derdi; Corin'le bense, "Corin-sevgilim" ve "Vanessa-sevgilim"dik. Burnunun yanındaki iri yara izi, uçuk mavi gözlerini örten, kalın camlı gözlüğü yüzünden ilk bakışta oldukça çirkin gelirdi insana. Ama yorulmak bilmeyen, her zaman ilginç olabilen, ilgisini üzerimizden eksik etmeyen bir kadındı. Emekli olmadan önce, Londra'daki Bedford Kolejinin müdürüymüş, Londra Üniversitesini bitiren ilk kadınlardan da biriymiş.

Taşraya vardığımızda mevsim yazdı, hava çok geç kararıyordu. Ama sonbahar, sonra da kış gelince büyük ev serin ve karanlık bir yer olup çıktı. Evde elektrik kullanılmıyordu. Tasarruf yapmak ve karartma kararına uymak için sahanlıkta,

yatak odalarımızda küçük, parafinli gece lambaları kullanıyorduk. Kurallar gereği bütün camlara, perdelerin altına siyah storlar takılmıştı; ancak çok cılız bir ışık kullanmamıza izin veriliyordu. Corin'le geceleri korkuyorduk, bu nedenle Dulcie Dadı yanımıza gelinceye kadar gece lambasının yanmasına izin vardı. Rüzgâr batıdan, duru günlerde yatak odamızın penceresinden görebildiğimiz, Galler bölgesindeki dağlardan esince storlar çatırdar, gıcırdar, mumun titreyen alevi duvarlarda, tavanda uğursuz gölgeler oluştururdu. Ev bir tepenin üzerinde olduğu için, suyu bodrumdaki eski bir motorla üst katlara pompalamak gerekiyordu. Su sisteminin eskiliği, kömür sıkıntısıyla birleşince su ve ısı güç bulunan şeyler olup çıkmıştı. Musluklardan soğuk su akıyordu, o da neredeyse damla damla. Hava soğuyunca çarşafların arasına sıcak su şişeleri konurdu; annem yanımıza geldiği zamanlar onun yatağına sıcak korla dolu, bakır bir ısıtma tavası yerleştirilirdi. Annem Londra'daydı, arada bir yanımıza geliyordu, ama ne kadar sık gelse de bize yetmiyordu. Zamanın bizim için bir tek anlamı vardı: Rachel uzaktayken dakikalar geçmek bilmez, o yanımızdayken saatler göz açıp kapayıncaya kadar geçiverirdi.

1940 yılının kasım ayında, birkaç büyükle birlikte en üst kattaki pencereden bakınca, ufkun güney-doğusunu yoğun bir kızıllığın kapladığını gördük. Coventry, iki binden fazla insanın ölümüne neden olan bir hava saldırısının ardından yanıyordu. 1980'li yılların başında, İngiliz Haberalma Servisi MI6'nın ve Merkezi Haberalma Örgütünün kurucusu olan William Stephenson'ın yaşamını anlatan, *Cesaret Adam* adlı kitabı okudum. Kitapta, Bletchley'de çalışan bir ekibin, Nazi Bilmece Örgütünün şifresini çözdüğü, Coventry'nin bombalanacağını da, hava saldırısının tarihini de önceden öğrendiği anlatılıyordu. Kent, Churchill'in talimatı üzerine boşaltılmamıştı. Aksi halde Naziler, şifrelerinin çözüldüğünü anla-

yabilirlerdi. Peki ama, yaşam kurtarmak için kullanmadıktan sonra, şifre çözmenin ne anlamı vardı? Savaş o geceye kadar beni hiç korkutmamıştı. Ama o geceden sonra yıllarca karabasan gördüm. Göremediğimiz yerlerde, kilometrelerce uzaklarda yangınlar çıkıyordu. Ne zaman dehşete kapılsam, arkadaşlarım, akrabalarım beni yatıştırırdı: "Korkma, alevler bize asla ulaşamaz!" Oysa düşlerimde alevler acımasızca, hızla yaklaşıyor, sonunda evimizi sarıyordu.

Kuzen Lucy her akşamüstü beşte Corin ile beni oturma odasına çağırırdı. Bize kitap okur, kartlarla oynanan oyunlar öğretirdi. Oyunun neresinde olursak olalım, altıya beş kala radyoyu açar, sessizce hava raporunu dinlerdik. "Rockall, Fastnet ve Shannon'daki bütün gemilerin dikkatine. Rüzgâr hafifle orta arasında, 2 ile 3 şiddetinde. Doğudan kuzeye, kuzey-batıya yöneliyor." Sunucunun sesi ciddi, ölçülüydü. Gemicileri ilgilendiren yerlerin adları, Rockall..Malin... Faeroes..Habrides... Cromarty... bilinmeyen denizlerdeki, kuşlarla, gemi enkazlarıyla çevrili, bilinmeyen adaların imgelerini çağrıştırırdı. Rachel'in erkek kardeşleri, Nicholas Dayı ile Robin Dayı donanmadaydı; Atlantik'te gidip gelen ve malzeme taşıyan gemileri koruyan, silahlı ticaret kruvazörlerinde görevliydiler. "Viking, Cromarty, Forth, Tyne.. Rüzgar mutedil, giderek şiddetleniyor..." Benim çok az tanıdığım, Corin'in hiç anımsamadığı babamız Michael ise sıradan bir denizciydi.

Nicholas Dayı, yaşam öykümü yazmaya başladığım zaman bana anneannem Beanie'den kalma, Robin Dayının aktörlük yaşamına ilişkin andaçlarla dolu bir albüm verdi. İçinde, Robin'i çimlere uzanmış, bazı dostlarıyla piknik yaparken gösteren bir fotoğraf var. Anneannem altına bir tek sözcük yazmış: "Bunalım". Sonra, hemen altına eklemiş: "Pazar, 3 Eylül 1939, İngiltere ile Fransa, Almanya'ya savaş açtı." Robin'in çalıştığı ilk gemi olan HMS Salopian 'ın bir resmi

var, onun yanında da İngiliz askerlerinin Normandiya'ya çıktıkları yerden, Dunkerque'den söz eden gazete haberlerinin kesikleri; çıkarma harekâtına Robin de yardım etmişti. Haberlerden birinde, Robin'in atandığı HMS Turquoise gemisinin isabet aldığı yazıyordu.

Robin yaralanmış, patlamanın şoku sinirlerini altüst etmişti. Hasta raporu alınca, dinlenmek için Kuzen Lucy'nin yanına geldi. Uzun boylu, mavi gözlü, geniş bir gülümsemesi ve kızıl saçları olan bir erkek anımsıyorum; bahçenin bitimindeki tarlada, küçük bir tepeciğin bulunduğu yerde bağırışlar, çağırışlar arasında bizimle bir oyun oynuyor: "Çabuk eğil, seni pis yaramaz!" Sonra itişmeler; hasım kralı yere deviriyor, ya da tepecikten aşağıya yuvarlanmaya başlıyor. Michael ile Rachel Noelde bizi görmeye geldikleri zaman, dayım hâlâ yanımızdaydı.

Çok kar yağmış, holdeki kocaman Noel ağacını süslemiştik. Rachel bana yün pantalon, tozluklar, bir çift de kırmızı çizme giydirdi, yürüyüşe çıktık. Köy yolunda, karlara bata çıka ilerleyerek, Birchyfields'e yollandık. Büyükbaba Eric'in çocukken yaşadığı eve uzanan yolun iki yanındaki huş ağaçlarında ekin kargaları ötüyordu. Büyükbaba o sıralar Darthmouth'daydı; annemin onu özlediğinin farkındaydım. Dönüş yolunda, neşelenelim diye şarkı söylemeye başladı:

İyi kral Wenceslas
Stephen Şöleninde
Halkını doyuruyor.

Sesi yüksek, çok tatlıydı; uşağın kralı yanıtladığı üst perdelerde, belli belirsiz titriyordu:

Efendimiz o günden sonra
Çok mutlu yaşadı.
Dağların eteğinde,

Aziz Agnes pınarında,
Ormanın koruyucu kollarında.

Karların arasında ağır ağır ilerlerken şarkı söyleyen annemi yürekli ve gözüpek buluyordum. Eve dönmek istemiyordum; keşke yürüyüş ve şarkı sonsuza kadar sürebilseydi. Ayağım kaydı, düştüm. Annem,"Bir daha düşme," dedi. "Yoksa ıslanırsın, eve dönmek zorunda kalırız." Beni yerden kaldırıp üzerimdeki karları silkelerken, öyle sıcak ve sevecendi ki, bilerek iki kere daha düştüm. Oysa eve dönmek, en son istediğim şeydi. O kadar genç birinin böylesine çelişkili davranışları nasıl açıklanabilir ki? Rachel bana vurmadı; bize asla el kaldırmazdı. Ama onca zamandan sonra başbaşa geçirdiğimiz bu son dakikalarda, hem onun hem de kendimin istediği şeyin tam tersini yapmama üzülmüştü, eminim.

Boks Bayramının sabahı Rachel ile Michael Londra'ya döndüler, hemen ardından da Robin HMS Prince of Wales gemisine binmek üzere yanımızdan ayrıldı. Anneannem Beanie, Robin'i ve savaşı izleyerek albümüne fotoğraf yapıştırmayı sürdürmüş. Prince of Wales, 10 Aralık 1941'de Malaya'da torpillendiğinde, Deniz Kuvvetleri Komutanlığından, elle yazılmış bir telgraf geldi: "Çavuş E.J.Kempson'un güvende olduğunu memnuniyetle bildiririz." Bundan sonra Robin'den haber alamadılar; Beanie ile Büyükbaba Eric tâ 1945 yılına, savaştan sağ dönen Ateşçi Farron'dan neler olup bittiğini öğrenınceye kadar kaygıyla, bir umutlanıp bir korkarak yaşadılar.

Robin Singapur'a ulaşmayı başarmış, Japon hatlarının gerisinde komando olarak çalışmaya başlamış; Malaya'nın bataklıklarında motorlu tekneyle İngiliz askeri taşıyormuş. 1942 şubatının ortalarında, Japonlar ilerlemeye başlayınca bir römorkörle Singapur'dan kaçmış. Römorkörü saptayan iki Japon destroyeri ateş açmış. Süvariyle Robin, ağır yaralıları

can yeleklerinden yaptıkları bir salın üzerine yatırmışlar. Ama ikisine yetecek kadar can yeleği yokmuş; karadan on beş mil uzaktaymışlar, Robin'in bir süre önce çıkmış olan sağ kolu da yüzmesini engelliyormuş. İki erkek her şeye karşın karaya doğru yüzmeye koyulmuşlar, Robin dönüp, can yelekli Ateşçi Farron'a el sallamış: "Hoşçakal. İyi şanslar." Ateşçi Farron ile arkadaşı kıyıya çıkmayı başarmış, Japonların eline düşen öteki savaş tutsaklarıyla birlikte savaşın bitmesini beklemişler. Büyükbaba Eric, Robin'in anısına yalnızca altı adet basılan, küçük bir kitap yazmıştı. İlk sayfada Homer'in İlyada'sından bir alıntı vardı:

Bütün oğullarım arasında en çok sevdiğim Hector. Yaşamın boyunca tanrılarca hep sevildin; ölüm hükmünü verirken bile kolladılar seni.

Rachel'in babası Eric, yani büyükbabam insanda hûşu uyandıran biriydi. İnanılmayacak kadar uzun boyluydu, sol gözüne monokl takardı. Bazen, bir koltuğa oturmuş, Corin ile bana oldukça ciddi gözlerle bakarken, birden sol kaşını kaldırır, monoklunu düşürüverirdi. Ciddi yüzü ansızın aydınlanır, kahkahadan çok haykırmayı andıran bir sesle, gözlerinden yaş gelinceye kadar gülerdi. "Bir daha yapsana," diye yalvarırdık, ama bizi asıl büyüleyen şey, monoklu düşürüşü değil, yerine takışıydı; bunu nasıl becerdiğini bir türlü anlayamazdık. Çocukluk yıllarımın bir yerinde, beni sandalla Devon'daki Dart Irmağında gezdirişini anımsıyorum. Kayığı bir kumsala yanaştırdı, bana ince dallar toplatıp ateş yaktı, ırmak suyuyla dolu bir çaydanlığı ısıtıp ikimiz için çay hazırladı. Tekneler, özellikle uzun, düz altlı sandallar konusundaki becerisiyle ünlüydü. Rachel'in dediğine göre, o ve onu yetiştiren yaşlı sandalcı, altı düz bir kayığı Symonds Yat'taki Wye Irmağının çevrintilerden geçirebilecek tek İngilizlerdi. Corin'e "Yağlı Ekmek," ya da "Towser," der, bizi,

bizim için koşu demek olan yürüyüşlere götürürdü. Bütün Kempson'lar gibi çok hızlı ve dimdik yürür, hızını asla düşürmezdi.

Birchyfields'de yaşadıkları dönemde, babası iflas etmiş, Eric de okulu bırakarak bir bankada çalışmaya başlamış; boş vakitlerinde ders çalışıyor, Cambridge Üniversitesinin mühendislik bölümünden diploma almak için hazırlanıyormuş. Bir çelik fabrikasında, sonra bir dokuma fabrikasında çalışmış, sekiz yıl boyunca da Rugby Lisesinde fen dersleri vermiş. Rugby'den en sevdiği anısı, okul müdürünün, telefonda kasaba et ısmarlayan karısıyla ilgili olandı:

"... bir buçuk kilo da en iyi kıymanızdan, lütfen."
"Bir buçuk mu, Bayan? Oğlanlar için mi?"
"Tabii ki hayır. Köpekler için."

Büyükbaba Eric, Birinci Dünya Savaşında Filistin'de çarpışmış, Demir Haç nişanı aldıktan sonra öğretmenliğe dönmüş, bir süre sonra öteki öğretmenlerin çoğu gibi işini kaybedip, okul müfettişliğine başlamak zorunda kalmıştı. Maaşı çok düşüktü, Kew'deki, minicik verandalı evinin kirasını bile zor karşılıyordu. Rachel'e araba kullanmayı öğretti; Rachel on yedisine gelince evden ayrılıp Dorset'te oturan, yaşlı bir bayanın yanında refakatçi olarak çalışmaya başladı. 1935'de Büyükbaba Eric Kraliyet Denizcilik Kolejinin müdürlüğüne atandı ve Devon'daki Dartmouth'a taşındı.

Basit fiziksel tanımlamalar, anı kırıntıları Eric'in nasıl biri olduğunu açıklamaya yetmiyor; bazen yıllardır birarada bulunduğumuz insanları bile yeterince tanıyamıyoruz. Rachel bize Eric ile, yaşamı ve evliliğiyle ilgili pek çok şey anlattı. Ama onu gerçek anlamda ancak yıllar sonra, Nicholas Dayı bana kitapçıklarla, albümlerle dolu bir kutu verdikten sonra tanıyabildim. Kutuda, *Çömlekçilik ve Cam İşçiliği Dergisi*'nin, Ekim 1943 sayısı vardı. Eric, BBC Radyosunda bir konuşma yapmış,

bu konuşmanın metni dergide yayınlanmıştı. Eric bir eğitimci olarak, katı sınıf sistemleri yüzünden İngilizler'i"modası geçmiş, tutucu" bir toplum olarak değerlendiriyordu. Bir sosyalist olaraksa, zenginlerle yoksulların yaşam koşullarının arasındaki olağanüstü karşıtlığın fazlasıyla ayrımındaydı. Çalışan insanların çoğu akademik bir eğitimden yoksun bırakılırken, işçilerin yaşamlarını değiştiren kararların, ağır iş nedir bilmeyen akademisyenlerle sanayiciler tarafından alındığını vurguluyordu.

Eric, zamanın yarısının kitaplara, öteki yarısının ise uygulamalara ayrıldığı bir eğitim programı öneriyordu:"Şu andaki gibi, bir saati sanata, bir saati müziğe, bir saati de marangozluğa ayırmak, büyük bir zaman kaybıdır; bir yapmacıklıktır. Pratik uygulamalar, bu işi gerçekten bilenler tarafından yaptırılmalıdır." Ayrıca, "Üç yıldan az olmamak kaydıyla, ücretli" bir zorunlu devlet hizmeti de öneriyordu: "Liseyi bitirdikten sonra, üniversite öncesinde, fabrikalarda, işliklerde, çiftlik, maden, demiryolları ya da denizde, elle ya da makinalarla..."

Eric, 1840'ların ütopik İngiliz sosyalisti Robert Owen'in son müridiydi.

Önerilerim bizi nereye götürür? Şuraya: Sıradan insanın yararına olduğuna inandığı şeyi, lütfedercesine bağışlayan, aşırı uzmanlaşmış kamu görevlilerin yerine, işleri gerçekten bilen erkeklerle kadınların denetlediği bir topluma. Çalışma koşulları düzelecek, bunun nedeniyse bazı politikacıların vicdanlı olmaları değil, işin başına yetkin erkeklerle kadınların geçmesi olacak; çünkü neyin gerektiğini ve buna nasıl ulaşılacağını en iyi bilenler onlar. İnsanlar iyi vatandaşlar olacaklar, bunu sağlayansa Anayasa konusunda kurs görmüş olmaları değil, işlerini yapılmaya değer bulmaları, severek, canla başla çalışmaları olacak.

Ama savaş bitince, oy verdiği İşçi Partisi hükümeti onun

görüşlerini paylaşmadı ve 'parlak çocuklarla', 'akademik' olanları 'akademik olmayanlar'dan ayıran bir sınav sistemini benimsedi. Akademik olmayanlar el işçiliği konularında eğitilirken, 'akademik' olanlar kolejlere, üniversitelere hazırlanıyordu.

Dulcie dadımla Kuzen Lucy sâyesinde, dört yaşında okumayı öğrendim. İlk okuduğum kitap, Henry Allen Wedgwood'un Tılsımlı Kuş 'uydu; Lucy bana armağan olarak verdiği kitabı şöyle imzalamıştı: "Kuzen Lucy'den Vanessa'ya sevgiyle, Noel 1942." Lucy bir Wedgwood'du, Henry Allen ise Etruryalı çömlek uzmanı Josiah Wedgwood'un torunu. Şimdi kitaba baktıkça, Lucy'nin sevgi dolu, hafif tırtıklı sesini duyar gibi oluyor, çocukken bizi ne kadar etkilediğini ayrımsıyorum; daha sonra, ilk okuma kitaplarımdaki Janet ve John'la, kilimin üzerindeki uyuşuk kedileriyle boğuştuğum o sıkıcı saatlerde, Lucy'nin kitapları, soruları ve yanıtları beni sürekli yüreklendirdi. Konular yalnızca danalar, kötü kurtlar, ya da üç sıkıcı domuzcukla sınırlandırılmasa, çocukların okumayı çok daha çabuk ve gerçekten zevk alarak sökeceklerine hiç kuşku yok.

1943'de Corin, ben ve Kathleen Randall adındaki yeni dadımız, Kuzen Lucy'den ve Bromyard'dan ayrılıp trenle Londra'ya döndük. Bombalamaların sürmesine karşın, en şiddetli saldırılar sona ermişti, hamile olan Rachel Putney'deki yeni evde birarada olmamızı istiyordu. Yolculuk için yanımıza sandviçler, bir termos dolusu çay, evde yapılmış kurabiyeler, en güzeli de, Rachel'in armağanı olan, yeni kitabımı almıştık. Tren hareket edince kitabımı açtım ve o güne kadar okuduğum en büyüleyici öyküyü okumaya başladım -John Bunyan'dan *Gezginin İlerleyişi*:

Apollyon, "Artık sonun geldi," dedikten sonra, onu köşeye iyice sıkıştırdı. Christian yaşamdan umudunu kesmişti. Ama Apollyon tam bu iyi adamın sonunu getirmek için son darbeyi indiriyordu

ki, Christian tıpkı bir tanrı gibi elini hızla kılıcına attı, kılıcını yakaladı ve haykırdı: "Boşuna sevinme, düşmanım! Düştüğüm anda yeniden doğrulacağım!"

Çocukluğumda hiç sinemaya gitmedim, televizyonumuz da yoktu. Yıldız Savaşları türünden, bize güçlü esinler sağlayacak eğlencelerden yoksunduk. Yalnızca savaş vardı, her gün radyoda dinlediğimiz savaş haberleriyse neden savaştığımızı açıklamadığı gibi, Faşizmin ne olduğunu da açıklamıyordu. *Gezginin İlerleyişi*, 1943 yılındaki dünyayı görmemi sağladı, bir de içime iyilerin -babamla dayılarım- kötüleri, Hitler ile faşistleri yeneceği günün özlemini yerleştirdi.

Annemle babam Putney'de, Thames ırmağına bakan yeni bir ev kiralamıştı. Londra göğü, uçak saldırılarına karşı kullanılan, bir ucu yere bağlı, kocaman, gri balonlarla doluydu, bu balonların devâsa farelerin kulaklarına benzeyen kulakları vardı. Geceleri ışıldaklar ırmağın karşı kıyısındaki gökyüzünü aydınlatıyordu. Altıncı kattaki dairemize asansörle çıktık. Corin'le beni yatak odamızda kuyruğu gerçek at kılından yapılma, sallanan bir at bekliyordu. Yan komşumuz, bizi bir parça nefis, vanilyalı dondurma, ya da biraz sütlü Cadbury çikolatası vermek için arada bir evine çağıran, kibar, yaşlıca bir kadındı. Sonra, birdenbire hastalandım.

"Sırdaşın var mı?" diye sordu genç bir kız sesi. Sesinden benimle aynı yaşta, altı yaşında olduğu anlaşılıyordu. Nereden geliyordu bu ses? Kızıla yakalanmıştım, Middlesex Hastanesinin tecrit koğuşunda yalnızdım. 8 Martta doğan kızkardeşim Lynn'in beni ziyarete gelmesini sabırsızlıkla bekliyordum. Ama hastabakıcı, "Olmaz," demişti. "Hastalığını ona da bulaştırabilirsin." Anlaşılan annem de aynı nedenden gelemiyordu. Çok yalnızdım; günler uzundu. Tahta bölmenin arkasından gelen ses beni çok sevindirmişti. "Sırdaş nedir?" diye sordum. Bir dost, diye açıkladı; her şeyi paylaşabileceğin

biri. Gerçek bir *cockney** olduğunu söyledi bana, 'Dizlerini Kaldır Brown Ana'yı ve cockney tarzı, uyaklı argonun nasıl konuşulduğunu öğretti. "Bildiğin şarkı var mı?" diye sordu. 'İyi Kral Wenceslas' dan bir dize okudum."Peki, bunu biliyor musun?" diye sordu. Vera Lynn'in şarkı söyleyen duru, gür sesi ince bölmeyi aşıp kulaklarıma doldu:

Dover'in ak kayaları üstünde,
Uçan mavi kuşları
Yarın göreceksin.

Ertesi gün hastaneden ayrıldı. Artık ben de eve dönmeye hazırlanıyordum, bavulum toplanmıştı; yatağın ayakucuna ilişmiş, bekliyordum. Başhemşire yüzüme şöyle bir baktı,"Bu da nesi?" dedi. Hemen gidip bir doktor getirdi; doktor göğsüme baktıktan sonra, yeniden soyunmamı söyledi. Ne yazık ki birkaç gün daha burada kalmam gerekiyordu: Suçiçeği olmuştum.

Günler geçmek bilmiyordu. Sonra, bir akşamüstü, başucumdan bir ses geldi; yastığımın arkasında kalan bölmeyi delip geçen bir erkek sesi. Heyecandan deli gibiydim; *cockney* arkadaşım bana yabancılarla konuşmaktan korkmamayı öğrettiği için, hemen kendimi tanıttım. Bir pilotmuş. Ona yeni şarkımı, 'Dover'in ak kayaları'nı söyledim ve hakkımdaki her şeyi anlattım. Onun için resimler çizdim, ona mektuplar yazdım."Keşke görebilseydin." "Sorun değil," dedi. İkimizi ayıran tahta bölmede çakısıyla on- on beş santimlik bir delik açtı; artık birbirimizi görebilir, resimlerimizi değiş-tokuş edebilirdik. Esmerdi, tahmin ettiğimden çok daha yakışıklıydı. Karısı ziyarete gelince, ona deliği gösterdi, sonra da başbaşa kalabilmeleri için kapadı. İçim kıskançlıkla dolup taşıyordu, ziyaret boyunca durmaksızın konuştum. Karısı kibar ve

(*) Londralı; Londra'ya özgü şiveyle konuşan kimse. (ç.n.)

anlayışlıydı, ikide bir sözünü kesmeme, soru sorup durmama karşın hiç sinirlenmedi:"Hâlâ burada mısın?" "Evet.""Gitme vaktin gelmedi mi?" "Henüz gelmedi."

Bir gece Başhemşire, deliği kapatmamıza fırsat kalmadan, odaya dalıverdi. Aradan sızan ince ışığın bizi ele vereceğini biliyor, kadının dikkatini dağıtmak için her yolu deniyordum. Ama kandırılacak kadınlardan değildi. Panodaki delik çivilerle kapatıldı, ertesi gün de pilotum taburcu edildi. Aynı gün öğleden sonra, hastalığı atlattığım açıklandı; yaralarım hâlâ kabuk kabuktu. Eve dönüşüm, beklemeye değerdi. Minik kızkardeşim beşiğindeydi. O akşam bebeği emzirirken Rachel'i izledim; böylesine küçük bir yaratığın nasıl bu kadar güçlü bir biçimde emebildiğini aklım almıyordu. Üç yaşındaki Corin, bebeğin gelişine fena halde bozulmuştu, onu görmezden geliyordu. Bebeği protesto etmek için bir süre yemek masasının altına gizlendi; dışarı çıkmaya, bebeği kollarına almaya güçlükle razı oldu. "Dikkat et," dedi Dadı."Sakın düşürme!" "Ne fark eder ki?" diye sordu Corin.

Michael bana iki katlı bir bebek evi almış, eliyle boyamıştı; ön kapının çevresini gülhatmiler ve hezarenlerle, pencerelerin kenarınıysa birbirini izleyen kırmızı ve beyaz güllerle bezemişti. Yağlı boya gülleri belirginleştiriyor, insan güllerin taçyapraklarına dokunabiliyordu.

Michael o sıralar bana"Van" diyordu. Daha sonraları "Vanessa", bazen de yalnızca"V" demeye başladı. Altı yaşındayken bile, yaşıma göre uzun boyluydum, saçlarım Tenniel'in Alice resimlerindeki gibi düz ve uzundu. Birlikte olabildiğimiz, kitap okuyup gevezelik ettiğimiz, ya da ikimizin de özel uğraşısı olan resim yaptığımız anların özlemini çekiyorduum. Donanmadan, bir türlü tam anlamıyla düzelmeyen, yaralı bir kolla terhis edilmesine karşın, turneler yüzünden sık sık evden uzaklaşıyordu. Tam o sıralarda Michael benim için, aramızda sonsuza dek sürecek, güçlü bir bağ oluşturan bir şey yaptı.

Bir sabah Randall Dadıya sızlanıyordum:"Canım sıkılıyor. Yapacak bir şey bulamıyorum." Sabah yataktan kalktığı andan gece yatıncaya kadar çalışan, 'can sıkıntısının' sözcük anlamını bilmeyen dadım,"Sana sıkılmanın ne demek olduğunu öğreteceğim," dedi. Beni kucakladığı gibi yatak odama götürdü, kapıyı kapadı: "Can sıkıntısı neymiş, şimdi anlarsın." Babam gelip gizlice kapıyı araladı. Sonra piyanonun başına geçti, olağanüstü güzellikte bir parça çalmaya başladı. Randall Dadının bedeninde bir radar vardı galiba. Mutfaktan fırladı, gelip bir hışım kapımı kapadı; sonra babamı payladığını duydum. Haklıydı, bana bir ders vermek istemişti, ama artık bunun hiçbir önemi yoktu. Müzik ve Michael'ın onu benim için çaldığını bilmek, içimi minnetle doldurmuştu. O günden sonra babama taptım.

Onu sahnede ilk kez, *Karanlıktaki Dük* adlı melodramda gördüğümde, beş yaşındaydım. Konuyu pek anımsayamıyorum, ama sonunda, Michael'ın ölü bedenini alçak bir duvarın üstünden sahnenin arkasına attıkları sahne hâlâ gözlerimin önünde. Michael, korkmamam için temsilden önce beni sahnenin arkasına götürmüş ve üzerine düştüğü şilteyi göstermişti.

Tiyatroya gitmekten çok hoşlanıyordum, ama asıl bayıldığım şey, pantomimdi. Michael'ın annesi Margaret bir Noel armağanı olarak bizi bir pantomime götürmeye söz vermiş, gösteri gününü büyük bir heyecanla, beklentilerle dolup taşarak beklemiştik. Kimse bilmezdi ama, büyükannem Margaret meslek yaşamına bir pantomimle, Aberdeen'de sahnelenen *Ormandaki Bebekler* ile başlamıştı. Omuzlarına tilki kürkünü dolamadan asla insan içine çıkmazdı; çok derin, gür bir sesi vardı. Dadımıza "Hemşire" derdi, bana da Michael'ın dışında "Van" diye seslenen tek kişiydi. Sahne yaşamına 'Daisy' Scudamore adıyla başlamıştı.

Corin'le ben Büyükanne Margaret'i tanıdığımızda, emekli

olmuş, varsıl bir çay üreticisinin eşiydi ve hâlâ çalışan bir oyuncu olmasına karşın, adı artık Bayan J.P.Anderson'du. Michael basına onun gerçek yaşam öyküsünü hiçbir zaman tam anlamıyla açıklamadı -ne kadarının gerçek, ne kadarının uydurma olduğundan emin olamadığı için herhalde- ama Corin'e ve bana ondan sık sık söz ederdi.

Büyükannem bizi Kül Kedisi'ne götürdüğünde, sekiz yaşındaydım. Cazip Prensi göz kamaştırıcı, beyaz satenden bir pelerin giymiş olan Evelyn Lane oynuyordu. Birdenbire tavandan sahneye kocaman bir çay fincanı indi; üzerine bir şarkının sözleri yazılmıştı. Cazip Prens kız çocuklarını hep birlikte şarkı söylemek için sahneye çağırdı; Kül Kedisi de erkek çocukları. Corin çok yürekliydi, Kül Kedisiyle olabilmek için hızla sahneye seğirtti. Peşinden gitmek için deli oluyor, ama cesaret edemiyordum. Sonra bir ağızdan, "Oh, bir fincan çaya bayılırım, oh, canım bir fincan çay istiyor," türünden sözleri olan şarkıya katıldık. Perde yarıya kadar indirildi, küçük kızlarla oğlanlardan oluşan, uzun bir çizgi sahnenin önündeki ışıklara doğru akmaya başladı. Terry'nin Genç Oyuncuları üç gösteri sundular. Birinde, kartopu kılığında çay tepsilerinin üzerinde step dansı yaptılar. Taklalar, ikili parendeler atarak büyüleyici bir final sundular. En sonunda da bütün genç oyuncular geriye doğru eğilerek bir kemer oluşturdular, davullar gerilimi artırmak için bildik biçimde hızla dövülürken, başroldeki kız on kişinin üstünden zıpladı, ters parendeyle öteki uçta yere indi. Tüylerim heyecandan, kıskançlıktan diken diken olmuştu. Terry'nin Genç Oyuncularından biri olmak için yanıp tutuşuyordum. Öte yandan, tiyatroda çalışabileceğim, yedinci yaş günüme kadar aklıma bile gelmemişti. Rachel'in armağanı olan, Noel Streatfield'in *Perde Kalkıyor* adlı kitabında, savaş sırasında ana babalarından ayrılan ve tiyatro okuluna gönderilen üç çocuğun öyküsünü okumuştum. Çocuklara bale, oyunculuk ve akrobasinin

öğretildiği okulların bulunduğundan habersizdim. Çocukları eğiten, İtalia Conti Sahne Okulunun varlığını öğrenince, oraya yazılmayı kafama koydum.

V-1 roketleri atılmaya başlanmıştı; gaz maskesi almak için Fulham Belediye Binasının önündeki kuyruğa girdik. Lynn için, koruyucu bir beşik verdiler. İçine yatırıldı, üstüne de cam bir kapak kapatılınca, minicik bir Pamuk Prensese benzedi. Corin'in gaz maskesi Miki Fareye benziyordu. Dadı, maskesinin ardında bir ayı gibi homurdanarak etrafta dolanıyordu. Durum bizim için öyle komikti ki, maskelerin niçin takıldığını sormak aklımıza bile gelmiyordu. Gökten gece gündüz bombalar, V-2'ler yağıyordu. Yollardaki molozları temizleyen, kahverengi önlüklerinin sırtına sarı taşlar işlenmiş, tuhaf görünüşlü erkekler görüyorduk. Dadı onların "gözaltında" olduğunu söyledi.

1944'de dadımız, Corin, Lynn ve beni alıp bir kez daha Londra'dan uzaklaştırdı; yine Herefordshire'daki Bromyard'da oturan bir başka Kempson'un, Kuzen Joan'ın küçük çiftliğine gittik. Evde bir radyo vardı, her akşamüstü beşte 'Çocuk Saati' adlı yayını dinliyorduk. 'Mac Amca', David ve Elizabeth benim için neredeyse birer akraba olup çıkmışlardı; kısa süre sonra yepyeni bir amacım oldu: 'Çocuk Saati'nde rol almak. Savaş bittikten sonra, Corin'le birlikte Mac Amca'ya bir mektup yazdık, köşe yazarı olarak çalıştığı News Chronicle gazetesine gönderdik. Bizimle tanışmaktan memnun olacağını bildirdi. Yaşlı, canayakın bir adamdı -Büyükbaba Eric'e çok benziyordu, ama onun gözünde monokl değil, siyah bir bant vardı. Sesi, radyodaki o tanıdık sesi öyle tuhaf bir biçimde anıştırıyordu ki, karnından konuşan biriyle konuşuyormuşuz gibi bir duyguya kapıldık. Bazı ender durumların dışında, radyo programlarını artık kendisinin hazırlamadığını söyledi, ama bizim için 'David' Amcayla bir görüşme ayarladı. İkimiz de sınavda başarılıydık -ben becerimi gösterebileceğim, çeşitli

vurguların kullanıldığı bir okuma parçası seslendirmiştim. Ancak, 'Çocuk Saati'nin yapımcıları Corin'e bir Noel oyununda küçük bir rol vermelerine karşın, salt kendilerinin bildiği bir nedenle beni işe almadılar.

Bromyard'a yaptığımız bu ikinci, uzun ziyarette Stephen Croft adında, on yaşında bir çocukla çok iyi arkadaş olduk. Ana babasının tiyatroyla hiçbir alışverişi yoktu, ama Stephen tiyatroya benden bile çok hayrandı. Kendi eliyle, küçücük sahne ışıkları, sayısız, değişik dekoru olan, olağanüstü bir tiyatro maketi yapmıştı. Üç kişilik bir tiyatro topluluğu oluşturduk. Stephen oyun yazarı ve yönetmendi, Corin'le ben de oyuncular. İlk temsilimizin adı, 'Gemi Enkazı'ydı. Provaları Kuzen Lucy'nin evinin en üst katındaki oyun odasında, 'Whitegate' de yaptık ve seyircilerden bilet parası olarak topladığımız yarım *peni*'leri Donanma Yardım Vakfına gönderdik. Gemi kazasından kurtulan bir bayan olarak sahnede ilk kez boy gösterecek, kazadan kurtardığım şeyleri sayıp döktüğüm, uzun bir konuşma yapacaktım. Odanın ortasına doğru ilerledim, cesaretimi yitirdim, sözlerimi unuttum ve ölü gibi kalakaldım. Stephen arkamdan sözcükleri fısıldadı, ama birkaç adım ötemde gözünü dikmiş bana bakan, bir düzine kadar izleyici oturuyordu; tam anlamıyla felç olmuştum. Stephen öfkeyle önüme geçti: "Bayanlar, Baylar, sizden özür dilerim. Oyunu baştan alacağız. Vanessa her şeyi berbat etti."

Düzenli olarak toplanıyor, oynayacağımız yeni oyunları tartışıyorduk. Sonunda bir gün, oyun yazma sırasının bana geldiğini ileri sürdüm. Birkaç sahne yazdım, oğlanlar da uslu uslu oynadılar. Bundan öyle çok hoşlanmıştım ki, uzatmak istedim. "Oyun henüz bitmedi. Size anlatmayı unuttuğum birkaç sahne daha var. Onlara da yarın çalışırız." Ertesi gün, yazdıklarımı hızla okuyup bitirdik, bunun üzerine bir sonraki cümleyi uydurmaya başladım, ama oğlanlar ne yaptığımı

anladılar ve kesin bir dille çok ileri gittiğimi belirttiler. Altı, yedi yaşından beri Corin ile tek eğlencemiz bu tür oyunlar olduğu için, rol yapma tutkum giderek artmıştı. İzleyici karşısına çıkmadığımız zamanlar bile, salt kendimiz için prova yapar, oynardık, ama bizi izleyecek bir-iki arkadaş ya da akraba mutlaka bulurduk.

Kuzen Joan'ın yanında kalırken, kardeşimle okula başladık; sınıf arkadaşlarımız kasaba doktorunun, eczacının, kasabın ve papazın çocuklarıydı. Bromyard'lı ana babalar, Westminster Okulunun boşalttığı, kasabanın beş kilometre kadar dışındaki bir çiftliği okula dönüştürmüştü. Okula her gün yürüyerek gider, tarlalardan, birkaç koruluktan ve bir kalasın üzerinden geçerdik; kalasın yarım metre kadar altında dar bir dere akıyordu. Kalastan her geçişte korkardım, Corin karşı kıyıdan beni yüreklendirmek zorunda kalırdı. Şimdi bunları yazarken, aklıma Lillian Helmann'ın dostu Julia ile birlikte akarsuyu geçişlerini anlattığı bölüm geldi. Benim Julia'm da Corin'di.

Sınıf öğretmenimiz bir sadistti. Şaşmaz hedefiyse, doktorun en büyük oğlu olan, sessiz, kibar ve oldukça tombul bir çocuk. Kadının sivri dilli alaycılığının ve arada bir cetveliyle indirdiği darbelerin kurbanıydı. Charlotte Bronte'nin *Jane Eyre* adlı kitabını okumuştum; öğretmenimiz bana zavallı Helen'i Lowood'daki öksüzler yurdunda rüzgârın, yağmurun altında bekleterek öldüren, acımasız Bayan Scatcherd'i anımsatıyordu.

1944'de korkunç bir öykü daha okudum, üstelik bu gerçekti, dadımın pazar günleri aldığı *News of the World* gazetesinin baş sayfasında yayınlanmıştı. Önce iki küçük çocuğun, dokuz ve yedi yaşlarındaki Neil ile Terry'nin resimlerini gördüm. Savaş yüzünden Londra'dan uzaklaştırılan bu iki çocuk, bir çiftçinin yanına gönderilmişti; adam onları acımasızca dövüyor, tarlalarda çalıştırıyordu. Onları aç bırakmış, dövmüş, tembellikle suçlamış, cezalandırmak için de geceleri domuz ağılına kapamıştı. Açlıktan gözleri dönen çocuklar gizlice

tarlalara dalmış, adamın birkaç şalgamını yemişti. Bunu öğrenen çiftçi onları öyle kötü kırbaçladı ki, oğlanların büyüğü, Neil öldü.

Yirmi yıl kadar sonra, 1970'de, kızlarım Tasha ile Joely'e komik bir çocuk kitabından bazı bölümler okuyordum. Öykülerden biri, savaş sırasında bir çiftçinin yanına gönderilen ve zorla tarlalarda çalıştırılan çocuklarla ilgiliydi. Neil ile Terry'nin istisna olmadığını, pek çok çocuğun tıpkı onlar gibi, çocukları sömüren çetelerin eline düştüğünü anladım. Daha sonra, 1982'de, Glasgow'lu bir otobüs sürücüsüyle Thatcher hükümetinin ucuz emek tasarısından, okuldan ayrılmış işsizler için kurulan Gençlik Yetiştirme Projesinden söz ediyorduk. Bu tasarı, haftada beş-altı gün, 27 buçuk *sterlin* ücretle, âdi ve vasıfsız işlerde çalıştırılmak, altı ayın sonunda da işten çıkartılmak anlamına geliyordu. Şoför kırk beş yaşlarında gösterdiği için, savaş sırasında zorla çalıştırılan çocuk işçilerle ilgili bir şey bilip bilmediğini sordum. "Elbette," dedi ve başından geçenleri anlattı:

"Asla unutmayacağım. Bir rezâletti. Aynı şeyi, kentlerden uzaklaştırılan binlerce çocuk yaşadı; hepsi de orta halli ailelerin çocuklarıydı. Ağabeyimle benim de başımıza geldi. Clydeside'dan uzaklaştırılmıştık. Bizi bir sürü çocukla birlikte bir kilisenin avlusunda topladılar. Muayene için sıraya girmemiz söylendi; işe alınacakları seçeceklerdi. Çiftçinin biri ağabeyimin yanına geldi, kaslarını yoklamaya, kollarını, bacaklarını çimdiklemeye başladı. Sonra ağzını açıp dişlerine baktı ve, 'Bunu alıyorum,' dedi. Beni beğenmemişti. Çok küçükmüşüm. Ağlamaya, haykırmaya başladım, kardeşimden ayrılmak istemiyordum. Öyle bir patırtı kopardım ki, adam vazgeçti, yanımızdan uzaklaştı ve başka bir çocuğu seçti. İşin başında Ernest Bevin vardı; her şeyden o sorumluydu."

Winston Churchill 1940 yılında, savaş dönemi Ulusal Koalisyonunu kurduğunda, Sendikalar Birliği Başkanı Ernest

Bevin'i Çalışma Bakanlığına getirmişti. Bevin ile İşçi Partili yandaşları özel bir kararname çıkardılar. Bir sendika üyesinin greve gitmesi, ya da çalışma saatlerini, koşullarını ve ücretleri kapsayan tüzüğe karşı gelmesi suç sayılıyordu. Ama bu, grevleri engelleyemedi. Koşullar acımasızdı, temel demokratik haklar yadsınıyor, örgütlenenler hapse atılıyordu. Büyük çiftçilerin, toprak sahiplerinin çoğu zorunlu işçilerin sırtından büyük kazançlar sağladılar; tıpkı kömür madenlerinin, çelik fabrikalarının ve tersanelerin sahipleri gibi. Bu, savaşın öteki yüzü, çalışan ailelerle çocuklarının tarihiydi. Savaşla ilgili pek çok kitap yazıldı, ama ben asıl onların öyküsünü anlatan bir kitap okumak isterdim.

Yağmurlu bir akşamüstü Dadı, Corin ve bebek arabasındaki Lynn ile birlikte Bromyard'ın High Caddesinden aşağıya, pazar meydanına doğru yürüyorduk. Yağmur şiddetlenmişti. Yolun kıyısına park edilmiş, arka kapıları açık duran bir yük arabasının çevresine büyük bir kalabalık toplanmıştı. Yaklaştık. Arabanın içinde, ilk bakışta bir pencereyi andıran bir şey vardı. Camda, ya da onun gerisinde daha da büyük bir kalabalık görünüyordu. Başörtülü bir kadın ansızın bir askere doğru seğirtti ve onu kucakladı. Sonra yüzü iyice genişledi, gözlerini bizden yana çevirerek, gözyaşlarını kuruladı. Bize el salladı. Corin'le ona karşılık verdik. Dadı güldü, bekleşenlerin kimisi de ona katıldı. Dadı, "Bu bir film," diye açıkladı. "Orada hiç kimse yok. Yalnızca bir haber filmi bu." Savaş sona ermişti; taşrada geçirdiğimiz günler de. Londra'ya, annemle babamın yanına döndük.

2

Putney'deki evimizin önüne, sokağın ortasına kutulardan, kırık dökük mobilyalardan ve tahtalardan oluşan, kocaman bir öbek yığılmıştı. Gece olunca yakılan şenlik ateşinden yükselen kıvılcımlar, duman, altıncı kattaki dairemizin pencerelerine kadar ulaşıyor, aşağıda küçük karaltıların el çırparak öne arkaya koştuğunu, alevlere benzin döktüğünü görüyorduk. Gökyüzünü aydınlatan, kesen ışıldaklar, canavar düdükleri, bombalar yoktu artık. Metroda, peronlar boyunca uzanan tahta ranzalar ve bizi boş gevezeliklere karşı uyaran afişler duruyordu ama. Arkamızdaki dar sokakta, evlerin çoğu iki pencerenin arasına gerilmiş, ya da ön kapıya asılmış, ev yapımı, beyaz bezden pankartlarla bezeliydi: 'YUVANA HOŞ GELDİN BİLL', 'EVİNE HOŞ GELDİN TED'.

Dadımın *Daily Mail* gazetesindeki başlığı okudum: HİMMLER İNTİHAR ETTİ. Dadı gerisini okumama izin vermedi, gazeteyi alıp minderinin altına soktu. Ama o sırtını döner dönmez gazeteyi çekip aldım, haberi sonuna kadar okudum. Nazilerin Gestapo Şefi yakalanmış, siyanür hapı yutarak kendini öldürmüştü. Polonya ve Almanya'daki

toplama kampları boşaltılıyordu. Binlerce, binlerce aç erkek, kadın ve çocuk, on binlerce ceset, açlıktan ölmüş insanlar. Gözlüklerle, ayakkabılarla, saçlarla dolu odalar. Daha sonra, altı milyon Yahudinin Nazilerce öldürüldüğünü okuyunca büyük bir dehşete kapıldım. Nasıl bir dünyada yaşadığımı algılamaya başlamıştım: İngiliz Milletler Topluluğundan 450 bin asker, denizci ve havacı, 300 bin Amerikalı, Sovyetler Birliği'nden ise 7.5 milyon asker savaş alanlarında can vermişti. Bir o kadar da sivil. İnsanların, "Sayılar benim için hiçbir anlam taşımıyor," dediklerini duydum; nedenini hiçbir zaman anlayamamışımdır. O sayılar, bir zamanlar benim gibi yaşayan, aileleri, yuvaları ve geleceğe özgü umutları olan canlılardı. Ve artık yoktular. Michael ile Rachel'in yakın arkadaşı olan ressam Felix Topolski Sovyetler Birliği'nden yeni dönmüştü. Savaşta yaptığı çizimler Rus kadınlarıyla erkeklerinin görkemli açlığını, dayanıklılığını yansıtıyordu. Bize, 900 gün süren Leningrad kuşatmasını, insanların sağ kalabilmek için tahta ve kağıt yediklerini anlattı.

Churchill denizci giysisiyle halkı selâmlarken, binlerce aileyle birlikte biz de Londra'nın caddelerine dizildik. Bazı geçit törenlerini de pencerelerden izliyorduk. Savaşı, Churchill'in önderliği kazanmıştı. *Daily Mail* böyle diyordu; şimdi de ulus onun Muhafazakâr Partisini genel seçimlerden yurt çapında zaferle çıkartarak, gönül borcunu ödeyecekti. Dadının *Daily Mail*'inden ve Churchill'e duyduğu hayranlıktan etkilendiğime kuşku yoktu. Ama savaştan dönen askerlerin belleği daha güçlüydü. 1930'lu yıllardaki işsizliğe, yoksulluğa dönmeye hiç niyetleri yoktu, değişim konusunda öyle kararlıydılar ki, yurtseverliklerini bastırabiliyorlardı. 1931'deki acımasız sınavı Ulusal Hükümete borçlu olduklarını ve Churchill'in başkanlığındaki ulusal bir hükümetin ilk fırsatta aynı şeyi, hatta daha da kötüsünü yapacağını biliyorlardı. Böylece Ulusal Hükümet, Muhafazakârların da, İşçi Partisinin

de desteklemediği bir genel seçime gitmek zorunda kaldı. Seçimlere Komünist Parti de karşıydı. Partinin önde gelen kuramcılarından Palme Dutt, 1945 nisanında, Churchill'in koalisyon hükümetinin, "Avrupa'daki zaferi izleyen bu geçiş yıllarında" iktidarda kalması gerektiğini ileri sürüyordu. Ancak, temmuzda seçimlerin yapılacağı kesinleştikten sonra Parti ağız değiştirdi ve İşçi Partisinin zaferi için kolları sıvadı.

Kaldırımda durmuş, arabasının kapısını açan kadın sordu: "Oyunuzu hangi partiye vereceksiniz?" Bizi seçim sandığının bulunduğu yere kadar arabasıyla götürmeyi önermişti. "İşçi Partisine,"dedi Rachel. Elim avucundaydı; elini biraz daha sıktım. Yanlış yanıt verdiğini biliyordum. Yanılmamışım; kadının platin rengine boyalı saçlarının altındaki kızgın, kırmızı yüzü daha da kızardı; yüzünü Rachel'e iyice yaklaştırarak, ateşli ateşli tartışmaya başladı. Rachel oyunu Muhafazakâr Partiye vermeye bir türlü razı olmuyor, bu da beni utandırıyordu. Utanmamın nedeni, annemin hatalı olduğunu düşünmem değil, onun bu *Tory** kadını kızdırmasıydı; annemin sevilmeyen biri olmasını istemiyordum. *Daily Mail*, Churchill için ezici bir zafer öngörüyordu. Ancak Fleet Caddesinin bütün çabalarına ve politikasını destekleyen, kendisini temsil eden yalnızca bir tek gazete (*Daily Herald*) bulunmasına karşın, İşçi Partisi seçimden zaferle çıktı. Churchill kaybetmişti.

İşçi Partisi 640 sandalyenin 396'sını kazanmıştı. Sağlık hizmetlerini parasız sağlayacak olan, Ulusal Sağlık Dairesi kuruldu. Yoğun bir konut edindirme programı başlatıldı, yörelerde oluşturulan ve çoğu İşçi Partisinden olan kurullar, yöredeki her aileye oturacak ev sağlamakla görevlendirildi. Kömür madenleri devletleştirildi. Demiryolları, çelik, elektrik işletmeleri, sivil havacılık, iletişim ve radyo yayıncılığı da.

(*) Muhafazakâr Parti üyesi; tutucu insan. (ç.n.)

Üstelik bunların hiçbiri sosyalizmle olmamıştı. Tazminat olarak eski maden sahiplerine 600 milyon *sterlin* gibi, oldukça yüklü bir tutar ödendi. Devletleştirilen sanayi dallarının tamamı, ağır bir borç yükünün altındaydı. İlaç üretimi özel mülkiyette bırakıldı; ürettikleri ilaçların fiyatını Ulusal Sağlık Dairesine gönüllerince kabul ettirebiliyorlardı. Milyonlarca aile İşçi hükümetini yeni bir dönemin başlangıcı olarak görüyorlardı.

Film yönetmeni Lindsay Anderson, anlattığına göre, İşçi Partisinin zaferini orduda görevliyken, Hindistan'da öğrenmiş. Arkadaşlarıyla birlikte karargâhın kapısına hemen kızıl bir bayrak çekmişler. Ulusal Sağlık Dairesi kurulunca, çalışan sınıfı oluşturan aileler sevinç çığlıkları attılar. 1947'de madenciler, devletleştirme kararının yürürlüğe girdiği günü kutlamak için ocakların üstüne kızıl bayraklar astılar.

Michael oyunu İşçi Partisine vermişti. Yaşamının son yıllarına kadar çocuklarıyla politika konuşmazdı. Yine de tutucu basından -*Daily Mail, World of the News, Sunday Empire News*- fazlasıyla etkilendiğimi ayrımsamıştı; buna bir son vermeyi denedi. Bir sabah, liberal *News Chronicle* gazetesini uzatarak, "Şunu okudun mu?" diye sordu. "Değişiklik olsun, bir de bunu dene." Bazen, sınıf arkadaşlarımdan birinin *Tory* ana babasından duyduğum bilgiççe, ya da önyargılı bir sözü hiç düşünmeden, papağan gibi yinelediğimde, yüzüme dik dik bakar ve sert bir sesle şöyle derdi: "Eğitimsiz kişiler, derken ne demek istiyorsun? Neden eğitim almadılar, peki?" Bir keresinde, son derece haksız bir yorum yaptığımda, tabağını yana itti, ağzımdan çıkana gerçekten inanıyorsam, benimle aynı masada oturamayacağını bildirdi. Kitaplığında Lenin'in bildirileri, kitapları vardı. Özellikle birinin, *Sosyalizm ve Savaş*'ın pek çok satırının altını çizmiş, sayfanın kenarına bazı notlar almış. Bir gün iki kardeş, babamın taş plak koleksiyonunu karıştırıyorduk. 'İşçi Müzik Birliği' adına doldu-

rulmuş, 78 devirlik bir plak bulduk. Etiketinde, 'Yeni Bir Dünya Doğacak -Michael Redgrave' yazıyordu. Güçlü, duru sesiyle şarkıyı çok güzel seslendirmişti, ama bizi asıl şaşırtan ve eğlendiren şey, şarkının sömürüye, yoksulluğa son verecek olan yeni dünyayla ilgili sözleriydi. Plağı oldukça yüksek bir sesle ve dördüncü kez çalıyorduk ki, Rachel yanımıza geldi, susturmamızı söyledi: "Tanrı aşkına çalmayın şunu. Babanız üzülecek." "Peki ama, neden?" diye sorduk. "Sakın ona sormayın. Üzülebilir."

Neden üzülebilirdi? Bundan söz etmekten niçin kaçınıyordu? Aklımdan sık sık sormak geçiyor, ama Rachel'in söylediklerini anımsayınca kendimi tutuyordum. Babamla, bu konu hariç, akla gelebilecek her şeyden söz ederdik. Daha sonra, nükleer silahları protesto eylemlerine katıldığım 1960'lı yıllarda bile bu konuyu benimle neden konuşmadığını anlayamıyordum, tıpkı beni usulca, sessizce oyunculuğa yönlendirirken, neden titremeye başladığını anlayamadığım gibi. Yaşamının son yıllarında, Parkinson hastalığıyla yaptığı uzun savaşımı yitirip tiyatrodan ayrılınca, yıllar önce yarım bıraktığı yaşamöyküsünü yazmaya döndü; siyasal deneyimlerinden ancak o zaman söz eder oldu. Dediğine göre, hem kendisinin, hem de benim yaşamımın biçimlenmesinde susması, kaygılarının nedenlerini kendisine saklaması çok önemliydi.

Kendi kuşağında, yani 1930'larda yetişen sanatçıların çoğu gibi babamın siyasal ufuklarını da Faşizm tehdidi, Nazi Almanyası'nın saldığı dehşet ve İspanyol devriminin yenilgisi sınırlamıştı. Üniversitedeyken arkadaşlarının çoğu Komünist Partinin ya üyesi, ya da destekçisiydiler. Babam Komünist Partiye hiçbir zaman katılmamıştı, ama Faşizmi yenmek için tek umut olarak onu görüyordu. Babamla Rachel'den söz eden, savaş öncesi dönemden kalma gazete kesiklerinin toplandığı bir albümü karıştırıyordum; kendisini 'ateşli kızıl' diye ta-

nımladığı bir söyleşiye rastladım. Bu tanımın Michael'a değil, söyleşiyi yapan gazeteciye ait olduğuna kuşku yok. Ancak ne olursa olsun, babamın bir sosyalist olduğu kesindi.

1940 eylülünde, askere çağrılacağı günü beklerken eline, Halk Kongresinin hazırladığı ve bir Halk Hükümetinin kurulmasını isteyen bir dilekçe geçti. Altı maddelik dilekçe, 28 Eylülde, İngiliz Komünist Partisinin yayın organı olan *Daily Worker*'da yayınlandı. Altı madde şunlardı:

1. Halkın yaşam ölçütlerinin yükseltilmesi.
2. Temek demokratik ve sendikal hakların savunulması.
3. Hava saldırılarına karşı etkin önlemler; derin, bomba geçirmez sığınaklar; kurtarılan kurbanlar için yeni konutlar.
4. Sovyetler Birliği ile dostluk.
5. Halkı gerçek anlamda temsil edecek ve dünyanın bütün emekçilerine güven verecek bir halk hükümeti.
6. Halklar arasında, savaş nedenlerini ortadan kaldıracak bir barış.

Michael, "iyi, sosyalist bir belge" olduğuna inandığı dilekçeyi imzaladı. Faşist Almanya ile savaşmaya karşı değildi. Nazileri yenecek bir savaşa, evet diyordu. Ama Britanya'nın savaştaki emellerine, niçin savaştığına gelince; bu ayrı bir soruydu. Dilekçenin ilk üç maddesi herkesçe tutulmuştu; savaş dönemi hükümeti halkı korumak için şu âna kadar öyle az şey yapmıştı ki. Metro istasyonlarının hava saldırılarına karşı sığınak olarak kullanılmasına bile, ancak bir ağızdan yükselen çığlıklardan sonra izin verilmişti. Beşinci ve altıncı maddelerse, bir sosyalist olarak Michael'ın savaştan sonra kurulması gereken dünyaya ilişkin umutlarıyla örtüşüyordu.

Rachel ile birlikte pek çok toplantıya katıldılar; Michael Kongreye gelir sağlamak için bir konser verdi. İşçi Müzik Birliği adına, 'Yeni Bir Dünya Doğacak' adlı plağı o günlerde doldurmuş olmalı; Kongrenin kampanya şarkısı olup çıkmıştı.

Gündeme iki madde daha eklendi: Bankaların, temel sanayilerin devletleştirilmesi ve Hindistan'ın bağımsızlığının desteklenmesi. Michael her ikisine de yürekten katıldı. 1941 şubatının son haftasında, İngiliz Yayın Birliği BBC'den, görüşme yapmak için birliğin merkezine gelmesini rica eden bir mektup aldı. Üst düzey yöneticilerden birkaçı ve BBC'nin hukuk danışmanlarından biri, BBC'nin kararını açıkladılar: Halk Kongresini destekleyenler kurumdan uzaklaştırılacaktı. Michael *News Chronicle*'da yayınlanan yazısında şöyle diyordu: "Benden, Kongreyi düzenleyenlere bir mektup yazarak, desteğimi çektiğimi bildirmemi, bir kopyasını da BBC'ye göndermemi istediler. Onlara, kişisel görüşlerimin kendilerini ilgilendirmediğini söyledim. Böyle bir mektubu elbette yazamazdım. Onlara, 'bu bundan böyle BBC ile çalışamayacağım anlamına mı geliyor?' diye sordum. Aynen öyle, dediler."

News Chronicle olup biteni Michael'ın mektubuyla birlikte 5 martta yayınlayınca, Denham Film Stüdyolarıyla çalışan Leslie Howard ile öteki oyuncular, tavrından dolayı BBC'yi kınadılar. Stüdyo, on iki oyuncuyu da kovdu. Yıllar sonra beni ve Corin'i olduğu gibi, Michael'ı da bütün yüreğiyle destekleyen Rachel, çeşitli protesto gösterilerine katılıyordu. Bunlardan birine, Sivil Özgürlük Birliğinin düzenlediği gösteriye Edith Evans gibi oyuncular da katıldı. BBC'nin sunucularından E.M.Forster, kurumu kararından dolayı kınamak amacıyla, aralarındaki sözleşmeyi derhal feshettiğini açıkladı. Besteci Ralph Williams, BBC'ye yazdığı mektupta, Alan Bush'un eserlerini aforoz eden BBC'ye daha önce vermiş olduğu yeni bestesinin yayın hakkını geri aldığını bildirdi.

BBC'nin kılı bile kıpırdamamıştı: "BBC'nin mikrofonları, ulusal savaş politikasını desteklemeyenlere kapalıdır."Ama herkes bu kararı bir ağızdan, öyle şiddetle kınadı ki, Winston Churchill 20 Martta Avam Kamarasında yaptığı konuşmada BBC'nin dilekçeyi imzalayanlara koyduğu ambargoyu kal-

dırdığını açıkladı. Michael derinden sarsılmıştı, nedeniyse yasaklama kararı, ya da film sözleşmelerinin tehlikeye girmesi değil, Halk Kongresinin tutumuydu. Kongrenin programını desteklemek için elinden geleni yapıyor, ama Kongreyi savunmakta giderek zorlanıyordu: "Halk Kongresi gözüme gittikçe daha belirsiz görünmeye başlamıştı. Savaşa yaklaşımı neydi? Almanya'nın İngiltere'yi işgal ettiğini varsayalım; Kongre böyle bir durumda neyi savunacaktı? Komünist Partinin kuklası olduğu, emirleri Moskova'dan aldığı ve Molotov-Ribbentrop antlaşmasının çizgisini izlediği yolundaki suçlamaları yanıtlayamıyorduk."

Halk Kongresinin programı gerçekten de son derece kaçamaktı, çift anlamlı sözcüklere başvurulmasının nedeniyse 23 Ağustos 1939'da Stalin ile Hitler arasında, Moskova'da imzalanan saldırmazlık antlaşmasıydı. Stalin, Nazi savaş makinasına akıl almaz miktarlarda hammadde sağlamaya söz vermişti, buna karşılık olarak Finlandiya ile Baltık ülkelerine dokunulmayacak, Rusya Polonya'nın bölüşümüne ortak olacaktı. Bu antlaşma Alman Faşizmini gerek askeri, gerekse siyasal açılardan oldukça güçlendiriyor, Sovyetler Birliği ise fena halde güçsüzleşiyordu. Stalin, bu antlaşma sâyesinde Sovyetler Birliği'ni saldırıdan koruyacağını sanmakla düşüncesizlik etmişti. Bütün komünist partiler aynı görüşü paylaşıyordu. Moskova'nın emirleri doğrultusunda, bir yandan Almanya ile savaşmaya karşı çıkarken, bir yandan da kapitalizme ve Faşizme karşı savaşmak isteyen Michael gibilerin gönlünü almayı ihmal etmiyorlardı.

Michael'ın, İşçi Partisine üye olan arkadaşlarından biri, Komünist Partinin işi biter bitmez Halk Kongresini fırlatıp atacağını söyledi. Michael, Komünist Partili bir dostundan güvence istedi. Gerçekten böyle bir şey yaparlar mıydı? "Büyük bir olasılıkla," dedi arkadaşı. "Ne var bunda? Neden yapmasınlar?" Babamın kaygıları, soruları Partinin üst düzeyine

ulaşmış olmalıydı. D.N.Pritt ile, Reading yakınlarındaki yazlık evinde buluştular. Başarılı bir avukat, Kralın danışmalarından biri olan Pritt, Sovyetler Birliği'ndeki Stalin rejimini savunuyordu. İşçi Partisinin haftalık dergisi *New Statesman*'de Moskova'daki duruşmalardan söz eder, onları sosyalist adaletin kusursuz örnekleri olarak tanımlardı. Çekici, kendinden emin ve konuşkan biriydi. Canterbury Dekanının da bazı kaygıları olduğunu, ama "bağlılığını" sürdürdüğünü söyledi. Bütün bu "patırtı" yatıştıktan sonra Michael, Lenin Nişanıyla ödüllendirilecekti. Tam da Michael'ın korktuğu gibi, Komünist Parti uygun gördüğü anda Halk Kongresini başından savmayı düşünüyordu. Pritt'in yanıtı da aynıydı: "Ee, ne var bunda?"

Daily Worker babamın yazısına bir yanıt yayınladı: "Halk Kongresi, 'savaşa son vermek' için girişilen bir eylem değildir. Amacı Hitler ile antlaşmak, ya da barışı 'ne pahasına olursa olsun' sağlamak, değildir. Halk Kongresinin yandaşları, uzlaşmaz bir biçimde Faşizmin de, Faşizmin kazanacağı herhangi bir zaferin de karşısındadır..." Son cümle doğruydu. Ancak gerisi yalandı. Halk Kongresi, Hitler ile yapılan bir pazarlığın sonucuydu. Varoluş nedeni, Stalin ile Hitler arasındaki antlaşmaydı; Komünist Partinin Faşizmin yenilgisini istemediği ise açıktı.

16 Martta Michael güncesine şunları yazmış:

Kongre için Royal Otele gittim. Düşkırıklıkları ve umutsuzlukla dolu, uzun, iç karartıcı bir gündü. Eylemin neden devrimci bozgunculukla suçlandığını çok iyi anlıyorum. Herkes salt yakınmak için konuştu... İçimden birkaç kere ayağa kalkıp şöyle demek geldi: "Peki ama, savaştan ne haber? Yenilgi olasılığına karşı yaklaşımınız nedir? SSCB ile dostluk -tamam ama, İngiltere bundan daha iyisini yapmak zorunda değil mi?"

Michael siyasal açıdan tam anlamıyla bocalıyordu. Halk Kongresinin programı baştan sona bir aldatmaca, bir bozgunculuk parodisi, ilk kez Lenin ile Bolşevikler tarafından Birinci Dünya Savaşında başvurulan yöntemin tekrarıydı. Bütün işçileri "kendi" hükümetlerini desteklemeye, Orduya katılmaya, "zaferden sonra" sosyalizmi kurabilmek için savaşı kazanmaya çağıran bütün o "sosyalistlere"karşı Lenin ve Bolşevikler şöyle demişti: "Bu, bizim savaşımız değil. Gerçek düşman yurdumuzda. Bu emperyalist savaşı bir iç savaşa dönüştürün."

Devrimci bozgunculuk mutlaka uluslararası olmalıydı: Dünyanın her yerindeki emekçileri kapitalizmi alaşağı etmek için birleştirme savaşımı. Halk Kongresi, dünya sosyalist devriminin amacına ulaşmak için izlemesi gereken yoldan ve onun derinliğinden yoksun olduğu sürece, yalnızca bir aldatmaca olmaya mahkûmdu. Faşizme içtenlikle karşı çıkan, bu savaşın Faşizme karşı yürütüldüğüne, dolayısıyla desteklenmesi gerektiğine inanan Michael gibilere herhangi bir açıklama getiremiyordu.

Üçüncü Reich'ın ordusu 22 Haziran 1941'de Rusya'ya saldırdı. Aynı gün, Michael'ın korktuğu başına geldi; İngiliz Komünist Partisi, Halk Kongresini feshetti ve daha birkaç hafta önce, "Gitmesi gerek," dediği hükümet adına seferberlik başlattı. Halk Kongresinin programında istendiği gibi, sendikal haklarına kavuşmak ve çalışma koşullarının düzeltilmesi için mücadele eden işçiler, savaş politikasını sekteye uğratmaya çalışan Troçki hayranları olmakla suçlandılar.

Komünist Partinin 1945'de, Churchill başkanlığındaki Ulusal Koalisyonun sürebilmesi için, genel seçimlere karşı çıkmasının nedeni buydu. Özellikle D.N.Pritt, yüzde yüz İşçi Partisinin zaferiyle sonuçlanan seçimlerden yana olanları kıyasıya eleştirdi. İşçi hükümetine oy veren milyonlarca kişinin arasında Michael ile Rachel de vardı; ama Michael sosyalizmi yüksek sesle bir daha asla savunmadı.

3

Savaş bittikten bir yıl sonra, 1946'da Putney'deki apartman dairesinden ayrıldık ve Chiswick Yoluna, annemle babamın satın aldığı ilk ev olan Bedford Köşküne taşındık. Mahallede oturanların deyişiyle 'Ağaçlı Yol', Thames ırmağına bakan, on sekizinci yüzyıldan kalma, çok güzel evlerin sıralandığı, uzun bir caddeydi. Irmağın güzün ve ilkbaharda yükselen sularında kuğular yüzer, kabaran sular ırmağın yatağını aşarak kıyıdaki parkları, yolu, ön bahçeleri, hatta evlerin bodrumlarını basardı. Kömürle, ya da çelik putrelle yüklü, uzun mavnaları çeken römorkörler ırmakta gider gelir, yazınsa gezinti tekneleri dolaşırdı. Rehberin mikrofondan yükselen ve evimizden söz eden sesini yatak odamızdan duyardık: "İşte, film yıldızı Michael Redgrave'in yaşadığı ev."

Ağaçlı Yolun hemen bitiminde, Vişne Tomurcuğu adında, ayakkabı boyası üreten bir fabrika vardı. Saat dört buçukta, fabrikanın düdüğü ötünce mavi önlüklü, mavi başörtülü bir sürü kadın kapılardan fırlar, Devonshire Sokağındaki evlerine seğirtirdi; çıplak ayaklı çocuklar sokaktaki su dolu hendeklerde oynarlardı. Ağaçlı Yolun öteki ucunda Miller'in Fırını

vardı; beyaz kasketli, yüzleri undan bembeyaz olmuş erkekler yazın öğle tatillerinde sırtlarını duvara yaslayarak oturur, yoldan geçen her kıza ıslık çalarlardı. Yolun biraz daha yukarısında, Üst Yolda Bemax fabrikası, bahçemizin hemen bitiminde de Fuller, Smith ve Turner'a ait olan Griffin bira fabrikası vardı. Şerbetçi otunun, fabrikanın bacalarından yayılan kokusu bahçemize dolar, bana Herefordshire'daki şerbetçi otu tarlalarını anımsatırdı; her yaz Adam'ın çiftliğinde öteki toplayıcılarla birlikte sıraya girer, birkaç gün onlara yardım ederdik.

Chiswick, savaştan sonra İşçi Partisinin seçim bölgesi olup çıkmıştı. Oysa çocukluğumu ve ilkgençlik yıllarımı geçirdiğim Chiswick Yolu sanatla, kültürle uğraşan, hali vakti yerinde insanların oturduğu bir mahalleydi. Kızıl Aslan Köşkünde oturan Bay Edwards, Victoria ve Albert Müzesinin müdürüydü. Onun bitişiğinde Trevelyan ailesi, az ötede Lousadalar, Anthony Lousada ile tiyatro tasarımcısı Jocelyn Herbert; A.P.Herbert ve ailesi, Üst Yolun öteki ucunda da George ve Sophie Devin oturuyordu. Çocukluk yıllarıma, annemle babamın da bir parçası oldukları tiyatro, resim ve müzik dünyası egemendi; onun ötesindeki dünyanın ipuçlarını bana verenlerse, radyodaki Ev Saati; *Daily Mail* ve öğretmenimiz Bayan Glascot'du.

Bedford Köşküne taşındıktan sonra, bir yıl boyunca Corin ile iki kilometre kadar uzaktaki, Sutton Court Caddesindeki devlet okuluna gittik. Orada ne mutlu, ne de mutsuzdum, yalnızca kendimi sudan çıkmış balık gibi hissediyordum. Okumada sınıf arkadaşlarımdan ileri, matematikte ise oldukça geriydim; her iki taraf da çabalamasına karşın, sınıf arkadaşlarımla paylaşacak fazla bir şey bulamadık. Okuduklarım onların okuduğu şeylerden farklıydı; bir film yıldızının kızı olmaksa başlarda ilgilerini çektiyse bile, sözünü etmeye değer tek bir film bile görmemiş olduğum ve elimde değiş-tokuş

edebileceğimiz imzalı resimlerin bulunmadığı anlaşılınca, ilgilerini yitirdiler. Kitap okumanın dışında yapabileceğim hiçbir şey yoktu. Bunun üzerine, Bayan Glascot bulundu. "Okul" artık papazın hemen bitişiğimizdeki eviydi. Şimdi sınıfımız, giriş katındaki arka odalardan biriydi, odada ucuca eklenmiş iki masa vardı. Masaların çevresine Corin, ben, Alec Guinness'in oğlu Matthew, papazın iki oğlu, Lousandalar'ın iki kızı ile Caroline Westmacott dizilmiştik, Ulusal Eğitim Birliğinden Bayan Glascot ise masanın başındaydı. Bizi her konuda eğitiyordu -İngilizce, Fransızca, tarih, matematik, doğa tarihi, sanat ve yazı.

1947'de, tarih derslerimizde Adamızın Tarihi adlı, modası geçmiş, çizimli bir ders kitabı kullanırdık. Tarihi neredeyse bütünüyle kralları, kraliçeleri, generalleri, daha sonraları da bir dereceye kadar başbakanları tarafından çizilen, şanslı ve mutlu bir adayı, Britanya'yı öğreniyorduk. Tarih yazarıyla çizimcinin görevi İyi, Kötü ve Çirkin'i birbirinden kesin çizgilerle ayırmaktı. (Ne İyi ne de Kötü) Romalıları yenen, at arabasının önünden kaçacak kadar çevik olmayan lejyonerlerin ayaklarını biçen 'Cesur' Boadicea vardı. 'Aslan Yürekli' Richard, 'Kötü' ya da 'Müstebit' Kral John, 'Büyük' Kraliçe Elizabeth, 'Basiretsiz' ve 'Zalim' Kral 1.Charles, 'Zorba' Oliver Cromwell ve 'Şen' Kral 2.Charles. Henüz genç olan Kraliçe Victoria 'İyi' olacağa benziyordu. Hükümdarlığının ilk yıllarında istibdada eğilimliydi, ama kocası Prens Albert onun bu yönünü törpülemişti. Kraliçe Victoria bir gece kocasının yatak odasının kapısını çalar ve içeri girmek için izin ister. Kraliçenin kocası, "Kim o?" diye sorar. "Kraliçe." Prens bir kez daha sorar: "Kim?" "Kraliçe!" Bu soru-yanıt işlemi pek çok kez yinelenir, karısı geri adım atıp da, "Vicky," deyinceye kadar Prens kapıyı açmamakta direnir. Bundan sonra her şey yoluna girer. Tarih derslerimiz işte bu tür öyküleri içeriyordu, arada bir de söz konusu dönemlerin

giysilerini, silahlarını ve taşıt araçlarını görmek için müzelere gidiyorduk.

Ama sıra Napoléon Savaşlarına gelince, Bayan Glascot kitabı bir yana iterek öyküyü kendince, Adamızın Tarihi 'nden oldukça farklı bir üslûpta aktardı. Nelson'un Trafalgar'da, 'Demir' Wellington Dükünün Waterloo'da kazandığı zaferi alkışlayacağını sanıyorduk. Tam tersine. Bayan Glascot bütün yüreğiyle, ruhuyla Napoléon'dan yanaydı. Askerlerinin önüsıra savaşa giden, onlara dostça davranan, ilk adlarıyla seslenen, ailelerini ve sorunlarını anımsayarak onları şaşırtan Bonaparte'ı öyle bir tanımlardı ki, gözlerimiz yaşarırdı. O, askerleri ayaktakımından toplanmış, kaba saba, otoriter Wellington'dan çok farklıydı. Wellington için Waterloo,"Allahın belâsı, göğüs göğüse bir çarpışma" idi. Bayan Glascot'a göreyse bir trajedi. Bu tertipli, kibar, dakik, yurtsever kız kurusunun yurtseverliği nasıl olup da bir yana attığını, Napoléon ve Fransa'nın amaçlarına kucak açtığını anlayamıyorduk, sormak da aklımıza gelmiyordu. Belki de bir zamanlar bir Fransıza âşık olmuştu, ya da ailesinin eski kuşakları Byron ve Shelley gibi Napoléon'a büyük bir sevgi besliyorlardı. Öğretmenimizin kahramanına adadığı bütün bir ders yılı boyunca, Küçük İngilizler gibi düşünmekten vazgeçmiştik.

Chiswick Parkında uzun yürüyüşlere çıkıyor, sarı kanaryaotu, karanfil ve pembe söğüt örnekleri topluyorduk. Bize, avuçlarımızı birleştirip, sivri uçlu bir çimeni iki başparmağımızın arasına kıstırarak, arasından ıslık çalmayı öğretti. Kesit çizmeyi, dörtte üç kesidi öğrendik. Daha canlı bir yüz elde edebilmek için suluboyaların nasıl karıştırıldığını büyük bir hevesle denedik.

Kitaplar pahalıydı, ödünç kitap veren kütüphanelerin varlığından da habersizdik. Michael'ın yaşlıca bir dostu bana çocukluğundan kalma, 1880 tarihli, yirmi beş ciltlik, kalın bir yıllık verdi: Küçük Aileler. İçinde uzun, dizi

öyküler, ödüllü yarışmalar, bilimsel öğütler vardı, ama büyük bir bölümü Avrupa'nın taçlı kafalarıyla, onların aileleriyle ilgili haberlerle, öykülerle doluydu. Okumaya öylesine açtım ki, her satırını, gece gündüz demeden, yutarcasına okudum. Yüzyılın başında yaşadığımı hayal ediyordum. Kardeşim bana "kitap kurdu" diyordu. Dadım, "Kitaplara böyle yumulmayı sürdürürsen, gözlerin bozulacak," diyordu. Aslına bakılırsa, bozulmuştu bile. Bu kadar çok, üstelik geceleri ya da sabahın erken saatlerinde, yorganın altında, el feneriyle okumanın sounucunda, ileri derecede miyop olmuştum.

Randall Dadı, 1943 yılında, güneşli bir akşamüstü Bromyard'daki tren istasyonuna ayak bastığı günden başlayarak, emekli olduğu yıla, 1961'e kadar yanımızda kaldı.

İşe Norfolklu bir beyefendinin çocuklarına bakmakla başlamıştı; adam arka merdivenlerin sahanlığına siner, hizmetçileri, dadıları sıkıştırmaya çalışırdı. Dadım adama, "Yakında buna bir son vereceğini, " söyledi ve öyle şiddetle karşı koydu ki, adam vazgeçmek zorunda kaldı. Ama dadım bu olaydan sonra erkeklerden nefret etti, ölünceye kadar evlenmemekte direndi. Şansı daha sonra, bir başka ailenin yanında açıldı: Bir difteri salgınından sonra ailenin dört çocuğunun bakımını üstlenmişti. Hâlâ yardımcı dadıydı, ama aile doktoru, Kathleen Randall'ın işverenine şöyle dedi:"Bu kadını Başdadı yapmalısınız." Böylece dadıların başına getirildi. Büyüttüğü bütün çocukları severdi, özellikle yaramaz ve dikbaşlı olanları; ama en çok, doğuştan Down hastası olan çocuğu sevmişti. Çocuğu on yaşındayken bir bakımevine yerleştirmek üzere ondan ayırdıkları gün, dadımın yaşamının en acı günüydü.

Daha sonraları, Shakespeare'in *4.Henry*'sini izlerken, 1. Sahnede Falstaff'ın olağandışı kişiliğinde Dadı Randall'ı gördüm; Hotspur'un 'belli bir Lord'u öfkeyle tanımlarken

kullandığı sözcükler dadımın dudaklarından dökülüyordu sanki. Züppelikten nefret eder, hava atanları küçümserdi: "Kendini ne sanıyor? Lord Muck mı?" Grevden söz açıldığı zaman dişlerini gıcırdatır, gençliğinden beri yanında çalıştığı soyluların siyasal görüşlerini yankılayarak,"Ben olsam hepsini kurşuna dizerdim," diye söylenirdi. Keyfi yerindeyken şarkı söyler, sinirlenince dişlerini sıkar, suratını alabildiğine asardı. Çamaşırları yıkarken, ya da yatakları düzeltirken, "K- K-Katie, K-K-K-Katie, işte tek sevgilim," diye mırıldandığını duymazsak, canının sıkkın olduğunu anlardık. Etek diker, bizim için çorap, manşon örer, giysilerimizi onarır, yamardı. Bize, yatağa girmeden önce diz çöküp dua etmeyi, bütün akrabalarımıza hayır dilemeyi, "Tanrım, lütfen iyi bir kız olmama yardım et, amin," demeyi öğretmişti, ama kendisi Noelin dışında hiç kiliseye gitmezdi: "Nasıl dua edileceğini bir papazdan öğrenecek değilim. Neden o benden daha iyi biri oluyormuş ki?" Birinin ona,"patronluk taslamasına" tahammülü yoktu. Ailesinin bütün üyeleriyle ve yine bir dadı olan en eski, en sevgili dostuyla sık sık kavga eder, uzun süre küs kalırdı. Bu dargınlıklar boyunca akrabası ya da dostuyla görüşmez, tek sözcük konuşmazdı -tâ ki o kişi özür dileyene kadar. Sonuçta özür dileyen hep karşı taraf olurdu, Dadı asla yumuşamazdı: "Böylece burunlarını benim işime sokmamayı öğrenirler."

Dadı, çocukluğumuzun büyük bir bölümünde, genellikle uzakta olan ana babamızın yerini aldı. Hepimizi çok sever, överken de cezalandırırken de son derece âdil davranırdı, ama en çok Lynn'e düşkündü. İlk hastalıklarını o sağaltmıştı, ayrıca en küçüğümüz olan Lynn'in ana babasını en çok özleyen ve ailenin sevgiye en çok gereksinen çocuğu olduğunu düşünüyordu.

Emekli olduğu zaman onu sık sık ziyaret edeceğimize söz verdik, ama 'sık sık' demek, genellikle 'arada bir' demektir.

Bir keresinde, Yarmouth yakınlarında film çekiyorduk, Mattishall'e ne kadar yakın olduğumuzu ayrımsayınca, bir taksiye atladım, haber vermeksizin kapısını çaldım. Kapıyı açtı; birkaç saniye birbirimizi tanıyamadık. Saçının permas gitmişti, oysa bundan nefret ederdi; bazı özel durumların dışında perma yaptıramadığını anlamıştım.

Felç geçirmiş, belleğinin büyük bir bölümünü yitirmişti; bazen onu, Norwich'teki hastanenin koridorlarında Lynn'i ararken buluyorlardı. Lynn o sıralar evliydi, kocası John Clark ile Dublin'in dışında yaşıyordu. Dadı için rahibelerin işlettiği bir hastane bulmuşlardı. Dadı ölünceye, yani yetmiş dokuzuncu yaş gününden iki gün sonrasına kadar orada kaldı. Onu asla unutmayacağım, özellikle ellerini. Şu anda o iri elleri betimlemeye çalışırken bile içimden hem ağlamak, hem gülmek geliyor; öylesine çatlamış, yıpranmış oldukları için ağlamak, ne kadar sevecen ve yatıştırıcı olduklarını düşündükçe de gülmek.

Bedford Köşkünde geçirdiğimiz 1946-1947 kışı, herkesin o güne kadar anımsayabildiği en sert kıştı. Gazeteler ondan, "Büyük Don" diye söz ediyor, yakıt kısıntısı, giyecekle yiyeceğin karneye bağlanması ve 'hoşgörüsüz', acımasız yönetim yüzünden Başbakan Sir Stafford Cripp'in başkanlığındaki İşçi Hükümetini suçluyordu. Vesika uygulamasının bir dereceye kadar toplumsal adaleti sağladığı söylenebilirdi, ama zenginler karaborsadan yine istedikleri her şeyi alabiliyordu. Michael, savaştan önce yapılmış, Morris 8 modeli, küçük bir araba almıştı. Arabayı kendisi kullanmıyor -evlendikten sonra bir kez olsun direksiyona geçmemişti-Rachel'in sürücülüğüne güveniyordu. Sonra, Corin'le çok gururlandığımız küçük Morris görünmez oldu, yerini 1936 modeli, büyük, siyah, ışıl ışıl bir Rolls-Royce aldı; arka koltukla ön koltuk arasında bir cam, sürücüyle konuşmayı sağlayan bir telefon vardı. Arabayla Richmond Parkına gider, saatte 90 kilometre hız

yaparak, gittikçe hızlanarak yolun kenarındaki koyunları ürkütürdük. Rachel artık yolcu koltuğundaydı. Arabayı yeni şoförümüz Kenneth sürüyordu.

O yıllarda sinema seyircisi sayıca çok daha fazlaydı, Michael ise yılda iki-üç film çeviriyordu. Kenneth'in yanısıra, hepsi de Bedford Köşkünde yaşayan ahçı Birdie'yi, Ella ve Mary adındaki hizmetçileri ve bahçıvan Bay Owens'i besleyecek kadar para kazanabiliyor, eline geçeni son kuruşuna kadar harcıyordu. Michael 1947'de Hollywood'a gitti, hemen peşinden de Rachel; biz çocuklar Bedford Köşkünde kaldık, eğitimimizi sürdürdük. Yaşantımız düzene girmişti; her duyuşta çocukluğumu çağrıştıran bu 'düzen' sözcüğü elbette rahatlatıcıydı, öte yandan bir anlamı daha vardı: Sabahları, o gün yine hiçbir şeyin değişmeyeceğine ilişkin, korkunç bir önseziyle uyanmak. Yani, papazın evinde ders çalışmak, Chiswick Parkında dolaşmak, haftada bir kez de saçları yıkamak.

Lynn benden altı, Corin'den dört yaş kadar küçüktü. Çelimsiz bir çocuktu, çok da kansızdı, sık sık bronşit olduğu için soluğu çabucak kesilir, uzun yürüyüşlere dayanamazdı. Sağlıksız oluşu aramızdaki yaş farkıyla birleşince, onu Corin ile oynadığımız oyunlara katılmaktan alıkoyuyordu; doğruyu söylemek gerekirse, aramıza katılmasını biz de istemiyorduk. Lynn'i hep, peşimizden koşan ve "Beni bekleyin," diye ağlayan küçük bir kız olarak anımsıyorum. Aramızdaki uzaklığın kapanması yıllar aldı; ancak kendisi de profesyonel bir oyuncu olduktan ve ikinci çocuğunu doğurduktan sonra iki yakın dost olabildik.

Papazın iki oğluyla oyun oynayabiliyorduk, ama onların dışında hiç arkadaşımız yoktu, bu yüzden günün büyük bir bölümünü Corin ile başbaşa geçirir, oyunlarımızı, eğlencelerimizi kendimiz yaratırdık. En sevdiğimiz eğlenceyse, "Oyun" dediğimizdi. Bu oyunu Bromyard'da, kızamıktan sonraki uzun

nekahat döneminde uydurmuştuk. Günlerce, perdeleri inik bir odada, yemek yemenin ve Dr.Lewis'in verdiği acı, pembe hapı yutmanın dışında tam anlamıyla hareketsiz bir durumda yatmak zorunda kalmıştık. O yıl, Kara Bomba lakaplı Joe Louis dünya ağır sıklet boks şampiyonuydu, Britanya'nın şampiyonuysa Bruce Woodcock'du. Kendimizi onların, her nasılsa yakın arkadaş olan oğullarının yerine koymuştuk. Sözde babalarımızla, öteki ünlü boksörlerle ilgili öyküler uyduruyorduk. Kendi babamızın yokluğunu bu yapay babalarla doldurmaya çalışıyorduk galiba; belki de İngiliz askerleriyle Amerikan askerleri arasında savaş sırasında kurulan yandaşlığın dışavurumuydu; bu dostluk özellikle radyoda öyle çok vurgulanmıştı ki, etkilenmememiz olanaksızdı. Her neyse, oyunumuz Woodcock ile Amerika'nın şampiyon boksörü Joe Baksi arasında yapılan unvan karşılaşmasına, yani 1947 yılına kadar sürdü. *Daily Mail* başta olmak üzere, bütün gazeteler İngiliz boksörün,"bizim" Bruce'un arkasındaydı; zorlu bir karşılaşma olacağını biliyorduk. Baksi, Woodcock'u fena halde hırpaladı ve yedinci raundda nakavt etti. Ertesi sabah gazetelerde, yüreklice dövüşen ama ağır yumruklar alan Woodcock'un büyük bir olasılıkla beşinci raundda çenesinin kırıldığını, son iki raundda büyük acılar çektiğini okuyunca çok kötü olduk ve oyunumuza son verdik. Şampiyonların düşsel çocukları olamazdık artık.

Yeni bir senaryo yazdık; ben Amerika Birleşik Devletleri'nin başkanı, Corin ise başkan yardımcısıydı. Bahçede, yürüyüş yaparken, ya da yatak odamızda ne zaman fırsatını bulsak, hemen karmaşık, sonu gelmez, akıl almaz serüvenlere dalıyorduk. Şimdi, seçtiğimiz bu iki kişiliği düşündükçe gülmem geliyor. İkimiz de bu insanların yerinde olmak istemezdik, üstelik ABD başkanlarının nasıl bir yaşam sürdüğünden habersizdik; bilseydik herhalde böyle bir oyunu oynamaya hiç kalkışmazdık . Onları seçmemizin nedeni, düşlediğimiz

yerlere ancak onların sâyesinde gidebileceğimize, böylece istediğimiz herkesle buluşabileceğimize inanmazdı galiba. Tıpkı 'Hanedan', 'Şahin Tepesi' ya da 'Günahlar' dizilerinin yapımcı ve yazarları gibi, biz de bir an bir çiftlikte, bir an sonraysa New York'ta olabileceğimiz, ansızın Paris ya da Roma'ya uçabileceğimiz, gazete çıkartabileceğimiz, kendi bindiğimiz atlarla Derby'yi kazanabileceğimiz bir yaşamı düşlüyorduk.

Corin sekiz yaşına basınca, Malvern Wells'teki yatılı okula başladı; birbirimizden ilk kez ayrılıyorduk. Corin okuldan nefret etti, babam bir yıl sonra onu okuldan aldı, ama bu arada ben Queen's Gate'deki Bayan Spalding'in Yeri adındaki kız okuluna başlamıştım. Bayan Spalding, Rachel'e, "Kocanız Michael'ın Entelijansiyadan olduğunu duydum," demiş. Bu Entelijansiya her neyse, Bayan Spalding'in öğrencilerinin uzak durması gereken bir şeydi. Yine o bildik düzene, savaş sırasında kentte kaldığımız zamanlar gittiğim Putney Lisesindeki günlere dönmüştüm. Piyanoda 'Ne Çok Çiçek Açıyor' adlı parçayı çalar, her sabah dua eder, okul marşını söylerdik. Öğleden sonra ikişer ikişer sıraya girer, tenis, beyzbol, kışları da lakros oynamak için Kensington Bahçelerine giderdik. Her okulda olduğu gibi, Queen's Gate'de de her yıl bir oyun sahneleniyordu. Hem bu oyunlar, hem de Corin'le Herefordshire'daki oyunlarımız sayesinde çocukluğum ve gençkızlığım boyunca başarı konusunda herhangi bir baskıyla karşılaşmaksızın, hatta yüreklendirilerek gönlümce rol yapabildim. On iki yaşındayken, *Oz Büyücüsü*'nde Teneke Adamı, on üç yaşında da *Kurbağa Sarayı*'ndaki Mole'u canlandırdım.

En iyi arkadaşım Maria Browne'du; zamanının önde gelen tarihçilerinden olan büyükbabası, Pers tarihi uzmanıydı. Maria ile ailesinin daha çok on dokuzuncu yüzyılda yaşadığı söylenebilirdi. Ev, büyükbabasından kalan kitaplarla doluydu. Maria, Rudyard Kipling'in *Stalky ve Şirketi* adlı eserinde

anlattığı, devlet okuluna giden oğlanla aynı dili konuşur, aynı düşünceleri paylaşır ve aynı sözcükleri kullanırdı. Bir şeyi küçümsemek için o da "Foo !" der, çoğu sözcüğün son harfini yutardı. Ailesiyle birlikte yaşadığı ev sessiz ve dingin bir yerdi: Ağır perdeler, gümüş şamdanlar, 1860'dan başlayarak, bugüne kadar yayınlanmış olan bütün Punch dergileri ve E.Nesbit'in bütün öykülerini de içeren, binlerce kitapla dolu bir kütüphane.

Hafta sonlarında birlikte Nesbitt okur, sütun niyetine kullandığımız gümüş şamdanlar ve kocaman *Britannica* ciltleriyle tapınaklar yapardık. Samuel Butler'dan *Erewhon*'u, Walter Scott'un pek çok yapıtını okumuştu; tarih, İngilizce, İtalyanca ve Fransızca sınavlarında en iyi notları alırdı, her zaman sınıfın ya birincisi ya da ikincisiydi. Son ders yılında, özel eğitmen eşliğinde Oxford'un giriş sınavına hazırlanmak için okuldan ayrıldı.

Öteki dostum, Tasha Kallin'e gelince; bir Rus soylusunun kızıydı. Babası savaşta ölmüştü, annesi Tasha için oluşturulan fondan gelen, küçük bir aylıkla geçiniyordu. Okula yakın bir kiralık odada yaşıyorlardı. Tasha da Maria gibi parlak bir öğrenciydi. Ona hayrandım, Maria gittikten sonra en iyi arkadaşım Tasha oldu; dostluğumuz 1954 yılına kadar sürdü, ben Tasha'dan bir yıl önce ayrıldım okuldan. Bana Tolstoy'u tanıttı; *Savaş ve Barış*'ı, *Anna Karenina*'yı okuduk. Sonra, annesiyle bir tanışlarının evine taşındılar; evin oğlu bulabildiği bütün Amerikan güldürü dergilerini biriktirmişti -gerçek bir hazine. Eve, içinde o güne kadar hiç tatmadığım bir şey, fıstık ezmesi bulunan kutular geliyordu. Kendimizi çok 'olgunlaşmış' buluyorduk. Altıncı sınıftaki seçim oyununda aday olma sırası bize gelince, komünist olmayı seçtik, seçim söylevini hazırlarken *Das Kapital*'e başvurduk. Dersleri çok sıkıcı buluyorduk. Gerçekten de çoğu, özellikle İngilizce dersleri çok sıkıcıydı. O derslerden anımsadığım tek şey,

David Copperfield'in kısaltılmış bir basımıyla Robert Louis Stevenson'un *Kaçırılan* adlı kitabı. Arada bir, ikili konuşmaların bulunduğu bir bölüme geldiğimizde, öğretmen yüksek sesle okumamızı ister, dersler hareketlenirdi. "Aranızda taklit yeteneği olan var mı?" sorusunu duyar duymaz, parmağımı kaldırırdım. Saatlerce radyo dinlemenin sonucu olarak, İskoçya, Galler ve İrlanda'ya özgü, ya da öğretmenimizin "kaba" dediği vurgulara kolayca öykünebiliyordum. Babam bizi David Lean'in *Oliver Twist* filmine götürmüştü; Bill Sykes rolündeki Robert Newton'un, ya da Nancy rolündeki Kay Walsh'in konuşmasını tıpatıp yansılayabiliyordum.

En büyük sorunumuz, giysilerdi. Kışın kahverengi, pamuklu çoraplar, "mazbut" etekler ve önlükler, yazları da çirkin, pazen elbiseler giyiyorduk. On üç yaşındaydık; erkek arkadaşımız olmasını çok istiyor, daha güzel görünmeyi arzuluyorduk. St.James Tiyatrosunda annemle birlikte çalışan genç Fransız oyuncuya, Genevieve Page'e benzeyebilmek için çok şey vermeye hazırdım. Gördüğüm en güzel, en şık kadındı. Beresini hafifçe yana yatırır, arada bir usul, zarif bir hareketle sıvazladığı, ipek çoraplar giyerdi. Bu hareketi, Tasha'ya da söylediğim gibi, inanılmayacak kadar kadınsı buluyordum. Bacak bacak üstüne atıp, buruşuk, kahverengi, pamuklu çoraplarımızı düzeltirken gülmekten katılıyorduk.

Yaşamı ve serüveni yakalamayı umarak, okulumuzun yakınlarındaki Fransız Lisesinde yapılan danslı toplantıya katıldık. Babamın bir arkadaşının Amerika'dan gönderdiği giysiyi giymiştim. Mavili, yeşilli kadifeden bir etek, mavi kadifeden bir yelek ve yine mavi-yeşil, ipek bir pelerin. Tasha annesinin eteğini giymişti. Kılığımı çok güzel buluyordum; salona girerken ikimiz de umut doluyduk. Orkestra bebop çalıyordu; hepsi de yün kazaklar, bol etekler giymiş, bebop yapan, gevezelik eden kızlara dehşetle bakakaldık. Odanın bir köşesine çekildim; gece boyunca bir kişi bile beni dansa

kaldırmadı. Tasha ise bir kez dans etti -en azından pelerin giymemişti.

1950 yılıydı; haftada dört kez Rambert Bale Okulundaki derslere katılıyordum. On yaşındayken, babam beni Madam Rambert'e götürmüştü. Ergeç sahneye çıkmak isteyeceğimi tahmin ediyordu, ama uzun boylu olacağımı bildiği için bale öğrenmemi yeğlemişti. *Uyuyan Güzel*'de Margot Fonteyn'i seyrettiğim günden beri, en çok istediğim şey, bir balerin olmaktı. Artık on üç yaşındaydım ve Madam Rambert'in cumartesi günleri bizzat girdiği sabah sınıfına yükselmiştim. Bale ayakkabıları beni epeyce zorluyordu, ama yine de iyi dans ediyordum. Madam Rambert beni yüreklendiriyor, ötekilere kızıyordu, ama kısa bir süre sonra en çok kızdığı öğrencilerin, en çok umut verenler olduğunu ayrımsadım. Bir gün beceriksizliğimize öyle çok öfkelendi ki, yeşil taşlı kolyesini bir çekişte koparıp yere fırlattı. Boncuklar dörtbir yana dağıldı, erkek çocuklar onları toplamak için koşuştular. Bu davranışına bayılmıştım. Düzeyimizi yükseltmek için hınçla, tutkuyla savaşmasını, müziğin, el hareketlerinin önemini duygusal bir tavırla açıklamasını takdir ediyor, ona gönül borcu duyuyordum. Hareketleri, yorgunluktan bitap düşünceye kadar, üstüste yineletir, bir daha, bir daha yaptırırdı.

Fiziksel devinimle fiziksel uzamın, bedenle uzam arasındaki ilişkinin ve bedeni uzama uydurmanın önemini onun sâyesinde kavradım. Müzik belli, düzenli bir tartım içindeyken insan deviniminin bazen ezgiden daha farklı, daha uzun süreli bir tempoya ulaşarak notayı uzatabildiğini de. Günlük yaşantımda, arkadaşlarımdan çok daha uzun boylu olduğumun bilinciyle omuzlarımı kısar, sırtımı kamburlaştırırdım, oysa bale derslerinde gövdemi iyice dikleştiriyor, oramı buramı dert etmekten vazgeçiyordum. Madam Rambert bir gün bana şöyle dedi: "Küçük, kapalı bir goncasın, ama yavaş yavaş açıyorsun."

Ne demek istediğini anlamıştım. Kendimi müziğe, devinimlere tam anlamıyla kaptırabiliyordum artık; müzik ve dans beni açıyor, canlandırıyordu. Yaşadığımı duyumsamaya başlamıştım. Oysa hep içe dönük biri olmuştum; geçmişle ilgili hayaller beni bugünden daha çok ilgilendirirdi. İlkgençlik yıllarımda kendime ait bir dünyada yaşıyor, bu dünyadan yalnızca aşık olabileceğim delikanlılarla tanışma olasılığını düşündükçe çıkıyordum. Bir cumartesi sabahı, dersten sonra soyunma odasında bir yandan gevezelik ederken, bir yandan da terli ayaklarımızı kuruluyor, yeni, sert bale pabuçları yüzünden su toplamaması için ayak parmaklarımıza yün şeritler doluyorduk. Sınıfımıza yeni bir kız katılmıştı. Birisi, onun bir filmde oynadığını söyledi. Hayranlık ve kıskançlık karışımı bir duyguyla, sıranın öteki ucuna baktım. Kocaman, kahverengi gözleri, çok güzel gülen, dolgun, olağanüstü dudakları vardı. Yanımda oturan kız, "Adı, Audrey Hepburn," diye fısıldadı. Başrolünü Alec Guinness'in oynadığı, nefis bir komedi olan *Lavanta Tepesi Çetesi*'ni izledim. Kız oradaydı; iki dakikalık bir sahnede görünüyor, bir tek cümle söylüyordu. Sigara satan, çok güzel bir kız. Bu, Audrey Hepburn'ün ilk rolüydü.

On dört yaşındayken, parmak uçlarında durunca boyum babamla aynı hizaya geliyordu, üstelik babam bütün arkadaşlarından uzundu. Taptığım balerin Margot Fonteyn gibi bir başbalerin olma umudumu yavaş yavaş yitiriyordum. Hangi erkek dansçı, 1.78'lik birini havaya kaldırmak, ya da 70 kiloluk bir gövdeyi kucaklamak isterdi ki? Bir süre kendimi, geçit törenindeki piyadeler gibi düzgünce sıralanmış bir bale topluluğunun en arka sırasına kabul edilme umuduyla avuttum. Ama bu umut da çabucak söndü. Dadımın dediği gibi, "aşırı serpilmiştim". Her şey için -kendisi öyle düşünmese de- Walt Disney için bile fazla uzundum. Walt Disney, Lewis Carroll'un *Alice*'ini filme çekmeyi tasarlıyordu, benden bir

fotoğrafımı göndermemi istedi. Beni görünce düşkırıklığına uğramaması için resim çekilirken boyumu gizlemeye çalışmadım. Yine de beğendi ve ailemden, deneme filmi için beni Hollywood'a göndermesini istedi. Gitmek için can atmama karşın, gidemedim. O günlerde arada bir kendimi kaybetmeye, bayılmaya başlamıştım, uykuda gezmem de ailemi kaygılandıran bir başka sorundu. Michael ile Rachel'in çok sevdikleri, yan komşumuz Dr.Mary Nelson bunu çok hızlı büyümeme bağlıyor, boyuma "alışmak" için zamana ihtiyacım olduğunu söylüyordu. Kısacası, Hollywood'a gidemedim. Artık bale de yoktu. Geriye bir tek şey kalıyordu: Oyunculuk.

Michael ile Rachel, rol aldığım hiçbir piyesi kaçırmazdı, ama izleyiciler arasında onları ilk kez algıladığımda on dört yaşındaydım ve *Ermiş Joan* rolündeydim. Annemle babam, Harikalar Diyarındaki Alice'in saçlarına benzeyen, uzun saçlarıma bayılıyorlardı, ama sonunda onları kandırdım, saçımı oldukça kısa kestirdim. Fotoğrafçı Agnus McBean bir dergi için, *Ermiş Joan*'ın duruşmada giydiği kılıkla ve kısacık saçlarımla bir fotoğrafımı çekti. Oyunu üç kez sahneledik, okul arkadaşlarım çok beğendiler. Bana çiçekler, kutlama yazıları gönderdiler. Son gösterimizin ertesi günü, okul müdiresi yaptığı uzun konuşmada, başarımızla övünmeye hakkımız olduğunu, ancak bu başarıyı belli öğrencilere malederek onu kahramanlaştırmanın hata olacağını söyledi. 'Kahramanlaştırma' sözcüğünün olanca ışıltısına karşın, gerçekten rol yapabildiğime ancak yıllar sonra, 1959'da Michael ile birlikte oynadığım *Bir Parça Güneş*'ten sonra inanmaya başladım.

4

Michael 1951'de, 2. *Richard*'ı, *4.Henry 1. Bölüm*'de Hotspur'u, *5.Henry*'de Haberciyi ve Fırtına'da Prospero'yu oynamak için Startford-upon-Avon'a gitti; bu dört rolün yanısıra *4.Henry 2. Bölüm*'ü sahneye koyuyordu. Zorlu, çoğu zaman da yıpratıcı bir çalışmaydı, ama Michael coşkuluydu, yerinde duramıyordu. Bence o mevsim, yaşamının en mutlu dönemiydi.

Rachel, nisandaki açılışta bulunmak için, Corin'le beni babamızın yanına götürdü. Okullar bahar tatilindeydi, bütün haftayı Stratford'da geçirecektik. Gezi için aylar öncesinden hazırlandık; Stratford'a trenle gönderilecek olan bisikletlerimizi cilâladık, oyundan sonra eve bisikletle dönebileceğimizi düşünerek onlara yeni dinamolar taktık. Harçlıklarımızı biriktirdik, yalnızca bir tek harcama yapıp bir harita aldık ve Stratford'un çevresindeki büyün köyleri işaretledik.

Stratford'a, Rachel'in Hillman Minx marka arabasıyla gittik; arabanın tentesi yavaş da gidilse rüzgâr çarptıkça uğulduyordu. O zamanlar ne otoyol vardı, ne de kestirme yollar; yolculuk bitmek bilmez gibiydi. Rachel cansıkıntımızı dağıtmak için,

Startford'da geçirdiği ilk mevsimden, savaştan önce Jüliet'i oynadığı günlerden söz ediyordu.

"Romeo kimdi peki?"

"John Wyse. Ona hayrandım."

"Peki ya o?"

"Kesinlikle hayır. Yüzüme bile bakmazdı. Ama ben yine de tapıyordum ona."

Taptığı bir aktör daha vardı: Taşrada temsiller veren, efsanevi oyuncu Anew McMaster. Bir gün Rachel'e şöyle demiş: "Fena oyuncu değilsin, ama buraya beni görmek için geldiklerini sakın unutma."

Rachel'in de bütün Kempsonlar gibi yüksek, bulaşıcı bir kahkahası vardı; yol boyunca bol bol güldük. Stratford'da bizi bekleyen şeylerin ve o gece Michael'ı *3.Richard*'ın kostümlü provasında izleyecek olmanın heyecanı başımızı döndürmüştü; Corin'in kepini kaptığım gibi camdan dışarı fırlattım. Rüzgâr kepi önüne kattı, yüz metre kadar sürükledikten sonra yolun ortasına bıraktı. Rachel frene bastı, ters ters söylendi: "Neden yaptın bunu?"Gerçekten kızmıştı.

Ne olursa olsun, hiçbir şey keyfimi kaçıramazdı. Memorial Tiyatrosu, tam da beklediğim gibi, bir tiyatronun nasıl kokması gerekiyorsa, öyle kokuyordu. Perde yoktu. Tanya Moiseiviç'in hazırladığı, zemini hasır kaplı, iki yanda basamakları bulunan, balkonlu, tahta kirişli dekor o dönemi çok güzel yansıtıyordu. Leslie Bridgewater'ın yönettiği tiyatro orkestrası, ortaçağ marşını andıran bir parçayı -gerçekte Bizet'den *L'Arlesienne*'in uvertürünü- çalarken, sahnenin gerisindeki kapılar açıldı, askerler göründü; ışıklar yandığında Michael tahtında oturuyordu:

"Ey, Yaşlı, Zayıf John, Kadim Lancaster;
Yeminine ve sözüne sadık kalarak,
Henry Hereford'u, yürekli oğlunu getirdin mi buraya?"

2. *Richard*'ın olay örgüsü, çoğu oyun gibi giderek yoğunlaşmaz. Başlangıçta zâten karmaşıktır, oyun ilerledikçe aydınlanır, yalınlaşır. Oyun başladığında çift anlamlı sözcükler, dokundurmalar birbirini izler; Woodstock'un öldürülüşü karmaşık bir entrika ağıyla çevrilidir, bütün bunların ortasında da çekici, acımasız ve zorba Richard vardır. Michael'ın görünüşü ürkütücüydü. Sarı saçları, sarı sakalıyla altın bir imparator gibi parlıyordu. Önce Mowbray'in, sonra da Bolingbroke'un ayağını kaydırırken, parlak zekâsına, kurnazlığına gülmeli mi, yoksa aslında kendi kuyusunu kazdığı için ağlamalı mı, insan karar veremiyordu. Pek çok Richard yorumunda henüz bir delikanlı olmasına karşın Richard'ın Wat Tyler'a direndiğine, ayaklanmayı önce başlatıp sonra terk ederek onu kandırdığına, asileri kılıçtan geçirdiğine inanmakta zorlanırsınız, ama Michael'ın Richard'ı sizi inandırmayı başarıyordu. Stratford'a vardığımız ilk gece izlediğimiz kostümlü prova da içinde olmak üzere, 2. *Richard*'ı en az altı kez izledim -genellikle de beş *şilin*'lik en arka koltukta, ya da ayakta. İnsan, on dört yaşındayken fazlasıyla duyarlıdır. Ama yıllar sonra, Liverpool Tiyatrosunda sahnenin yan kanadında, yine ayakta, Michael'ı 3. Perdede, Richard'ın İrlanda'dan döndüğü o görkemli, canalıcı sahnede bir kez daha seyrettim. Hastalık sesini boğuklaştırmıştı, ama sesi o olağanüstü erim gücünü ve esnekliğini hala koruyordu. Yetmiş dört yaşındaydı ve yaşam öyküsünü yazıyordu. Ne zaman Richard'ı oynasa, cümleleri belirginleştirmek için John Gielgud'un yöntemine başvurduğunu söylerdi: "Bugüne kadar cümlelerin hakkını Gielgud kadar iyi veren oyuncu görmedim; onun o göz kamaştırıcı ustalığına ulaşabilene rastlamadım." Ben de Michael'ın özellikle yukarıda sözünü ettiğim sahnedeki oyunculuğunu aşabilene rastlamadım. Richard'ın beklenmedik, yersiz iyimserlikleri, kendisine ihanet ettiğine inandığı eski gözdelerine yönelik şiddet dolu öfke krizleri, onların idam

edildiğini öğrendiği zaman kapıldığı dehşetli pişmanlık; Michael'ı bu sahnelerde böylesine güçlü kılan şey, salt ihanet gerçeğine karşı çok duyarlı olan düşgücü değil, aynı zamanda mutlak monarşinin can çekiştiği bir döneme tanıklık etmenin verdiği o tarih bilinciydi.

Yaz tatilinde yine Stratford'a döndük. Her gün öğleden sonra tenis oynuyor, ya da kiralık sandalla Avon'da geziniyorduk. William Peacock, David King, Robert Shaw gibi aktörlerle sonu gelmez tenis maçları yapıyorduk. Bob Shaw her şeyi kazanmak için oynardı. Yaptığı her işte başarılı olmak isteyen, çok hırslı biriydi; bir aktör için pek de elverişli olmayan, inişsiz çıkışsız sesi, sıkılı dişlerinin arasından sözcükleri tükürür gibi seslendirişi ve saldırgan tavrıyla, ister *Ermiş Joan*'daki Dunois rolünde olsun, ister çok daha sonraları, Jaws filminde canlandırdığı Quint'de olsun, her rolüne gerçeklik, tazelik katan bir oyuncuydu; ünlü bir film yıldızı olup çıkmasına hiç şaşırmadım. Onu çok severim; 1970'de yazdığı *Cato Sokağı* da en sevdiğim oyunlardan biridir.

Her akşam tiyatroya gidiyorduk. Richard Burton, Prens Hal'u oynuyordu, bütün akranlarım gibi ben de onun ateşli bir hayranıydım. O, tanıdığım oyuncular arasında sesiyle, gözleriyle seyirciyi dinlemeye, her hareketini izlemeye - sözcüğün gerçek anlamıyla- zorlayan tek oyuncuydu. Gözleri büyüleyiciydi. Derin, ısrarcı bakışlarını size çevirdiği zaman içinizi okumaya çalışırdı sanki; en arka sırada, ya da en dış koltukta oturuyor olsanız bile, kendinizi ona yakın hissederdiniz. Bir an acı dolu, bir an sonraysa sertleşen, o işlenmemiş, tannan Galli sesinin, bedenini kaplayan suskunluğun, kıpırtısızlığının, o sabit, insanın içine işleyen bakışlarının bir eşi daha yoktu. Onunla tanışmak için can atıyordum; rastlantı eseri bir kez başardım. Rachel ile arka kapıdan çıkmak üzereydik, Richard Burton koşarak içeri girdi. Durdu, tanıyor da çıkaramıyormuş gibi bize baktı; çiçek bozuğu yüzü sahnede

göründüğünden çok daha çekici gelmişti bana. "Sen Rachel olmalısın," dedikten sonra eğildi, Rachel'in kulağına bir şeyler fısıldadı. Michael'ın yönetmen Anthony Quayle'den kiraladığı, Avon'a bakan eve dönerken arabada, Corin sordu: "Ne dedi sana?" Rachel duymazdan geldi. "Ne dedi?" diye diretti Corin. Bir şey sorduğu zaman, yanıtını alıncaya kadar pes etmezdi. Rachel güldü: "Öyle güzelsin ki, seni yiyebilirim, dedi." "Sen ne dedin, peki?"diye sordu Corin.

İki yıl sonra, 1953'de bir kez daha Stratford'a gittik. Gençliğimizin bir parçası olmuştu, tıpkı Kuzen Lucy'nin Herefordshire'deki evi, ya da kuzenlerimiz Ralph ile Sylvia Carr'ın Northumberland'daki çiftlikleri gibi sevdiğimiz, özlediğimiz bir yerdi. O mevsim, Rachel de kadrodaydı. *3. Richard*'da Elizabeth'i, *Anthony ve Kleopatra* da Octavia'yı, *Kral Lear*'da Regan'ı oynuyordu. Oyunculuğa, özellikle Michael ile birlikte oynamaya âşıktı. Büyükbaba Eric'ten öğrendiği şeyleri bize de öğretti: Kürek çekmeyi, suya batırdığı küreği kayığın peşisıra sürükleyerek dümen gibi kullanmayı ve sandalı kıyıya yanaştırmayı. Bizi Broadway'deki Lygon Arms'a, çay içmeye götürdü, Shakespeare'in Charlecote Parkında avladığı geyiğin öyküsünü anlattı. Onu hiç bu kadar mutlu görmemiştim.

Çocuk doğurmak, pek çok kadın oyuncu gibi Rachel'in meslek yaşamını da sekteye uğratmıştı. Michael ile Old Vic'te geçirdikleri ilk mevsimde, *Aşkın Emeği Boşa Gitti* adlı oyunda Fransa Prensesini oynamış, ama ben doğunca topluluktan ayrılmak zorunda kalmıştı. Sonra, 1939'da Corin'i, 1943'de de Lynn'i doğurdu. Her zaman aranan bir oyuncuydu; *Aziz James*'de Laurence Olivier ile, Hammersmith'deki Lyric Tiyatrosunun ünlü yapımlarından *Hedda Gabler*'de ise Peggy Ashcroft ile oynamıştı, İngiliz Sahne Topluluğunun kurucularındandı. Ama asıl benliğini bulması, 1960'lı yıllarda televizyon ona hiçbir tiyatro yapımcısının önermeyi akıl

edemediği rolleri önerdiği zaman gerçekleşti. Onu 1954'de, minicik 'Q' tiyatrosunda, Dunois rolündeki Robert Shaw'un karşısında *Ermiş Joan*'ı oynarken görselerdi, akıl ederlerdi belki. Yürekli, hevesli, dolaysız ve çok etkileyici bir oyun çıkarmıştı. 1977'de Şikago'da kızkardeşim Lynn'i, aynı coşkulu, yürekli ve dolaysız yorumla Joan'ı canlandırırken izledim. Rachel Joan'ı oynarken Lynn on yaşındaydı. Oyunu iyi anımsıyor olmalıydı -yıllar sonra kendi performansını etkileyecek kadar iyi, hem de. Tıpkı, on dört yaşındayken sahnede izlediği Sybil Thorndike'in oyununun Rachel'i etkilediği gibi.

O akşamki oyunda önemli bir rolü varsa, Michael insanlarla pek kaynaşmaz, fazla konuşmazdı. Nedeni, rolünü gündüzleri de 'yaşıyor' olması değil, kendini ruhsal olarak hazır tutmak istemesiydi -tıpkı bir boksörün büyük bir maçtan önce, ya da bir koşucunun yarıştan önce yaptığı gibi. Bir gece önceki yorumunu yinelemek Michael'ı asla tatmin etmediği için, genellikle dalgın, bazen de alıngan olurdu. Gerçi o günlerde habersizdik ama, başka sorunları da vardı. İcra memurları ödenmemiş faturalar yüzünden Michael'ı sıkıştırıyordu. Corin ile, *Anthony ve Kleopatra*'nın son provasını izlerken şaşkınlıktan donakaldık. Babam bir sonraki cümlesini unutmuş gibiydi; ama ertesi gece yine büyük bir zafer kazandı. O mevsim, en yetkin, en yaratıcı oyunculuğunu Anthony, Lear ve Shylock olarak sergiledi. Bir yıl önce Bristol Üniversitesinde verdiği dersleri, 1953'de basılan, 'Bir Aktörün Yöntemleri, Araçları' adlı kitapta toplamış, İtalyan yapımcı Filipo Del Giudice için *Anthony ve Kleopatra*'nın senaryosunu hazırlamaya başlamıştı.

Onun Shylock'u ateşli, komik, kederli ve ürkütücüydü; Venedik yasalarından aldığı güçle hakları için savaşırken gerçek bir yabanıllıkla, gecekonduya kıstırılmış bir Yahudi babanın gururunu, o yakıcı hüznü çok iyi birleştiriyordu.

Ticaret yapması yasaklanan Shylock, Yahudiler'den nefret eden, ırkçı tacirlerle dolu, zenginliğin yüceltildiği bu refah ticaret devletinde tefeciliğe zorlanır. Oyunun yıllarca neden tutulmadığı kolayca anlaşılıyor. Öte yandan, o sıralarda bu bana Yahudi karşıtı bir oyun gibi gelmiyordu, şimdi de gelmiyor. Kızı tarafından soyulan ve Venedikli, Yahudi düşmanı yuppie'lerce horlanan Shylock, üzüntüden çıldırır. Tacir Antonio'ya yapılan acı şaka ise, sırf Yahudi olduğu için Shylock'dan esirgenen hakların simgesi olup çıkar. İzlediğim yapımların çoğunda, Venediğin tüccar toplumu yüceltilir. Ama Michael'ın Shylock'u bunu aşıyordu. "Bir Yahudinin gözleri yok mudur?" diye başlayan konuşması, Yahudi düşmanlığını kınayan, ateşli bir suçlamaydı; "ırkımızın simgesi" dediği Davut Yıldızını paltosunun göğsünde gururla taşıyordu.

İlk kez yurt dışına çıktığımda, on beş yaşındaydım ve heyecandan ölecek gibiydim. Tasha, ben ve dört sınıf arkadaşımız İtalya'ya gitmek üzere trenle yola çıktık; başımızda 'Matmazel' Eleanor Tassarty vardı. Bavuluma gri pamukludan yeni elbisemi, kiraz pembesi ve gri berelerimi, dikiş dersinde diktiğim mavi etekle kırmızı gömleğimi koymuştum. Newshaven'da Manş'ı geçtik ve hepimiz kustuk.

Paris'te istasyon değiştirdik, bir Fransız 'cafe'sinde ay çöreği yiyip Fransız kahvesi içtik. Kendi kendime, cennetteyim, diyordum. Sınır istasyonu Domodossola'da İtalyan gümrük görevlileri pasaport kontrolü için trene bindiler; yarı uyur, yarı uyanık durumdaydık. Sonra, Cenova'dan başlayarak sahile indik. Koridorda durup pencereden bakarken, bir İtalyan askeriyle sohbet ettim. Beni öptü; bedenimi bir elektrik dalgası yalayıp geçmişti. Sonra trenden indi; yüzüm gururdan ışıl ışıl, heyecandan sersemlemiş bir halde olup biteni Tasha'ya anlattım. Floransa'da trenden indik ve soluğumuzu tuttuk: Daha önce böyle bir güzellik görmemiştik -çatılardaki parlak,

toprak rengi kiremitler, Duomo, Arno'nun üstündeki köprü, Fiesole tepelerine çıkan, zeytinliklerle kaplı bayırlar. Körüklü otobüslerde ayakta durup kayışlara tutunarak yol aldık, Duomo'ya çıkmak için 350 küsur basamağı tırmandık, butlarımızın her çimdiklenişinde kıkırdaştık. Botticelli'nin 'Venüsün Doğuşu' adlı tablosunu, okulumuzun duvarlarındaki taklit tabloların asıllarını gördük.

Oradan Roma'ya, sonra da Bolonya ve Ravenna'ya. Bir akşam, Matmazel Tassarty'nin bir dostu bizi evine, yemeğe çağırmıştı; masada ailenin oğluyla, Franco ile yanyana oturuyorduk. Masanın altından dizlerimiz birbirine değiyordu. Kadehime biraz tatlı şarap doldurdu ve, "Tatlı birine tatlı bir şey," dedi. İlk kez, kolonya sürünen bir erkekle tanışıyordum; süründüğü Pino Silvestre'ın kokusu nefisti. Ona adresimi verdim, İngilizce öğrenmek için İngiltere'ye geldiği zaman derslerine yardımcı olabileceğimi söyledim. Saçlarının tepesi hafifçe açılmıştı, Tasha bu konuda bana takılınca dudaklarımı sımsıkı yumarak onunla konuşmayı reddettim. On beş yaşındaydım, ama on altı olduğumu söylemiştim; yalanım ortaya çıkacak diye ödüm kopuyordu. Gereğinden fazla haşlanmış lahana, haşlanmış, sulu patates ve sert, tatsız etle beslenmiş İngiliz kızlarıydık ve bizden önceki sayısız İngiliz kızı gibi İtalya'ya, onun canlı yaşamına, gürültüsüne, sıcaklığına, rengine ve kentlerinin güzelliğine âşık olmuştuk.

Okuldaki son yılım olan 1954 yılı, ders çalışmak, tartışmak ve zamanla yarışmakla geçti. En yakın üç arkadaşımla, Tasha, Sue ve Sarah ile küçük bir çalışma odasını paylaşıyorduk. Queen's Gate'in bitirme sınavlarına girecek olan ilk kızlardık. Ötekiler, ailesinin üniversiteye girmesini istediği Maria gibiler okuldan ayrılmış, özel eğitmen eşliğinde Oxford'a hazırlanıyorlardı. Ama biz kalmayı ve birlikte çalışmayı yeğlemiştik, böylece tarih, Fransızca, İtalyanca ve İngilizcenin yanısıra, "fazladan' sanat ve İspanyolca derslerine de girmeye başladık.

Saatlerce T.S.Eliot, Ezra Pound ve özellikle Sue'nun incelediği Fransız simgecilerinin anlamını tartışıyorduk. Görevimiz, hayatı sevmekti. Bize, yaşamı 'onaylayan' ve 'zenginleştiren' edebiyatı yüceltmek öğretilmişti. Kendimiz de şiir yazıyorduk; bu son yılımızda okul dergisinde yayınlanan dizelerimiz ıstırap, yaşlılık ve ölüm yüklüydü. Sue, yazın yazdığı 'Çözülme' adlı şiirde, "Düşüyordu, toprak ona kucak açmıştı," diyordu. "Görmeyen gözlerle ileriye baktı, oysa yüreği onu ölüme çağırıyordu," diyordu Sarah, 'Kurtuluş' ta. Her ikisi de benden üstündü: "Güneş battı; güneşin villaya vuran son kızıllığı da yitince, evde cisimleşen ölümü gördüm."On yedi yaşındaydık. Yaz döneminin sonunda okulu bitirdim; yıl boyunca izlediğim yirmi dört oyunun, bale ve konserin adlarını defterime gururla sıraladım.

O yaz babam beni dil öğrenmem için iki aylığına bir İtalyan ailesinin, Toskanalı Minnettiler'in yanına gönderdi. Henüz bir delikanlıyken, üvey babası da onu Heidelberg'e göndermişti. Babama göre bu, yabancı dil öğrenmenin en eğlenceli yoluydu. Aynı zamanda, kendi deneyimlerine dayanarak, bunun hiçbir şey öğrenmemenin de en kesin yolu olduğunu biliyordu; gönderdiğim kartlar da başımda kavak yelleri estiğini kanıtlıyordu zâten. Minnetti ailesinin dört kuşağıyla birlikte, Toskana'daki olağanüstü villada bir ay geçirmiştim ki, babamdan bir kart aldım: "Bir an önce derslerine başladığını duymak istiyorum. Seni seven Baban."

Harekete geçtim, yakınlardaki bir kasabada oturan bir öğretmen buldum ve Dante'nin *Cehennem*'inden seçilmiş dörtlükleri okumaya başladım. Machiavelli'nin *Prens*'inin büyük bir bölümünü ezberledim. *İsa Eboli'de Durdu* adlı klasiğinde Carlo Levi ile birlikte Katanya'nın yoksul köylerini dolaştım, kendimi Fogazzaro'nun *Piccolo mondo antico**-

(*) (İt.) Küçük, eski dünya. (ç.n.)

'sundaki Franco Maironi ile karısı Luisa'nın yaşadıkları döneme, onların yaşantılarına kaptırdım. 1852 yılını, İtalya'nın siyasal, askeri ve ekonomik açıdan Avusturya İmparatorluğunun egemenliğinde olduğu günleri anlatan bu kitap, sürekli polis gözetiminde, tutuklanma ve hapsedilme tehdidiyle yaşayan İtalyan erkekleriyle kadınlarının yaşamını görmemi sağlamıştı. Bunlar, 1848'de iki hafta süreyle Avrupa'yı kasıp kavuran devrimlerin yenilgisini izleyen tepki yıllarıydı. O 'küçük, eski dünya' benim için giderek sıcak güneş, ağustos böcekleri ve konuksever, neşeli Minnettiler kadar gerçeklik kazanmıştı. Don Franco ile karısının yaşamlarındaki en küçük olayı kendi çocukluğumda geçmiş kadar canlı, kişisel ya da toplumsal, bütün ayrıntıları ise onlarla paylaşmışçasına, teklifsizce anımsıyordum. O 'küçük, eski dünya' benim dünyam, onların umutları benim umutlarım olmuştu. Como Gölünden gelen esintiler, yağmur damlaları benim yüzümü yalıyordu. Küçük kızı boğulduğu zaman, Luisa ile birlikte ağladım. Torino'daki otel odasında o hüzünlü, suskun dakikayı Franco ve Luisa ile paylaştım. Franco ile genç arkadaşlarını, Avusturyalılar'la çarpışacakları savaş alanına götüren buharlı gemiye kadar uğurladım.

"Bu genç erkekler savaştan coşkuyla söz ediyor, ama övünmekten kaçınıyorlardı. İtalya'nın geleceğinden söz ederkense epeyce saçmalıyorlardı; yine de bu muhteşem, eski ülkeyi özgürlüğüne kavuşturmadıkları sürece, yaşamlarının kurumuş bir incirden farksız olacağına inandıkları belliydi."

Okumayı öğrendiğim günden beri hep kitaplarıma sığınmış, daha sonra da saatler boyu okuduklarımı düşlemiştim. Ama Fogazzaro'nun kitabının beni en çok sarsan yanı, 1954 yılındaki dünyamla onun anlattığı dünyanın arasındaki koşutluktu ve kitap beni yaşadığım dünyaya daha yakından bakmaya zorluyordu. 7 Mayıs 1954'de Vietnam Bağımsızlık Birliği, 55 günlük kuşatmanın ardından, Amerikan hükü-

metinin 1945 yılından beri desteklediği Fransız Ordusunu püskürtmeyi başardı. Fransız komutanları ve hükümeti artık görüşme masasına oturmak zorundaydı. 8 Mayısta, hayatımda ilk kez, yine *Daily Mail*'de siyasal bir haberi başından sonuna kadar okudum: Dien Bien Phu'nun düşüşü. Fransız emperyalizminin Hindiçin'deki geçmişinden habersizdim, ama Viet Minh'in kazanmasına memnun olmuştum.. İtalyanlar'ın yurtlarının bağımsızlığı ve birliği için verdikleri uzun savaşımı okurken, *Piccolo mondo antico*'dan Silvio Pellico'nun *Le mie Prigioni* (Hapishanelerim)'e geçerken, ulusal bağımsızlık eyleminin nelere mal olduğunu öğrenmiştim; Vietnam'daki bağımsızlık mücadelesiyle ilgili, bilinmesi gereken her şeyi bildiğime inanıyordum. Fransızlar yenilmiş, Vietnam Bağımsızlık Birliği kazanmıştı; savaşın sona erdiği 21 Temmuzda resmen açıklandı. Bu acılı dönemin artık kapandığını düşünüyordum.

Üç yıl sonra, 1957'de Michael Graham Greene'in *Sessiz Amerikalı* adlı romanından uyarlanan filmin çekimleri için Saigon'daydı. Vietnam ikiye bölünmüştü. Britanya ile Sovyetler Birliği arasındaki 'barış' görüşmeleri iki yapay ülke yaratmıştı: Kuzey ve Güney Vietnam. Güneyde, sırtını Amerikan parasına ve Merkezi Haberalına Örgütü CIA'ya dayamış, kukla bir yönetim vardı. Amerikalı film ekibi bir akşam Saigon caddelerinde, Hindiçin'de kutlanan yılbaşı törenleriyle ilgili sahneleri çekiyordu. Dinsel bir gösteriydi bu. Vietnamlı tercüman birden kameramana bağırmaya, törene katılanların taşıdıkları pankartlara doğru elkol işaretleri yapmaya başladı. Yönetmen Joe Mankiewicz sordu: "Ne diyor?" "Kesmemiz gerektiğini söylüyor," diye bağırdı, kameraman Robert Krasker. "Bunlar, Amerika karşıtı sloganlarmış." "Ne fark eder ki," dedi Mankiewicz. "Nasılsa kimse anlamayacak." Michael *Sessiz Amerikalı*'nın iç çekimleri için Roma'daki Cinecitta stüdyolarına geldiği zaman, ben tatildeydim; tiyatro okulundaki

son yarıyılını başlamak üzereydi. Küçük bir pansiyonda kalıyordum, babamla her gün görüştük. Bana, Saigon'dan Kamboçya'ya giderken, Dakota marka uçağın camından çektiği, altmış kadar siyah-beyaz fotoğrafı gösterdi. Fotoğraflara bakarken acıdan midem düğümlendi. Michael bir yıl önce, Edinburgh Film Şenliğinde Lumiere Kardeşlerin çektiği ilk filmlerden birini gördükten sonra, güncesine şöyle yazmıştı: "1890 yılında, bir caddede karşıdan karşıya geçen küçük bir oğlanı izlemek ve hâlâ yaşıyorsa, şu anda kimbilir kaç yaşındadır, diye düşünmek nedense insana dokunuyor." Babamın siyah-beyaz fotoğraflarının kenarları, rulo haline getirilip bir kutuda saklandığı için kıvrılmış. Hevesli bir fotoğrafçıydı, çektiği resimleri genellikle albümlere yapıştırırdı. Ama bunları yapıştıracak zamanı hiç olmadı galiba; benim de öyle. Uçaktan çok, çok aşağılarda, Leica marka merceklerin erişemeyeceği kadar uzaklarda çeltik tarlaları, dar yollar, ormanlar ve köyler var. O yolların birinde, küçük çocuklar ailelerine, arkadaşlarına doğru koşuyor. O muhteşem, eski ülke Deuxieme Bureau'dan, Paris Borsasından, Wall Street'ten, CIA'dan kurtarılmadığı sürece yaşamanın anlamsız olduğu küçük, eski bir dünya.

Toskana'da kaldığım dönemde, Vietnam hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyordum; bütün bildiğim, İtalyan tarihinden çıkardığım birkaç sonuçla, gözümün önünde canlandırabildiklerimden ibaretti. Bir yıl önce, 1953'de Rosenbergler'in suçlu bulunarak elektrikli sandalyede can verdiklerini okumuştum. Amerika Birleşik Devletleri benim için, savaş sırasında karne kullanmak zorunda kalmayan, Hollywood'un ve şamatacı Danny Kaye'in, Broadway'in ve *Silahını Çek Annie*'deki Ethel Merman'ın yurduydu. Aynı zamanda, insanlara işkence edildiğini, onların elektrikli sandalyede öldürüldüğünü duyunca, Amerika'nın son derece barbar bir ülke olduğuna karar verdim. Rosenbergler de tıpkı

büyük siyah oyuncu ve şarkıcı Paul Robeson gibi komünistti.

Komünistlere karşı cadı avlarının düzenlendiği Eisenhower'lı yıllarda beynimi yıkanmaktan Paul Robeson kurtardı. Michael'ın plakları arasında Robeson'un bütün şarkılarını bulmuş, Rachel'e düğün armağanı olarak verilen eski, kollu gramafonda defalarca dinlemiştim. 'Halkımı Bırakın' adlı şarkıyı öfkeyle, gururla söylüyordu. 1950'de hükümet pasaportunu elinden aldı, onu kendi yurdunda tutsak etti. Birleşik Devletler, dünyanın bu en güçlü ülkesi bu büyük adamdan ve onun şarkılarının gücünden öyle çok korkuyordu ki, denizaşırı ülkelerdeki insanların onu duymasını engellemek için pasaportunu elinden alıyordu! Kenya'daki Mau Mau hareketiyle, önderleri Jomo Kenyatta ile ilgili korkunç yalanlara inanmamı önleyen de Robeson oldu. Kötü şöhretli Hola Hola toplama kamplarındaki işkencelerden, cinayetlerden, tıpkı Nazi toplama kamplarındaki Yahudiler gibi, zorla kazdırıldıkları çukurların içinde susuzluktan can veren Afrikalılar'dan habersizdik. Bütün bu zulümler çok daha sonra öğrenildi, ama ben Mau Mau ile ilgili gazete haberlerine inanılmaması gerektiğini daha o zamandan biliyordum.

Bir de Garibaldi vardı, elbette. Bedford Köşkündeki şöminemizin üzerinde Generalin 15 santimlik, porselen bir heykelciği dururdu; Garibaldi'nin, 1864'de Londra'ya yaptığı ziyaretin ardından Staffordshire'daki imalathanelerde yapılan sayısız biblosundan biriydi. Garibaldi İngiltere'de büyük bir coşkuyla karşılanmış, binlerce işçiyle eşleri onu selâmlamak için sokaklara dökülmüştü.

Kristal Sarayda kendisine bir kılıç armağan eden İtalyanlar'a, "Ben asker değilim," demişti. "Askerlikten de hoşlanmam. Yalnızca baba evimi soyguncuların bastığını görünce, onları dışarı atmak için silaha sarıldım. Ben çalışan biriyim, emekçilerin arasından geliyor ve bununla gururlanıyorum."

Dida Minnetti'nin büyükbabası Doktor Sambalini bana

Alexander Herzen'in anılarını topladığı *Passato e Pensieri* adlı kitabı okumamı öğütledi. Çar Rusyası'ndan sürgün edilen politikacı Herzen güncesinde Garibaldi'nin Londra gezisini, İtalyanlar'ın ilk bağımsızlık eylemini başlatan, yasadışı Carbonari örgütünün kurucusu olan Mazzini ile buluşmasını uzun uzun anlatıyordu. Mazzini, Londra'nın Avrupa'daki bütün siyasi sığınmacı ve sürgünler için bir buluşma merkezi olduğu bir dönemde, Chiswick'teki evimizden dört kilometre kadar uzaktaki Teddington'da yaşamıştı.

Teddington'da yaşayan bütün yoksul aileler Garibaldi'yi beklemek için daha gün doğmadan, evimizin önündeki parmaklığın dışında toplandılar. Biz arabayla kapıdan geçerken, kalabalık onu selamlamak için coşkuyla atıldı; ellerine sarıldılar, "Tanrı seni korusun, Garibaldi!" diye haykırdılar. Kadınlar onun ellerini, pelerininin eteklerini öpüyorlardı -gözlerimle gördüm. Çocuklarını ona doğru kaldırıyor, ağlıyorlardı. Ansızın, uzun zaman önce buraya göç etmiş, dondurma satan, yaşlı bir İtalyan ileri atıldı, eteğini çekerek Garibaldi'yi durdurdu. Gözyaşları içinde şöyle dedi: "Artık ölebilirim. Onu gördüm, gördüm onu!"

İtalyanca bir roman, birkaç siyah-beyaz fotoğraf, bazı taş plaklar, 1870'de ölen bir Rus sürgününün anıları ve bir biblo: İşte geçmişteki siyasal savaşımları bana öğreten ve beni 1950'lerdeki siyasal savaşımlara hazırlayanlar. Tohumlar uzağa, engine serpiştirilmişti, tek tek ele alındığında önemsiz, güçsüz görünüyorlardı. Ama bu tohumların filizlenmesine, milyonlarca insanın karıştığı, yeni, tek bir siyasal savaşım dalgası yetti.

Yirmi üç yıl sonra, Lübnan'daki sığınma kamplarının karşısında durdum ve Filistinli, Lübnanlı kadınların erkek çocuklarını, tıpkı Herzen'in anlattığı yoksul İtalyan göçmenlerin kahramanları Garibaldi'ye yaptıkları gibi, Arafat'a doğru kaldırdıklarını gördüm; ağlayarak, "Allah seni korusun, Ebu Ammar," diye haykırdıklarını duydum.

5

İtalyanca sınavını başarıyla verdim; sözlü sınavı yapan altmış yaşlarındaki hanımın bana çevirmenlik önerdiğini duyunca babamın koltukları kabardı. Sonbaharda, bir yandan eğitimimi sürdürürken, bir yandan da haftada iki kez otobüsle Abbey Yoluna gidiyor ve Jani Strasser'den şan dersleri alıyordum. Macar olan Jani ile karısı İrene, annemle babamın çok yakın dostlarıydı. Michael 1940 martında Haymarket'te sahnelenen *Üç Kuruşluk Opera*'daki Macheath rolü için bir eğitmene gerek duyunca, Jani ile tanışmıştı. Kusursuz bir şan hocası olan Jani, Michael'ın ince bariton sesini çok daha olgun bir sese dönüştürdü. Michel Saint-Denis ve George Devin tarafından kurulan Young Vic Tiyatro Okulunun kadrolu eğitmeniydi, daha sonra Glyndebourne Operasına atandı.

Jani, dışardaki sık, ıslak ağaçların ve altmış mumluk ampulün loşlaştırdığı oturma odasındaki gösterişli piyanonun başında otururdu. Odanın dörtbir yanını, İrene ile ikisinin Macaristan'dan getirdikleri fotoğraflar, andaçlar, küçük, gümüş süs eşyaları doldurmuştu. Jani'yi tanıdığım sıralarda tarih bilgim öyle kıttı ki, ne eski günlerini, ne de Naziler yüzünden

terk ettikleri Macaristan'ın durumunu sormayı akıl edebildim. Kalın camlı gözlüğünün ardındaki iri, zeki gözleri alev alev yanardı; ondan öğrendiklerimi asla unutmadım. Bana, sırtın dar kısmını, kaburgaları çevreleyen kasları gevşetmek ve sıkıştırmak için bir dizi beden hareketi yaptırırdı.

"Kendi sesini dinlemekten vazgeç! Çıkardığın sesleri dinleme! Dinlemeye başladığın anda, düzeltmeye kalkışırsın çünkü. Elinde bir sürü küçük fino köpeği olduğunu düşün. Boyunlarına tasma geçirip, kayışı sürekli çekersen, kendi başlarına hiçbir şey yapamazlar. Onlar son derece zeki, küçük finolar. Ama tasmayı çekip durursan, yalnızca senin istediğin şeyleri yapar, becerilerini sergileyemezler. Sen sırf hangi şarkıyı söylediğini, niçin söylediğini, o anda neler hissettiğini düşünmelisin. Şarkı söylemek konuşmaktan farksızdır; ama duyguların o kadar güçlü ki, şarkıyla anlatmak zorundasın, işte hepsi bu."

Ne zaman bir oyuncu, bir cümleyi okurken kendisini dinlememi istese, içimden ona finolardan söz etmek geçer. Jani'nin söylediklerine katılıyordum, çünkü kesinkes güvendiğim bir yetkeyle konuşuyordu; ama haklı olduğunu kavramak, finolarımı özgür bırakmak, bir cümleyi nasıl söyleyeceğimi değil de, salt o anki durumu düşünmek ve öteki oyunculara kulak vermek, yıllarımı aldı. Film ve televizyon çekimlerinde oyuncunun üzerinde yoğun bir baskı vardır. Yönetmenler bir şeyin 'yolunda gittiğini' göremedikleri ve duyamadıkları, ya da tam tersine hiç beklemedikleri bir şey duydukları zaman, duydukları şey de duymayı istedikleri şeyle uyuşmuyorsa, çok kızarlar. Bunun üzerine oyuncular titizlenir, kendilerini engellemeye, denetlemeye başlarlar. Yetenekli oyuncular bu konuda giderek ustalaşır, ustalık arttıkça da Jani'nin finolarını özgür bırakmak güçleşir.

Jani'nin öğütleri hâlâ aklımda; bir oyuncu olarak meslek yaşamım boyunca bana paha biçilmez katkıları oldu. Rol

yapmak demek, tetikte olmak, olayı, durumu, yönetmeni, öteki oyuncuları ve senaryoyu sürekli kollamak, demektir. Zor olan, gerçekten çaba harcanması gereken şeyse, gösterinin her anında öteki oyunculardan ya da yönetmenden gelebilecek her şeye hazırlıklı olmak, ve herhangi bir şeyi, bir gün önce yolunda gitti diye, ertesi gün yinelemekten kaçınmaktır. Bir rolle ilgili, bulabildiğim her şeyi okumaktan hoşlanırım; oyunun yazıldığı günlerde olup bitenler, toplumsal koşullar, dönemin edebiyat ve kültür ortamı. Okuyarak keşfetmek beni heyecanlandırır; özellikle evli ve çocuklu bir oyuncu için buna zaman ayırmak çok güçtür, ama bence mutlaka yapılmalıdır. Gerçek oyunculuk tasmaları çözmek ve Jani'nin finolarını başıboş bırakmaktır.

Michael her pazar günü, öğleden sonra piyanonun başına geçer, klasik müziği de, Amerikan şarkılarını da çok iyi çalardı. Rachel ile *Üç Kuruşluk Opera*'dan, Schubert'ten -en çok da dramatik Erlkönig'i- Benjamin Britten'in *Küçük Sir William*'ından, Noel Coward'dan, Jerome Kern'in *Eğlence Gemisi*'nden parçalar söylerlerdi; ama her seferinde yineledikleri, en gözde parçaları Judy Garland'ın *Tramvay Şarkısı*'ydı; şarkıya Corin, Lynn ve ben de katılır, istekle söylerdik. Boyum çok uzamadan önce Michael bale öğrenmemi sağlamıştı, şimdi de beni müzikal komedilere hazırlıyordu. Tiyatro okuluna gitmemi istemiyor, beni şarkı söylemeye ve modern dansa yönlendiriyordu. Noel Coward'ın en sevdiği yıldız olan Gertrude Lawrence'i örnek göstererek, şarkı söyleyen, dans eden birinin mutlaka başarı kazanacağını söylüyordu. Buddy Bradley'den step dersleri almam için para verdi; okul Soho'daki Denman Sokağında, Windmill Tiyatrosunun hemen arkasındaydı. 'Perdeyi asla kapamayız' sloganıyla ünlü olan bu tiyatroda dansçı kızlar, akşamüstü ve geceleri olmak üzere günde beş-altı kez sahneye çıkardı.

Adı, New York'taki, Broadway denen o gizemli, göz ka-

maştırıcı, uzak yerin ışıklarını çağrıştıran Baddy Bradley, yeni başlayanlara ders vermezdi. Aslında kendisini hiç görmedim. Haftada iki kez, yedi ya da sekiz dansçı adayıyla birlikte, gözlerini aynadaki yansısından bir an olsun ayırmayan, çevik bir eğitmenin peşisıra çürümüş parkelerin üzerinde step dansı yapıyorduk. Ev sahibi, Baddy Bradley'i binadan çıkarmak istediği için zemini onarmıyordu; kırık, ucu kalkmış parkelere takılıp düşmeden altı ölçü çizgisi boyunca sıçramak büyük bir zaferdi. Soho, bu bakımsız alan sidik, bira ve bayat viski kokardı. Wardour Sokağındaki film şirketlerinin kirli, küçük tabelalarıysa çekici değil, ürkütücüydü.

Modern dans alanında Londra'da gerçekten yetenekli bir eğitmen bulunsaydı, herhalde Michael'ın öğüdüne uyar ve müzikal komediyle daha yakından ilgilenirdim. Ama yoktu; Stratford- upon-Avon'un ışıklarına, Shakespeare'in oyunlarına ve Peggy Ashcroft'a duyduğum hayranlığı hiçbir şey gölgeleyemedi. Memorial Tiyatrosunun herhangi bir müzikal komedi yıldızına kapılarını açacağından kuşkuluydum. Babama tiyatro okuluna gitmek istediğimi bildirdim, Konuşma ve Drama Merkez Okulunun müdürü Gwyneth Thurnburn ile görüşmeye gittim.

Gwyneth Thurnburn masasının üstünden bana baktı, "Otuzunu geçene kadar herhangi bir tiyatroda, kayda değer bir iş bulmayı bekleme,"dedi. Boyum benim için bir engelmiş, bu engeli ancak orta yaş rollerine çıkmaya başlayınca aşabilirmişim. Bu yorum beni kaygılandırmadığı gibi, cesaretimi de kırmadı. Boyumu, katlanılması gereken bir alınyazısı olarak görüyordum. Bundan da kötüsü vardı; on dört yaşına kadar gözlüksüz tenis oynamayı becerebilmeme karşın, artık gözlüğümü devamlı takmak zorundaydım. Rachel bu konuda çok duyarlıydı, keyifsiz olduğumu hissettiği anda öyle mutlak bir inançla, "Benim güzel kızım!" diye bağırırdı ki, bir an için ona inanırdım. Moralimi yükselten bir başka şeyse, büyük

Shakespeare oyuncusu Ellen Terry'nin yaşam öyküsünde yazdıklarıydı; başlıca hedefim yararlı bir oyuncu olmaktı, diyordu. Bu Terry'e yettiyse, bana da yeterdi.

11 Ocak 1955 günü metroya bindim, altı yıl boyunca okula gitmek için her sabah sekiz buçukta indiğim durakta, Gloucester Yolu durağında indim ve iki yanı ağaçlı Queen's Gate'den Royal Albert Hall'e doğru yürüdüm. Merkezde bir tiyatro, ana prova salonu ve kayıt memurunun odası vardı, geniş koridorlar dev boyutlu, yuvarlak konser binasını çepçevre dolanıyordu. Okuldaki ilk günüm için siyah, dar bir pantalon, esnek bir bale mayosu, Bayan Thurnburn'un *Ses ve Konuşma* adlı kitabını ve her iki ucunda birer delik olan, iki buçuk santimlik bir balina kemiği satın almıştım -Bayan Thurnburn ses ve konuşma çalışmalarında bu kemiği kullanıyordu. Çantamda *Oxford İngiliz Şiiri* (ders kitabımız), havlu, sabun ve saç fırçası vardı. Bana çalışma parçası olarak Elizabeth dönemine özgü oyunlardan birinin, daktiloyla yazılmış, bir sayfalık giriş bölümü verilmişti. Güz döneminin neredeyse tamamında, ses, mim, devinim, şiir okuma alıştırmaları yaptık ve Restorasyon döneminden bir oyunun giriş bölümünü çalıştık.

Konuşma dersleri, Merkezin öğrencilerine sağladığı kurslardan biriydi. Kemik parçasını ön dişlerimizin arasına sıkıştırarak, saatlerce sessiz ve sesli harf egzersizleri yaptık. Kendimi teknik açıdan sınırlamayı, belli bir şeyde yoğunlaştırmayı öğrendim. Haftalarca hiçbir sahne ya da oyuna çalışmaksızın, yalnızca çıkan sesleri dinlemek, bunları düzeltmeye çalışmak öğrencilerin sinirlerini germişti. Sürekli kendimi dinleyip durduğum için sesim boğuk çıkıyordu. Bütün bunları Jani'nin yöntemiyle karşılaştırıyor, ama neyin yanlış olduğunu bulamıyordum. Mim dersleri hâlâ eski usuldü: "Elinizde bir çay fincanı tuttuğunuzu varsayın." Yine de, içimden eleştirmek gelmiyordu, bulunabilecek en iyi eğitimi aldığımızı düşünüyordum.

Şimdi, geriye bakınca babamın tiyatro okuluna gitmemi neden engellemeye çalıştığını anlayabiliyorum. Merkez Okuldaki eğitim sistemi ilerici, yaratıcı çalışmalara sırt çeviriyor, kültür alanındaki önemli yeniliklere direniyordu. Okula başladığım yıl, 1955'de, Rachel ile Michael bana Young Vic Tiyatrosunun nasıl olaylı bir biçimde kapatıldığını anlattılar, ama sözü nereye getirmek istediklerini anlayamadığım gibi, ne İngiliz orta sınıfının ne kadar kültürsüz olduğunun, ne de annemin, babamın ve meslektaşlarının hayran olduğu Avrupalı, Sovyet ve Amerikalı sanatçıların olağanüstü yaratıcılıklarının ayrımındaydım. İsrailli bir sınıf arkadaşım Merkezdeki eğitimi öfke dolu, acı bir dille yerdiği zaman, şaşırıp kalmıştım. Bir şeyin eksik olduğunu söylüyordu, ama ne demek istediğini anlamıyordum. Bu eksikliği ben neden hissetmiyordum peki?

Belki de Michael'ın, Londra'nın Doğu Yakasındaki yeni bir topluluğun oyunu için bana iki bilet vermesinin nedeni buydu. Tiyatro Atölyesi, Doğu Stratford'daki Royal Tiyatro Binasında, Joan Littlewood yönetiminde 2. *Richard*'ı sahneliyordu. Topluluk son birkaç yıl içinde bütün İngiltere'yi dolaşmış, Peggy Ashcroft ile babamın da aralarında bulunduğu pek çok dostun yardımıyla ilk kez yerleşik bir yuvaya kavuşmuştu. Gösteriyi hayretler içinde izledim. Sahne gri ve siyahtı. Kral 2. Richard'ın çevresi asalaklar, dalkavuklar, yalancı ve çıkarcılarla sarılıydı; kendisinin de onlardan farksız olduğu anlaşılıyordu. Sıradan biri gibi konuşuyordu. Aslına bakılırsa oyunculardan hiçbiri soylular gibi konuşmuyor, onlar gibi davranmıyordu. Eski bina bakımsız, döküntü ve pisti. Şaşkınlığım giderek küçümsemeye dönüştü. Metroyla eve dönerken öfkeden köpürüyordum. Babam beni bekliyordu, birlikte bir şeyler atıştırmak için beni yanına, mutfağa çağırdı.

"Ee, nasıl buldun bakalım?" diye sordu.

"Ah, korkunçtu. Evet ilginç, ama korkunçtu." Derin bir soluk alıp, önyargılı, cahilliğimi yansıtan, uzun bir konuşma yaptım. Soluklanmak ve yumurtamı kaşıklamak için susunca, başımı kaldırıp babama baktım. Ciddi, kaygılı gözlerle sessizce beni süzüyordu. Bir süre konuşmadı. Sonra, duyguların ağırlaştırdığı derin sesiyle, tane tane şöyle dedi:

"Bir daha asla, asla böyle konuşma. Hiçbir gösteriye, sırf hoşlandığın şeyleri bulmak için gidip, oradan aradığını bulamamış olarak ayrılma. Yola çıkarken, yalnız gösterinin amacını düşün. Oyunun amacına ne kadar ulaşıp, ne kadar ulaşamadığını ancak ondan sonra tartışabilir, nerede hata yapıldığını bulmaya çalışabilirsin."

Başka şeyler de söyledi, ama anımsayabildiğim ve asla unutmayacağım sözleri işte bunlar. Sarsılmış, üzülmüştüm ama Michael beni düşünmeye zorlamıştı.

O yaz Michael, Corin ile benim, Ben Johnson'ın *Volpone* adlı oyununun provalarını izlememiz için Joan Littlewood'dan izin aldı. Yaşam dolu, coşkulu Joan'ı topluluğuyla birlikte doğaçlamalar üzerinde çalışırken izledik; oyuncular arada bir istemeden de olsa basmakalıp bir sözcüğü yineledikleri zaman, Joan hemen kestirip atıyordu: "Olmaz! Hemen çıkart o saçmalığı!" Oyuncularla arasında candan, dolaysız bir ilişki vardı; yapay inceliklere, övgülere yer yoktu. Oyunda, yarı Elizabeth dönemi kostümler giyiliyor, ama günümüze pek çok gülünç gönderme yapılıyordu. *Volpone*'nin kadın simsarı Mosca, peşindekileri atlatmak için oksijen tüpü ve paletlerle Büyük Kanala, yani orkestranın bulunduğu çukura atlıyordu.

Sean O'Casey'in oyunlarını da Michael sayesinde tanıdık. Notting Hill Gate'de, New Lindsay Tiyatrosunun salonunda oturmuş, provaları izleyişim bugün gibi gözlerimin önünde. Salonun öteki ucunda, perdesiz ve eşyasız bir sahnede, bir

takım oyuncular gözlerimizi, kulaklarımızı ve beynimizi İrlanda'nın bağımsızlık savaşımının acıklı öyküsüne açtılar. Sergilenen oyunculuk öyle güçlüydü ki, o sert sıralarda oturan bizler kim olduğumuzu da, nerede olduğumuzu da unutmuştuk.

Babam 1955 temmuzunda Harold Clurman'ın yönetiminde Jean Giraudoux'nun oyunu, *Kapılardaki Kaplan*'a başladı. Yapım büyük bir başarı kazandı ve Broadway'de de sahnelendi. Babam o Noelde, üç haftalığına yanına, New York'a gitmem için bana para gönderdi.

Van Hefflin'in oynadığı, Arthur Miller'in *Köprüden Görünüş*'ünü, *Geri Dön, Küçük Şiba*'daki Shirley Booth'u, Anouilh'nin *Tarlakuşu*'ndaki Julie Harris'i, Shelley Winters, Ben Gazzara ve Tony Franciosa'nın rol aldığı ve Actor's Studio'daki doğaçlamalardan geliştirilen *Bir Şapka Dolusu Yağmur*'u izledim. Haftada bir gün, Lee Strasberg'in kurduğu ünlü Actor's Studio'ya katılmama izin verilmişti.

Orada, profesyonel oyuncuların metin üzerinde çalıştıktan sonra Lee Strasberg ile birlikte her sahneyi tek tek ele alarak çözümlediklerini gördüm. Actor's Studio, Stanislavsky'nin öğretilerine dayanan 'Yöntem'i irdeliyordu, yetiştirdiği pek çok büyük oyuncu nedeniyle -Marlon Brando, Julie Harris, Eli Wallach- dünyaca tanınmıştı. Eski bir kilisenin toplantı salonunda çalışıyorlardı; tahta sıralar rollerin oynandığı bölümün çevresine kat kat dizilmişti. Strasberg tam ortada, bir masanın başında oturur, zaman zaman önündeki kağıtlara not alırdı. Bir sahnenin oynanması, ya da doğaçlanmasının ardından tartışma başlar, Strasberg ve öteki üyeler, aktörlere soru sorarlardı. Strasberg'in yaptığı yorumlar büyüleyiciydi. Shakespeare'in *3. Richard*'ı için "Sakatlığı, temelde ruhsal bir yozlaşmanın, bir iç sakatlığın dışavurumu. Kendini acındırmak, ya da hasımlarını korkutmak için sakatlığını iyice abartıyor. Belki kamburluğu o kadar da belirgin değildi. David

Garrick'in bu rolü oynarken çekilmiş olan fotoğraflarına bakın; giysisinin sırtını vatkayla belli belirsiz beslemiş, o kadar." Ya da: "Sahnedeyken, yanılsama konusunda çok dikkatli olmalısınız. Diyelim ki, sahne tıpkı burası gibi tozlu ve pis (stüdyoyu gösterdi, hepimiz güldük, çünkü aynen dediği gibiydi), halıya ya da bir yastığa vurursunuz, gerçek toz kalkar, seyirciler hapşırır ve oyun kesilir."

Bir gün sahnede olup biteni izliyordum, bir şeylerin yolunda gitmediğini hissettim. Actor's Studio'nun başlangıç noktası, oyuncunun 'bireysel duyguları'ydı, oysa Stanislavsky'nin yönteminde oyuncular oyunun verili koşullarından yola çıkar. Kadın oyunculardan biri zorlanıyordu; üşümek, korkmak gibi 'kendi' duygularında yoğunlaşmayı yeğlediği için, oyundan uzaklaştığını hissettim. Bana kalırsa, verili koşullara biraz daha dikkat etseydi, çözüme ulaşabilirdi. Strasberg'e, sorunun bu olup olamayacağını sordum. Önemli olan bu değil, dedi. "Burada asıl konu, oyuncunun hissettiği duyguların gerçekliğine önce kendisinin inanmasıdır."Aklım yatmamıştı; bence verili koşulların bilincinde olan oyuncu, duygularının gerçek olduğuna da kolayca inanabilirdi. Ne olursa olsun, Strasberg'e de, meslektaşlarına da hayrandım; onlar için gelişme yalnızca yeterli alıştırma yapmanın bir sonucu değildi. Onlara göre bu, öncelikle çalışmayı hangi görüşün ya da yaklaşımın yönlendirdiğiyle ilgili bir sorundu , sürekli ve ciddi bir çözümlemenin sorunların üstesinden geleceğine inanıyorlardı. Böylesi bir çalışma olmaksızın oyuncunun yeteneği 'idare eden' bir tekrara, ya da Stanislavsky'nin deyişiyle 'boş şablonlar'a dönüşerek yozlaşırdı.

New York'ta gökdelenlerin, pahalı dükkânların binlerce ışığından yayılan parıltıyı gördüm; aynı zamanda işsizliği, aktörlerin Sardi'nin lokantasında kutlanan 'büyük başarı' şölenleriyle açlık arasında sürekli gidip gelen dünyasını da.

1956 yılının ocak ayında, edindiğim binlerce izlenimin heyecanıyla dolup taşarak Londra'ya döndüm. Oyunculuğa bambaşka gözlerle bakmaya başlamıştım; kafam Merkez Okulda öğretilen her şeyle çelişen yeni düşüncelerle doluydu ve bunları başkalarıyla paylaşmak için sabırsızlanıyordum.

6

Merkez Okulun üçüncü sınıfında okuyan Clive Goodwin New York deneyimlerimi can kulağıyla dinledi. Actor's Studio'da tanık olduğum türden tartışmaların yer alacağı bir dergi çıkartmamız gerektiğine iyice inanmıştık.

İkimiz de yazmak konusunda bilgisiz, deneyimsizdik, bu tür dergilerin nasıl yayınlandığını da bilmiyorduk. Kim biliyordu ki zâten? O günlerde İngiltere'de tiyatroda olup bitenleri ciddi bir biçimde sorgulayan, eleştiren bir tek dergi yoktu. Böylece, ellili yılların ortasında, önceleri dört ayda bir yayınlanan, daha sonra da aylık bir dergiye dönüşen *Encore*'u yayınlamaya başladık; kısa sürede hatırı sayılır sayıda okur edindik.

New York'ta algıladığım ve beni fazlasıyla canlandıran, heyecanlandıran, herkese anlatmak için yanıp tutuştuğum yeni yaşam, aslında o kadar da yeni değildi. Rus devrimiyle başlamış, bu devrimin dalgaları 1930'lu yıllarda Amerikan tiyatrosunun yazar, oyuncu ve yönetmen kuşağına çarpmıştı. Ama birden, bu yeni yaşamın, eğitimime başladığım günlerde bir çölü andıran Londra'da da, az ya da çok filizlendiğini

gördük. 1956'da George Devin, Sloane Alanındaki Royal Court Tiyatrosunda yeni, ya da oyunları Londra'da hemen hemen hiç sahnelenmemiş olan Bertolt Brecht gibi yazarlara ağırlık veren İngiliz Sahne Topluluğunu kurdu. Kurucu üyelerden biri de Rachel'di; topluluk George Devin'in yanısıra Rosalie Crutchley, Kenneth Haigh, Alan Bates, Michael Gwynn ve Robert Stephens'den oluşuyordu. Topluluğun dört üyesine ödenen en yüksek ücret otuz *sterlin*'di. Ötekilerin haftalığı ise 20, 15 ve 10 *sterlin*. Öğrenci olan yardımcı sahne amirleri 1 *sterlin* alıyordu. Bu, Sarah Bernhardt'ın Londra'daki ekibine katıldığı zaman Büyükanne Scudamore'un aldığı ve ancak sağ kalmasına yeten ücretti.

Bir sabah tiyatroda, mevsimin üçüncü oyunu olan *Geriye Öfkeyle Bak*'ın provalarını izliyordum. O gün nasıl, ya da niçin orada bulunduğumu anımsamıyorum. Salonun arkalarındaki bir koltukta oturuyordum, gözüme yönetmen Tony Richardson ilişti. Bir yıl önce George Devin'in önerisiyle Chiswick'deki evimize gelmişti. George Rachel'e, "Oxford'dan yeni geldi," demiş. "Çok zekidir." Şimdi de Royal Court'ta yönetmen George'un yardımcısıydı. Koltukların arasındaki geçitte, Kenneth Haigh ve Mary Ure ile konuştuğunu görebiliyordum. Royal Court'un 400 koltuklu, küçük bir tiyatro olmasına karşın, söylenenlerin tek sözcüğünü bile anlayamamıştım. Aradan bir saat geçti; sahnede beş dakika kadar prova yapılmış, gerisi fısıltılı tartışmalarla geçmişti. Oyunun başlamasına iki gün kalmıştı, başarmaları için içimden onlara şans diledim. Tiyatronun parasal açıdan çok sıkışık durumda olduğunu biliyordum; bir tek hata bütün sezonu tehlikeye atabilirdi. Aralarına yeni katılan genç yazarın bu yeni oyununun tutup tutmayacağı da topluluğu kaygılandırıyordu.

Geriye Öfkeyle Bak, 8 Mayıs 1956'da başladı ve tiyatro eleştirmenlerinin bir ağızdan çıkardıkları, küçümseyici, kötüleyici çığlıklarla karşılandı. Oyunda hizmetçi ve uşak

bulunmadığını, parasız genç erkeklerle kadınların tek odalı evlerde yaşayıp, kendi bulaşıklarını yıkadıklarını söyleyen bir eleştirmen, 'mutfak-lavabo oyunu' deyimini icat etti. Oysa gördüğüm kadarıyla amaç da buydu zâten; tiyatro okulundaki arkadaşlarımın çoğu, ülkenin dört bir yanındaki binlerce genç insan böyle yaşıyordu.

The Observer gazetesinin drama eleştirmeni, pazar günü yayınlanan yazısında, *Geriye Öfkeyle Bak*'a âşık olmayan birinden hoşlanacağımı sanmıyorum," diyordu. Bir başka pazar da, *The Sunday Times*'ın yaşlı ve saygın eleştirmeni Harold Hobson, oyunu ikinci kez izlediğini ve fikrini değiştirdiğini yazdı: Oyun bir başyapıttı.

John Osborne'un oyununun bir 'başyapıt' olduğunu sanmıyorum. Ama oyunu sevdim, çünkü başkişisi Jimmy Porter gülünç ve küstahtı, orta sınıftan, onun değer yargılarından, ikiyüzlülüğünden iğreniyordu. İngiliz Sahne Topluluğunun ikinci oyunuysa Arthur Miller'in *Cadı Kazanı*'ydı; övülmeyi gerçekten hakeden bir oyundu. Oyunun derinliğini de, içindeki çağdaş göndermelerin önemini de kavrayamamış olmama rağmen, büyülenmiştim. Senatör McCarthy'yi, Amerika Karşıtı Eylemler Komitesini duymuştum, Miller'in alt-komisyonlarca sorgulanıp, ad vermediği için tutuklandığını, Paul Robeson'un plaklarının dükkânlardan ve kütüphanelerden toplatıldığını, yüzlerce sanatçıyla yazarın kara listeye alındığını biliyordum. Ama Senatör McCarthy'nin yıldızı giderek sönüyordu -ya da bize söylenen buydu. Bir yıl sonra ölecek ve *The Times*, bir ölünün ardından yazılan en yetkin ve en incelikli ölüm yazılarından birini yayınlayacaktı. Yazıda, böylesine acımasız ve vicdansız bir insan avcısının ardından yas tutmanın oldukça güç olduğu belirtiliyordu. Yalnız unutulan bir şey vardı: McCarthy'nin düzenlediği cadı avlarında mahvolanların hâlâ kara listede bulunduğu, ya da takma adlarla, eski maaşlarının yarısına

çalışmaya zorlandıkları. Hiçbir gazetenin dile getiremediği bir başka olguysa, 1940 ve 1950'lerde Amerika'yı dehşete salan solcu avının Britanya'yı da sardığıydı.

Kısacası, 1956 yılında Royal Court'ta izlediğim, on yedinci yüzyılda Massachusettes'teki Salem'de yapılan cadı avlarını anlatan *Cadı Kazanı* benim için yirminci yüzyılda yaşananlarla ilintisiz, az ya da çok tarihsel bir oyundu; güçlü bir metne dayandığının ve çok iyi oynandığının farkındaydım, ama evrensel izdüşümlerini algılayamamıştım.

Sonbaharda yeni ders yılımız başladı; sınıfımız bahar aylarında Royal Court'ta sahnelenmiş olan, Angus Wilson'un *Çalılıkta Aşk*'ını oynayacaktı. Ben, ılımlı sosyalist bir ailenin büyükannnesi olan Rose Padley rolündeydim. Düşgücümün sınırlarının, bu kadını ve ailesini anlamama yetmeyeceğini biliyordum. Yazar, Rose Padley için Beatrice Webb'den esinlenmişti; Webb'e ilişkin ne bulduysam okudum. George Bernard Shaw'ın güncesinde, İşçi Partisinden milletvekili olan Eleanor Rathbone'un adı geçiyordu; Bayan Rathbone'un yaşam öyküsünü okurken sevgili, yaşlı kuzenimiz Lucy Kempson'un adına rastlayınca çok sevindim. Rose Padley yavaş yavaş canlanmaya başlamıştı. O konuşurken, Kuzen Lucy'nin pes perdeli sesli harflerini, kendine özgü o hızlı, vurgulu konuşma biçimini duyar gibiydim. Yönetmenimiz James Roose Evans doğaçlama yapmamız, oynadığımız kişilikleri incelememiz ve tartışmamız için yüreklendiriyordu bizi. Bir akşam hepimizi evine yemeğe çağırdı. Oynadığımız 'kişiliğe' bürünecek ve bunu evden ayrılıncaya kadar sürdürecektik. Jimmy taptaze bir soluktu. Eğitim sistemimizin giderek düzeldiğini düşünmeye başlamıştık.

Bolşoy 1956 yılında Londra'ya ilk kez geldi; bir grup öğrenci sabah olur olmaz bilet kuyruğuna girebilmek için Covent Garden'deki sütunların altında geceledik. Topluluğu, *Kuğu Gölü, Bahçesaray Çeşmesi* ve *Romeo ile Jülliet*'te izledik; hiçbir

yerde, New York'ta bile sahnenin yaşamla, dramatik ikna gücüyle böylesine dolduğunu görmedim. Jülliet'te efsanevi Ulanova dans ediyordu. Ellisinde olduğu söyleniyordu. Friar Lawrence'ın hücresinde Romeo ile buluşmak için sahnenin bir ucundan öteki ucuna koşarken, salonu daha önce hiç tanık olmadığım bir sessizlik kapladı. Ulanova ile özdeşleşmiştim; on altı yaşında olmanın ve düşmanca bir dünyada, umutsuz bir aşkı yaşamanın ne demek olduğunu biliyor, daha doğrusu öğreniyordum. Ulanova yaşını, yüzyılları ve sahnenin sınırlarını aşmıştı.

Eve dönünce, *Romeo ile Jülliet* biletimi albümüme yapıştırdım. Yedi yıl sonra, evlendiğimde kocam albümümü, kesiklerle dolu kutular, eski fotoğraflar ve *Encore*'un bütün sayılarıyla birlikte büyük bir keyifle çöpe attı. "Neden yaptın bunu?" diye inledim, ama bu biriktirme sorununu bir tek hareketle, kökten çözümleyivermesine hayranlık duymadan edememiştim. "Onlar, yaşlılık günlerim için sakladığım anılardı," dedim. "Yaşlandığında elinde yalnızca bunlar olacaksa, acırım sana," dedi. Ama Ulanova'nın bale pabuçlarını hâlâ saklıyorum -daha doğrusu gözüm gibi bakıyorum. Pabuçlar aslında Rachel'a ait; Ulanova onları Londra'daki Sovyet Elçiliğinde, Shakespeare Memorial Tiyatrosuyla Moskova'ya yaptığı ziyaretin onuruna Michael'e vermiş.

Basın Bolşoy'u göklere çıkardı; biz öğrencilerinse Ruslar'a ve yeteneklerine duyduğumuz hayranlıktan gözlerimiz kamaşmıştı. Bu kültür alışverişinin İngiliz ve Sovyet halklarının birbirlerini daha iyi anlamalarını sağlayacağına yürekten inanıyorduk. Bolşoy'unki gibi kusursuz bir sanat, salt engelleri aşmakla kalmayıp onları yıkacaktı da. O cumartesi gecesi evlerimize dönerken, Macar Devriminin başladığını bilmiyorduk.

23 Ekim salı günü Macar yazarlarından, şairlerinden oluşan Petofi Grubu hükümetten bazı değişiklikler istemişti; basına

özgürlük ve serbest seçimler gibi. Budapeşte'deki Kossuth Anıtının önünde toplanan on binlerce öğrenci radyoevine yürüyerek, 17 maddelik bir bildiri yayınlanmasını istedi. Dev Csepel fabrikasının işçileri de onlara katılınca, sayıları yüz bine ulaştı. Gizli polis örgütü AVH, göstericilerin üzerine ateş açtı. Stalin'in heykeli kaidesinden indirildi; pek çok asker, işçi ve öğrencilere katılmak için silahını bıraktı. Macar Komünist Partisinin Genel Sekreteri Gero, Sovyetler Birliği'nin gönderdiği askeri birliği yardıma çağırdı, ama olay yerine gelen ilk tabur, Macar işçilerden yana çıktı. Genel grev dalgası kısa bir süre içinde bütün ülkeye yayıldı. İşçi konseyleri oluşturuldu; bunlar AVH'nin derhal feshedilmesini ve Sovyet askerlerinin geri çekilmesini istediler.

1 Kasım perşembe günü, sabah erken kalkmış, bir fincan çay hazırlamak için mutfağa girmiştim. Masanın üzerinde babamın *Guardian* gazetesi duruyordu; ön sayfaya dehşetle bakakaldım: Port Sait alevler içindeydi. Eden Kraliyet Hava Kuvvetlerine Port Sait, Suveyş ve Kahire'yi bombalama, Kanal yöresine saldırma emri vermişti. Gazete, saldırıda pek çok sivilin öldüğünü yazıyordu.

O yılın temmuz ayında, Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır, bütün Mısır'a elektrik sağlayacak olan Aswan Barajına para bulmak için Süveyş Kanalını devletleştirmişti. Yılın başında Britanya, Amerika ve Kalkınma Bankası tasarı için gereken yüklü miktarı Mısır'a borç olarak vermeyi kararlaştırmış, ama altı ay sonra antlaşmayı bozmuştu. Bu arada İsrail, Gazze şeridindeki saldırılarını yoğunlaştırdı. Bunun üzerine Nasır Kanalı devletleştirdi ve Compagnie Universelle Maritime de Suez 'e el koydu.

Yıl boyunca, özellikle temmuzdan bu yana İngiliz basını Nasır'a ve Mısır hükümetine verip veriştiriyor, ortalığı kızıştırıyordu. Köşe yazarları Chamberlain'in ödün verir tutumunu kınamak için, savaştan önce istifa eden Anthony Eden'i

anımsatıyorlardı. Nasır, Hitler ile kıyaslanıyor, gazetelerde onu kocaman, karga gibi bir burunla gösteren ırkçı karikatürler yayınlanıyordu. Hazırlıkların Eden Kabinesinden bile gizlenerek sürdürülmesine karşın, basın *Tory* hükümetinin savaşa hazırlandığını sezmişti. Britanyalı gazete sahiplerinin güvenlik güçleriyle yakın ilişkileri olduğu için, MI6 örgütünün Nasır'a suikast düzenlediğini bile haberalmışlardı. Peter Wright'a göre Eden bu komployu önce onaylamış, ama Fransa ile İsrail bileşik bir saldırıya karar verince, askıya almıştı.

İsrail ordusu Sinai'ye dört koldan saldırdı. Mısır ordusu bölgeyi korumak için karşı saldırıya geçti. Bu, Britanya ve Fransız hükümetlerinin, geri çevrileceğini çok iyi bildikleri bir ultimatom vermek için önceden hazırladıkları bir eylemdi. Ultimatomda, Mısır birliklerinin Kanal Bölgesinden 16 kilometre geriye çekilmesi isteniyordu, böylece İngiliz ve Fransız askerlerine 'hasımları' ayırmak üzere Port Sait, Süveyş ve İsmailiye'ye girmeleri için izin verilecekti. Bu komployu daha gerçekçi kılmak için, benzeri bir ultimatom da İsrail hükümetine verildi; o da hemen kabul etti. İsrail ordusunun ultimatomu alacak kadar zamanı olsun diye, işgaline 'yasak bölge'nin 16 kilometre dışında son vermesi önceden kararlaştırılmıştı.

Aynı gün, yani 1 Kasım perşembe, taze Sovyet birlikleri Macaristan'a girdi, emirlere uymayan ve Macar işçilerle birleşen taburların yerini aldı. Ertesi sabah Başbakan İmre Nagy Batıdan yardım istedi. Ama Batı -Britanya ve Fransa- bir Arap ülkesini, halkı bağımsızlığı ve hakları için savaşan Mısır'ı işgal etmekle meşguldü.

Bu çelişkiyi anlayamıyordum; tanıdıklarımın hiçbiri de gelişmeleri açıklamayı, aydınlatmayı beceremiyordu. O haftasonu Eden'in radyoda yaptığı konuşmayı dinledim ve baştan sona yalana dayanan bu konuşmadaki içtenliğe, akla yatkınlığa hayran kaldım. Britanya, Fransa ve İsrail'in bir suç

işlediğini, Kenya, Malaya ve Vietnam'da başarısızlığa uğrayan o vahşi, sömürgeci ruhun yeniden hortladığını görüyordum. Bu ülkelerin sözcüleri uluslararası hukuk ilkelerine bağlı kaldıklarını ileri sürüyorlardı, ama hiçbirinin Mısır'ın bir metre karelik toprağında bile hak iddia edemeyeceğini biliyordum. İsrail'in gerçek yüzünü ilk kez görmüştüm: İsrailli yöneticiler, Britanyalı meslektaşlarının o ırkçı, sömürgeci bakış açısını tam anlamıyla paylaşıyorlardı.

O haftasonu kendi kendimle tartışarak, binlerce soruyu kafamda evirip çevirerek, bunları boşu boşuna yanıtlamaya çalışarak saatlerce yürüdüm. Sovyetler Birliği neden bir yandan Macaristan'ı işgal ederken, bir yandan da Nasır'ı ve Mısırlılar'ı destekliyordu? Sosyalist bir ülke bir başka sosyalist ülkeye neden saldırıyordu? Eden'in söylediklerine ne kadar inanıyorsam, Macaristan'daki gelişmeler konusundaki resmi Sovyet açıklamasına da o kadar inanıyordum. ABD Mısır'ın işgaline karşı çıkıyor, ama İmre Nagy'nin yardım çağrısını yanıtlamıyordu. Neden? Gazeteleri her gün okuyordum, ama herhangi bir açıklamadan yoksun olan bütün yorumlar, benzeri çelişkilerle doluydu.

Kendimi çalışmaya verirsem belki biraz rahatlarım, diye düşündüm ve vargücümle *Çalılıkta Aşk*'a hazırlanmaya koyuldum. Kuzen Lucy'e bir mektup yazıp, akıl danıştım. Verdiği yanıtta, "Toplumsal reform üreten bir beyne ve düşünce biçimine ulaşmak için, Eleanor Rathbone'un Bayan Stock tarafından kaleme alınan yaşam öyküsünden daha uygun bir araç bulamazdın,"diyordu. Mektup şöyle devam ediyordu: "E.R., Hitler'in korkunç zulmüyle dolu günlerde Yahudiler ve öteki göçmenler için canla başla çalıştı. Bu akılalmaz çalışmanın ve katlandığı yoksunlukların sonucunda da, sözcüğün gerçek anlamıyla kendini öldürdü. Biraraya gelince, sana onu uzun uzun anlatırım... Toplumsal reformların tarihini inceliyorsan, 19. yüzyıla, toplumsal bilincin uyandığı

günlere kadar inmelisin. Dickens'ı, Bayan Gaskell'in eserlerini okudun; fabrikalarda çalıştırılan çocukların durumundan, yaşlıların çektiği inanılmaz yoksulluktan, akıl hastalarına uygulanan ürkütücü tedavilerden haberlisin. Bana kalırsa, toplumsal bilincin uyanmasına yolaçan iki şey oldu: Yüzyılın yarısında kendini giderek daha çok hissettiren Liberal anlayış (Lord Shaftesbury, 'karmaşa ekolü', vb) ve insan doğasını kusursuzlaştırılma kuramı. Hepsi de gerçekte 18. yüzyılda, Fransız devriminden filan türemiştir. Ama insan şu an o kadar gerilere gidemiyor...Şu anda Macaristan'ın dışında fazla bir şey düşünmek öyle güç ki."

Çok doğruydu. Aklım fikrim Macaristan'a gidip devrime katılmaktaydı. Ama işe yarar bir becerim yoktu, ayrıca Lajos Lederer, *The Observer*'de işçi ve öğrenci örgütlerinden ayrılanların koruduğu sınır karakollarından, yalnızca yiyecekle ilaç getirenlerin geçmesine izin verildiğini yazıyordu. Sonra, *Guardian*'da yayınlanan bir haberde, Ladbroke Grove'daki bir Macar derneğinin, akın akın Avusturya'ya geçen Macarlar'a gönderilen giysilerin ayırılmasına ve paketlenmesine yardım edecek gönüllüler aradığını okudum. Aileme, Merkezden derhal ayrılmak zorunda olduğumu bildirdim. Mezun olmama yalnızca bir ders yılı kalmıştı. Michael New York'taydı; Terence Rattigan'ın *Uyuyan Prens*'ini sahneliyorlardı. Kaygılanacağını biliyordum, onu yatıştırmak için, Gwyneth Thurburn bir sonraki ders yılında okula dönebileceğimi söyledi, dedim. Öte yandan, ne Rachel ne de Michael beni caydırabilirdi. Kararımı vermiştim.

Ladbroke Grove'daki binanın önünde kırmızı,beyaz ve yeşil renkli Macar bayrağı sallanıyordu. Beni üst kattaki bir odaya çıkardılar; odada yığınlar halinde duran pantalonları, etekleri, ayakkabı, palto, eldiven ve çocuk giysilerini ayırıp, kendir çuvallara doldurmamı söylediler. Öteki gönüllülerle birlikte sabahtan akşama kadar çalışıyor, öğlenleri verilen bir tabak

gulaşla karnımı doyuruyordum. Her sabah otobüse yetişmeden önce gazetelere göz gezdiriyordum. İşçiler, gerçekte yönetim kurulları olan konseyler oluşturuyordu. *The Times* 'da yayınlanan bir haberde, Macaristan'da son birkaç haftadır asıl yetkenin 'işçi kurullarının' elinde olduğu, şimdi bu kurulların işgalci Sovyet güçlerinden başka kimsenin desteklemediği bir yönetim tarafından yasadışı ilan edildiği doğrulanıyordu. Albert Hall'deki ilk siyasal toplantıma katıldım. Son derece kalabalıktı, ama çok durgun geçti. Konuşmacılardan da, söylenenlerden de hiçbir şey kalmamış aklımda. Tek anımsadığım şey, kürsüye çıkan özgürlük savaşçılarının tanınmamak için siyah başlık taktıkları.

"İnsan kendini eli kolu bağlanmış gibi hissediyor," diyordu Kuzen Lucy mektubunda. "Ama, elimizden ancak bu kadarı geliyor; Macarlar da bunu biliyordur herhalde. Bütün Avrupa 'nın birleşmesi gerek, oysa yapılmayan tek şey bu. Aynı düşüncede birleşen, sağlam bir cephe oluşturulabilir, o zaman Rusya da bunu dikkate almak zorunda kalır. "Mektubunu, "Seni seven, yaşlı kuzenin," diye imzaladıktan sonra, rahatlatıcı bir not düşmüştü: "Senin, elinden gelen her şeyi yaptığını biliyorum."

Buna gerçekten inandığına kuşku yoktu, ama yüreğime su serptiğini söyleyemem. Yaptığım işi küçümsemek, canını dişine takmış uğraşan gönüllüleri kötülemek istemiyordum. Ama elimizden gelen gerçekten bu kadar mıydı? Knightsbridge ve Kensington'daki dükkânların ışıkları, süslemeleri insanla alay eder gibiydi. Oyunculuk eğitimi almak, bu mesleğe hazırlanmak gözümdeki eski değerini yitirmişti. Macar siyasal devriminde cisimleşen gerçeklik, ufkumun sınırlarını zorluyor, yaşamımı, hedeflerimi delip geçmeye çalışıyordu. Daha da kötüsü, beni bilgimin yetersizliğiyle yüzleşmeye zorluyordu. Giysileri ayırıyor, Ladbroke Grove'da, ya da komünizm karşıtı Macar kadının Elizabeth Caddesindeki evinde tanış-

tığım öğrencilere yardım ediyor, ama daha ileriye gidemiyordum. Macar Devrimi bastırılmış, İngiliz ve Fransız birlikleri Süveyş'ten çekilmek zorunda kalmıştı; bir sonraki siyasal adımın ne olması gerektiğini kestiremiyordum, çünkü bütün bu çelişkileri anlayamıyordum. Tanıdıklarımın arasında beni aydınlatabilecek biri de yoktu. Sevgili kuzenim Lucy, akrabalarımın ve dostlarımın arasında en zeki, düşünceli ve ilgilisi olan bu seksen yaşındaki kadın tam bir liberaldi. Kaygılanıyor, ama hiçbir şey anlamadığı için hiçbir şey yapamıyordu. 'Avrupa'nın birleşmesi', 'Rusya'nın kamuoyunun karşısında boyun eğmesi' gibi, siyasal konularda benim kadar cahil olan birini bile şaşırtan deyimler kullanıyordu; bütün bunlar bana Lucy'nin Herefordshire'daki evinin tavan arasında karıştırdığım *Punch* dergilerindeki karikatürleri anımsatmaktan öteye gidemiyordu.

İngiliz felsefesinin öteden beri bir sorunu vardı: Çelişkilere ışık tutamamak. İngiliz düşüncesini, bir iplik çilesi gibi bir boydan ötekine kateden bu gelenek, onu şarlatanlığa, kaypaklığa zoruyordu. Aynı şey benim için de geçerliydi. Soruların üstüste yığılmasına karşın, bir tekini bile yanıtlayamamış olmam beni öğrencilik yaşamına dönmeye zorladı. Kendi kendime, anladığın, bildiğin konulara geri dön, dedim. Politikayı politikacılara bırak.

7

Sınıfımız, Merkez Okuldan 4 Haziran 1957'de mezun oldu; mezuniyet oyunumuzu Charing Cross Yolundaki Wyndham Tiyatrosunda, bir halk matinesinde sunduk. Bir bakıma, bizden sonra gelenlerden daha şanslıydık. O zamanlar, yeterince şansın varsa, tiyatro okulunu bitirir bitirmez bir iş önerisi alır, iyi ya da kötü bu rolü kabul edebilirdin. Dört yıl sonra, İngiliz Oyuncular Sendikası 'kısıtlı giriş' denilen bir yöntemi benimsedi. Bu, drama okulunu bitiren öğrencilerin iş bulma olanağının oldukça kısıtlanması demekti. Böylece, Batı Yakasındaki tiyatroların yanısıra, pek çok tiyatronun da sendika kartı ve deneyimi olmayan oyuncularla bağlantısı kesilmiş oldu. Tiyatroya çoktan kapağı atmış olanların çıkarını kollamak adına, mesleğe adım atmaya çalışan gençleri safdışı bırakan, haksız bir uygulamaydı.

Bizlerden, birer portre fotoğrafı çektirmemiz, çoğaltarak ülkedeki bütün tiyatro yöneticilerine göndermemiz istendi. Benimkini, Thurloe Alanında küçük bir stüdyosu olan Paul Tanqueray çekti. Annemin, babamın, donanmaya katılmadan çok önceleri tiyatroya başlamış olan ve Singapur'da öldürülen

Robin Dayının fotoğraflarını da o çekmişti. Paul Tanqueray'a dostları 'Tank' derdi -çok yumuşak ve kibar bir insan olan Paul'e hiç uymayan bir takma ad. Kamerasının çevresinde kanat çırparcasına döner, kuş gibi oradan oraya seğirterek dekorları değiştirir, sonra yeniden değiştirirdi. 'Yaşlı kadın' rollerine çıkabilmek için, düşünceli ve ciddi bir poz verdim; bu tür rollere yazgılı olduğuma inanıyordum. Yirmi yaşındaydım ve halk matinesindeki oyunda kırk beş yaşındaki bir anneyi oynayacaktım. Rolüm beni düşkırıklığına uğratmıştı, ama duygularımı gizlemeyi, elimden gelenin en iyisini yapmayı öğrenmiştim.

Tuhaf ama, oyunu da, öteki kişilikleri de anımsayamıyorum; canlandırdığım kahramanın adını bile unutmuşum. Merkezdeki son yılımda buna benzer pek çok role çıkmıştım; şimdi belleğimde hepsi birbirine karışıp birleşiyor. Mesleğin ayrılmaz bir parçası olan, Leichner marka, kalın, sert yağlı boyanın yardımıyla yaşlı görünmeyi çok iyi öğrenmiştim. Modern oyunlar için parlak, kırmızı sülüğen, paramız yetiyorsa gerçek dudak boyası kullanırdık. Saçlarımızı Kirby tokaları, ya da pipo temizleme çubuklarıyla kıvırırdık. O zamanlar ne elektrikli maşa vardı, ne de ısıtılan bigudiler, neyse ki New York'tan üç tane kocaman, metal bigudi satın almıştım.

Yaşlı kadın rolleri için saçlarıma bolca bebek pudrası serperdim, ama bu son oyunumuz olduğu için peruk kullanmama izin verilmişti. Kendime, rengi hafifçe maviye çalan, bembeyaz, kısa ve dalgalı saçlı bir peruk seçtim. Oysa annem kırk beş yaşındaydı ve saçındaki ak teller -varsa bile- kesinlikle fark edilmiyordu. Bundan bir sonuç çıkarmak aklıma bile gelmemişti. İzleyicileri kırk beş yaşındaki bir sosyete kadını olduğuma inandırabilmek için önce kendimi inandırmalıydım, bunun için de beyaz bir peruk gerekiyordu.

Aynada kendime baktım. Karşımda bana pek de benze-

meyen, çok daha yaşlı bir kadın duruyordu. Elimle mavimsi peruğumun arka tarafını kabarttım. Sosyete kadınları saçlarını her gün yaptırır, her telinin yerinde olup olmadığını anlamak için de arada bir belli etmeden yoklarlardı. Ancak aynadaki kadında hâlâ benden bir şeyler, insanın aklını karıştıran bir benzerlik vardı. Elbette! Gözlük! Çirkin, kalın camlı gözlüğüm. Ama gözlüğü çıkarınca aynada yalnızca dış çizgileri ayırdedilen bir bulanıklık kalıyordu. Göz merceği kullanmak, makyaj yaparken aynadan yeterince uzaklaşmak, en önemlisi de sahnedeki öteki oyuncuları görebilmek bana ancak yıllar sonra nasip oldu.

Sahneye çıkmama yarım saat kalmıştı. Bir saat sonra her şey, Merkezdeki üç yıllık eğitimim sona erecekti. O üç yılda Shakespeare, Beaumont ve Fletcher (1.James dönemi), Wycherley, Congreve ve Farquhar (Restorasyon), G.B.Shaw ile İbsen (Çağdaş Klasik) ve J.B.Priestley'in (Çağdaş) oyunlarında, ayrıca haftalık repertuvarda yer aldığı için çabucak unutulan sayısız oyunda rol almıştım. Tennessee Williams, Arthur Miller ya da Eugene O'Neill'den hiçbir şey oynamamıştık. Anouilh'den, Judi Dench'in olağanüstü bir oyun çıkardığı *Ayla* sayılmazsa, Fransız ve Alman tiyatrosundan da öyle. Bir başka deyişle, yalnızca İngiliz tiyatrosu için eğitilmiştik.

Okuldaki ilk yılımızın yazında, *Venedik Taciri*'nden bazı sahneler oynamıştık. 1. Perde 2. Tablodaki Portia'yı ve Belmont'taki evine döndüğü son sahneyi Judi Dench ile dönüşümlü oynuyordum. Aynı kostümü paylaşmak bizi çok eğlendiriyordu - Judi'nin boyu yalnızca bir altmış ikiydi. Gardrop sorumlusu olan ve yirmi üç yıl sonra kızım Merkeze gittiğinde hâlâ orada çalışan Bayan Fox, giysinin eteğine eklemeler yaparak sorunu akıllıca çözümledi. Sırasıyla bir Peggy Ashcroft'a, bir Richard Burton'a öykünüyordum. Peggy'nin yorumuna ve sahnedeyken hiç yitirmediği, içten gelen neşesine

hayrandım. Richard Burton'un sesine benzemediği için sesimden nefret ediyordum. Sinirli ve utangaçtım, sahnede konuşma sırası bana gelince boğazım öteki öğrencilere kıyasla daha çok sıkışıyordu. Judi'ye bakıyor, hayranlık ve kıskançlıkla dolup taşıyordum. Kendi sesiyle konuşacak kadar güveniyordu kendisine; basamakları kayarcasına inip çıkarken, koridorlarda, sahnede devinirken keyifli, coşkuluydu. Okulda kot pantalonu olan tek kızdı; bisiklet yakalı kazaklar, hareket ettikçe yumuşak bir ses çıkaran dümdüz ayakkabılar giyerdi. Paskalya tatilinden sonra okula dönünce, oyunların ve oyuncuların sıralandığı listelerin asıldığı tahtanın çevresindeki kalabalığa karıştım. Sınıf arkadaşım Sue döndü, beni gördü: "A, sen miydin? Hiç değişmemişsin." Yüreğim taş kesiliverdi. Oysa değişmek istiyordum. Saçlarımın Judi'nin saçları gibi düz ve kaygan olmasını istiyordum. Saçım nemli havada kıvrılıyor, kabarıyordu. Kıvırıp simit haline getirdiğim topuzumu Kirby tokalarla tutturuyordum.

Eğitimim boyunca, sıradışı bir şey yapma şansını yalnızca bir kez yakaladım; elimden kaçırmamaya kararlıydım. İkinci ders yılımızda, öğrencilerin hazırlayacağı bir temsil için önerilerimizi sordular. Babamın arkadaşı Fred Sadoff'a akıl danıştım; Federico Garcia Lorca'nın *Kanlı Düğün* adlı eserini önerdi. Okur okumaz çarpıldım. Bu büyük ozanın sözü Merkezde neden hiç edilmemişti? Adını hiç duymamışlardı galiba? Fred, devrime yakınlık duyduğu ve eşcinsel olduğu için Lorca'nın İspanya'da Faşistlerce öldürüldüğünü anlattı. Yanılmıştım. Merkezdekiler Lorca'yı tanıyordu, önerimi kabul ettiler ve hazırlanmamı söylediler.

Her akşam okuldan sonra, sabahları da beşte kalkarak, yerel kütüphanede bulduğum bir kitaptan, Endülüs halk şarkılarını kopya ediyor, macundan yaptığım figürlere bakarak oyun kişilerinin konumlarını, davranışlarını kafamda canlandırmaya çalışıyordum. Her yanda, yüzyılın başındaki İspanya ile ilgili

kitap ve fotoğraf arıyordum. Lorca'nın şiiri 1900'lerin İspanya'sındaki çok çalışan, boş inanlı köylüleri simgeliyordu. Gelinin ailesi duvarları pembeye boyalı, boş bir odadaki dört siyah iskemlede dimdik, resmi bir tavırla oturuyordu, odanın tam ortasında kocaman, siyah bir kapı vardı. Gelin, kocasını karşılamak için siyah satenden, bedenini saran, dar bir bulüzle etek giymişti; bulüzün kolları uzun, yakası yüksekti.

"Peki ama, geline neden siyah giydirdin?" Gösterinin ertesi günüydü; daire biçiminde dizilmiş olan iskemlelerin birinde oturan eğitmenlerimizden biri, bir yandan defterine notlar alırken, bir yandan da bizi 'değerlendiriyordu'. Günlerce, haftalarca süren çalışmalar, tartışmalar, umut ve kaygılar birer not olup defterine geçiriliyor, gözlerinde, sesinde en küçük bir coşkudan eser olmayan eğitmen, hevesimizi iyice kırıyordu. Yüzyılın başındaki İspanya, Lorca'nın eserlerini yarattığı ve öldüğü iç savaş, hepsi silinip gitti ve kendimizi İngiliz Güney Eyaletlerinin bildik hapishanesinde bulduk. "Geline neden siyah giydirdin?" Yanıtı beklemek için duraklamadı bile; duraklasaydı da ona İspanyol köy düğünlerinde gelinin beyazı değil, daha sonra sıkça giyeceği muhteşem, siyah bir giysiyi yeğlediğini, yalnızca bir kez evlendiğini, ama pek çok cenaze törenine katılacağını açıklayacak cesaretim kalmamıştı. Metindeki şarkının, "Gelin, beyaz gelin," dizeleri kızın çok güzel, beyaz bir teni olduğunu ve el değmemişliğini simgeliyordu, gelinliğini değil. Ama yanıtım eğitmenin umurunda bile değildi, geline siyah giydirmek için geçerli bir nedenimin olmadığından öylesine emindi ki, öfkeden kuduruyordum.

Öğretmenimiz not alıp dururken, İsrailli arkadaşım Amos'un sürekli bana baktığını, "Sana dememiş miydim?" dercesine gülümsediğini görebiliyordum. Merkezdeki eğitimimiz boyunca, Londra tiyatrosundaki oyun yazarlarını, oyunculuk ölçütlerini eleştiren, acı, kızgın sözlerini dinleyip durmuştum.

Benden çok daha bilgili, eleştireldi, kafası çalışıyordu; tam bir İngiliz olan bense ılımlı düşünmekten ve başkalarının bakış açılarına değer vermekten yanaydım. Amos askerliğini Negev Çölünde yapmıştı. Pusularla, devriye gezmelerle ilgili öykülerini huzursuzlanarak dinler, Araplar'dan tuhaf yaratıklar, hatta aşağılık bir ırkmış gibi söz ettiğini ayrımsardım -tıpkı bazı İngilizler'in Yahudiler'den söz ederken yaptıkları gibi. Filistinliler'i ağzına almaz, yalnız Araplar'dan söz ederdi, o sıralar bu insanlardan habersiz olmam işine geliyordu elbette. Alacağım yanıtların beni rahatsız etmesinden, dostluğumuzu bozmasından çekindiğim için Amos'a bir şey sormayı göze alamıyordum.

Sahneye çıkmama on beş dakika kalmıştı. Midemde kelebekler uçuşuyordu; bacaklarım artık bana ait değildi sanki. Giyinme odasının zeminine uzandım, peruğuma zarar gelmemesi için başımı bir havluya yasladım ve ayaklarımı bir iskemleye dayadım. Eski bir numaradır, ama çok işe yarar. Ayakların baştan daha yüksek olması, beyne giden kan dolaşımını arttırır, düşünceleri berraklaştırır. Sonra doğruldum, iki ayağımın üzerinde sırayla zıpladım, kollarımı ve başımı bez bir bebek gibi salladım.

Harmer Brown Hoca'nın Pimlico'daki okulunda akrobasi ve eskrim öğrenmiştik. Eskrimde kullanılan dil Fransızca'ydı, ama Harmer Brown tam bir İngilizdi. Çok iyi bir öğretmen olduğu için, onun her hareketine öykünüyorduk. Lise yıllarında, Okullararası Eskrim Şampiyonu olan Corin'i de o yetiştirmişti; Corin Cambridge Üniversitesine başlayınca derslerinin ve oyunculuk çalışmalarının yoğunluğu yüzünden eskrimi bıraktı. Harmer Brown Hoca Corin'in kararına çok hayıflanmış, kendini spora adasaydı 1960 Roma Olimpiyatlarında İngiltere'yi temsil edebilecek, en iyi öğrencisini yitirdiğini söylemişti.

Eskrimde yalnızca sınıfı geçecek kadar iyiydim, ama insanı canlandıran ve oyunculuk eğitimi için çok yararlı bir spor

dalı olduğunun bilincindeydim. İnsan tetikte olmak, bir sonraki hamlesini kestirebilmek için hasmını sürekli kollamak zorundadır, bu da tepkeleri keskinleştirir. Akrobaside de pek iyi sayılmazdım, ama bize öğrettikleri, özellikle belli bir hareket için Harmer Brown Hoca'ya her zaman gönül borcu duyacağım. Bize, bacaklarımızı dümdüz, belkemiğini dimdik tutarken, yavaş yavaş geriye doğru bükülmeyi ve herhangi bir yerimize zarar vermeden ters köprü kurmayı öğretmişti. Elli iki yaşında, Tennessee Williams'ın *Orfe İniyor*'unda oynarken bu hareketi denedim ve başardım.

Sırtımda, annemden ödünç aldığım uzun, yeşil, saten bir giysi, ellerimde de beyaz gece eldivenleri vardı; sahnenin gerisinde, karanlıkta bekliyordum. Victor Stiebel'in annem için diktiği bu elbise, oynadığım role çok uygundu. Annemle babamın da seyircilerin arasında olmasını isterdim, ama babam *Sessiz Amerikalı*'nın çekimleri için Roma'daydı. Rachel, o günlerin en büyük tiyatro ajanslarından biri olan MCA'dan Oliver Harding ile görüşmüştü; Olive'in dediğine bakılırsa Kenneth Carten beni izleyecekti. Belki de salonda, bir sonraki sezonda bana da rol verebilecek bir yapımcı oturuyordu. Judi Dench'in dışında hiçbirimiz henüz bir sözleşme yapamamıştık; Judi, York Katedralinde sahnelenecek bir dizi dinsel oyunda Bâkire'yi oynamak için çoktan anlaşmıştı.

Belli belirsiz titreyen ellerime baktım, bütün dikkatimi eldivenlerimde yoğunlaştırıp parmaklarımı, bileklerimi ağır ağır sıvazladım. Büyük Rus aktörü ve yönetmeni Stanislavsky, bir keresinde sinirleri gerilmiş bir durumda sırasını beklerken, yerde birkaç çivi gördüğünü, almak için yere eğildiğini anlatır. Bu küçücük bedensel devinim dikkatini dağıtmış, düşüncelerinin başka bir şeyde yoğunlaşmasını sağlamış, onu yatıştırıp yeniden düşünebilecek duruma getirmişti.

Konstantin Stanislavsky'nin o büyük ders kitabını, *Bir Aktör Yetişiyor*'u kendi kendime keşfetmiştim. Onu bana kimse

önermemişti -babam bile; oysa Stanislavsky'nin yaşam öyküsünü yazan Profesör Jean Benedetti babamdan, "Belki de yirminci yüzyılın, Stanislavsky'nin yöntemini en iyi uygulayabilen tek İngiliz oyuncusu," diye söz ediyordu. Babam, *Bir Aktörün Yöntemleri, Araçları* adlı kitabında Stanislavsky'e değinmişti, en azından bu ipucunun peşine düşmem gerekirdi, oysa düşmemiştim. Merkezde Stanislavsky'den hiç söz edilmemiş, ne *Bir Aktör Yetişiyor* adlı eserin oyunculuğu bir yöntem olarak irdeleyen ilk inceleme olduğuna, ne de her oyuncunun rolünü ve kendisini geliştirirken karşılaştığı engelleri aşmak için başvurması gereken bir rehber olduğuna değinilmişti. Evet, bu büyük yapıtı babamın kitaplığını karıştırırken rasgele bulmuştum.

Kitabın yalın önsözü benim şaşırtıcı, akıl karıştırıcı, sağdan soldan, el yordamıyla edinilmiş deneyimlerin toplamı olan bilgi dağarcığıma karanlık, yağmurlu bir gecede Londra sokaklarını açımlayan bir yol haritasının etkisini yaptı:

Modern tiyatro varolduğundan bu yana, yaklaşık üç yüz yıldır biriken, üstüste yığılan gelenekler, alışkanlıklar öylesine uzun yaşadılar ki artık hiçbir yararları kalmadı. Bunlar öylesine kemikleşti ki, taze sanatın ve sahnedeki içten duygulanımların önünü tıkar oldu. Moskova Sanat Topluluğu, son kırk yıldır, yapaylaşan, dolayısıyla ayakbağına dönüşen şeyden kurtulma savaşımı veriyor, oyuncuyu hem dış yaşamı, hem de içsel yansımaları inandırıcı bir ruhsal doğrulukla yansıtmaya hazırlıyor.

Koltuğuma gömülmüş, kendimden geçmiştim. 'Oyunculuk Sanata Dönüştüğünde' başlıklı, 2. Bölümde şöyle diyordu:

Çünkü olabileceklerin en iyisi, oyuncunun kendini oyuna tam anlamıyla kaptırmasıdır. O zaman, kendine karşın rolü yaşamaya başlar, artık neler duyumsadığını ayrımsamamakta, ne yaptığını düşünmemektedir; her şey kendiliğinden, bilinçsizce ve sezgiyle olmaktadır.

Bir sonraki paragraftaki cümlelerin altı kırmızı kalemle çizilmişti:

Salvini dedi ki: "Büyük oyuncunun içi duyguyla dolup taşmalı, özellikle tanımladığı şeyi mutlaka hissetmeli. Rolüne çalışırken, belli bir duyguya birkaç kez kapılması yetmez, ister ilk kez olsun, isterse beninci kez, her oynayışında bu duyguyu az ya da çok hissetmelidir."

Yüreğim, yaptığım keşfin heyecanıyla deli gibi çarpıyordu. *"Daha da önemlisi, doğa yasalarının dayandığı organik temeller, sizi gelecekte yanlış patikaya sapmaktan alıkoyacaktır, çünkü sanatımız da aynı temellere dayanmaktadır."*

Kitabı elimden bırakamıyor, okuyor, okuyordum. Her oyuncunun istediği şey de bu değil miydi? Yani, sorunların üstesinden gelebilmek için, yaşamdaki doğal işlemlerden yola çıkmak? Kesinlikle. Peki ama, Merkez bu eserden, bu gerçek elkitabından neden habersizdi? İkinci sınıftaydım, üçüncü ders yılına başlamıştık ve hâlâ kimse bize bu kitaptan söz etmemişti. Tarih ve kuram derslerimiz oldukça kapsamlıydı. Tiyatro tarihini, mimarisiyle, sahneleme yöntemleriyle tâ antik Yunanistan'dan başlayarak inceliyorduk. Öyleyse, Stanislavsky'nin oyunculuk sanatına yaptığı eşi bulunmaz katkılar neden görmezden geliniyordu? Bir an önce Merkeze gidip, okuduklarımı herkese aktarabilmek için öyle sabırsızlanıyordum ki, o gece gözüme uyku girmedi.

Ertesi gün okulda öğretmen ve öğrencilerin toplantısı vardı. Öteki öğrencilerin arasında otururken, ayağımı yere vuruyor, sabırsızlıktan titriyordum. Yıllardır bazen doğruya, ama genellikle yanlışa ulaşmak için debelenip durmuştuk. Fırsatını bulur bulmaz ayağa fırladım: "Burada! İşte hepsi BURADA!" diye haykırarak kitabı onlara doğru salladım. Öğrencilerin kimisi şaşırmış, çoğuysa sıkılmıştı, sabırları taşmak üzereymiş gibi görünüyorlardı. Eğitmenlerin tepkisiyse cesaret kırıcıydı. Kitabı elbette okumuş, öğrencilere yararlı olabileceğini

düşünmüşlerdi, ama ya bütün yöntemlere yer olduğunu, ya da hiçbirine yer olmadığını aklımızdan çıkarmamalıydık. Vanessa'nın işine yarayabilirdi, güzel, ama herkes kararını kendisi vermeliydi. Kitabın okunmasını, ya da hep birlikte tartışılmasını öneren çıkmadı, bense bunu öneremeyecek kadar bozulmuştum. Bu, İngilizler'in o kökleşmiş seçmeci tavrıyla ilk karşılaşmamdı; afallamıştım. Öfkeden tirtir titriyordum. O zamanlar, bütün yöntemleri eşit biçimde, açık yüreklilikle kabullenmenin gerçekte her yönteme karşı dile getirilmeyen bir düşmanlığı barındırdığını algılayamazdım -özellikle Stanislavsky'ninki gibi, sanattaki bütün gelişimi doğanın ve toplumun nesnel gelişimine dayandıran bir yönteme karşı, elbette. Toplumun bu tür konularda ne kadar bağnaz olduğunu, bu görüşlerin köklerinin ne kadar derinlere uzandığını da göremiyordum. Ama gözlerim açılmaya başlamıştı.

Royal Court Tiyatrosunda, George Devin'in düzenlediği, 'İngiliz Tiyatrosunda Yanlış Olan Ne?' başlıklı konuşmaya tam o sıralarda, 1956'da bir pazar akşamı katıldım. Dinleyicilerin çoğunluğu genç yazarlar, yönetmen ve tasarımcılardan oluşuyordu. New York'taki Actor's Studio'ya gittiğini ve Lee Strasberg'den ders aldığını bildiğim Marilyn Monroe da oradaydı. Kocası Arthur Miller konuşmacılardan biriydi. Miller'ın oyunu, *Köprüden Görünüş*, Lord Chamberlain'in sansüründen yeni geçmişti, Komedi Tiyatrosunda 'kulüp üyelerine' sunulacaktı. Miller alçak, duru bir sesle, tane tane, İngiliz tiyatrosunun sorunu özelde konuları ve kişileri bütünüyle İngiliz orta-sınıfının önyargılı, sınırlı yaşamından seçmek, genelde de bütün öteki toplumsal sorunlar gibi yok saymaya çalışmaktır, dedi.

Derin bir soluk alıp, düşüncelerimi oynayacağım kişide yoğunlaştırdım, onun parlak yeşil giysisinden ve mavi ışıltılı, güzelce taranmış saçlarından ne kadar hoşnut olduğunu düşündüm. Kapının kulpuna yüreklice yapıştım, giriş cümlemi

haykırdım ve adımımı Wyndham Tiyatrosunun aydınlık sahnesine attım.

Bu rolle 'Sybil Thorndike' ödülünü kazandım ve iş aramaya başladım. Yönetmenler her yaz, Marylebone Yolundaki Dinely stüdyolarında oyuncuları denerlerdi. Birkaç tane, tek kişilik konuşma hazırladım, iki sınava girmeyi başardım, ama bunların sıradan görüşmeler olduğu anlaşıldı; rol yapma şansını kullanamamıştım. Michael 1957'de gelir vergisini ödeyebilmek için Bedford Köşkünü satmak zorunda kalmıştı, şimdi ailece Hans Crescent'deki bir apartman dairesinde yaşıyorduk. Taşradaki bütün repertuvar tiyatrolarına yolladığım mektuplara yalnızca üç tane yanıt geldi; başvurum kibarca geri çevriliyordu. Frinton Yaz Tiyatrosundan gelen, 4 Haziran 1957 tarihli, Peter Hoar imzalı mektubu görünce, üzerine atladım:

Sevgili Bayan Redgrave, Ne yazık ki Wyndham Tiyatrosundaki oyununuza gelemedim, ama eşim oyunu izlemiş ve sizi çok beğenmiş. Frinton'a gelmeniz bizi çok sevindirecektir. Size haftada 7 sterlin önerebilirim. Sezon 11 Temmuzda, provalarsa ayın dördünde başlıyor. Saygılarımla, Peter Hoar.

"Bir iş buldum!" diye bağırarak annemin yatak odasına daldım. Sonra da minnetle dolup taşarak Peter Hoar'ı aradım. Haftada 7 *sterlin*'in yeterli olup olmadığını merak etmek, ya da daha fazla ücret istemek aklıma bile gelmemişti. Provaların başlamasına dört hafta vardı; biraz para kazanmak için Chelsea'da, King Yolundaki bir kafeteryada çalışmaya başladım; modern oyunlarla dolu, on haftalık bir sezonda pek çok yeni giysiye gereksinim duyacağımı biliyordum. Espresso kahve ülkeye yeni gelmişti, çalıştığım yerse İtalya'dan ithal edilen ilk Gaggia kahve makinalarından birine sahipti. Günde 1 *sterlin* kazanıyordum, bahşişler de vardı. Çok mutluydum, yaklaşan sezonla ilgili düşler kuruyordum.

8

Frinton, repertuvar tiyatrolarının en iyilerinden biri değildi. Worthing gibi bazı kıyı kasabalarında perdesini bütün bir yıl kapamayan tiyatrolar vardı. Scarborough'daki, '12 ay açık' olan tiyatro ise, klasiklerin yanısıra yeni oyunlara da yer veren, Stephen Joseph gibi bir yönetmene sahipti. Frinton'da, 1957 temmuzunda perdeleri açtığımızda, on haftada on oyunun yer aldığı yaz programı bize yetmişti; bu, her oyun için yaklaşık beş gün prova yapmak demekti. İlk okumayı perşembe sabahı yapıyor, her adımı cumartesi öğlene hazır olacak biçimde atıyorduk. Pazar günleri sözlerimizi ezberliyorduk. Pazartesi ve salı günleri sahne üzerinde çalışıyor, çarşamba öğleden sonra genel prova yapıyorduk; çarşamba akşamı oyunun ilk gecesiydi. Böylece, Frinton'da bir hafta geçiren birinin salı ve perşembe günleri iki ayrı oyunu izlemesi sağlanıyor, daha doğrusu umuluyordu. Uygulamada, gerçekleşmesi neredeyse olanaksız bir istekti, çünkü Frinton belediyesi tatilcilerin hevesini kırmak için elinden geleni ardına koymuyordu. Örneğin, kasaba halkının huzuru bozulmasın diye, araçların ve karavanların kasabaya girmesine

izin verilmiyor, kasabanın dışına park edilmeleri gerekiyordu. İngiltere'nin bu çok sakin kıyı kasabası, gürültü patırtı istemiyordu. Yine de bir 'iş'ti ve ona sahip olduğum için öyle gururlanıyordum ki, yakınacak hiçbir şey göremiyordum.

Kısa bir süre sonra, haftada 7 *sterlin*'le geçinmenin, yalnızca aç kalmamak demek olduğunu anladım. Evsahibem, Bayan Branch yatak ve kahvaltı için benden haftada 4 *sterlin* alıyordu. Böylece yiyecekler, sahne makyajı için gereken malzemeler, giysiler ve öteki şeyler için elimde 3 *sterlin* kalıyordu. Oyunda giyeceğimiz kostümleri kendimiz bulmak zorundaydık. Her pazar tiyatroda toplanıp öğle yemeği yiyorduk; bir kazan dolusu kıymalı makarna günün geri kalanını ve pazartesinin büyük bir bölümünü tok geçirmemizi sağlıyordu. Başroldeki oyunculara haftada on *sterlin* ödeniyordu, kısacası hepimiz aynı durumdaydık. Hepimizin üye olduğu Oyuncular Sendikası çeyrek asır önce kurulmuştu, ama 'asgari' ücretin haftada 30 *sterlin* olması için otuz yıl daha beklememiz gerekiyordu.

Mevsimin ortalarında, Corin beni görmeye geldi. Altmış yaşlarında, sevimli, yakaladığı herkese basmakalıp, gereksiz öğütler veren, delidolu bir botanikçiyi, Bayan Pringle'ı oynuyordum.

Seyirciyi güldürmem Corin'in çok hoşuna gitti. Babam, Merkeze gitmeden önce beni komedyenliğe özendirmeye çalışmıştı, ama insanları güldürebileceğim ne benim, ne de Corin'in aklına gelirdi. Frinton'de geçirdiğim on hafta boyunca, bu yönümü geliştirmek için bol fırsatım oldu.

Son oyun, John Osborne'dandı: *Geriye Öfkeyle Bak*. Frinton için son derece şaşırtıcı, gözüpek bir seçimdi, aynı zamanda da akıllıca; kapalı gişe oynadık. Sezonun ortalarına geldiğimizde, yönetmen Geoffrey Edwards, Helena rolü için bana söz vermiş, ben de hemen hazırlanmaya koyulmuştum. Babamın beni seyretmek için buraya geleceğini biliyor, beni

bu rolde görmesini dünyada her şeyden çok istiyordum. Beni ilk izlediğinde, on dört yaşındaydım ve Queen's Gate okulunda, Shaw'un *Ermiş Joan*'ında oynuyordum. O gece arabayla eve dönerken, annesinin, Margaret Scudamore'un Shaw'un en beğendiği oyunculardan biri olduğunu anlattı, daha sonra da 1938'de Shaw'un Ayot St.Lawrence'den gönderdiği kartı gösterdi: "Ne?!! Demek,Michael senin oğlun? Coriolanus'u ikiniz için yeniden yazmalıyım."

Michael ikinci gösteriyi izlemek için, cuma günü trenle geldi; onu istasyonda karşıladım. *Sessiz Amerikalı*'nın çekimleri bitmişti. Stratford'daki Memorial Tiyatrosunun yöneticisi olan Glen Byam-Shaw, Michael'ı bir sonraki sezonda *Hamlet* ve *Kuru Gürültü*'deki Benedick rolleri için kandırmaya çalışıyordu. "Ah, mutlaka oynamalısın, oynamalısın," diye yalvardım. Michael koluma girerek, "Ben de öyle düşündüm," dedi. "Oynayacak mısın, peki?" Bazen çok şakacı biri olup çıkardı. "Önümüzdeki doğum günümde elli yaşına basacağım," dedi. Hemen atıldım: "Ne önemi var ki bunun?" "Ben de öyle düşündüm," dedi. "Öyleyse oynayacaksın?" diye dayattım. "Galiba," dedi.

Gösteriden sonra hemen hemen hiçbir şey söylemedi, beğenmediğinden kuşkulanmaya başlamıştım. Kaldığı otele, geç de olsa ikimiz için akşam yemeği hazırlamalarını tembihlemişti. Yemeğimizi yerken, soluk almaksızın konuştum -sonunda sözcükler tükendi, yüzümde zavallı bir ifadeyle gözlerimi tabağıma diktim. Babam on beş dakika kadar viskisini yudumlayarak camdan dışarıya, ya da başımın üstündeki boşluğa baktı. Sonra gülümsedi, peçetesiyle dudaklarını sildi ve, "Brian Desmond Hurst son filmindeki cerrah rolünü benim oynamamı istiyor," dedi. "Kızım rolü için de seni önermeyi düşünüyorum."

Maskenin Ardında adlı filmin yönetmeni Brian Desmond Hurst ve yapımcı George More O'Ferrall ile Kinnerton

Caddesindeki sıra apartmanların birinde buluştuk. Bütün eşyalar ipek ve kadifeyle kaplıydı, her şey çok pahalı görünüyordu; kendimi bir anda derinliğimi yitirmiş gibi hissettim. Ertesi gün yapılan deneme çekimi tam bir karabasandı. Tek yaptığım, bir vazodaki çiçekleri düzeltmek, sola bakmak, sağa bakmak, kameraya doğru dönmek ve gülümsemekti. Kameraman kibar ve yardımseverdi, herkes beni rahatlatmaya çalışıyordu, ama korkudan donup kalmıştım, kendimi aptal ve hantal hissediyordum. Üç gün sonra senaryo ve 500 *sterlin*- 'lik antlaşma elimdeydi. Oynadığım rol, yani Pamela, Stanislavsky'nin 'şablon' diyeceği türdendi. Pamela, çiçek düzenlemekten arta kalan zamanını fincanlara çay doldurmakla geçiriyordu. Kibarlığını asla yitirmeyen bu kız, tıpkı babası gibi St. Dominic Hastanesinde çalışan ve hızla yükselen, parlak bir cerrahla nişanlıydı, ama Pamela'nın babasının rakibi olan bu genç adam, onu eleştirmek için hiçbir fırsatı kaçırmıyor, bu da Pamela'yı kaygılandırıyordu. Yine de bir roldü; gerekli deneyimden de, dayanıklılıktan da yoksun olmama karşın, rolü geri çevirmek aklıma bile gelmemişti.

Pamela, o yıl çevrilen yarım düzine İngiliz filmindeki yarım düzine rolden farksızdı. Ellili yılların sonunda İngiliz sinemasında kadın oyuncular için iki değişmez rol vardı: Biri tayyör giyen, ona uygun çanta ve eldiven kullanan İngiliz gülü, ötekiyse oksijen sarışını, seks bombası. İki tipe de uymuyordum. İngiliz gülü için fazla uzun, fazla kiloluydum, seks bombası olmadığımsa kesindi. Pamela İngiliz gülüydü, artık rolü üstlendiğime göre ona benzemek için elimden geleni yapmalıydım. Babam beni Harley Caddesindeki diyet doktorlarından biri olan Dr.Goller'e gönderdi, o da beni limon suyu, günde dört bardak sıvı, yüz elli gram et ya da balık, birkaç tane domates ya da katı yumurtadan oluşan, sıkı bir perhize soktu. Meyva yasaktı, çünkü "midede alkole dönüşüyordu", alkolse şeker içerdiği için yasaktı. Günde yalnızca

dört bardak sıvı yüzünden böbreklerimin zarar görmemesi için ilaç almam gerekiyordu.

Eski dadım, "Bazıları iri kemiklidir," derdi. "Bu tipler zayıflayamazlar."Bu kuramdan yola çıkarak, yetmiş iki kiloluk gövdemi bütün eleştirilere karşı savunurdu. Ama babam kararlıydı, bense onu en azından bu konuda düşkırıklığına uğratmamaya niyetliydim. Dadımın kuramının yanlış olduğu ortaya çıktı. 53 kiloya indim. Buna bağlı olarak, zaten dolgun olmayan göğüslerim iyice küçülünce, film için bana takviyeli bir sutyen verildi, dudak olarak da kalın, kıpkırmızı bir yay çizildi. Öyle gergindim ki, doğal bir biçimde gülümsemeyi beceremiyor, gülümsemem istendiğinde dudağımın bir ucu yukarı kalkarken, öteki ucu aşağıya sarkıyordu. Yakın çekimlerde, rol arkadaşıma bakarken, gözlerimi sağdan sola doğru kırpıştırmamı söylediler: "Gözlerini kırpıştır, tatlım, yoksa bakışların çok donuk görünür."Bakışlarım dehşetten donup kalmıştı herhalde; onları bir yandan ötekine çevirmek için harcadığım çaba, kafamdaki bütün düşünceleri silip attı ve canlandırdığım kişilikle özdeşleşme şansını tam anlamıyla yok etti.

Resimli bir haber dergisi olan *Illustriated London News*'da, ön tanıtım amacıyla filmle ilgili bir haber yayınlandı. Fotoğrafta, üzerinde adım yazılı, keten bir koltuk görünüyordu. Altında şöyle yazıyordu: "Vanessa'nın Yeri. Yoksa Vanessa için çok mu sıcak?" Bence oldukça yerinde bir soruydu.

Michael'ın bir sonraki rolü, N.C.Hunter'ın *Bir Parça Güneş* adlı oyunundaydı ve kızını yine bana oynatmayı kafasına koymuştu. Caroline Lester, tam anlamıyla özdeşleşebileceğim bir roldü. Çok çalışan, az kazanan bir okul müdürünün kızı olan Caroline, ailesiyle birlikte Güney Fransa'daki zengin bir akrabasının yanına davet edilir. Yüreğim hafiflemişti. Limon suyunu, günde dört bardak sıvıyı unuttum, canımın istediğini yiyerek kendimi en iyi bildiğim şeye, çalışmaya

verdim. Hâlâ Hans Crescent'te oturmama karşın, provalardan sonra babamı çok az görebiliyordum. Söze dökülmemiş bir anlaşmaya dayanarak, tiyatro çıkışında birbirimizi beklemiyorduk. Zâten çalıştığı ve mutlu olduğu zamanlar yalnız kalmaktan hoşlanırdı, yemeklerini bekâr bir erkek gibi kulüpte yer, akşamın geç bir saatinde, haber vermeksizin dostlarını ziyaret eder, onlarla bazen bir buçuğa kadar söyleşirdi.

Bir gün, provalardan sonra eve kadar birlikte yürüdük. "Bugün kendimi berbat hissettim," dedim. "Biliyorum, herkes de anladı zâten." Bu kadar belli ettiğimin farkında değildim, kendimi neden kötü hissettiğimi açıklamaya giriştim. Oynadığım kişiliğin, Caroline'nin şunları şunları yapacağına, bunları bunları söyleyeceğine inanmıyordum. "Neden?" diye sordu. "Ben olsam öyle yapmazdım," dedim. "Ama sen Caroline değilsin," dedi. "Senin görevin, onu oynamak. "Babama öyle büyük bir saygı besliyordum ki, dediklerini olduğu gibi kabullendim, onunla tartışmadım. Ama o sırada ona bütün kalbimle katıldığımı söyleyemem. Gerçi babam adını koymamıştı ama bu, öznel idealizm konusundaki ilk dersimdi ve onu tam anlamıyla kavramaktan çok uzaktım. Yola, kendi kişiliğimizden çıkmaya öyle şartlanmışızdır ki, bir oyun kişisini tartarken işe genellikle şuradaki bir sözcükten, buradaki bir deyimden başlarız ve onun kimliğini, davranışlarını yönlendiren verili koşulları değil, gerçekte salt o kişilikten aceleyle edindiğimiz izlenimleri ve kendimizi dikkate alırız. Oysa iyi tiyatroda insanları sıradışı, beklenmedik, hele kendilerinin hiç ummadığı bir biçimde davranmaya iten şey, işte bu verili koşullar, özellikle o koşullardaki âni değişikliklerdir. Michael ile Diana Wynyard'ın en doğru yoruma ulaşmak için canla başla uğraştıklarına görünce, sırtımdan ağır bir yük kalktı. Rolümü elimden geldiğince iyi oynamanın dışında, oyunla ilgili hiçbir sorumluluğum yoktu; oynamak

bana yetiyordu, mesleğime âşıktım.

Bir Parça Güneş Kasım 1957'de Blackpool'da başladı. Bir pansiyonda kalıyordum, odam öyle soğuk ve nemliydi ki, sabah yataktan kalkar kalkmaz bir *şilin* atarak çalıştırdığım gaz sobasının önüne tuttuğum yün yeleğimden buhar yükselirdi. *Bir Parça Güneş*'in yardımcı sahne amiri ve başoyuncunun yedeği olan Thelma Holt da aynı pansiyonda kalıyordu. Coşkumuzu, sorunlarımızı paylaşıyorduk; yıllar sonra Chalk Farm'daki Roundhouse Tiyatrosunun sanat yönetmenliğine getirildiği zaman dostluğumuzu tazeledik ve o günden sonra pek çok kez birlikte çalıştık.

Londra'nın Saville Tiyatrosunda 'perde' demeden önce, Leeds, Liverpool, Manchester ve son olarak da Brighton'da oynadık. Liverpool'da, Falkner Caddesinde, köşebaşındaki bir pansiyonda kalıyordum, Michael ile Rachel'in genç ve sevdalıyken kaldıkları pansiyon da aynı caddedeydi. Tıpkı onların odasındaki gibi, benim odamda da gerçek bir ocak vardı; evsahibem ben tiyatrodan dönmeden az önce ocaktaki kömürleri yakardı. Karyolam pirinç, kuştüyü, rengi solmuş yorganımsa şişkindi. Eşyalar koyu kahverengiydi, duvarları antik Yunan giysilerine bürünmüş genç kızların simgesel resimleri süslüyordu. Titreşen alevler duvarlarda, tavanda gölgeler oluştururdu. Annemle babamın 1935 yılındaki halleri, meslek yaşamının büyük bir bölümünü ülkenin dörtbir yanındaki turnelerde geçiren ve sonunda ikinci kocası J.P.Anderson ile, yani Büyükbaba Andy ile evlenen Büyükanne Margaret -Daisy Scudamore- hiç aklımdan çıkmıyordu.

Yirmi yedi yıl sonra, 1985 yılının kasım ayında Queen's Tiyatrosundaki *Martı*'nın gösterimi biter bitmez, Euston'dan kalkan yataklı vagona atladım ve bu pansiyonun yan sokağındaki bir evin kapısını çaldım. Kızım Joely'nin ilk rolüydü; Liverpool Tiyatrosunda *Bayan Julie*'yi oynuyordu. Yorgun, bitkindi, yatak odasında birbirimize sarıldık, dakikalarca öyle

kaldık. Ertesi gün Walker Sanat Galerisine, oradan da Tiyatroya gidip, hala kurulmakta olan sahneye ve soyunma odasına baktık. Pek çok şey düşlemiş, ummuştum ama günün birinde her iki kızımı da sahnede göreceğimi hayal bile edemezdim. Joely'yi Liverpool'da izlerken, babamın birlikte çıktığımız Liverpool turnesinde neler hissettiğini daha iyi anladım.

Babam, 1958 sezonunda Stratford'da *Hamlet*'i oynamak için Londra'dan ayrılmadan önce, Shaftesbury Alanının üst yanındaki, şimdi sinema olan Saville Tiyatrosunda üç ay süreyle *Bir Parça Güneş*'te oynadı. Lady Capulet ve *Kuru Gürültü*'deki Ursula rolleri için Rachel de Stratford'a gitti. Michael'ın *Güneş*'teki rolünü Michael Gwynn devralmıştı. Aynı yıl nisanda, Cambridge King's Kolejinde klasik Yunan ve Latin edebiyatı konusunda burs kazanan Corin, okula başlamadan önce Fransızca öğrenmek için Versailles'daki bir ailenin yanına gitti.

Lynn'le ikimiz o yaz Hans Crescent'teki evde yalnız kalmıştık; Lynn'in Queen's Gate okulundaki son yılıydı. Oyunculuk konusunda bir şey söylemiyordu, ama ben içten içe heveslendiğini biliyordum; o sıralar biraz daha duyarlı davransaydım gerekli işaretleri alıp onu yüreklendirirdim. Ertesi yıl, 1959'da beni *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'nda seyretmek için Stratford'a geldi, Londra'ya dönünce Rachel'e şöyle demiş: "İşte yapmak istediğim şey, bu."

Londra'daki ilk oyunum olan *Bir Parça Güneş*'te erkek kardeşimi oynayan aktöre âşık olmuştum. Bir akşamüstü bu ilişkinin sonu olmadığını anladım; bir başkasıyla ilişkisi vardı. Eski bir araba, galiba üstü açılan bir Jaguar almıştı, tentesi yer yer yapışkan bantla yamanmıştı, yağmur yağınca sırılsıklam oluyorduk. Ama 1958 yılının mayısında güzel bir sabah, tentesi kaldırılmış olan arabayla Essex'deki Stansted havaalanına gittik. Ruslar geliyordu; Moskova Sanat Tiyatrosu

Londra'yı ilk kez ziyaret edecekti. Dışişleriyle Sivil Havacılık Dairesi bir bahane bulup uçağı Heathrow yerine Stansted'e indirtmeyi başarmıştı. Tupolev marka uçağın Heathrow için 'fazla büyük' olduğunu ileri sürdüler. Herhangi bir karşılama töreni ya da toplantı düzenlenmemesi için bütün tiyatrolar uyarıldı. Dehşet içinde kalmıştık. Neler olup bittiğini öğrenen Diana Wynyard sâyesinde, havalanında elli kişi kadar toplamayı becerdik, Ruslar sonunda alana indiğinde tezahürat yaptık, alkışladık ve çiçek sunduk.

Moskova Sanat Topluluğunun sahneye çıktığı Sadlers Wells Tiyatrosunda her çarşamba matinesine bilet ayırttım. Üç yapım sundular: *Vişne Bahçesi, Üç Kızkardeş* ve *Vanya Dayı*. Bu, o güne kadar gördüğüm en iyi oyunculuktu. *Üç Kızkardeş*'ten sonra kulise gittim, Masha'yı oynayan aktrisle birkaç dakika konuşabildim. Zeminde hızla dönen topacı seyrettiği ve Puşkin'den '*Meşe Ağacı*'nı ezberden okuduğu sahnenin salt bu gösteriye mi özgü olduğunu, öteki yapımlarda da yer alıp almadığını sordum. Bazı değişiklikler yapıldığını, ama bu sahnelerin bir süredir kullanıldığını söyledi. Topluluğun yeni çalışmalarını neden Londra'da sahnelemediğini sormayı akıl edememiştim. Büyük oyunculuğa tanık olmak, bir esin kaynağıdır. Bununla, büyük bir oyuncunun yorumunu değil -bunun heyecan verici bir şey olduğuna kuşku yok- topluluğun sergilediği ortak çalışmayı kastediyorum. O hafta ve *Vanya Dayı*'yı oynadıkları bir sonraki hafta, Moskova Sanat Tiyatrosu aklımdan çıkmadı; böyle bir ekiple çalışmak için çok şey verirdim. Pazar günü trenle Leamington'a, oradan otobüsle Stratford'a gittim; *Hamlet*'in açılış gecesine yetişmiştim.

O yıl Michael ile Rachel Stratford Topluluğuyla birlikte Moskova ve Leningrad'a gittiler -savaştan bu yana Rusya'yı ziyaret eden ilk topluluktu. Elimde, *Hamlet* kostümünü hâlâ çıkartmamış olan Michael'ı Moskova Tiyatrosunun kori-

dorlarında, Paul Robeson'un kocaman karaltısına doğru ilerlerken gösteren birkaç fotoğraf var. Fotoğrafların birinde, büyük bir içtenlikle kucaklaşıyorlar. Bu fotoğrafları 1985 yılının ocak ayında, Moskova'ya hareket etmeden bir gece önce bir sandıkta buldum. O günlerde, büyükbabasıyla ilgili bir belgesel için malzeme toplayan Susan Robeson, yani Paul Robeson'un torunu Londra'daki evimde kalıyordu. Hemen seslendim, resimleri ona da gösterdim. Daha sonra babamı görmeye gittik ve resimleri gösterdik. Onları görünce babamın gözleri parladı.

1958 yılını Surrey'deki Leatherhead Tiyatrosunda oynanan Noel pantomimi *Ana Kaz*'daki Jack rolüyle kapadım. Oyunun başkişisi Jack adındaki oğlandı. *Ana Kaz*'da, çocukken Büyükanne Margaret ile birlikte izlediğim Terry'nin Gençleri, ya da büyük Londra pantomimlerindeki çeşitlilikten eser yoktu; bir repertuvar pantomimindeki geleneksel ögeleri içeriyordu: Yaşlı hanım, pasta pişirme sahnesi, ata binme taklidi ve, "Nefis bir gün, Jill!" "Gerçekten öyle, Jack!" türünden konuşmalar. Bunlar, şarkıya başlamak için işaretti. Aklım erdiği günden beri, başrol olarak bir erkek çocuğunu oynamak isterdim; en çok da Scala Tiyatrosundaki yıllık şenlikte Peter Pan rolünü. Bunu hiç gerçekleştiremedim. Ama, *Ana Kaz*'daki Jack de ikinci tercihimdi.

9

Paul Robeson babamla Moskova'da buluştuktan kısa bir süre sonra, 1959'da *Othello*'yu oynamak için Stratford'a geldi. O sezon ben de topluluğun genç üyelerinden biriydim. Othello'nun Kıbrıs'ta geçen sahnelerindeki kalabalığın içindeydim, ayrıca *Coriolanus*'da Valeria'yı, *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'nda da Helena'yı oynuyordum. Tiyatroda şan dersleri veren Denne Wilkes'in, High Caddesi, 18 numaradaki evini bir mevsimliğine kiralamıştım. On dört yaşından beri, neredeyse her yaz geldiğim Stratford'da sahneye çıkmak, en az Frinton'daki ilk deneyimim kadar heyecan vericiydi. Stratford dünyanın tiyatro merkeziydi -ya da öyle görünüyordu- ve bu sezon, Stratford'un ölçütlerine göre bile olağanüstü bir sezondu: Robeson Othello'yu, Olivier Coriolanus'u, Edith Evans ise Volumnia'yı oynuyor, Tyrone Guthrie *Her Şey Yolunda*'yı yönetiyordu. Böyle bir ekiple çalışmak gerçekten büyük bir şanstı.

Robeson insanları kolayca etkisi altına alan biriydi. Etkileyici, kalın, hiç zorlanmaksızın, gürül gürül akan bir sesi vardı. O ünlü, "Parlak kılıçlarınızı sokun kınlarına; yoksa

çiğden paslanacaklar!"cümlesini öyle görkemli bir tınıyla söylüyordu ki, bütün tiyatro, hatta ırmağın karşı kıyısı bile titriyordu sanki. Altmış bir yaşındaydı ve hastaydı; Stratford'a gelmeden önce Kremlin'deki bir hastanede iki hafta yatmıştı. CIA onu sürekli izliyordu; o yaz Britanya'da yaptığı her şey, söylediği her söz hemen J.Edgar Hoover ve Dışişleri Bakanlığına iletildi. Bir gün, Stratford'un sanat yönetmeni Glen Byam-Shaw, Robeson'a hâlâ komünist olup olmadığını sordu. "Evet öyleyim ve bundan gurur duyuyorum," diye yanıtladı Robeson. Ama Komünist Partiye katılmasını, Sovyetler Birliği'ne ilk ayak bastığında bu Ekim ülkesini ırkçılık şeytanını yok eden ilk ülke olarak selâmlamasını sağlayan siyasal düşünceleri Stalin'in yaptıkları karşısında oldukça sarsılmış, zayıflamıştı. Öte yandan, onun için Stalin'in aleyhine konuşmakla Sovyetler Birliği'ne ihanet etmek aynı anlama geliyordu. Daha sonra öğrendiğime göre, kimseye belli etmese de, umudunu yitirmişti. Belli bir uzaklıktan da olsa, onu tanımış olmayı büyük bir ayrıcalık sayıyorum.

Haziranda genel seçim yapıldı. Seçimi, MacMillan'ın o ünlü, "Bu kadar iyisine sahip olmadınız,"sloganını kullanan *Tory*'ler kazandı. Ben oy kullanmamıştım. Yaz boyunca doğru dürüst gazete bile okumamıştım. Sıranın bana geleceğine pek inanmasam da, harıl harıl yedek rollere hazırlanıyordum; özellikle Desdemona'ya. Yönetmenimiz Tony Richardson'a neler yapabileceğimi göstermek için yanıp tutuşuyordum. Corin ile sekiz yıl önce keşfettiğimiz köy yollarında bisikletle geziyor, pazar günleri Sam Wanamaker'ın beyzbol takımına katılıyordum. Oyunların çoğu ağustos ve eylül aylarında sahnelendi; boş zamanlarımızda Oxfordshire'daki üslerden birinde, Amerikalı havacılarla softbol oynadık. Bize büyük bir konukseverlik gösteriyor, kantinlerinde, Stratford'un en iyi otelinde bile görmediğimiz, nefis yiyecekler sunuyorlardı. Jet uçaklarıyla uçmanın zevkinden söz ediyorlardı; dediklerine

göre jetler en gelişmiş pervaneli uçaklardan bile on kat daha güçlüydü. Parlak renkli pilot montlarının üzerinde çeşitli rozetler -ateş püskürten ejderhalar, ağzını açmış köpekbalıkları, uçan kaplanlar- 'Dikkat Saldırır' türünden yazılar vardı.

Sonbaharda H.M.Tennant bana Robert Bolt'un *Kaplan ve At* adlı yeni oyununun metnini gönderdi. Stella Dean rolüyle ilgilenir miydim acaba? Birkaç gün sonra babamdan bir mektup aldım; rolü kabul edeceğini umarım, diyordu. Başka tasarılarım vardı, ama Bolt'un oyunu çok özeldi, meslek yaşamında bir oyuncunun ayağına yalnızca bir-iki kez gelen fırsatlardan biriydi. Bolt oyununun adını, William Blake'in 'Cehennem Meselleri'nden almıştı: "Gazap kaplanları, Bilgi atlarından daha kurnazdır." Stella Dean'in parlak bir gökbilimci olan babası evlendikten sonra felsefe yazarlığına döner. Stella'nın erkek arkadaşı Louis, Dean'in profesör olduğu üniversitedeki genç okutmanlardan biridir. Şöyle der:

"Çok güzel yazılmış, berbat kitaplar bunlar! Kendini kaptırma! Derin bir soluk al, yavaşça dön ve kendini düşgücünün içinde erimeye bırak. O tehlikeli biri, üstelik harekete geçmiş. Ah, evet, öyle ! Baban üniversitenin avlusunda yürürken, botlarının altından ışık görünüyor. Annenin çıldırmasının nedeni de bu."

Louis, tek yanlı nükleer silahsızlanma için bir dilekçe hazırlar ve üniversitedeki herkese imzalatmaya çalışır. Stella'nın annesi imzalayacağını söyler: "Bunu, henüz doğmamış olanlar için yapıyorum. Ana rahmindekiler için. Radyasyon, değişimi hızlandırıyor; bu değişimin olumlu yönde olmadığı da kesin. Bir başka deyişle, radyasyon canavarlar üretiyor; canavar bebekler. Dilekçeyi elbette imzalayacağım."

Şimdi, bu sözcükleri yeniden okurken, aklıma geçenlerde bir doktorun muayenehanesinde karıştırdığım bir kadın dergisindeki makale geldi. Yazı, 1954'de Pasifik'te patlayan

nükleer bombanın ürünü olan 'jöle' bebeklerle ilgiliydi. Jöle bebeklerin kafaları, kolları, bacakları yoktu; doğumdan kısa bir süre sonra ölüyorlardı. Ada halkından biri Londra'daki bir konferansta, yedi tane jöle bebek doğurduğunu söylemişti. O ve kız arkadaşı patlamadan sonra, radyoaktif küllere bulanmışlardı. Küllerin arasında dans etmiş, külleri alıp başlarından aşağıya dökmüşlerdi. Ada, on yıl kadar sonra boşaltıldı. Sonra adalılar geri döndüler, çünkü onlara adanın radyasyondan temizlendiği söylenmişti. Çok daha sonraları da, kuzey kıyılarında tuttukları balıkları yememeleri için uyarıldılar. Yıllardır o kıyılarda avlanıyor, o balıklarla besleniyorlardı.

1958 yazında, *Bir Parça Güneş*'teki rol arkadaşlarımdan biriyle uzun, sert tartışmalar yaptım. Nükleer silahsızlanmayı destekliyor, beni de ikna etmeye çalışıyordu. Ama tankların ezdiği Macar devrimini, patlayıcı gücü yüksek, klasik bombalar kullanan İngiliz uçaklarının moloz yığınına dönüştürdüğü Port Sait'i düşündükçe arkadaşıma karşı çıkıyordum; bence önemli olan silahların cinsi değildi. Ayrıca, her Paskalyada Aldermaston'a, ya da Aldermaston'dan yürümemiz, nükleer silah üretimini durdurması için Britanya hükümetini zorlamaya yetmezdi.

Hem *Kaplan ve At*, hem de Robert Bolt beni derinden etkilemişti. Bolt bütün provalara katılıyordu; oyunun yönetimine asla karışmıyor, ama düşüncelerini ciddi ve kararlı bir sesle belirtiyordu. Bir sosyalistti. Yeniden her gün gazete okumaya başlamıştım, okuduğum her şey, nükleer savaş tehdidinin giderek arttığını söylüyordu:

"Bu, bana son derece rahatsız edici bir biçimde, otuzlu yılları, genç öğretim görevlilerinin seçim ajanları gibi konuştuğu, öğrencilerinse İspanyol İç Savaşından izinli gelmiş de burada zaman doldurur gibi davrandığı günleri anımsatıyor. Öğrenciler bir kez daha kışkırtılıyor."

Kaplan ve At, 1960 yılının ağustosunda oynanmaya başladı. Dört ay sonra İbsen'in *Denizden Gelen Kadın* adlı oyununda oynamak için topluluktan ayrıldım; Glen Byam-Shaw'un bu yapımını 1961'de Queen's Tiyatrosunda sahnelemeye başladık; bu oyun, *Kaplan ve At*'taki altı aylık oyun süresi dolan babamın sözleşmesinin bir uzantısıydı.

Gazetede, Bertrand Russell'ın *Canon Collins*'den ve Nükleer Silahsızlanma Kampanyasından koptuğunu okudum; nedeni hükümeti tek yanlı nükleer silahsızlanmaya zorlamak için yapılacak olan, sivil başkaldırı kampanyasıyla ilgili anlaşmazlıklardı. 100'ler Komitesi kuruldu; tanınan, saygın sanatçılardan ve aydınlardan kimisi, kampanyayı desteklemek için Komiteye katıldı; Robert Bolt, Arnold Wesker ve Sir Herbert Read de aralarındaydı.

Grosvenor Alanındaki ABD elçiliğine bir yürüyüş düzenlenmişti. Onlara katılmak zorunda olduğuma inanıyordum. Hiç kimseye haber vermeden, yürüyüşe katıldım. Polis, elçiliğin bulunduğu caddeyi kapatmıştı. Yetkili komiser, dağılması için kalabalığı uyardı. Ne yapabileceğimizi anlamak için çevreme bakındım. Göstericilerin bir bölümü yere oturmuştu. Sonra hepimiz yere çöktük. Minibüsler geldi, polis bizi toplayıp araçlara bindirdi. Bir sulh mahkemesine götürüldük ve para cezasına çarptırıldık. Cezamı ödedikten sonra Queen's Gate Tiyatrosuna döndüm, olup biteni John Neville'e anlattım. İki hafta sonra Neville ile birlikte Whitehall'deki bir başka gösteriye katıldık, yine dağılmamız emredildi, yine direndik ve yere oturduk. Bu kez tutuklandık. Bizi Vine Caddesindeki karakola götürüp küçük bir odaya kilitlediler. Sonra mahkemeye çıktık, para cezamızı ödedik ve doğruca tiyatronun yolunu tuttuk.

1961 yılının baharıydı. Artık kendime ait bir evim vardı; Gloucester Yolunun hemen bitimindeki apartmanın giriş katında oturuyordum, demir basamaklarla ortak kullanılan

bir bahçeye iniliyordu. Telefon çaldı, arayan Peter Hall'du, *Beğendiğiniz Gibi* 'de Rosalind'i oynamam için beni Stratford'a çağırıyordu. Bundan sonraki haftaları çalışarak, rolümü ezberleyerek geçirdim. Kuzen Lucy Hampshire'daki küçük, yazlık evini anneme vermişti; Wilks Water'ı çevreleyen ormanın ıslak, çamurlu patikalarında gezinirken sürekli oyunu düşünüyordum.Stratford'a gidince, yine Denne Gilkes'in High Caddesindeki evini kiraladım. Provalar başlamadan önce, Dame Edith Evans ile Michael'ın *Beğendiğiniz Gibi* 'deki aşk sahnelerinden birini oynarken kaydedilmiş olan, eski plağı dinledim. Rosalind inanılmayacak kadar hızlı düşünen ve hazırcevap biriydi; çok uzun konuşmalar yapıyordu. Tıpkı ülkeyi bir uçtan ötekine kateden, karmaşık yollarda, bilinmeyen bir hedefe doğru yol almaya çalışan bir sürücü gibi, iyi bir haritaya gereksinimim vardı. Dame Edith, deyim yerindeyse, bulabileceğim en iyi kılavuzdu. Hiç düşmeyen temposu, cümleleri vurgulayış biçimi, diyaloglardaki akıcılığı olağanüstüydü. Onun yorumunu elimden geldiğince irdeledim, öğrendiklerimi belleğime kazıdım. Sonra, Elizabeth dönemindeki düzyazı örneklerinden, kısa öyküler de içinde olmak üzere, ne bulduysam okudum; özellikle de Dick Whittington'u. Hiçbir gazeteciye, Shakespeare'in bir oyununa Whittington'u okuyarak hazırlandığımı söylemeye cesaret edemezdim elbette, ama yaptığım şey aynen buydu. On altıncı yüzyılın sonlarında kullanılan sözcüklere ve günlük konuşma biçimine açılan en yakın pencere bu düzyazı örnekleriydi; bunlar hayat dolu, ilginç bir erkek ya da kadının nasıl konuştuğunu anlamamı sağladı.

Yönetmenimiz Michael Elliott bir gün beni öğle yemeğine dâvet etti. Oyun o gece başlıyordu. Altı haftadır prova yapıyorduk. Gergin ve heyecanlıydım, ilk gece beni korkutuyordu, öte yandan, bir an önce olup bitmesi için de sabırsızlanıyordum. Michael, tıpkı babamın yaptığı gibi, ciddi

gözlerle beni süzüyordu. Çok sıkı çalıştığım için beni kutlayacağını, yüreklendirici sözcükler söyleyeceğini sandım. Söylediklerini duyunca afalladım.

"Vanessa, bir çuval incir berbat olmak üzere. Nedeni de, kendini bütünüyle oyuna vermemen. Kendini vermeyi reddediyor, geriye çekiyorsun. Provalar boyunca kendini sakınıp durdun. Bu gece sahneye çıkıp kendini tam anlamıyla oyuna, oyunculara ve izleyenlere vermediğin sürece, bizi büyük bir başarısızlık bekliyor."

Ağzımdaki ızgara pisi balığı, yapışkan, hamı pamuğa dönüşmüştü. Dişlerim öğütme işlemini sürdürüyordu, ama salgı üretemiyor, lokmaları yutamıyordum. Dehşet içindeydim. Michael ekledi: "Söyleyeceklerim bu kadar. Dediğim şeyi başaramazsan, rol yapmanın hiçbir anlamı kalmaz."

Peter Hall'un yardımcısı olan John Barton bana o ünlü masajlarından birini uyguladı. Öyle gergindim ki, canım yandı; Barton'un parmakları omuzlarıma, sırtıma ve enseme inen demir çubuklar gibiydi. Beynim hızla çalışıyordu. Michael'ın peşinden koşmak ve "Neden şimdi?"diye sormak istedim. "Bunları neden şimdi, altı haftanın sonunda söylüyorsun?" Ama soramadım. Michael'a saygı duyuyordum, yönetmenliğine güvenim tamdı. Shakespeare'in kadın oyuncular için yazdığı en zorlu, en karmaşık rollerden biri olan ve Kleopatra'dan bile uzun olan Rosalind anlaşılan gözümü sandığımdan daha çok korkutmuştu. Oyunculuğumu sürekli denetlemiş, düzeltmeye çalışmıştım. Michael'ın sözleri beynimde yankılanırken, birden yitirecek hiçbir şeyim olmadığını kavradım, oysa kendimi salt o âna ve izleyiciyé kaptırmak bana çok şey kazandırabilirdi. Jani Strasser haklıydı: Finoları sürekli denetlersen, yalnızca senin istediğin şeyleri yaparlar, hepsi o kadar. Tasmalarını çözmek zorundasın. Bu, kolayca yapılacak bir şey değildi, tıpkı Michael'ın yaptığı gibi birinin sizi iyice bir silkelemesi gerekiyordu. Giysimi değiştirdim, sahnenin

yan kanadına indim ve adımımı bilinmeyene attım. Ruhsal denetimi, kılı kırk yararcasına ölçüp biçmeyi bir yana bıraktım, şunu nasıl yapayım, bunu nasıl söyleyeyim, türünden bütün önlemleri kaldırıp attım. Kendimi Rosalind'in o ândaki yaşantısına, Orlando'nun gözlerine, Arden Ormanına bıraktım. Dört kadın, dört de erkek, benek benek gölgeli bir açıklıktaki dev meşe ağacının çevresinde halka olup dans ettik, birbirimize beslediğimiz aşkı kutladık. *Beğendiğiniz Gibi*, yeni bir düzeyi bir kez daha keşfetmemi sağladı; farklı bir biçimde de olsa, *Bir Parça Güneş*'te oynarken duyumsadığım o katıksız sevinç, rolümü yaşama coşkusu, her an tetikte olmak için harcanan çaba ve sezgi gücü oyunculuğumun ayrılmaz bir parçası oldu.

Bir başka yönetmen, ilk gösteriden birkaç saat önce bana o sözleri söylemeye cesaret edebilir, ya da bu kadar bilgece davranabilir miydi acaba? Hiç sanmıyorum. Böyle bir şeyi, ancak oyuncularının mutlak güvenini kazanmış olan bir yönetmen yapabilir, böyle bir tehlikeyi işine onun kadar önem veren biri göze alabilirdi. Michael ile meslek yaşamımın hemen başlarında, üstelik klasik bir oyunda çalışmış olmak benim için olağanüstü bir şanstı; o olmasaydı Rosalind'i o biçimde canlandıramazdım. Ünlü bir İtalyan oyuncu bir keresinde bana, kendisini keşfeden, üç filminde oynatan yönetmen için şöyle demişti: "O benim kocam, âşığım, babam, oğlum ve ağabeyim."Ben de üç kez birlikte çalıştığım Michael Elliott için aynı duyguları besliyorum. O benim yaşamımı değiştirdi.

Orlando'yu Ian Bannen oynuyordu; bütün Rosalind'ler gibi ben de Orlando'ma âşık olmuştum. *Beğendiğiniz Gibi*, çok tutuldu. Michael Elliott'un, ahlâkı hor görmeye yeltenmeyen yorumu, izleyicilerin de, eleştirmenlerin de gönlünü fethetti. Bu, Michael'ın kuşağındaki yönetmenlerde çok ender ratlanan bir yaklaşımdı. Ancak 'üst kattakiler'in,

yani tiyatro yöneticilerinin oyunu fazla duygusal buldukları söyleniyordu. Oysa hiç de duygusal değildi. Michael oyunun özünü çok iyi kavramıştı. Orlando'nun ağabeyinin gördüğü ve değişmesine yol açan düş, oyun kişilerinin öyküsünü, temel, gerçek doğalarını bulgulamalarını ve Sarayın, gaspçı Frederick'in insanlıktan uzak dünyasıyla çelişmelerini simgeliyordu.

Peter Hall, *Beğendiğiniz Gibi* 'nin 1961'de, o sıralar Stratford topluluğunun Londra'daki yuvası olan Aldwych'te sahneleneceğini söyledi. *Hırçın Kız*'daki Katharina'yı oynayıp oynayamayacağımı sordu. BBC, *Beğendiğiniz Gibi*'yi televizyon filmi olarak çekmek istiyordu. Söyleşi yapmak isteyen gazeteler, dergiler çevremi kuşattı. Kibarlıkla, hayranlıkla dolu bir dalga dört yanımı sarmıştı. Michael Elliott'un gösteriyi haftada en az bir kez izleyeceğini bilmeseydim, bu dalganın içinde boğulabilirdim; onun düşüncesi, öğütleri bütün övgülerden değerliydi benim için. Rosalind'i hem Londra'da, hem de filmde oynamak kolay yakalanmayacak bir fırsattı; bana rolü geliştirme, değiştirme ve ona küçük çeşniler katma şansı sağladı. Klasiklerde -Tennessee Williams, İbsen, ya da Shakespeare- aynı rolü bir kereden fazla oynamanın gerekli olduğuna inanırım, ama bugün bunu gerçekleştirmek neredeyse olanaksız, çünkü gerçek repertuvar sistemi ortadan kalktı, prova yapma süresiyse iyice kısaldı.

Oyunculuğa adım attığım günlerde, geri dönülemez bir kararla politikaya da adım attım. Bertrand Russell ve 100'ler Komitesinin bazı üyeleri tutuklanmıştı; eylül 1961'de Hyde Parkta yaptıkları bir konuşma yüzünden kışkırtıcılıkla suçlanıyorlardı. Komite üyelerinden ve örgütçülerinden John Morris beni aradı; tutuklananların yerini doldurmak için Komiteye katılır mıydım? Elbette, dedim.

O yılın sonbahar ve kış aylarında, New York'daki babama

pek çok mektup yazdım. Aşağıdaki mektubun büyük bir bölümü o günlerdeki duygularımı çok iyi yansıtıyor.

Sevgili Babacığım...Pazar günü bir tartışmaya katılmak için Londra'ya dönüyorum. 'Sanatçı siyasete doğrudan katılmalı mı?' konulu konuşma ABC televizyonunda Ken Tynan'ın 'Tempo' adındaki,'Ekran' benzeri, yeni izlencesinde yayınlanacak. Lindsay Anderson ile ben, Auberon Waugh ile Noni Jabavu'ya karşı; bu siyahi kadın 'New Strand' dergisinin yazışleri müdürü.

Genel olarak bir sanatçının siyasal düşünce ve eylem arenasında en az öteki insanlar kadar sorumluluk taşıdığına inanıyorum, ama bazı istisnalar da yok değil elbette... Beethoven, Napoléon savaşları sırasında orduya katılsaydı o muhteşem eserlerinden çoğunu besteleyemezdi, dünya çok daha yoksul bir yer olurdu, deniyor. Çok doğru. Ama Beethoven, çevrede olup bitenlere, savaşlara aldırmaksızın, az ya da çok doğal bir yaşantının sürdürülebildiği, insanın çalışabildiği bir dönemde yaşadı. Fatihler, ele geçirdikleri başkentlerde müziğe ve tiyatroya gereksinim duyuyorlardı. Sanatın bir tür Kızıl Haç dokunulmazlığının olması hârika bir şey. Ama Beethoven ölümünden sonra da yüzyıllarca yaşayacağını biliyordu. Bizim sıradan yaşamlarımızda yarattığımız, ya da uğruna savaştığımız her şey yalnızca şu an için. Gelecek için yapabileceğimiz tek şeyse, bir geleceğin olmasını sağlamak.

Oyunculuğumu iyi, elimden geldiğince uzun bir süre sürdürmek istiyorum. Ve elbette özgürce. Gelecek yıl İmogen'i, bir sonraki yıl Ermiş Joan'ı, ölünceye kadar da Rosalind'i oynamak istiyorum! Ama koşullara bakılırsa, Stratford için bir başka sezon daha olmayabilir. Kulağa ne kadar inanılmaz, olanaksız geliyor, değil mi? Evet, kırk küsur yıl daha yaşayacağımı kimse garanti etmiyor, ama yine de kendimi önümde daha çok zaman olduğuna inandırmak zorundayım. Bütün bunlar çok iyi, çok güzel, ama kendime engel olamıyorum. Düşündükçe, okudukça (karşıt

görüşleri), aklım Britanya'nın tek yanlı silahsızlanma zorunluluğuna daha çok yatıyor. Bunu, bütün dünyayı ergeç silahsızlanmaya götürebilecek bir başlangıç olarak görmekse, küçük de olsa bir umut.

Öte yandan, neden böyle düşündüğümün ayrıntılarına girmeyeceğim, bir tanem.

100'ler Komitesindeki eylemlerin bir oyuncu olarak verimimi, coşkumu ve kararlılığımı azaltmayacağından emin olabilirsin. Dame Edith'in bir keresinde, aşağı yukarı şöyle dediğini söylemiştin: "Kişi tiyatro dışındaki yaşamının, tiyatrodaki düşsel yaşamından daha önemli olmasına, daha baskın çıkmasına izin vermemeli; yoksa oyunculuğu zarar görür." O sıralar bu düşünceye katılmıştım. Çünkü böyle bir şey, tiyatroyu da oyunculuğu da sürdürülemeyecek kadar, fazlasıyla 'gerçek-dışı' kılabilir. Bu tehlikeyi ben de pek çok kez hissettim.

Ancak şu son birkaç hafta bana tam tersine, tiyatrodaki işimle 'gerçek yaşam'ın nefis bir biçimde uyuşabileceğini kanıtladı. İşimde olsun, günlük yaşantımda olsun şimdi çok daha uyanık ve bilinçli biriyim.

Geceleri sahneye çıktığımda, yalnızca her zamanki gibi rol yapmanın tadına varıp mutlu olmakla kalmıyor (tahmin edebileceğin gibi bu konuda fazlasıyla hoşgörülüyüm), ayrıca her zamankinden de büyük bir sevinç duyuyor, her şeyi seyirciyle paylaşmak, onlara verebileceğim her şeyi vermek istiyorum. Seyircime âşık olduğumu söyleyebilirim.

Bir günde iki farklı şey yapmak -mektup yazmak, pek de hoşlanmadığım biriyle konuşmak gibi- eskiden beni yorar, hatta biraz sinirlendirirdi. Huysuzlanır, 'Bugünü kendime ayırmayı yeğlerdim,' diye düşünürdüm. Çok kötü bir şey, ama doğru. Oysa bu hafta, pazardan beri yalnızca ilk akşam dinlenebildim, bunun dışında en azbeş gazeteciyle görüştüm, söyleşiler yaptım, Komite üyeleriyle buluştum, yazabileceğim kadar mektup yazdım, her türden soruyu yanıtlamaya çalıştım, (parasını benim ödediğim)

sayısız telefon görüşmesi yaptım ve sayısız telefonu yanıtladım; okuyor, düşünüyor ve yaşıyorum. Bu sana çok mu aptalca geliyor? Bunlar, çoğu insanın bütün ömrünce yaptığı şeyler, ama benim için hepsi de yeni. İşler ne kadar yoğun olursa olsun, gözümü korkutamaz artık! Alanda neler olup bittiğini okumuşsundur, ayrıntılara girmeme gerek yok. Şanslıydım, kimileri gibi canım yanmadı. Shelagh (Delaney), ben ve birkaç kız daha pazar gününü Ealing'deki bir karakolda geçirdik. Oraya bir 'Kara Maria' ile gönderildik; diklemesine konulmuş bir tabuta, ya da dolaba benzeyen, kapısı kapalı, küçük hücrelere tıkıldık. Neyse ki Shelagh hep yanımdaydı, şakalaşarak, gevezelik ederek birbirimizi neşelendirmeye çalıştık. Hücre buz gibiydi, ertesi gün yorgun ve pistik. Marlborough Caddesindeki sulh mahkemesinin koridorlarında, yere otürarak saat dörde kadar bekledik. Hoş bir deneyim değildi, ama yorgun, pis ve aç olmak insanı her şeyden soyutluyor, duru bir biçimde düşünemez hale getiriyor. Eve dönünce ilk işim yıkanmak oldu, sonra da annemi aradım. Komiteyi örgütleyenlerden altısı kışkırtıcılıkla suçlandı; altı ay ceza yiyecekleri kesin, ama halkı polis barikatlarına saldırıp, onları yıkmaya kışkırtmakla suçlandıkları için davaya karşı çıkıyorlar. Çok da haklılar, çünkü bu kesinlikle doğru değil. Böyle bir şey yapmak Komitenin politikasına aykırı. Ayrıca hepimiz bunun doğru olmadığına tanıklık edebiliriz.

Bob Bolt da, Wesker, Michael Randle, Christopher Logue ve ötekilerle birlikte açık bir cezaevinde. Onlara oldukça iyi davranılıyor. Ama hapishane yetkilileri bir tek Bob'un yazmasını yasakladı; duyduğuma göre çok kaygılı ve öfkeliymiş, 'Arabistanlı Lawrence'ın senaryosunu yarına kadar bitirmek zorunda çünkü. Spiegel tepesi atarsa onu dava edebilir. İçişleri Bakanlığına bile başvurmuş, onlar da uslu duracağına söz verirse yazmayı sürdürebileceğini, hatta hapishaneden çıkabileceğini söylemişler. Neden tutuklandığını kimse bilmiyor.

Provaların iyi gitmesine çok sevindim; ne kadar güzel! Lütfen

Freddie'ye sevgilerimi, güzel mektupları için de teşekkürlerimi ilet. Şu anda onu yanıtlayamıyorum, yapmam gereken bir sürü şey var; mektuplar, TV'deki tartışma, bir konuşma ve Max'la birlikte bu ay katılacağımız bir şiir dinletisi.

Kucak dolusu sevgiler. Kendine iyi bak.

Seni seven V.

Babam bütün mektuplarımı saklamış. Ama ben, yukarıdaki mektuba verdiği yanıt da içinde olmak üzere, onun çoğu mektubunu kaybettim. Bana gönderdiği mektuptan, eskisinden de kaygılı olduğu anlaşılıyordu. Savaş sırasında Halk Kongresi yüzünden yaşadıklarını bir türlü unutamıyordu; tıpkı kendisinin inanmadığı bir dava ve amaçlar için kullanılmış olması gibi, benim de kullanılmamdan korkuyordu. Bana gelince, kullanılmakta yanlış bir yan göremiyordum -yeter ki insan benim gibi ne için kullanıldığını anlasın, davaya inansın.

Pazartesi

Bir tanem, mektubunu bu sabah aldım, elimden geldiğince ayrıntılı yanıtlamaya çalışacağım.

Öncelikle, Komitenin gelecek pazar yapacağı Halk Forumunu düzenleyen Alt-Komitede yeraldığımı açıklamalıyım. Beş kişi 100'ler Komitesinin hedeflerini, inançlarını ayrıntılarıyla sunduktan sonra sivil bir başkaldırının neden gerektiğini açıklayacak. Sonra dinleyicilerin soruları yanıtlanacak, son olarak da Russell konuşacak. Fikir benden çıktı, uygulanacağı için çok gururluyum, belki de Foruma yapabileceğim en olumlu katkıydı.

Bu Forumun çok önemli olduğuna inanıyorum, zira çoğu kişi ne yapmak istediğimizi, ne beklediğimizi tam olarak bilmiyor. Bu kısmen politikacıların, kısmen de işin salt ilgi çeken yanıyla, yani oturma eylemleri ve tutuklamalarla ilgilenerek bizi yanlış

tanıtan Basının suçu. Yandaşlarımızın çoğunun kafası hayli karışmış durumda; neden savaştığımızdan çok, savaşım biçimimizle ilgileniyorlar -fazla ayrıntıya girmek istemiyorum, ama sen bile, hepimizin değil ama çoğu destekçinin ve Lord Russell'ın İngiltere'nin yansız kalmasını savunduğunu bilmiyor olabilirsin. Kendi paçamızı kurtarmak için değil, uygulanan yanlış politikaların yanlışlığını kanıtlamak için mücadele ediyoruz. Ancak pek çok kişi bizim yalnızca acı çığlıklar attığımızı, ya da Batıyı nükleer silahlardan vazgeçmeye zorlayarak, Rusya'nın 'Bomba'da tekelleşmesine izin verecek kadar saf ve budala olduğumuzu sanıyor. Uğruna savaştığımız şeyi herkese açıkça anlatmadığımız sürece, bize katılmalarını, hatta bizi anlamalarını nasıl bekleriz ki?

Bana gönderdiğin son mektubu, yanıtlamadığım nokta kalıp kalmadığını anlamak için bir kez daha dikkatle okudum. Özellikle iki konunun üzerinde durduğunu gördüm; her ikisini de uzun uzadıya yanıtladığımı sanıyordum, ama yanlış anlamış olabilirim, bu nedenle daha belirgin yanıtlar vermeye çalışacağım:

Diyorsun ki:

1) Kahramanlık yapmaktan çok daha önemli olan, kutsal bir yeteneğin var; onu tehlikeye atacak, felce uğratacak herhangi bir şey yapmaktan kaçınmalısın.

2) Amacına eriştin, kararlılığını kanıtladın.

1. maddeye yanıt: Bu yeteneği felce uğratacak hiçbir şey yapmıyorum, siyasal, kişisel, doğal ya da meslek yaşamımda her zamankinden daha bilinçli olduğumu daha önce de yazmıştım; mesleğime duyduğum ve rol yapmamı sağlayan aşk, daha bilinçli ve son siyasal gelişmelerle daha içiçe olalıberi iki kat arttı. Politika, 'Bomba' ve 100'ler Komitesine bodoslama dalmak, kişinin rol yapma isteğini ve bu isteği besleyen özsuyu, enerji ve duyguları da köreltebilir. Oysa bu istek asla azalmıyor, azalmayacak. 'Tehlikeye atmak' savına gelince; üzerine gidilmesi

ve sakınılması gereken şeyleri ayırmak gerektiğini biliyorum.

Öncelikle, geçen hafta kanıtlandığı gibi, Stratford'da sahneye çıkmadan bir gece önce, küçük de olsa herhangi bir gösteriye katılmak beni bitap düşürüyor, bu da ertesi günkü oyunculuğumu olumsuz yönde etkiliyor. Benim için büyük bir hataydı, bunu bir kez daha yinelersem yalnızca bir temsili değil, bütün mesleğimi ve geleceğimi tehlikeye atmış olurum. Tıpkı senin yaptığın gibi, yargılarına büyük saygı duyduğum sevgili Corin ile bu konuyu konuştuk; o da benimle aynı fikirde; ancak (ne kadar aptalca, ya da yanlış olsa da) bir kez denemeseydim, ne kadar büyük bir hata yaptığımı ve budalanın teki olduğumu böylesine apaçık kavrayamazdım. Tanrım, sahneye çıkmak, ölünceye kadar rol yapmak istiyorum! Bazen nükleer silahları filan unutup bedenimi, beynimi kişisel hazlara bırakmanın özlemini çekiyorum; tiyatroya verecek o kadar çok şeyim var ki; tiyatro da insanlara çok değerli bir şey vermiyor mu? Ama düşünsel ve duygusal olarak, verili koşulların gerçekten ayırdına varmak -artık geriye dönemem. Nasıl ileriye gideceğimin yanıtınıysa, daha önce dediğim gibi kendi kendime, el yordamıyla bulmak zorundayım.

Bu mektubu sonsuza kadar sürdürebilirim ! Bunları yüzyüze konuşmaktansa mektupta anlatmayı yeğledim, çünkü biraraya gelecek zamanı bir türlü bulamıyoruz, gelince de konuşamayacak kadar duygusallaşabiliriz!

Artık bitirmeliyim, bir tanem. En azından bir-iki konuda yüreğine su serpildiğini umarım; Kampanyayı onaylamadığını biliyorum, olaya kendimi bütünüyle kaptırmayacağımı söylemem seni az da olsa yatıştırır mı? Sakın huysuz, aksi biri olup çıkarım, diye korkma. Sevgili Corin, Bob Bolt ve senin gibi duyarlı, hârika dostlarım oldukça bu tür konuları tartışabileceğim insan sıkıntısı çekmeyecek ve Grenville'in vahşi cadısı olmayacağım!

Önümüzdeki birkaç gün ve açılış gecesi için sana bol şans diliyorum. Seni her zaman seven V.

Babam New York'da Graham *Greene'in Hoşgörülü Aşık*'ında oynuyordu. Olivier ondan, o yaz Chichester Festival Tiyatrosunda *Vanya Dayı*'yı oynamasını istemişti. Herkes sır gibi saklıyordu, ama Ulusal Tiyatro Topluluğunun perdelerini açmadan önce Chichester'de deneme yapacağı biliniyordu. 1961 Noelinden az önce, Wilks Water'dan babama bir kez daha yazarak, 100'ler Komitesiyle aramdaki ilişkiden duyduğu kaygıyı hafifletmeye çalıştım:

Buraya çarşamba günü geldim, pazara kadar kalacağım. Üşütmüşüm, biraz huzursuz ve bezgindim, her şeyi bir yana bırakıp kendimi buraya, annemin yanına attım. Yürüyüş yapmak, müzik dinlemek, akşamları da örgü örmekle geçen bu birkaç gün beni yeniden huzura kavuşturdu; Beğendiğiniz Gibi'nin provalarına başlamak için sabırsızlanıyorum.

Uzun zamandır sana doğru dürüst bir mektup yazmak istiyordum. Şimdi tam zamanı. Duymamış olabilirsin, belki de hiç duymayacaksın, ama sana söylemek zorundayım. Geçen cumartesi -ayın dokuzu- kendimi çok kötü hissetmeme karşın, iki temsili kaçırmak pahasına da olsa gösteri yürüyüşüne katılmak zorunda olduğumu düşündüm. Bunun seni fena halde şaşırtacağını biliyorum; şu anda her şeyi daha açık seçik düşünebildiğim için yaptığım şey beni de dehşete düşürüyor. Davranışımın nedenlerini açıklamaya çalışayım:

1) Son derece önemli olduğuna inandığım bir şey için bu özveride bulunmasaydım, bir gün aynı şeyi bir başkasından nasıl isterdim? Ve umudumu nasıl sürdürebilirdim?

2) Öteki 'adların' hiçbiri çeşitli nedenlerle yürüyüşe katılamıyordu. Biraz rahatlamak için Peter ve John Roberts ile konuştum ve ne olursa olsun sözleşmemi iptal edemeyeceğimi anladım. Bunun üzerine yürüyüşe katılmadım. 'Sunday Times' benimle bir söyleşi yapmak isteyince kabul ettim ve bu gösterinin İçişleri Bakanının ileri sürdüğü gibi bir 'fiyasko' olmadığını

açıklamaya çalıştım. Ama gazeteciyi asıl ilgilendiren, benim neden katılmadığımdı. Sorumluluklardan filan söz ettik, tıpkı babam gibi, her zaman, koşullar ne olursa olsun verilen sözden, yapılan antlaşmadan dönülmemesi gerektiğine inanırım, dedim; tiyatroya karşı olan sorumluluk savsaklanamazdı. (Senin kuşağındaki oyuncular için bir sözleşme hiçbir koşulda bozulmamalıdır, oysa ben bütün içgüdülerime ve arzularıma karşın bazı koşullarda bunu yapabileceğimi hissediyorum.) Her neyse, sözlerim oldukça çarpıtılarak yayınlandı: "Bütün kuşakdaşları gibi babam da beni, tek bir temsili bile kaçırmamaya, hiçbir sözleşmeyi bozmamaya zorlar." Bunu senin, ötekilerin okuyacağını düşününce çok kötü oldum; bunları gerçekten söylediğimi sanacaktınız. Evet, bu söyleşiye katılmakla hata ettim, bir daha asla olmayacak. Ama bu sözleri söylemediğimi bil, bir tanem, çünkü böyle düşünmüyorum. Artık tiyatro için elimden geleni yaparak Komiteye çok daha yararlı olacağımı anlıyorum. Ne yapmak istediğimi kesinkes biliyorum: Yaşamımın geri kalanında, her şeyimi tiyatroya vermek. İçimde bir tek kuşku var, o da önümde, önümüzde gerçekten bir yaşamın uzanıp uzanmadığı, bir de tek yanlı silahsızlanmaya, vs vs inanan birinin eli kolu bağlı, öylece oturmayı nasıl kabulleneceği. İnançlarım doğrultusunda bir şeyler yapabilmek için öteki insanlarla birleşmediğim sürece kendimle barışık olamam. Her neyse, seni sevdiğimi, düşüncelerine saygı duyduğumu ve tiyatroyu sevdiğimi unutma, canım. Annem Chichester'e dâvet edildiğini, nisanda geri döneceğini söyledi. Çok sevindim, seni yeniden göreceğim günü özlemle bekliyorum.

Sevgiler ve mutlu Noeller. Seni seven V.

P.S. Bernard Levin ile iki kez çıktık, Hırçın Kız'ın *son gecesi bana kırmızı gül gönderdi ! Cumartesi günü* Bir Yaz Gecesi Rüyası'*nı izlemek için Covent Garden'a gidiyoruz. Çok ilginç biri, onunla sohbet etmekten zevk alıyorum, ama hepsi o kadar! Kalbim başkasında. Kısacası tam Shaw-Terry'e yaraşır bir ilişki.*

Ne yazık ki aklım fikrim Tony Richardson'daydı; (şimdi bir başkasını seven ve büyük bir olasılıkla, onu oldukça kötü bir yazgıdan kurtardığı için tanrıya şükreden) Bernard Levin'de değil. Tony, *Beğendiğiniz Gibi*'yi izlemek için Aldwych'e geldiği gece, benim Shakespeare'in kadın kahramanlarını oynayabilen tek aktris olduğumu söylemiş ve kırmızı renkli Ford Thunderbird arabasıyla beni yemeğe götürmüştü.

10

Tony, Royal Court'ta *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'nı sahnelemeye hazırlanıyordu; Helena'yı Lynn, Lysander rolünüyse Corin oynayacaktı. Tony onu denemek istediğini söylediğinde Lynn Merkez Okulun son sınıfındaydı ve rolü kabul edip etmemekte kararsızdı. Öz güvenini kazanması açısından bunun son derece önemli olduğuna inanıyordum, Tony'nin *Geriye Öfkeyle Bak* filmi için, henüz hazır olmadığımı söyleyerek beni nasıl geri çevirdiğini unutmamıştım; Lynn'e Tony'nin yalnızca emin olduğu kişilere rol verdiğini söyledim. Corin Cambridge'den sonra yönetmen yardımcısı olarak Royal Court'a gelmiş, *Rüya*'nın hazırlıkları için Tony'e yardım ediyordu. Oyuncu seçmekle geçirilen uzun bir günün sonunda Tony, "Baksana, rol yapabilir misin?" diye sordu. Corin hemen Hotspur'un tiradını okumaya başladı. Tony birkaç cümle sonra onun sözünü kesip, "Tamam," dedi. "Lysander'i oynayabilirsin." Kadronun neredeyse tamamı, drama okulunu yeni bitirmiş, tanınmamış gençlerden oluşuyordu.

Kısa karşılaşmalarımız sayılmazsa ilk tanıştığımız yıl, 1961'de Tony yirmi yedi yaşındaydı. İnanılmayacak kadar

canlı ve neşeli biriydi, ona hayrandım. Gözüpek, içten siyasal düşünceleri, aklına eseni söylemesi, başarısını umursamaması -ötekilerde pek bulunmayan bir nitelik- beni büyülüyordu. Her zaman, aynı anda üç ya da dört tasarıyla birden uğraşırdı. O sıralar, *Rüya*'nın provalarının yanısıra Alan Sillitoe'nun öyküsü *Uzun Mesafe Koşucusunun Yalnızlığı*'nı filme çekmeye hazırlanıyor ve *Tom Jones*'un senaryosuna çalışıyordu. Bir gece yorgunluktan bitkin bir halde Stratford'a geldi ve başını kucağıma dayayıp gözlerini yumdu. Yanımda kendisini huzurlu hissettiği için mutluluktan uçuyordum. Ertesi sabah Londra'ya dönmek için yola çıkmak üzereyken, bana evlenme teklif etti. Yine Denne Gilkes'in dairesinde kalıyor, *Cymbeline*'deki İmogen rolüne hazırlanıyordum. Öğleye kadar işim yoktu, yataktan çıkmadım ve kendi kendime "Neden?" diye sordum. Sonra, yavaş yavaş "Neden olmasın?"demeye başladım. Saate baktım. On ikiye on vardı. Yataktan fırladım, sırtıma bir şeyler geçirdim, koşarak evden çıktım. Sonra aklıma Tony'i aramam gerektiği geldi, hemen yukarı koştum ve Curzon Caddesindeki büroyu aradım. Tony'nin sesini duyar duymaz haykırdım: "Evet, evet, evet!"

28 Nisan 1962'de Hammersmith Belediye Binasının Evlendirme Bürosunda kıyılan nikahımızın tanıkları George Devin ile Jocelyn Herbert'ti. Şampanya içtik; daha sonra Michael, Rachel, Corin ve Lynn, Tony'nin Güney Eaton Mews'daki evinde bize katıldılar. *Beğendiğiniz Gibi*'de iki kez daha sahneye çıktım, sonra iki günlüğüne Atina'ya, oradan da Korfu'ya gittik; uzun yürüyüşlere çıktık, küçük lokantalarda ıstakoz yiyip şarap içik. Bütün yaz, Tony'nin şöförü Jan gelip beni Stratford'dan aldı, *Tom Jones* filminin çekildiği Dorset ve Somerset'e götürdü. Filmde Rachel, George Devin, Dame Edith ve daha pek çok parlak oyuncu vardı. Bir başyapıttı.

Artık 100'ler Komitesinin Finsbury Parktaki bürosunda

her gün yapılan toplantılara katılır olmuştum. Essex'deki Wethersfield'de kurulmuş olan ABD hava üssünün önünde kalabalık bir gösteri tasarladık. Bastırdığımız el ilanlarında üssün girişlerini ve çevre yollarını gösteren bir harita vardı. Özel Şube bu harita yüzünden Komiteye ait bürolara bastı. Bir akşam tiyatrodan eve dönünce, Özel Şubeden iki sivil görevlinin beni beklediğini gördüm. Beni iki saat süreyle sorguladılar. Haritayı daha önce görmüş müydüm? Bu gösteriyi onaylıyor muydum? Şu, şu tarihlerdeki toplantılara katılmış mıydım? Soruları yanıtlamadan önce avukatımı çağırmaya hakkım olduğundan habersizdim.

Ben dahil, Komitenin bütün üyeleri gafil avlanmıştı. Özel Şubenin işe karışmasını beklemiyorduk; hiçbirimiz bir avukata danışmayı akıl edememiştik. Gösteriyle ilgili ahlâksal sorumluluğumu, Komiteye bağlılığımı onaylama hevesiyle, kararlardaki ve tasarılardaki kişisel katkımla ilgili bütün soruları "Evet" diye yanıtladım ve ansızın belleğimi yitirerek, Komitenin öteki üyeleriyle ilgili soruları savuşturdum. Daha sonra Komiteyi aradım, ertesi gün de büroya gittim. Genel Sekreter Michael Randle, George Clark, Helen Allegranza, Pat Pottle ve öteki üyelerden ikisi Devlet Sırları Yasasını çiğnemekle suçlanıyordu. Başsavcıya, bizim de arkadaşlarımız kadar sorumlu olduğumuzu belirten bir mektup yazmamıza karşın, hakkımda dava açılmadı. Duruşma Old Bailey'de yapıldı. Pek çoğumuz arkadaşlarımızın leyhine tanıklık yaptık. İfademizde, Devlet Sırları Yasasının çiğnenmediğini ve beş kişinin haksız yere suçlandığını ileri sürmek yerine, yaptıklarımızın ahlâksal açıdan yapılması gereken şeyler olduğunu vurgulamayı yeğlemiştik. Radarı bulanlardan biri olan bir bilim adamı da tanıklarımızın arasındaydı. Radardaki hava uyarı sinyallerinin yanlış yorumlanmasının tehlikelerine değindi, geçerli kanıtlar öne sürdü, ama hiçbir şey, Devlet Sırları Yasasını çiğneme savını çürütemedi.

1962'de Michael, George, Helen ve ötekiler hapis cezasına çarptırıldı. Helen Allegranza'nın cezası bir yıldı. Soğuk, yağmurlu bir günde Holloway'den salıverildi. Onu çiçekler, öpücükler ve bir fincan çayla karşılamak üzere kapının önünde bekledik. Daha sonra onu bir kez daha gördüm; çok daha sonraları da canına kıydığını duydum. Wormwood Scrubs'a gidip, Michael Randle'ı ziyaret ettim. Siyasal içerikli kitaplar okumasına izin verilmiyormuş; Mao Tse Tung'un, armağan olarak götürdüğüm kitabına ben ayrıldıktan hemen sonra el konmuş. Bertrand Russell ve sekreteri Ralph Schoenmann'ı artık çok iyi tanıyordum; toplantılarda konuşmam isteniyordu. Barış yanlısı, haftalık *Peace News* dergisine abone olmuştum, giderek daha kapsamlı bir biçimde okuyordum. Sömürgelere Özgürlük Hareketinin üyesi, sonra da onursal veznedarı oldum. İşçi Partisinin üyeleriyle görüşüyordum: Arthur Greenwood, Judith Hart, Philip Noel-Baker ve Bağımsız İşçi Partisinin kurucu üyelerinden Fenner Brockway. Parlamento Meydanının yakınlarında, Victoria Caddesinde yaptığımız önemli bir oturma eylemi sırasında, kalabalığın arasında birden babamı gördüm. Nasıl olduğumu merak etmiş, neler yaptığımı görmeye gelmişti.

Canımı sıkan bir şey vardı; para cezamı ödeyip ödememek. Bu soruyu gönül rahatlığıyla yanıtlayamıyordum. Ödemediğim sürece hapse gireceğimi biliyordum, tutuklanırsam temsilleri kaçıracak, tiyatrodan kovulacaktım. Kovulursam bir daha çalışamazdım -bir oyuncu olarak ünüm lekelenir, basın söyleyeceklerime kulak vermezdi. Öte yandan, basın ağzımdan çıkanı hiç yayınlamamıştı ki zâten. Gazetelerde yalnızca resimler ve 'öyküler' çıkmıştı, dolayısıyla bu konuda kaygılanmama gerek yoktu. Çözümü bulamıyordum; tek bildiğim şey protesto etmekti, bunun dışında edilgin bir insandım. Nükleer silahlar politik değil, ahlâksal bir sorundu benim için.

Bir pazar, George Devin, Jocelyn Herbert ve Tony Richardson ile oturup, Weston Bisküvileri'nden gelen reklam önerisini tartıştık. Kabul edersem, param doğrudan Komite ya da CND'ye ödenecekti. Öneriyi kabul etmekten yanaydım. George Devin, sakın böyle bir şey yapma, dedi. Bisküvi satışlarını arttırmak için adımın kullanılmasına izin verir, karşılığında da para alırsam (ki almıyordum) adımın CND için de kiralanabileceğini düşünecekti. Adımı değerli kılan tek şey, inançlarımın bütünlüğüydü. İnançlarım Weston marka bisküvilerin satışını arttırmak için satın alınabiliyorsa, silahsızlanma için mücadele etmemin hiçbir anlamı kalmayacaktı. George'un haklı olduğunu kabul ettim, ama asıl soru hâlâ yanıtlanmamıştı: Nükleer savaş nasıl durdurulacaktı? Görüştüğüm din adamları, barış yanlıları sürekli öğüt veriyor, sorunu inatla ahlâksal bir sorun olarak değerlendiriyorlardı. O halde sorulması gereken en mantıklı soru şuydu: Ahlâkçılardan kaçı yanımızdaydı ve onların protestoları nükleer savaşı durdurmaya yetecek miydi? Oturma eylemlerini giderek daha da yetersiz buluyordum. Mahatma Gandi ile, ABD ve Kanada'daki, şiddetten uzak eylemlerin tarihiyle ilgili bulabildiğim her şeyi okudum. 1962 yazında Simone de Beauvoir'un özyaşam öyküsünü, La Force de l'age'ı (Olgunluk Çağı) okudum. Sartre ile arasındaki ilişki, karıştığı siyasal olaylar düşündürücüydü. Kitap önümde yepyeni ufuklar açmıştı, oysa ufkum barış yanlısı, dinsel yaklaşımlar ve nükleer silahsızlanma hareketinin etkileri, ayrıca hareketin ve üyelerinin dar görüş açısı yüzünden oldukça daralmıştı. *Olgunluk Çağı*, tam anlamıyla habersiz olduğum bir döneme ışık tuttu: 1930'lu yıllar, İspanyol devrimi ve Nazilerin Fransa'yı işgali. Komünist Partinin politik rolü, Fransız aydınlarının düşünsel tartışmaları ve anlaşmazlıklarına ilişkin ilk kez bir şeyler öğreniyordum.

1962 sonbaharında hamileydim. Tony ile New York'a gittik. William Inge'nin bir oyununu sahneye koyuyordu; başrolde Kim Stanley vardı. Simone de Beauvoir'dan *Konuk Kız*'ı, Mandarenler'i okudum. Özellikle bir paragrafı çok iyi anımsıyorum: Henry, Nadine'i tatil için Portekiz'e götürür. Bir tepeden, aşağıdaki kentin ışıklarını seyrederler; uzun zamandan beri ilk kez gerçek kahve içer, taze portakal yerler. Günbatımı, manzara, iyi yiyecekler Henry'i heyecanlandırır. Nadine ise, işçilerin yaşamını, çektiklerini aklından çıkaramadığını, gerçek kahvenin tadını alamadığı gibi, güzel bir manzaranın tadını da çıkaramadığını söyler; bu lüks yaşam tarzına ayak uyduramamaktadır. Hatta güzel görüntüyü de, bundan alınan zevki de hor görmektedir. Tony New York'a bayılıyor, bu kentin bedenindeki aküleri doldurduğunu söylüyordu. Kentten ben de hoşlanıyordum, ama ona Nadine'nin gözlerinden baktığımın da farkındaydım. *Tom Jones*'un dağıtımını üstlenen ve Tony'nin bir sonraki filmini de desteklemeyi düşünen United Artists'in verdiği, bitmek bilmez yemek dâvetleri, pahalı yiyecekler, içkiler -önce viski, ardından Fransız şarabı- ve milyonlarca *dolar*'lık film bütçeleriyle ilgili, sonu gelmez tartışmalar beni deli ediyordu. Son derece huzursuzdum, her zamanki çözüme sığındım: Çalışmak. Hemen, Molly Brown'un yıldızı Tammy Grimes'ın önerdiği bir öğretmenden şan dersleri almaya başladım. Öğrencilerine, soluğunuzu içeri çekin, deyip duruyordu: "Hee-hee-hee!" Jani Strasser ile finolarından ne kadar da farklıydı. Tony'nin bir arkadaşı bana başka birini buldu, yeni eğitmen Doğu Yakasında, antika eşyalarla dolu, kahverengi kumtaşından yapılma bir evde oturuyordu. Dersler için her sabah oraya gidiyor, günün geri kalanını da New York'un halk kütüphanelerinden birinde geçiriyordum.

Royal Court'ta pazar akşamları sahnelenecek bir gösteri

hazırlamaya giriştim: Çağdaş kışkırtıcıya rehber olabilecek, tarihsel bir oyun: *Devlet İçin*. Başlangıç noktam, 1381'deki Köylü Ayaklanmasının önderlerinden, rahip John Ball'un bildirgesiydi. Oyunun sonunu, 100'ler Komitesinin üyelerinin duruşma tutanakları oluşturacaktı. Tasarı beni çok heyecanlandırmıştı. Yolumu deneysel bir biçimde, görüp okuduklarıma dayanarak buluyordum. İngiltere'deki Köylü Ayaklanması; Cromwell'in önderliğindeki devrim; devrimin iki kanadı arasında çıkan, özel mülkiyet ve demokratik haklar konusundaki çatışmalar; sansür sorunu; Fransız Devrimi; Tom Paine ve İnsan Hakları; Edmund Burke'in başı çektiği tepki hareketi; İrlanda Devrimi; 1950'lerde Kıbrıs'taki bağımsızlık savaşımı. Kendimi bildiğim o tek yolla eğitiyor, okuyor, okuyordum. Halk kütüphanesindeki kitapları, eski belgelerin mikrofilmlerini inceledim; bu malzemelere hiç para ödemeksizin, özgürce ulaşabilmek olağanüstü bir şeydi. Simone de Beauvoir'ı yanıbaşımda hissediyordum. Öğle yemeklerini küçük lokantalarda yiyordum -hamburger ya da kıyılmış tavuk ciğeri. Hazırladığım tasarı, Royal Shakespeare Topluluğunun sahnelediği *Boş Taç* adlı, İngiliz kral ve kraliçelerin antolojisine dayanan, hafif, müzikal gösterinin karşıtı olacaktı. Aldwych'teki temsillerin çoğunda ben de rol almış ve bundan hiç hoşlanmamıştım; gençken hayranlık beslediğim monarşiyi 1950'li yılların başında dışlamaya başlamıştım. Şimdi amacım tarihsel gerçeği öğrenmek ve halka sunmaktı.

İngiliz basınının aksine, *The New York Times* Castro devriminin üçüncü yılında, Küba'da olup bitenleri günü gününe yansıtıyordu. Tony, diktatör Batista'nın devrilmesinden sonra kurulan Küba film sanayi ICAIC'in konuğu olarak Küba'ya davet edildiğini söyleyince, sevinçten havalara uçtum.

Önce uçakla Jamaika'ya gittik. Broadway'de *Luther*'i, sonra

da Tallulah Bankhead'in başrolünü oynadığı, Tennessee Williams'dan *Süt Kamyonu Artık Burada Durmuyor*'u yönetmek Tony'i çok yormuştu; Küba'da yapacağı konuşmalara, söyleşilere başlamadan önce birkaç gün dinlenmek istiyordu. Ada, düşleyemeyeceğim kadar güzeldi, ama Jamaikalılar'ın yaşadığı derme çatma gecekonduları görmezden gelemiyordum. Arabayla taşra yollarından, köy sokaklarından geçerken bizi apaçık bir düşmanlıkla süzüyorlardı. Ocho Rio'daki otel inanılmayacak kadar lükstü. Otelin yöneticileri, özel kumsalın beyaz kumlarını süpüren Jamaikalılar'a, çocukluğu çoktan geride bırakmış, kocaman adamlar olmalarına karşın 'oğlanlar' diyordu. İnsanı hasta eden, iğrenç bir durumdu. Oradan Meksika'ya, Acapulco'ya geçtik. Yol kıyısındaki geniş panolarda, 'Pepsi- Cola Nada Mas' yazıyordu. Sessizce dönüp duran fıskiyeler, otelin yeşil çimenlerini suluyordu. Cabana'ları, pina-colada içkileri, çok güzel işlenmiş Meksika işi gömlekler ve kolyelerle tıka basa dolu turist dükkânları olan, yepyeni otelin yüz metre kadar ilerisinde demir parmaklıklarla çevrili, ne suyu ne de elektriği olan, küçük kulübeler uzanıyordu. Bu insanların sâyesinde zengin turist yaşamı sürmekten, otel, lokanta ya da limanda, çocuklarına et bile alamayan Meksikalılarca hizmet edilmekten, ağırlanmaktan nefret ediyordum. Tony'nin bu tatile gereksindiğini bildiğim için vicdanım sızlıyordu, ama parasıyla satın aldığı bu lüks yaşam için ona gönül borcu duyamıyordum. Küba vizesi almak için Mexico City'deki elçiliğe gittik. ABD hükümeti Castro'nun Kübası ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve Küba'ya giden Amerikalılar'ın şiddetle cezalandırılacağını açıklamıştı.

Havana'ya ayak basar basmaz gözümüze çarpan ilk şey, yolun her iki kıyısında yükselen büyük panolar oldu. Ama bunlarda Pepsi-Cola reklamı yapılmıyor, insanlar oku-

ma-yazma öğrenmeye teşvik ediliyordu. Annelere, çocukları için gereken temizlik ve sağlık önlemlerini almaları öğütleniyordu: 'Devrimde anneler de payına düşeni yapmalı.' Sonra, Batista'nın pek gururlandığı Hilton otelini gördük. Amerika Birleşik Devletleri Küba'ya ekonomik ambargo uyguluyordu. Amerikan bankaları krediyi kesmişti; sanayi makinalarını, aletleri ya da eskiyen donanım için gereken yedek parçayı satın alamıyorlardı. Yiyecek karneye bağlanmıştı, otelin menüsü iki çeşit yemekten oluşuyordu, bunlardan biri de kurbağa bacağıydı. Kahve yoktu, yalnızca sıcak kakao bulunuyordu. Ufukta, üç buçuk mil kadar açıkta demirlemiş olan Monroe adlı dev Amerikan destroyeri toplarını Havana'ya çevirmişti.

Devrimden önce Küba'da yerli film yapılmıyor, salt Amerikan filmleri izleniyordu. Küba Sinema Enstitüsündeki salonlardan birinde, ilk Küba filmini izledik: *Las Doce Sillas* (On İki İskemle). Sonra, Kennedy'nin Domuzlar Körfezindeki yenilgisine ilişkin bir belgesel olan Playa Giron 'u ve eğitim seferberliğini desteklemek için çekilen *Kalem Yılı* adlı belgeseli -genç öğrenciler, köylülere okuma-yazma öğretmek için, trenler, kamyonlar dolusu kitap, kalem ve defterle köylere akıyordu. Film stüdyosundaki teknisyenler Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'dan gönderdiği malzemeyle harıl harıl çalışıyordu.

Eskiden Havana Kulübü olan ve İtalya'daki bir ortaçağ kasabasını andıran, bir o kadar da büyük olan yapı, bir üniversiteye dönüştürülmekteydi. Bir zamanlar zengin Kübalılar'ın, Amerikalı işadamlarının oturduğu villalarda, yetimler için küçük okullar açılmıştı, çocuklara 'yuva' anneleri, 'yuva' babaları olan, genç öğrenciler bakıyordu. Eğitim düzeyini yükseltmek için insanüstü bir çaba harcanıyor, Kübalı yazar ve şairlerin parlak renkli, resimli kitapları elden ele dolaşıyordu. Çamurlu taşra yollarından

geçerek Ernest Hemingway'in, şimdi müze olarak korunan evine tırmandık.

Sessiz ve temizdi, çiçek desenli kumaşla kaplı divanlar, çalışma masası, kitaplar ve Hemingway'in kilosunu kaydetmek için banyo kapısının kenarına günbegün çizdiği işaretler olduğu gibi korunmuştu.

Bize yirmi-yirmi beş yaşlarında, genç sinemacılar eşlik ediyordu; Küba'nın tek gelir kaynağı olan şeker kamışını toplamak için gönüllü yardım ekipleri kurduklarını, Birleşik Meyva Şirketinin öyküsünü, şirketin son yüz yıldır Küba ekonomisini nasıl tek-ürüne tutsak ettiğini ve Küba'yı bir Amerikan sömürgesine dönüştürdüğünü anlattılar. Wall Street bankerleri, Pentagon ve CIA Kübalılar'ı dört yandan kuşatmıştı; adanın güney ucunda, Guantanamo'da büyük bir ABD üssü vardı. Sinema emekçilerinin hepsi aynı zamanda sokak milisiydi, Miami'deki CIA destekli küçük grupların sıkça yinelediği saldırılara karşı silahlı nöbet tutuyorlardı. Tony sinema çalışanlarıyla bir dizi, soru-yanıt toplantısı yaptı. Genç yönetmenlerden birinin Londra'ya gelerek eğitilmesi ve bir sonraki filminde Tony'e yardım etmesi için izin aldık.

Görüp yaşadıklarım siyasal düşüncelerimi önemli ölçüde değiştirmişti. Yoksulluğa, kapitalizmin sömürü rezilliğine, uluslararası sermayenin egemenliğine son vermek için devrim yapan bir toplum görmüştüm. Küçük çocukların, onları eğiten genç öğrencilerin, on sekiz-yirmi kişilik gruplar halinde, gerçek bir yuva olan, ferah villalarda yaşadığını görmek hârikaydı. Devrim, Batista'nın acımasız diktatörlüğüne son vermiş ve sosyalist Küba'nın yolunu açmıştı. Küba, Karayib'teki öteki ulusların ve hepsi de Wall Street'deki dev boyutlu gökdelenler, askeri üsler, Washington'un kubbeleri tarafından denetlenen Güney Amerika devletlerinin açlıktan, serbest piyasa sistemi denen zavallılıktan

nasıl kurtarılabileceğine iyi bir örnekti.

Kübalılar'ın devrim milislerine, Orduya ve her türden desteğe gereksinimleri vardı. Aksi halde *Yanki*'ler destroyerleri ve bombalarıyla, egemenliklerini bir kez daha kurmaları için zengin Kübalı sürgünlerin, işkencecilerin yolunu açacaktı.

Domuzlar Körfezine saldırı emri verdiği için Başkan Kennedy'den nefret ediyor, Kübalılar'ın neden Sovyet roketlerinden medet umduğunu şimdi anlıyordum. Sovyetler Birliği'nin desteğinden yoksun kaldığı ânda Küba devrimi yerle bir olurdu. Macaristan'ı, Mısır'ı düşündüm; Küba'nın Moskova'dan beklediği yardımın tamamını alamama olasılığı beni kaygılandırıyordu. 1962 yılının ekiminde Londra'ya döndük; gördüklerimizin coşkusuyla yerimizde duramıyor, Küba deneyimlerimizi, izlenimlerimizi dostlarımızla paylaşmak için sabırsızlanıyorduk. Ancak bizi büyük bir düşkırıklığı bekliyordu. George Devine ile Alan Sillitoe heyecanımızı anladılar, yardımcı olmak istediler. Ama çoğu meslektaşımızın yüzeysel, sınırlı yaklaşımını görünce dehşete düştük. Bizi dinlerken, yüzlerini boş, ilgisiz, hatta düşmanca bir anlam kaplıyordu. Tepkilerini anlayamıyor, öfkeden köpürüyordum. Şimdi az çok anlayabiliyorum. Sorun, onlara sunulan imajdaydı. Evet, Fidel Castro Küba'da ulusal bir devrim gerçekleştirmişti, ama dostlarımız gerçek Castro hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Bildiklerini sandıkları şey bir imajdan, emperyalist propaganda makinasının ürettiği bir imgeden başka bir şey değildi. İmaj yaratıcıları ulusal devrim liderleriyle çok yakından ilgileniyorlar; dış görünüşlerini bozmak, sözlerini çarpıtmak, yarı iblis, yarı çılgın imgesi yaratmak için canla başla çalışıyorlar. Ulusal bağımsızlık savaşımı veren önderlerin arasında bu tutumdan payına düşeni almayan yok: Cemal Abdül Nasır, Nelson Mandela, Ho Chi Minh ve Yaser Arafat.

Artık St.Peter Alanındaki evimizde oturuyorduk; doğuma

birkaç ay kalmıştı. George Devine ile Court'taki bürosunda buluştum, ona senaryomu verdim: *Devlet İçin.* Oyuncuların arasında George'un dışında Robert Stephens, Jack McGowran ve ben vardık. Provaları ben yönettim; oyunu mart ayında, bir pazar günü sahneledik. 5.George rolünde, Dublin'deki Britanya taburunu denetleyen, eli şemsiyeli George Devine; Lord Byron rolünde, Lordlar Kamarasında Yargıç Jeffrey'i suçladığı ve İngiliz işçilerin yoksulluğundan dem vuran konuşmasını yapan ve Shelley'in *Anarşi Maskesi*'ni okuyan Robert Stephens bugün gibi gözlerimin önünde. Ben 2. Elizabeth rolünde, kendine güvenen bir sesle radyoda Noel konuşmamı yaparken, arkadan, öğrencilerin Kıbrıs'ta düzenlediği gösterilerin ve İngiliz askerlerinin Kenya'da uyguladığı şiddetin gürültüsü duyuluyordu.

Vera Brittain bana *Peace News* 'un yazılışleri müdürlüğünü önerdi. Parlamento Meydanından yüz elli metre kadar uzaktaki evinde buluştuk. Çay içtik; ona dâveti için teşekkür ettikten sonra, artık barış yanlısı olmadığımı açıkladım. Baskı altındaki insanlara, İngiliz ve Amerikan askerlerinin saldırılarından korunmak için ordu ve silah gerekiyordu. Britanya'nın nükleer silahlara sahip olmasını desteklemiyordum, çünkü bu silahların Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılmasını istemiyordum.

İşçi Partisinden birkaç kişi, İngiliz sendikalarının tarihinin sergileneceği ilk müzenin açılışını yapıp yapamayacağımı sordu. Hemen kabul ettim. Yeni müze, Wilks Water'a yakındı. Norfolk'da bir hafta kadar, Randall Dadıyla birlikte bebek giysileri ördükten sonra Rachel'in yanına gittim; 11 Mayıs cumartesi sabahı yapılacak olan açılışa yetişmeyi tasarlıyordum. Sabahın dördünde uyandım. Arada bir sancılanıyordum. Saat altıda, güneş doğduğunda sancılar düzenli aralıklarla, yaklaşık on dakikada bir gelmeye başladı. Annemi uyandırdım, Tony'nin Londra'daki şöförü Jan'ı,

doktorumu, açılışa katılamayacağımı bildirmek için de sendikacı dostlarımı aradım: Londra'ya gidip bebeğimi doğurmalıydım. Hepsi de çok anlayışlı davrandı, bana şans diledi; açılışta okunması için kısa bir ileti yazdırdım. Giyinip dışarı çıktım, küçük gölün çevresinde dolaştım. Çok güzel, güneşli bir sabahtı. Tony'nin armağanı olan, küçük köpeğim *Hârika* nemli çimlerde yuvarlanıyordu. Biraz menekşeyle çuha çiçeği topladım, sonra da Jan'ın deli gibi sürdüğü arabayla Londra'ya döndüm.

11

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde, tıpta yapılan onca atılıma karşın, doğum neden hâlâ böylesine ilkel, hatta insanlıkdışı bir biçimde gerçekleştiriliyor? Hemşireler kasıklarımdaki tüyleri traş ettiler, bana lavman yaptılar. Duyduğuma göre bugün bunlardan hiçbiri yapılmıyormuş, ama belden aşağısı uyuşturulsa bile çoğu annenin orası burası hâlâ yırtılıyor, kesiliyor, dikiliyor. Ayrıca, bebeğin doğum sırasında yaşadıklarının onu yaşamı boyunca etkilediğinin kanıtlanmasına karşın, Leboyer'inki gibi doğal doğum yöntemlerinin uygulanması neden bunca zaman aldı?

Birkaç hafta sonra Ulusal Doğum Fonu, emzirme konulu bir basın toplantısında konuşmamı isteyince hem şaşırdım, hem sevindim. Emzirme konusunda tanıtım yapmaya ne gerek vardı ki? Bu konuda benim desteğime neden gerek duyduklarını da anlayamamıştım. Basın, toplantıda sarfettiğim sözlere saldırıp, beni alaycı bir dille yerince daha da çok şaşırdım.

Tasha, 11 Mayıs 1963 cumartesi günü, öğleden sonra beşte dünyaya geldi. Başının tepesindeki kıvrımlı kabuklar, saç

bukleleri, bir kumsalda denizin yaladığı kumlar gibi kıpırdıyordu. Beş günlükken gülümsedi. Herkes, "Yeni doğmuş bebekler gülümsemez, yalnızca gaz bu," diyordu. Ama on sekiz ay sonra doğan Joely ile ondan beş yıl sonra doğan Carlo'dan biliyorum: Meme emen, kucağa alınan, temiz tutulan ve gezdirilen bebekler mutlu olur ve gülümserler.

Tasha'yı emzirdim ve Viola adındaki İtalyan kızın yardımıyla altı ay boyunca ona baktım. Tony'nin Güney Fransa'da kiraladığı villada, düşümde bile göremeyeceğim kadar güzel bir tatil geçirdik. Yüzme havuzu, lavanta, sıcak taşlara vuran güneş, zeytinyağlı sarımsak ezmesi, ateş böcekleri. Lavantanın yağı çıkartılıyor, üzümler ezilerek şarap haline getiriliyordu. Birara Lynny de yanımıza geldi, öğrendiği bütün yeni şarkıları Tasha için söyledi. Tasha'yı emzirmek için geceleri iki saatte bir kalkıyordum; bu arada Tony bir film senaryosu, sonbaharda Broadway'de sahnelenecek üç, baharda Londra'da sahnelenecek iki oyun hazırlıyordu. Her gün bir kitap okuyor, kahkahalarla, boğulurcasına gülüyor, 'Bırak Seni Eğlendireyim'i söyleyen ve konuklarımız için kabare dansları yapan Lynn'e, el çırparak eşlik ediyordu. Lynn Old Vic'te, Laurence Olivier'nin yönetimindeki Ulusal Tiyatro Topluluğunun bir üyesiydi artık. Sahnede yürümekten, başrollere yükselmişti. Noel Coward *Saman Nezlesi* adlı yapımında ona rol vermiş ve öyle hayran kalmıştı ki, televizyon için yazdığı ilk ve tek oyunu Lynn'e adadı.

Londra'ya dönünce yeniden gazete okumaya başladım. Nelson Mandela, Walter Sisulu ve Afrika Ulusal Birliğinin pek çok lideri, Güney Afrika'daki Rivonia'da ölüm cezasıyla yargılanıyordu. İşçi Partisinin önde gelenleri 'aparteid'i şiddetle kınadılar. Bana kalırsa, bir sonraki seçimlerde iktidara gelir gelmez Güney Afrika'yı boykot edeceklerdi. *Bir Ağaca Asılmak* adını verdiğim bir şarkı besteledim, Trafalgar Meydanında okudum. Daha sonra, Paul Eluard'ın *Liberté*

*j'écris ton nom** şiiriyle birlikte plağa kaydettim; bu şiiri Havana'da bir duvarda görmüştüm. Şarkımın sözleri *The Observer*'da yayınlandı. Birkaç gün sonra biri bana, hiç tanımadığım Sir Jock Campbell'in başı çektiği bir takım işadamlarının Güney Afrika'daki baskıları kınamak için *The Financial Times*'a verecekleri paralı ilanda, şarkımın sözlerini kullanmak istediğini söyledi. Enflasyonun düşük olduğu o günlerde bile *The Financial Times*'a tam sayfa ilan vermek oldukça pahalı bir şeydi; içimden, o parayı daha yararlı bir şeyde kullanamazlar mıydı, diye geçirdim. Boşuna kaygılanmışım, zira gazete başta Sir Jock Campbell olmak üzere pek çok kişiyi şaşırtan bir kararla, ilanı basmayı reddetti.

Gönderen: Sir Jock Campbell
Bucklebury House,
Londra EC4.
23 Ocak 1964

Sevgili Bayan Redgrave, David Astor size, 'The Observer' de yayınlanan şarkınızın sözlerinden hayli duygulandığımı, etkilendiğimi ve 'Financial Times'a vereceğimiz ilanda kullanmayı düşündüğümü söylemiştir herhalde. Işadamları bazen çok romantik olabiliyor; şiiriniz onları Güney Afrika'dan gelen haberlere oranla çok daha fazla etkileyebilirdi. 'Financial Times'ı seçmemin nedeni buydu. Ama isteğimi gerçekleştiremedim, çünkü prova baskısının hazırlanmış, Reklam Bölümünce de onaylanmış olmasına karşın biri bu ilanın yayınlanmamasına karar vermiş. Büyük bir düşkırıklığına uğradım. Bu girişimin anısına, prova baskısının bir suretini de size gönderiyorum ! Konuyla ilgili her şeyi John Freeman'a gönderdim, belki 'New Statesman'de,

(*) (Fr.) Yazarını adını, özgürlük. (ç.n.)

bu haftaki köşesinde bu konuya değinir.
Mektubumu yanıtlama zahmetine girmeyin.
Saygılarımla,
Jock Campbell.

St.Martin-in-the-Fields'in basamaklarında yapılan, aparteid'i kınama gösterisine Peter Finch ile Jamaikalı karısı Yolanda da katıldı. Queen's Tiyatrosunda sahnelenen *Martı*'da Peter ile birlikte oynuyorduk: O Trigorin, bense Nina idim. 1964'den sonra *Martı*'da iki kez daha oynadım: Sidney Lumet'nin filminde Nina, yine Queen's Tiyatrosundaki bir yapımda da Arkadina olarak. Yine orada kızım Natasha'yı Nina rolünde, yani 'benim rolümde' izlemenin anlatılamaz mutluluğunu tattım. Ama hiçbir şey, Çehov'un bu oyununu ilk izlediğimde içimi dolduran coşkuyla kıyaslanamaz. Peggy Ashcroft Arkadina'yı, annem Polina'yı, genç Peter McEnery Constantin Gavriloviç'i, George Devine ise Dr. Dorn'u oynuyordu. Hemen hemen her gece George'u izledim, özellikle birinci perdenin sonunda Dorn'un ağzından Constantin'e söylediklerini dikkatle dinledim. Oyunculuğu aşılamazdı. Peggy Ashcroft gibi o da babamın kuşağındandı, babam en çok onun düşüncelerine değer verirdi. Yaşamının son ve en iyi yıllarını, yeni bir yazar ve oyuncu kuşağı yetiştirmeye adadı. George, Constantin Gavriloviç'in yazdığı, rahatları kaçtığı için herkesin alaya almaya çalıştığı oyunu dinlerken, 'bir şeyler gördüğü' için Constantin'i yüreklendirirken, Dr. Dorn 'un tâ kendisiydi. *Martı*'nın provalarında hiç zorlanmadık. Sahnede Peter Finch ile birbirimize alabildiğine özgürlük tanımıştık; istediğimiz gibi giriyor, deviniyor, çıkıyorduk. Yaşamımın en mutlu dönemiydi, gala gecesinden sonra *Arturo Ui*'yi yönetmek üzere New York'a giden Tony'nin dönmesini ve bir sonraki oyunumuz olan, *Mezbahaların Ermişi*, *Joan*'nın provalarına başlamayı dört gözle bekliyordum. "Brecht'in insanı en çok

büyüleyen yanı,"diye yazıyordu Tony, "her oyuncunun gerçek yüzünü görmesini sağlaması..." Çok doğruydu. Brecht'in oyunuyla daha yeni tanışmıştım, ama siyasal bilincimi geliştiren bir kaynak olmuştu. Kapitalizmin nasıl işlediğini ve Hıristiyanlığın, ahlâkçı öğretisinden güç alarak yoksulluğu nasıl sömürdüğünü 1930'ların Şikago'sundaki mezbahaların küçük dünyasında öğrendim. Güney Afrikalı Piskopos Desmond Tutu, ya da diktatörlük karşıtı vaazları yüzünden Salvador ölüm tugaylarınca vurulan Başpiskopos Romero gibi kilise önderlerinin gözüpekliğini ve yürekliliğini yadsıyamam. Ama Brecht'in, kapitalizmin salt acımasızlığını ve haksızlığını değil, nasıl ve niçin işlediğini de gözlerimin önüne seren oyunu, ezenden merhamet, ezilendense sabır isteyen bu ahlâkçı öğretinin ne kadar ütopik ve gerici olduğunu anlamamı sağladı. Tanışmadığım dostum Sir Jock Campbell'in savunduğu, benim de onayladığım, işadamının 'romantik' dürtüleri aklıma gelince kendi kendime, bundan ders almam gerekirdi, dedim.

Kanadalı genç oyuncu Donald Sutherland ile Hollywood yapımı gangster filmlerinin gediklisi, çok iyi bir tiyatro oyuncusu olan Lionel Stander da aramıza katıldı. Hazırlanmak için yalnızca dört haftamız vardı, üstelik topluluğun çoğu üyesi tıpkı benim gibi akşamları *Martı*'da oynuyordu. Tony, Lindsay Anderson, George Devine ve Anthony Page'i yardıma çağırdı; kısa bir süre sonra Queen's Tiyartrosunun lobisi, barı, koridorları, dönüşümlü olarak *Mezbahaların Ermişi Joan*'a hazırlanan oyuncularla doldu. Tony meslektaşlarının -yönetmenler, yazarlar, tasarımcı ve oyuncular- öğütlerine sık sık başvurur, söylediklerini can kulağıyla dinlerdi. Tiyatro ortaklaşa kotarılan bir sanattır, sorunlar karşısında elbirliği yapmak en iyi yoldur; Tony'nin yaptığı da buydu. Başkalarının söylediklerine kulak vermeyi, benliğini tehlikeye düşürecek bir davranış olarak görmüyordu; bu İngiliz yönetmenlerinde

rastlanması oldukça güç bir alçakgönüllüktü.

Çetin ve zor bir çalışmaydı. Dondurucu soğuğun ve açlığın insanı ne hale getirdiğini kavrayabilmek için, 'şablonlar' ımızdan kurtulmamız gerekiyordu; buysa çok daha ayrıntılı ve yorucu bir çalışma, demekti "*Lütfen efendim, biraz daha alabilir miyim*?" Yine hamileydim, hamilelik bana fazladan enerji sağlamıştı sanki; sonra birden kanamalarım başladı. Çalışmalara üç günlüğüne ara verdim, iğne oldum, kanama durdu. Ama işe döner dönmez yeniden başladı. Siobhan McKenna benim yerimi aldı, bense iki hafta yataktan çıkmadım.

Tony, *Sevilen*'i filme almak için 1964 yılında yine Amerika'daydı. Ayağa kalkar kalkmaz, onun yanına gittim.

Kameraman Haskell Wexler ve karısı Marion ile çok iyi dost olduk; Los Angeles'taki California Üniversitesinin yaz kurslarına yazılmamı sağladılar. Siyasal ilimleri seçmiştim, sekiz hafta boyunca başımı kitaplardan kaldırmadım, Rand Enstitüsünden gelen kurs öğretmenimizin bir tek dersini bile kaçırmadım. Yirmi yedi yaşındaydım, sınıf arkadaşlarımdan birkaç yaş büyüktüm ve kendimi bazen Bayan Rip Van Winkle, bazen de on beş yaşında, toy, cahil bir çocuk gibi duyumsuyordum. Öteki öğrenciler benden çok okumuşlardı, ama tartışmalar sırasında görüş açılarının ne kadar dar, tutucu olduğu ortaya çıkıyordu. Gazetelerde okudukları, ya da radyoda dinledikleri her şeyi olduğu gibi kabulleniyorlardı sanki. Kısa bir süre sonra yanılmadığım anlaşıldı. 1964 yılının ağustosunda bütün gazetelerin başsayfası, Tonkin Körfezi olayına ayrılmıştı; hemen hemen bütün kurs arkadaşlarım hükümetin ve gazetelerin yorumlarına katıldı. Bense yapamadım. Bunun maksatlı bir kışkırtma olduğu öylesine açıktı ki. ABD'nin destroyeri, 12 millik Kuzey Vietnam sularına kasten girmiş, Vietnamlı devriye tekneleri gemiyi uzaklaştırmak için uyarı ateşi açmak zorunda kalmıştı; Başkan

Johnson'a göre bu, Birleşik Devletler'e savaş açınaktı. Johnson, Kongreden ve Senatodan savaş fonlarını inanılmayacak kadar arttıran bir karar çıkartmayı başardı; Vietnam topraklarına binlerce asker çıkarıldı. Amerikan Ordusu, Küba'daki Batista yönetiminden farksız olan, kokuşmuş, acımasız ve yoz bir diktatörlüğü destekliyordu; ufukta özgür bir seçim görünmüyordu. Elime geçen bütün haberleri okuyor, bütün yayıncıların, muhabirlerin kışkırtmalara kapıldığını ve Dışişlerinin açıklamalarını olduğu gibi kabullendiğini gördükçe hayretler içinde kalıyordum. Oysa basının görevi, ne olursa olsun gerçeği yansıtmaktı.Susamazdım; hemen bir makale yazıp, Johnson ile Pentagon'un Amerika'yı gerçek bir savaşa sürüklediğini, Tonkin'de olanlarınsa bunu haklı çıkarmak için tezgâhlanan bir oyun olduğunu açıkladım. Yazımın Amerikan gazetelerinin birinde yayınlanmasını istiyordum, ama her gün okuduğum şeyler, Amerikan basınının nesnelliğinden kuşkuya düşmeme yolaçmıştı.Makalemi *Peace News*'a gönderdim.

Sabahın erken saatlerinde, çimenler çiğden hâlâ ıslakken, on beş aylık Tasha ila havuzun sığ kısmında yüzüyorduk. Tony, Jan Stevens adındaki genç bir kadının bebeklere yüzme öğrettiğini duymuştu; Jan on sekiz aylık kızı Jolie ile birlikte, her gün evimize gelmeye başladı. Ona göre, bir bebek için yaşamının ilk yılında en doğal ortam suydu. Suyun, en az insan kanı kadar sıcak olması gerekiyordu -ılık bir banyo gibi. Suda baloncuklar oluşturan, gözleri açıkken suya dalan, bacaklarını çırpa çırpa yüzen Jolie'yi izledim. Jan, bacakları yeterince güçlü olmadığı için kızının ayaklarına bir çift minicik palet geçiriyordu. "Tasha kazara havuza düşse ne olur?" diye sordum. "Suya alıştıktan ve kendine güvenmeye başladıktan sonra, paniğe kapılmayacaktır,"dedi Jan. "Hemen suyun üzerine çıkar ve kenara tutunur. Ona ulaşmak için bolca zamanın olacak. Yeter ki korktuğunu belli etme. Kısa zamanda havuzun

kenarına tırmanarak, dışarı çıkmayı öğrenecektir. Ona öğreteceğiz."Jan haklıydı. Tasha, neredeyse ağzına kadar dolu olan havuzdan çıkmayı, bir çırpıda öğrendi. Jan ile çok yakın arkadaş olduk, California'dan ayrılırken onu Londra'ya dâvet ettim. Bana bir fikir vermişti: Çocuklara yürümenin yanısıra yüzmenin de öğretildiği bir okul. Jan'ın söyledikleri son derece yalındı, kanıtlanması da öyle kolaydı ki, herkesin aklı çabucak yatacaktı. Jan çocukların, beklediğimizden çok daha fazlasını yapabileceğini biliyordu; çocukların yeteneklerini zorlayan eğitmenler desteklenmeliydi.

Tezimi bitirdim; kursu 'orta' dereceyle bitirdim. Tony, *Sevilen*'in çekimleri bitmeden birkaç hafta önce, Tranchas kumsalında bir ev kiralamıştı; dev dalgalar kıyıyı dövüyordu. Kendimi dalgalara bırakıyor, bir batıp bir çıkıyordum. Dalgaların arasında yuvarlanırken bebeğimle tam anlamıyla birleştiğimizi duyumsuyordum. Bebek kendini çamaşır makinasındaymış gibi hissediyordu herhalde. Ama yüzdükçe eski gücüme, sağlığıma kavuşuyordum; bu, birlikteliğimizin ilk haftalarında çektiklerinden sonra bebeğe de iyi geliyordu mutlaka. Bazen de, kumlarda oynayan Tony ile Tasha'ya kulak vererek, saatlerce sırtüstü yatıyordum.

Eylül 1964'de, bir televizyon oyununun çekimleri için Londra'ya gittim, bitirir bitirmez California'ya dönmek niyetindeydim. Ama genel seçim kararı alınınca, Londra'da kalmaya karar verdim; İşçi Partisinin seçimleri kazanması için elimden geleni yapmalıydım. Hammersmith'deki seçim bürosunu arayıp, ne yapabilirim, diye sordum. Büronun ön tarafındaki odam, üç haftalık kampanya süresince seçim yöresinin kampanya merkezi olup çıktı. Partinin adamları oy toplamak için dörtbir yana dağılmıştı. İşçi Partisine yakınlık duyan bütün dostlarımı, tiyatrocu arkadaşlarımı partiye kaydettim; gece gündüz çalışarak üyelik kartları, seçim söylevleri hazırladık. Sabahın dokuzundan akşamın dokuzuna

kadar kapı kapı dolaşıyordum.

İşçi Partisinin seçim şarkısı, 'On Üç Yitirilmiş Yıl'dı -Tutucular 1951'den beri iktidardaydı. Yaklaşımlarını fazla ılımlı buluyor, partiye ve yapacaklarına inanmama karşın, kendisini neden sosyalist bir parti olarak değil de, yalnızca bir başka seçenek olarak sunmayı yeğlediğini merak ediyordum. Yine de bütün kalbimle Partinin kazanmasını istiyordum; yöre halkı, yani ev kadınlarıyla yaşlı kiracıların büyük çoğunluğu işçi hükümetinden yana umutsuzdu; kafam biraz karışmıştı. Kibar ama bıkkın bir sesle, "Değişen hiçbir şey olmayacak ki," diyorlardı. "Yaşantımız aynen devam edecek. Tıpkı *Tory*'ler gibi, İşçiler de aldırmıyor bize." "Yanılıyorsunuz,"diyordum. "Elbette aldırıyor." Doğruyu söylediğimden emindim. Ama İşçi Partisinin liderlerinin yaptığı toplantılara katılıp, söylevlerini dinledikçe içime bir kurt düştü. Fiyatlar, evlerin durumu ve kiralar konusunda ev kadınlarının ve kiracıların yüreğine su serpecek hiçbir şey söylemiyorlardı. Tek yanlı silahsızlanmaya, ya da Vietnam'a değindikleri de yoktu. Yüzleri ışıl ışıl, coşkuyla, parlak sözcükler kullanarak ama suya sabuna dokunmaksızın konuşuyorlardı. Belki de sorun, iyi konuşmacı olmamalarında, diyordum. Becerebilseler, daha çok şey söylerlerdi.

Böylece kaygılarımı bastırdım ve soluk almaksızın çalışmayı sürdürdüm. Adayımız İvor Richards, Belediye Binasındaki sayımdan bin oy farkla galip çıktı; bir ağızdan bağrışıp alkışladık. Partinin merkezinde yapılan kutlama şölenine katıldım, James Callaghan ve George Brown ile dans ettim. Başbakan Harold Wilson hepimize teşekkür eden bir konuşma yaptı, onu da avuçlarımızı patlatırcasına alkışladık.

Tony beni baştan beri desteklemiş, kampanya süresince hep yüreklendirmişti. İkinci bebeğimizin doğumunda bulunmak istediği için, *Sevilen*' in çekim sonrası çalışmalarını Londra'da sürdürecekti. Öngörülen günden iki hafta önce

Welbeck Caddesindeki doğumevine yatmak zorunda kaldım; doğumu orada bekleyecektim, bir yandan da Tony'nin zamanında yetişmesi için dua ediyordum. Gaz sobasının karşısına geçip, gitarımı kucağıma alıyor, tınıların rahmime ulaşıp ulaşmadığını merak ederek telleri tıngırdatıyordum. Bu sahne bugün gibi gözlerimin önünde. Düşüğü önlemek için bana vurulan iğneler her şeyi öyle yavaşlatmıştı ki, Tony'nin doğuma yetişememesi diye bir tehlike söz konusu değildi. Sonunda doktorum, doğumu hızlandırmayı önerdi, hemen kabul ettim. Sancılar başlar başlamaz, Tony çıkageldi ve her şey bitinceye kadar yanımda kaldı. Hârikaydı; sürekli, "Çok güzel görünüyorsun, Monica Vitti'ye benziyorsun," diye mırıldanıp durdu. O sırada Monica Vitti'nin dünyasını düşündüğünü anlamıştım, aynı şeyi düşününce benim de moralim hızla düzeldi.

Sırtımı pek de becerikli bir biçimde ovuşturduğunu söyleyemem, ama ilkinden çok daha uzun süren doğum sırasında cesaretimi her yitirişimde, ne söyleyeceğini çok iyi biliyordu. Sonunda ıkınmayı başardım; Tony bacaklarımın arasında beliren, rahmin koruyucu yağıyla kaplı olan başı bir Manş yüzücüsünün başına benzeyen bebeğin resimlerini çekti. Hemşireler utanmıştı, ama o hiç aldırmadı; ben de öyle. İki bacağımın arasına uzanıp bebeğin elini tuttum. Bu kez işler benim denetimimdeydi; bebeğimi alıp göğsüme bastırdım. Hemen ağzını açtı, göğüsucuma yapıştı ve emmeye koyuldu. Buruş buruş, incecik deri gerilmeye, minicik, filize benzeyen, kırılgan parmaklar bir anemon çiçeği gibi açılmaya başladı. Joely Kim, 11 Ocak 1965'de dünyaya geldi.

12

1958 yılında, *Maskenin Ardında* filminde Pamela rolünde düşe kalka, beceriksizce harcadığım ve anımsamaktan pek de hoşlanmadığım çabalar bir yana bırakılırsa, 1965'deki *Morgan, Uygulanabilir Bir Dava*, ilk büyük filmimdi. Tony'e sordum: "Ne yapmam gerekiyor?" "Karel'i can kulağıyla dinle ve senden istediği her şeyi yapmaya çalış,"diye yanıtladı. "Unutma, tiyatroda herkesin gözü vardır, istediği şeyi izler. Sinemada ise yalnızca yönetmenin gözü vardır, o da kameradır. Kamera aracılığıyla iletilen özdek, tiyatroda iletilenden farklı bir özdektir."

Tony ile Karel Reisz 1950'lerin sonlarında, Özgür Sinema için bir dizi belgesel hazırlarken tanışmış ve çok iyi dost olmuşlardı. Karel'in karısı Betsy Blair, McCarthy'nin cadı avı yüzünden Amerika'yı terk eden sanatçılardan biriydi. Karel, Komünist Partinin iktidara gelmesinden sonra Çekoslovakya'dan ayrılmıştı. Reisz çifti çok okuyan, düşünen insanlardı, bana siyaset kulvarında nasıl koşulacağını gösterdiler. Bir filmde oynarken, en önemli şeyin o an olduğunu Karel'den öğrendim. Sinema oyuncusu bir sahnenin çekimine

başlarken, bir önceki sahnede ya da bir gün önce hissettiği duygulardan arınmalıdır. Kameranın karşısında rol yapmanın, tiyatro sahnesinde rol yapmaktan daha önemsiz olduğunu düşünmek yanlıştır. Yaşamdaki enerji, doğallık burada da korunmalıdır. Sinema oyunculuğu ile tiyatro oyunculuğu arasındaki başlıca fark, filmin yarısından çoğunun kurgu'da gerçekleşmesidir. Hem yönetmen, hem de oyuncular filmin iş kopyasını izlerken, vurgulanması gereken ya da peşpeşe gelen, bir dizi sahneyle açıklanmaya çalışılmış olan bir noktanın belli bir sahnede zâten verilmiş olduğunu ayrımsayabiliyor; o zaman fazlalıklar hemen kesilip atılıyor. Sinema oyunculuğu, şu olgunun iyice kavranmasını gerektiren bir işlemdir: Yaşamdaki herhangi bir an, insanın algıladığından çok daha fazlasını içerir, aktör ya da aktris bu gerçeği bir an olsun aklından çıkartmamak ve kullanmak zorundadır. Filmin çekimi sırasında pek de önemli görünmeyen bir sahnenin, iş kopyasında ve kurguda bütün filmin anahtar sahnesi olduğu ortaya çıkabilir. Bazen sinema oyuncusu tuhaf bir şeyle karşılaşır; kurgu sırasında öykünün ve rolün kişiden bağımsızlaştığını, kendi başına yaşamaya başladığını görür.

Resmi mantığın, tiyatro oyunculuğuna sıkça ve inatla uygulanan bütün kuralları, sinemada kabul edilmesi olanaksız, hatta zararlı şeyler olup çıkar. Michael, *Sessiz Amerikalı*'nın özellikle bir sahnesinden söz ederken, bu konuya dikkatimi çekmişti. O bu sahneye sessizce, usul usul yaklaşmayı, duygusal doruğa daha sonra ulaşmayı düşünmüştü. Oysa yönetmen Joseph Mankiewicz tam aksi yönü seçerek, sahneye duygusallığın doruğundayken başlamasını ve sakince bitirmesini istedi. Bu örnek, bir filmde sahnenin doğal akışına karşı çıkmak, onu tersyüz etmek gerektiğini çok iyi açıklıyor. Tıpkı yaşamın mantıklı bir gelişim izlememesi gibi, bir film çekerken, ona böylesi bir düzeni zorla kabul ettirmeye çalışmak son derece yıkıcı bir etki yapar. Film sırasında, her

sahneyi o filmin tek sahnesiymiş gibi oynamak gerekir; aynı yaklaşımın tiyatroda da yararını gördüm. Biçimsel planı sürekli denetlersen, oynadığın kişiliğe nasıl yaklaşacağını çoktan tasarlamışsın demektir, sonunda kendini oyunun dışavurduğu ve kişilerin bilincinden bağımsız, bir bütün olarak gelişen yaşamla mücadele ederken bulursun. Bu gerçeği işlemin bir parçası olarak öne çıkarmak, vurgulamak film yapmanın doğasında vardır, ama tiyatroda yetenek, mantık gibi eski kavramlar sıkça baskın çıkarak bunu boğar.

Daha Morgan gösterime girmeden, yapımcı ve yönetmenlerden yeni öneriler almaya başladım. Yaşam bana pek çok fırsatı peşpeşe sunar gibiydi. Federico Fellini, Chiswick Parktaki sedir ağaçlarının, heykellerin arasında gizemli resimlerimi çekmesi için bir fotoğrafçı gönderdi. Tam o günlerde, Vietnam Demokratik Cumhuriyetinden gelen bir gazeteci beni Londra'nın kuzeyindeki evine yemeğe dâvet etti; yemekte gazetecinin karısı ve bir meslektaşı daha vardı. Amerikan birlikleri ve silahları, 'ABD Yardım ve Destek Hizmeti' adı altında Vietnam'a yağıyordu. Şubat 1965'de ABD hava güçleri stratejik hedefleri -köprü, yol ve demiryolları- o yörelerde yaşayan, çalışan sivil halkı bombalamaya başladı. 25.000 Amerikan askeri ve denizcisi Güney Vietnam ordu birimleriyle çarpışıyordu. 19 Haziranda Mareşal Nguyen Cao Ky, altı ay içinde yapılan dördüncü darbeyle yönetime el koydu; böylece Birleşik Devletler istediği adama kavuşmuş oldu.

Gazeteci, Vietnam'a gidip Amerikan bombalarının verdiği hasarı görmemi istiyordu; Britanya halkına olup biteni aktaracaktım. Bu yolculuk, yaşamın böylesine çok şey vâdettiği bir dönemde, bir oyuncu olarak mesleğimi tehlikeye atabilirdi. "Mesleğimden olursam, size hiçbir yararım olmaz," dedim. Wilson'un başkanlığındaki hükümet Johnson'ın Vietnam politikasını baştan beri desteklediği için, İşçi Partisi kartımı

yırtmıştım. Savaşa karşı henüz ne kitlesel bir örgütlenme, ne de bir protesto eylemi vardı. Vietnam'a gidersem basının bana şiddetle saldıracağını biliyordum. Vietnam Ulusal Bağımsızlık Cephesinin kazanmasını istiyordum; bu, 'barış' istemekten çok farklı bir şeydi elbette -herkes barış istiyordu- Vietnam'a gidersem bunu söylemek zorunda kalacaktım. Ne kadar içten olursa olsun, ne İşçi Partisine, ne Komünist Partiye, ne de din adamlarına güveniyordum. Öneriyi geri çevirdiğim için utanıyordum, ama hem siyasal hem de kişisel yaşamımın sallantıda olduğu şu dönemde mesleğime sıkıca yapışmam gerekiyordu.

1965'de Tony, Correze'de Le Rat adındaki bir köyde Jean Genet'nin *Matmazel* oyunundan uyarlanan filmin çekimine başladı; köy Fransa'nın güneyinde, yoksul, tenha, bol ağaçlı bir yöredeydi. İki bebeğimi de yanıma alıp trenle Limoges'a, Tony'nin yanına gittim.

Evliliğimizde yolunda gitmeyen bir şeyler vardı, çözemediğimiz sorunlarla karşı karşıyaydık. İkimiz de mesleğimizi sürdürmek istiyor, karşı tarafın daha az çalışmasını önermeyi göze alamadığımız için de birbirimizi çok az görebiliyorduk. Tony, Jeanne Moreau ile iki film - *Matmazel* ve *Cebelitarıklı Denizci* - yapacağını söyleyince çok sevinmiştim. Kadın yıldızına âşık olunca, hiç yadırgamadım. Jeanne Moreau büyüleyiciydi. Ekip, oyuncular, bütün köy halkı âşıktı ona. Kendimi zavallı ve dışlanmış hissettim. 'Ayakbağı' olmamaya kararlıydım; Tony'nin arkadaşlarının bana acımasına katlanamazdım. Ama kendimi tam bir ayakbağı gibi hissediyor, bulunduğum duruma içerliyordum.

Günlerimi Tasha ve Joely ile geçiriyordum; bebek arabasını sürerek ormanda geziniyor, vahşi çilek topluyor, Tony'nin zehirsiz yılanları için kurbağa yavruları yakalıyorduk. Mutlu anlarımız da oluyordu elbette, ama pek sık değil. Tony ile ayrı

odalarda yatıyorduk. Birbirimiz için ne yapmamız gerektiğini ikimiz de bilemiyorduk; kendim için ne yapmam gerektiğine de karar veremiyordum. Çektiğim acı, duyduğum hoşnutsuzluk beni ürkütüyor, Tony'nin de aynı durumda olduğunu gördükçe korkuya kapılıyordum. *Matmazel* Roma'da tamamlandı; Tony Via Appia Antica'da bir villa kiralamıştı. Tıpkı benim gibi teselli arayan bir arkadaşımla bir gece geçirdim ve aptallık edip, Tony'nin arkadaşlarından birine anlattım. Tony'nin sorun çıkartacağını tahmin etmeliydim; çıkardı da. Acı ve güvensizlik aramıza camdan bir duvar gibi girmişti. Birbirimizin kıpırdayan dudaklarını görüyor, ama tek bir sözcüğü bile duymuyorduk. Belki Tony, benim onu da kendimi de anladığımdan çok daha iyi anlıyordu beni. Her gün arabayla kumsala gidiyor, müzik makinalarına para atıyor, günün sevilen aşk şarkılarını dinlerken ağlıyordum.

Çin'de yaşayan İngilizler'in kurduğu Dayanışma Derneğinin kurucu üyelerindendim, bir aylığına Çin Halk Cumhuriyetine çağrılan delegelerden biri de bendim. Öteki delegelerin arasında Robert Bolt da vardı. Üç aydır Çince öğreniyordum. Yanıma Leica marka bir fotoğraf makinesi, bir teyp ve düzinelerce film alıp Roma'dan Moskova'ya giden bir Çekoslovak uçağına bindim. Moskova'ya varınca transit vizem olmadığı anlaşıldı; geceyi orada geçiremezdim. Çin Elçiliğinden gelen genç bir adam, havaalanındaki otelde gecelememi ve Pekin uçağının kalkış saatini beklememi öğütledi. Birkaç kadeh votka içip bol bol ağladım. Gün doğduğunda gözlerimi tavana dikmiş, Tony'i düşünüyordum. Af dileyen, aşkını dile getiren, daha farklı, daha sevecen ve daha anlayışlı biri olmaya yeminler eden bir mektup yazdım. Öğlen olunca mektubu yırttım, gözyaşlarım yanaklarımdan yuvarlanırken bir yenisini yazdım, sonra kendimi eğer onu gerçekten seviyorsam, hemen Roma'ya dönmem gerektiğine inandırdım. Aksi halde, ben dönünceye kadar evliliğimizin biteceğine kuşku yoktu. Çin

bekleyebilirdi -önce evliliğimi kurtarmalıydım. Gözlerim bir kez daha doldu.

Kocaman bavulumu kaptığım gibi, sendeleyerek havaalanına döndüm. Telefonun nasıl kullanıldığını bir türlü öğrenememiştim, param da yoktu zâten, ama kibar bir Rus cebinden birkaç *kopek* çıkardı, makinaya attı, numaraları çevirdi ve almacı bana uzattı.Onca hıçkırık ve gözyaşı arasında, Sparrow Hills'teki Çin Elçiliğini aramak istediğimi anlayabildiğine göre bir dâhi olmalıydı. Bir dakika sonra genç ataşe karşımdaydı, hâlâ hıçkırarak, "Üzgünüm, ama Çin'e gidemem," dedim. "Kişisel nedenler...Çok özür dilerim. Kocam, çocuklarım -çok büyük sorunlar... Beni bağışlayın, ama onların yanına dönmeliyim." Ataşe şaşırmıştı; benimle bir saat sonra buluşacağını söyledi. Bir uçak bulabilmek için bütün havayolu şirketlerine başvurdum. Hindistan Havayollarının o akşam Londra'ya kalkan bir uçağı vardı. Biletimi değiştirdim, Aeroflot'a onaylattım ve ataşeyle buluşmak için koşarak geri döndüm. Üstüste özür dileyen, elini sıkan ve durmaksızın ağlayan bu genç kadın, delikanlının aklını iyice karıştırmış olmalıydı. Vedâlaştık. Çantamda bulduğum 5 *dolar*'la büfeden kırmızı havyarlı bir sandviç, bir fincan da çay aldım. Kendimi çok daha iyi hissetmeye başlamıştım. Yarın çay saatinde kızlarımın yanında, Roma'da olacaktım. Tony gülerek ellerini çırpacak, her şeye yeniden başlayacaktık.

Ertesi sabah Londra'da Dayanışma Derneğini aradım; 'aile sorunları' diyerek geçiştirdiğim gerekçenin ne bir İngiliz, ne de bir Çinli için kabul edilir yanı olmadığının farkındaydım, ama ne kadar abes olursa olsun özür dilemeliydim. Roma'ya varınca bir taksiye atlayıp Via Appia Antica'ya yollandım, villanın kapısından girerken, "Geri döndüm !"diye haykırıyordum. Tasha ile Joely dadılarıyla birlikte çay içiyorlardı. Tony stüdyodan henüz dönmemişti. Bir an onu aramayı düşündüm, sonra vazgeçtim ve çocuklarla oynayarak kendimi

oyaladım. Saatler sonra Tony göründü. Beni görmek heyecanlandırmamıştı onu. Planını neden değiştirdin, Çin'e gitmeliydin, dedi. Haklıydı elbette. Dönüşüm, aramızdaki sorunları çözümleyemezdi, ama bunlar o anda duymak istediğim en son sözlerdi.

İlk kez aynı filmde çalışacaktık; *Cebelitarıklı Denizci*, Marguerita Duras'nın bir romanından uyarlanmıştı. Kendi kendime, kişisel sorunların çalışmamızı etkilemesine izin vermemeliyiz, dedim. Filmin öyküsü düşünülecek olursa, tutulması oldukça güç bir sözdü bu. Başrolde Jeanne Morcau vardı; Ian Bennen ise öykünün merkezindeki erkek. Ben, onun nişanlısı Sheila rolündeydim. Bu iyiniyetli kadın, nişanlısını Jeanne Moreau'ya kaptırıyordu. Çekimler güneyde, Napoli'nin yetmiş kilometre kadar uzağındaki Paestum'da yapılacaktı. Oynadığım ilk sahnede, Ian ile bir kumulun üzerinde duruyorduk, Ian bir başkasına âşık olduğunu açıkladıktan sonra beni terk ediyordu. Onunla beş yıl önce Stratford'da Rosalind ile Orlando'yu oynamıştık. Birbirimizi tanır, güvenirdik. Bir-iki kez yineledikten sonra sahneyi tamamladım; yürekten gelen hıçkırıklarım hem Sheila hem de kendim içindi.

Sözümü tutmaya, işimi gerçek bir profesyonel gibi başarıyla yapmaya kararlıydım. Gurur duyabileceğim bir şey olmalıydı. Floransa'ya geçtik. Makyaj ekibi, Duomo yakınlarındaki bir evin yatak odasına yerleşmişti. Her sabah çatıların üstündeki boşlukta, Afrika'ya göçmelerinin an meselesi olduğunu gösteren bir hareketlilikle dönüp duran kırlangıçlara bakıyordum. İlk çekimden önce makyaj odasında sohbet ederek, sorunlarımızı tartışarak geçirdiğimiz bu süreye bayılıyordum. Bir film çekiminin gerektirdiği ortaklaşa yaşamdan ve çalışmadan hoşlanırım; Floransa'da, aşağıdaki bardan getirttiğimiz bir fincan kahve, bir sigara ve berberimiz Maria ile geçen o bir saat, günün en sevdiğim anıydı. İşinde inanılmayacak kadar başarılı biri olan Maria, bana karşı çok iyiydi.

Çalışırken beni seyrederdi; bir sabah bana birkaç öğüt verdi. Kameraya çok yakındım, Maria gözlerimi kameranın az yukarısına, gökyüzüne çevirmemi söyledi. Aklıma Lynn'in James Mason için söyledikleri gelmişti. Mason birkaç hafta birlikte çalıştıktan sonra Lynn'e bir sır vermiş. Çekimden hemen önce, bir süre ark lambalarından birine bak, demiş. Gözbebeklerin kısılacaktır, bu da görüntü açısından çok iyi bir şeydir. Tony, Maria'nın benimle konuştuğunu ayrımsamıştı, daha sonra bana dikkatle baktı ve çalışmamdan dolayı kutladı. "Ekibi etkiledin," dedi. "Seni seviyorlar. Oyunculara akıl vermeleri pek sık rastlanan bir şey değildir."

Çekimler bitince Atina'da başbaşa bir haftasonu geçirdik ve birbirimizi hâlâ anladığımızı, birlikte gülüp eğlenebildiğimizi keşfettik. O sıralar bana söylediği bir şeyi çok iyi anımsıyorum: "Sorun ne, biliyor musun Vanessa? Acil durumlarda hârikasın, ama iki acil durum arasındaki yaşam, bütün o cansıkıcı, tekdüze ayrıntılar da aynı derecede önemli. Küçük şeylerde de sana güvenebileceğimi bilseydim, tek sözcükle büyüleyici biri olurdun. Oysa bunlar senin umurunda bile değil."

Hâlâ dost olduğumuz ve birbirimize saygı duyduğumuz için şükrediyorduk. Zamanla ayrılabilir, boşanabilirdik, ama şu anda geleceğimizle ilgili acele bir karar vermek zorunda değildik. Öyle de oldu; çocuklarına duyduğu sevginin birleştirdiği bir çift olarak, evliliğimizi iki yıl daha sürdürdük. Ayrılma ve boşanma zamanımız gelince, ayrılığın Tasha ile Joely'i fazlaca etkilememesi için, St.Peter Alanının öteki ucunda bir eve taşındım. Yine de acı çekeceklerini biliyordum, ama birbirimizi sevmeyi sürdürürsek acıları giderek hafifleyebilirdi.

1966'da Londra'ya döndüm ve kendimi kutladım: "Bu bunalımı atlatmayı başardın!" Provalar beni bekliyordu; oyunumuz Muriel Spark'ın *Bayan Jean Brodie'nin Olgunluk*

Çağı adlı romanından sahneye uyarlanmıştı. Kızların artık yeni bir dadısı vardı; sevecen ve işbilir Christina yıllarca yanımızda kaldı. Genç, parlak yönetmenimiz Peter Wood'un, 1957'de izlediğim, Ian Bannen'li *Dondurmacı Cometh* adlı yapımı, beş saat süreyle beni büyülemişti. Provalar başladığında, her şey yolunda görünüyordu. Londra'da 'perde' demeden önce uzun bir turneye çıktık; yanıma tüvid bir tayyörle topuzlu bir peruk alınış, Edinburgh'ta kullanılan kibar Morningside vurgusunu iyice bellemiştim. Okul müdiresi olan Jean Brodie oldukça bakımlı ve şık bir kadın olmasına karşın, zamanın ve koşulların gerektirdiği gibi, yani sıradan bir öğretmen gibi görünmeliydi. Ama iki hafta sonra, Peter ile bir türlü 'oraya' varamadığımızı ayrımsadık. Brighton'daki matinelerimizden birinde bizi izleyen John ve Penelope Osborne'a kaygılarımdan söz edince, İskoç aksanından bir süre için vazgeçmemi önerdiler. Aynı akşam dediklerini yaptım ve yanıldığımı anladım. Soyunma odasındaki aynaya baktım -karşımdaki Jean Brodie değildi. Kızlarını biçimlendirmeye kararlı olan Jean Brodie'nin dünyasına fantezileri egemendi -kahramanlaştırdığı Dük D'Anunzio, şair pilot, General Franco, Lady of Shalott- dolayısıyla dış görünümünü de fantezilerine uydurması çok doğaldı. Rafael öncesi kadın kahramanlara hayran olduğuna göre, saçını onlarınki gibi kızıla boyayacak ve taptığı Anna Pavlova'nın yaptığı gibi kulaklarının üstünde toplayacaktı. Kısıtlı öğretmen aylığının izin verdiği ölçüde 'Ortaçağ'a özgü giysileri yeğleyecekti. Peter ile yapımcımız Donald Albery ne yapmak istediğimi anladılar; hemen yeni bir perukla yeni giysiler ısmarlandı. Şimdi Morningside vurgusuna dönebilirdim; Brodie ortaya çıkmıştı. Oyun, yapım, oyuncular -hepsi de son derece olumlu eleştiriler aldı. O gece, haftalardır ilk kez bir akşam gazetesine gözattım. Bir gece önce verdiğimiz açılış partisinde çekilen resmim başsayfadaydı. Fotoğrafımın yanında, ABD'nin Vi-

etnam'a yaptığı son bombalı saldırıyla ilgili bir haber vardı.

Michelangelo Antonioni 1969'da yeni filmi *Cinayeti Gördüm*'de oynamamı istedi. Gündüzleri çekimlere katılıyor, geceleri Wyndham'da sahneye çıkıyordum; haftada iki gün de matine vardı. Antonioni saçlarımı siyaha boyatmamı ve alnımı daha geniş göstermek için, saç çizgimi bir santim kadar kazıtmamı istedi. Michelangelo'nun filmlerinde kameranın açısı, hareketi,çerçeve, çerçevedeki nesneler, renkler, canlı ya da cansız şeylerin konumu, devinimleri, hepsi, her şey yönetmenin öyküsünü anlatır. Konuşmalar o kadar da önemli değildir. Bir dansçı olarak eğitildiğim için bunu çok iyi anlayabiliyordum. Çevremdeki biçimlere, renklere keskin bir gözle, dikkatle bakmayı öğrenmiştim. Duruşlar, bedenin açıları, baş ve omuzlar, devinimin doğru temposu Antonioni için canalıcı bir önem taşıyordu. Sinemada, onunki kadar keskin gözleri olan biriyle karşılaşmamıştım. İngiliz ve Amerikan filmlerinde, renklerle biçimler dekorun bir parçasıdır, görevleri eylem için bir arka plan oluşturmaktır. Michelangelo'nun filmlerinde ise onlar eylemdi. *Cinayeti Gördüm*, olanla görünenin birliği ve farklılığıydı; olan şeyle kişinin gördüğü, duyduğu ya da algıladığı şey arasındaki karşıtlıktı. Çok daha sonraları, Joely'i Peter Greeneaway'in *Sayılarda Boğulmak* adlı filminde izlerken, Greeneaway'in de perdedeki her şeyle, her biçim ve nesneyle kendi öyküsünü anlatan bir yönetmen olduğunu anladım. Michelangelo'nun kulağı, salt konuşmalara karşı değil, doğanın, hatta cansız nesnelerin sesine karşı da en az gözü kadar duyarlıydı. *Cinayeti Gördüm*'deki yaprakların hışırtısı,*The Eclips* e'de telleri demir parmaklıklara çarptıran rüzgârın sesi unutulamaz.

Bir gün sette bağırışlar, kahkahalar, haykırışlar duydum. Greenwich Parkında çalışıyorduk, yönetmen yardımcısı Claude Watson elinde bir kadeh şampanyayla koşarak yanıma geldi: "Cannes'da en iyi kadın oyuncu ödülünü kazanmışsın!"

Ödül, *Morgan*'daki rolüm için verilmişti. O andan başlayarak her şey çığırından çıktı. Fotoğraflarım çekiliyor, söyleşilere katılıyor, peşpeşe partilere, gece kulüplerine çağrılıyordum. Bir gece Leslie Caron'un evindeydim; sekreteri kulağıma, Fransa'dan gelen bir haber ekibinin bu 'hızlı Londra partisini' filme almak istediğini fısıldadı. Kendimi o 'hızlı' yaşantının bir parçası olarak görmeyi bir türlü beceremez, içten içe aldığım geleneksel orta-sınıf eğitimini suçlardım. Şimdi, özellikle Fransızlar tarafından toplumun başı çeken, 'hızlı' bir üyesi olarak görülmek koltuklarımı kabartmış, beni heyecanlandırmıştı.

Bayan Jean Brodie'nin Olgunluk Çağı'nı sahnelediğimiz akşamlardan birinde, her zamanki gibi sınıfa girmek için hazır bekliyordum; okul kitaplarım koltuğumun altındaydı, elimi kapının kulpuna uzatmıştım. "Günaydın, kızlar !"diye coşkuyla bağırarak kapıyı açmaya hazırlanıyordum. Birden, bütün bu sözcükleri nasıl olup da unutmadığımı merak ettim. Bu sözler her akşam dudaklarımdan nasıl dökülüyordu? Az sonra söyleyeceğim giriş cümlesinin yerini bu sorular alır almaz, her şey bana yabancı ve uzak görünmeye başladı. Mayıstaki açılıştan bu yana Brodie'yi hemen hemen hiç düşünmediğimi ayrımsadım. İçimi bir korku dalgası yalayıp geçti. Duygularımı günceme dökmüşüm: *Midemin ağrısı, belkemiğimdeki karıncalanma gösteri boyunca, ertesi gün de akşama kadar sürdü. Soyunma odamdaki divana uzanıp uyudum; kendimi daha iyi, yani daha güçlü hissettim. Artık sinirlerimi denetleyebiliyordum. Tony aradı, sözleri unutunca ya doğaçlama yap, ya da bir şarkı söyle, diyerek beni güldürdü; ne olursa olsun devam etmek ve oynamak zorundaydım. Sonra Corin aradı, çok yardımcı oldu, sözlerimi değil, yalnızca o andaki durumu ve neyin peşinde olduğumu düşünmemi öğütledi - gerçekten çok yararlı oldu.*

7 Eylül, çarşamba

Salı günü yaşamımın en büyük paniğini yaşadım. Sözlerimi anımsamak, rolü sürdürmek için harcadığım olağanüstü çaba yüzünden bütün bedenim titriyordu; en büyük korkumsa birden kesilmek ve sahnede donup kalmaktı. O zaman sahneyi terk etmek, ya da başka bir şey yapmak zorunda kalacaktım. Bu sabah on ikiye kadar yataktan çıkmadım, sonra John Henderson'a gittim, bana B12 ile Librium karışımı bir iğne yaptı, cumartesiye kadar bir şeyin kalmaz, dedi. Menejerim Robin Fox ile Sheekey'in yerinde buluştuk, ama öyle gergindim ki boğazımdan tek lokma geçmedi. Gösteriye bilet almıştı. Her şey yolunda gitti. On beş yaşındaki kızını, doğum gününün hatırına oyuna getiren bir baba, kızını kulise getirip benimle tanıştırmak istedi. Elbette, dedim. Kendimi daha iyi hissetmeye başlamıştım, bir başkasına karşı sorumluluklarım olduğunu ayrımsamak, beni aklımı kaçırıp her şeyi unutmaktan, ya da çekip gitmekten alıkoymuştu.

Şimdi geriye bakınca, paniğe kapılmama yol açan nedenleri çok daha kolay tanımlayabiliyorum. Bir yandan *Brodie*'de oynarken, bir yandan da önce Michelangelo ile bir film, sonra da Tony ile *Kırmızı ve Mavi* adlı kısa bir film yapmıştım. Tiyatroda, özellikle Londra'nın Batı yakasındaki bir tiyatroda haftada sekiz gösteri sunmak, her gece yeniden yaratmayı, ufak tefek eklemelerle, bazen de yeni provalarla tazelenmeyi gerektirir. Zamanım yoktu, gücüm de kalmamıştı. Oyunu sürdürmek için güvendiğim tek şey, belleğimdi; işte bunalımımın nedeni, bu duruma karşı içimi kaplayan isyandı. Aslına bakılırsa, ağzımdan çıkacak bir sonraki sesin bir çığlık, ya da sonu gelmez bir homurtu olmasından ne kadar korkarsam korkayım, sahnede sözlerimi asla unutmadım. Yüzdeki kasların, dudakların ve dilin bir 'belleği' var; belli sesleri, devinimleri yeterince yineledikleri zaman, beyin bir sonraki işlemi anımsadığını yadsısa bile, onlar unutmuyorlar. Ama sahnede dikilmek, bir sözcüğü biçimlendirmesi için dudakları

zorlamak, ama gırtlağın bu sözcüklerden bilinçsizce, bazı sesler çıkartması, Kierkegaard'ın ünlü deyişiyle, "Bir oyuncunun yaşamındaki en büyük bunalım"dı. *Brodie*'den sonra *Camelot*'un çekimleri için California'ya gittim, ondan sonra da sahneye adım atmayı göze alamayarak yalnızca film çevirdim -ta ki Michael Elliott beni 1969'da Manchester'da 'Daniel Deronda'dan uyarlanan bir oyunda, Gwendolan Harleth'i oynamaya razı edinceye kadar.

O yıl Lynn de, ben de Oscar'a aday gösterildik; ben *Morgan*'daki, o da *Georgy Girl*'deki rolü için. Basın iki kardeşi birbirine düşürmek için elinden geleni yaptı. Ben Lynn'in kazanacağını düşünüyordum, ama ödül *Kim Korkar Hain Kurttan?* filmindeki olağanüstü yorumu için Elizabeth Taylor'a verildi. Geçenlerde *Georgy Girl*'i bir kez daha izledim ve şaşırıp kaldım. Lynn'in benzersiz bir oyunculuğu var, aynı anda hem çok komik hem de çok kırılgan olabiliyor. Buckingham Sarayından aldığım mektupta, 1967 Yılı Onur Rütbelerinden CBE'nin bana verileceği bildiriliyordu. Bir an bocaladım, ama yalnızca bir an. Geri çevirmem gerektiğini düşünüyordum. Britanya İmparatorluğunun yaptığı her şeye karşı çıkan biri olarak, onun verdiği bir unvanı nasıl kabul edebilirdim? Kendi kendime bunun Cannes Film Festivalinde aldığım, ya da *Hırçın Kız*'daki Katharina rolü için *Evening Standard*'ın verdiği ödülden farksız olduğunu söylüyordum, ama içten içe aynı şey olmadığının da farkındaydım. Sonra, Tony'nin o kış aldığı leopar kürkümü giydim, babamın izinden gittiğimi düşünerek Saraya yollandım.

Geriye doğru atılan her adımın bir bedeli vardır; faturası çok daha sonra kesilse bile. Vietnam'a dâvet edildiğim zaman, gerekçe olarak mesleğimi göstermiş, ona sığınmıştım. Böyle bir kararın oyunculuğuma ergeç zarar vereceğini, oysa Vietnam türünden davalara hizmet edebilmek için bir oyuncu olarak kalmam gerektiğini öne sürmüştüm. Babamın 100'ler

Komitesine katıldığım zaman gönderdiği o kaygılı mektuplardaki savı da buydu, çok da inandırıcıydı. Kendi içinde bir mantığı olduğu gerçekten tartışılmaz. Oysa yanlıştı. Sanattaki bütün gelişmenin kaynağı doğadadır ve sanat bunu tıpkı bir ayna gibi yansıtır, eleştirir. Aeschylus'un, mezar taşına yalnızca Marathon savaşında dövüştüğünün yazılmasında ısrar etmesinin nedeni de buydu. Bense çevreme bir duvar örüyor, kendimi gelişmemin kaynağına karşı kapatıyordum. Ne yaptığımı o sıralar anlayamamıştım, ama kendimi daha güçlü hissetmemi sağlayacak bir şey olduğunu da sezinliyordum. "Varlığının ötesinde bir doğa bulunmayan kişi," diyordu Karl Marx, "doğal biri değildir." Tıpkı benim yaptığım gibi, kendini gerçeklikten korumak için mesleğini bir kalkan gibi kullanan bir oyuncu yaptığı şeyin tam anlamıyla gerçek dışı olduğuyla ergeç yüzleşmek zorunda kalır. *Camelot*'u Warner Brothers'a ait stüdyoda çektik; stüdyonun arka avlusunda, 'bereketli mayıs ayı' için kullanılacak olan, tomurcukları patlamaya hazır, düzinelerce elma ağacı ve nergis vardı. Özenle bakılan, sulanan ağaçların hepsi de ocak başında çiçek açacak biçimde yetiştirilmişti. Joshua Logan'ın heyecanı ve sanat aşkı, Warner'da çalışan yüzlerce emekçinin yeteneğiyle birleşince, arka avluyu ve seti bir dizi olağanüstü *tableaux vivants*'a* dönüştürmüştü. Guinevere'nin giysisi krem rengi, incecik bürümcükten, örümcek ağı biçiminde dokunmuş, cilâlı kavun çekirdekleriyle bezenmişti; her ağın tam ortasına bir deniz kabuğu yerleştirilmişti. *Camelot,* Warner Brothers'ın bir stüdyoda çektiği son filmdi. Burbank Stüdyoları bu filmden sonra seti ve ekibi televizyon yapımcılarına, Warner'ın paraca desteklediği filmcilere geçici olarak kiralamaya başlayacaktı. Dekor bölümünde çalışan marangozlar, sıvacılar, badanacılar; sahne donanımından sorumlu olan ressam ve doğramacılar;

(*) (Fr.) Canlı tablolar. (ç.n.)

gardrop bölümündeki terziler, biçkiciler, ütücü ve nakışçılar -hepsi kovulmuştu. Nesiller boyu süren sanatkarlık ortadan kalkıyordu, çünkü el işçiliği süreklilik ister, süreklilikse sendikalaşma, sosyal güvence, ücret, hastalık ödentileri ve ücretli izin demektir. Şirket, yeteneği kanıtlanmış, üstün nitelikli sanatkarların kimisini tuttu elbette. Ama ölçütlerin yükselmesi, işçiliğin kusursuzlaşması vakit alır, vakit nakittir; televizyon yapımcılarıysa ölçütleri fazla önemsemez -yeter ki bedavaya elde edilsin.

Franco Nero, Lancelot rolündeydi. Tanıdığım en güzel erkekti, ama dış görünüşü konusunda öyle utangaç ve alçakgönüllüydü ki, güzelliğini tanıştıktan aylar sonra ayrımsayabildim: "Bugüne kadar gördüğüm en yakışıklı erkeksin." Kendini sürekli sakınması çok hoşuma gidiyordu, Hollywood'da kaldığımız sürece koruyucu kalkanını indirmedi. Ona göre İngilizler "Dünyanın en güvenilmez insanları"ydı. Birbirlerine sarılmaları, öpüşmeleri, rasgele kucaklaşmaları, içtenlikten uzak, duygusuz ve yapmacık, diyordu. "İtalyanlar'ın sürekli kucaklaşıp durduğunu mu sanıyorsun? Karşılaşınca kucaklaşırlar, doğru. Bazen de ayrılırken. Oysa yalnızca başlarını eğerek, ya da el sıkışarak selâmlaşan İngilizler, konuşurken kollarını insanın omuzuna dolamaktan çekinmiyorlar. Seni sırtından bıçaklamaya hazırlar sanki." Camelot 'un çekimleri sırasında çok iyi dost olduk, daha sonra İtalya'da buluşmak üzere sözleştik; ayrılma zamanı gelince Franco bana altın bir künye verdi: *'Francesco e Vanessa -per sempre.'* *

(*) İtalyanca Francesco ve Vanessa -daima.(ç.n.)

13

Franco Nero 23 Kasım 1941'de, İtalya'nın kuzeyinde, Parma yakınlarındaki bir köyde doğdu. Babası Gabriele Sparanero buraya otuzlu yıllarda Güneyden göç etmişti. Karısı Ninetta ile beş çocukları oldu; bebekken ölen Guglielmo, Franco, Rafaele, Rosa ve Patrizia. 1967'de, Franco beni ailesiyle tanıştırdığında, hepsi bir arada, Parma'daki bir apartman dairesinde yaşıyordu. Ninetta masaya bir kase dolusu *capellini in brodo* getirdi. En iyi yaptığı şey olan bademli kekse büfenin üzerinde bekliyordu. Gabriele tanışmamızın şerefine, eliyle yaptığı şaraplardan iki şişe açtı. Bodrumda, kiracıların ortak kullandığı küçük bir kiler vardı. Gabriele her eylül bütün pazarları dolaşıp üzümleri eliyle seçer, kilerde ezdikten sonra mayalanmaya bırakırdı. Mor renkli şarabın tadı nefis, 'kadehin kenarındaki baloncuklar'ise billur gibiydi. Birkaç yıl sonra Franco ana babasına Roma'nın dışındaki tepelerde, Velletri yamaçlarında mor salkımla bezeli bir villa aldı. Gabriele ömrünün son yıllarını o en büyük arzusunu gerçekleştirmeye adadı: Birkaç dönümlük üzüm bağını ekmek, çapalamak ve sulamak, toprakla haşır neşir olup kendi ürününü tatmak.

Franco ve ben, film yönetmeni Elio Petri ile görüştük, bir sonraki filminde oynamayı kabul ettik: *Çılgın Ruhlar.* Franco, sanatının metalaşması üzerine çıldıran ve sanat eserleri alıp satan sevgilisini öldürmeyi tasarlayan, başarılı bir ressamı oynuyordu. Vicenza ve Padua'nın otuz kilometre kadar dışındaki, terk edilmiş, kocaman bir köşkte çalışıyorduk. Bir çiftliğin ortasındaki Casa Veronese adlı villanın bir kanadını kiralamıştık; ev sahiplerimiz Veronese kardeşler yaşlıca iki kız kurusuydu. 1967 yılının mayıs ve haziran aylarını orada geçirdik. Tasha'nın dördüncü doğumgünü için, 11 Mayısta bir çiftlik şöleni düzenledik; mutfağın ortasındaki dev ocakta, odun ateşinde iki oğlak kızarttık. Christina Dadı ve iki buçuk yaşındaki Joely ile küçük avluya, çimenliğe kocaman korkuluklar diktik. Şölenimize katılan köy çocukları bizi deli sanıyordu, ama Tasha ve Joely'i aralarına aldılar, onlara kendi oyunlarını, şarkılarını öğrettiler ve biz yokken göz kulak oldular.

İtalya'da geçirdiğimiz bu iki ay boyunca Franco ile korkunç kavgalar ettik, inanılmayacak kadar mutlu günler geçirdik. Günlük çekimlerin sonunda beyaz Mercedes arabamızla taşra yollarından eve dönerken mutluyduk. Avaz avaz şarkı söylerken, ya da yolumuzun üzerindeki tozlu kahvede defalarca *bocce* oynarken, pazar günü kurulan lunaparkta, Franco'nun beş tane beyaz kumru kazandığı atış poligonunda ateş ederken mutluyduk. Franco bütün oyunları -futbol, masa tenisi, kumar makinası- bütün yaşamı ona bağlıymışçasına, korkutucu bir hırsla oynardı. Kaybettiği zaman onu avutmayı bir türlü öğrenemedim. "Yalnızca bir oyun bu,"diye homurdanırdı.

"Evet, ama kaybettiğine üzüldüm."

"Ne dediğimmi duymadın mı? Yalnızca BİR OYUN İŞTE!"

Çılgın Ruhlar'ın çekimi biter bitmez, kızlar ve beyaz kumrularla birlikte Mercedes'e doluşup İngiltere'ye, Rachel'in Hamshire'daki sayfiye evine döndük. Franco ise Roma'ya,

San Pietro yakınındaki Via Monte del Gallo'ya döndü.

Tony, C.V.Wedgwood'un Kırım Savaşını anlatan *Neden?* adlı tarihsel eserinden uyarlanmış olan, *Hafif Süvari Alayının Hücumu* 'nu çekiyordu. Ben, Hafif Süvari Alayında Cardigan'ın subaylarından biri olan Yüzbaşı Morris'in karısı Clarissa'yı oynuyordum. Clarissa, kocasının en iyi arkadaşı Nolan'a âşık olmasına karşın, kocasına sadık kalır. Öykünün bu kısmının gerçeğe dayanıp dayanmadığını bilmiyorum. Tony bu bölümde, hayran olduğu yönetmen François Truffaut'nun *Jules ve Jim* adlı filminden etkilenmiş olabilirdi. Clarissa'nın sahnelerini, Rachel'in yazlık evinin yakınlarındaki bir av köşkünün bahçesinde çektik. Bahçenin bitiminde bir göl vardı; Rachel ile av köşkünün sahibi olan, sevgili dostu John Fowler gölü temizletmişti; gölün ilerisinde Basingstoke kanalının yosunlar ve sazlarla yarı yarıya tıkanmış, kirli suları uzanıyordu. Film ekibine yiyecek sağlayan Roger, mutfak olarak kullandığı karavanını John Fowler'in araba yolunun yanındaki ağaçların arasına park etmişti. 'Parlak' oğlanlarından biri olan ve bulaşık eldiveniyle kısacık, dar bir şortun dışında çıplak sayılabilecek Bernie'yi açık saçık küfürler savurarak sağa sola koştururken gören Fowler gülmekten katılırdı. İkisi, ve ötekilerin çoğu Charles Wood'un bu filmi anlatan, *Emekliler* oyununda da rol aldılar. Tony'den başka, henüz sağken onuruna iki oyun yazılan başka yönetmen var mıdır acaba: Charles Wood'un sevgi dolu *Emekliler*'i ile John Osborne'un Tony'e adadığı, muzip oyunu *Amsterdam'daki Otel*. Öte yandan, bence zamanının eleştirmenleri tarafından Tony kadar yanlış değerlendirilen pek az yönetmen vardır. Bu durumu şaşırtıcı ve üzücü buluyorum. *Hafif Süvari Alayının Hücumu* da tıpkı *Sevilen* gibi, eleştirmenlerin kusur bulmaya çalışan, hor gören, haksız yergilerle dolu tutumundan payına düşeni aldı.

1967 yılının ağustosunda Franco, Tasha, Joely ve ben, bir aylığına güney Fransa'ya gittik. Yolculuğun parasını Universal

ödüyordu; Karel Reisz'ın, İsadora Duncan'ın yaşamına dayanan, *İsadora* adlı filmi için dans dersleri alacak, aynı zamanda da tatil yapacaktım. Muhteşem Litz Pisk ve müzik yönetmeni Anthony Bowles ile, kasabanın küçük salonunda günde beş saat çalıştık. Rahatlamak için Franco'nun plaklarını dinliyor, havuzda yüzüyordum. Kocası ve kızı Jolie ile California'dan kalkıp yanımıza gelen, dostum Jan Stevens her iki kızıma da suyun altında kolaylıkla ilerlemeyi öğretti.

Eylülde ve sonbahar boyunca Yugoslavya'da *İsadora*'yı çektik. Zor, yorucu bir çalışmaydı. Akşamları, günlük çekimleri bitirdikten sonra, dans sahnelerini çalışıyorduk. Joely'i dizime oturtup, Tasha'nın saçlarını taradığım, 15 dakikalık bir molayı bile mumla arıyordum. Beş yaşındaki Tasha kendine güvenen, ne istediğini bilen bir çocuktu. Joely ise çok çekingendi, yüzündeki hüzünlü, kaygılı anlamı gördükçe içimi ona sımsıkı sarılmak ve hem onu hem de kendimi her şeyin yolunda olduğuna inandırmak isteği kaplıyordu. İşimi çok seviyordum, ama çocuklarıma daha çok zaman ayırmak isterdim.

İsadora hırslıydı. Bir düşünün -müziği yansılayıp, müziğe göre devinmenin değil, doğrudan müziğin yinelendiği, yepyeni bir dans türü yaratmak için klasik balenin sınırlarını zorlayan bir Amerikalı dansçının öyküsü. Romantik bir komünist olan İsadora, açgözlü ve incelikten yoksun Wall Street'i dışlar ve Bolşevik hükümetin çağrılısı olarak, açlığın her aileyi tehdit ettiği bir dönemde, Sovyet çocuklar için bir dans okulu açmak üzere Moskova'ya gider -bugün hiçbir yapımcı ya da stüdyonun parasal destek sağlamayı göze alamayacağı bir senaryo. Ancak insan her şeyi başaramıyor. Filmimiz İsadora Duncan'ın yaşamını bir bütün olarak vermeyi hedeflediği için, yirminci yüzyılın en büyük ozanlarından biri olan Essenin'e filmde çok az yer kalmıştı.

Vietnam savaşı, benim kuşağımdakilerin çoğu için siyasal

bir uyanış oldu. 1967'de *The Times* gazetesine verdiğim tam sayfa ilanda, Kuzey Vietnam'ın bombalanmasına son verilmesini ve Ulusal Bağımsızlık Cephesiyle görüşme masasına oturulmasını istedim. Bildirinin altında, pek çok bilim adamıyla din adamının yanısıra Peter Brook ile Geriant Evans'ın da imzası vardı. Gazeteci James Cameron bile imzalamıştı. Kendisinin kısa bir süre önce, *Evening Standard*'da yayınladığı bir dizi makale, Britanya basınında yer alan ve ABD hükümetinin Vietnamlılar'a karşı yürüttüğü savaşı açıkça kınayan ilk yazıydı. Cameron, o günlerde yüzde yüz Amerikan yanlısı olan basına ve ABD'nin Vietnam'ı işgalini topluca destekleyen Wilson hükümetine karşı çıkan ilk İngiliz gazeteciydi.

Ocak 1968'de *The Times*'da yayınlanan mektubumda, Amerika'nın hava saldırılarına son vermeyi reddettiğine ve pek çok kez dâvet edilmesine karşın, Hanoi ve Ulusal Bağımsızlık Cephesiyle barış görüşmelerine yanaşmadığına değindim. İçtenlikten uzak, iki yüzlü iddiaları da, onca protestoya karşın, hâlâ körü körüne, askeri bir çözümden yana olduğunu gösteriyordu. My Lai konusunda da bir haber yazdım. Bütün bir köy, tanıkların gözü önünde hunharca katledilmişti, ama bütün İngiliz gazeteleri olaydan katliam olarak değil, inatla 'My Lai iddiaları' diye söz ediyordu.

Münih yakınındaki Dachau'nun giriş kapısının üstünde şu sözcükleri hâlâ okuyabilirsiniz: *Arbeit Macht Frei*, 'çahşmak özgürleştirir'. Dachau'nun mimarları bu sözcükleri sadistçe, bilinçli bir ironiyle seçmişler. Gerçekten de, çalışmak yeteneklerimizi geliştirir, yetenekse bizi özgürleştirir. Köle çalıştırmak için toplama kampı kuran Naziler, kurbanlarını yok etmek için önce kişiliklerini yok etmek gerektiğini çok iyi biliyorlardı. Vietnam'da ise, General Westmoreland ve ABD güçleri, toplama kampına dönüştürdükleri köylere 'uzlaşma bölgeleri' adını verdiler. 'Uzlaştırma' türünden savların ardına gizlenerek Vietnam halkına karşı korkunç

suçlar işlendi. Bunlardan en korkuncu da, 'kelebek' denen bombaydı; bomba patladıktan sonra jilet keskinliğindeki parçacıklar dörtbir yana 'uçuşuyordu'. Dünyadaki hiçbir ameliyat, kafası ya da karnı bu çelik usturalar tarafından doğranan insanı iyileştiremiyordu. İsrail'in Lübnan'ı işgal ettiği 1982 yılında, Vietnam savaşından arta kalan ve İsrail'e satılan 'kelebekler', fosfor gazı ve 'hevenk'lerle birlikte bu kez de Filistinli ve Lübnanlılar'ın üzerine yağdı.

Camelot 13 Mart 1968'de Paris'te gösterildi. Londra'da kurulmuş olan Vietnam Dayanışma Derneğinin üyelerinden biri olan Tarıq Ali beni aradı. Gala gecesi, Vietnamlılar'ın yas tutarken yaptığı gibi, alnıma beyaz bir bant takar mıydım acaba? Bu bana yakışıksız, hatta saygısızca bir protesto eylemi gibi görünmüştü; kabul etmedim. Ama, Vietnam Dayanışma Derneğinin 17 Martta Grosvenor Alanındaki ABD Elçiliğine yapacağı yürüyüşe katılmayı kabul ettim.

Gösteriye yaklaşık yirmi bin kişi katıldı. Grosvenor Alanındaki büyük otellerde boş yer kalmamıştı. Odalara yerleşen turistler, iş adamları bir yandan şampanyalı öğle yemeklerini yerken bir yandan da pencereden alanı rahatça seyredeceklerdi. Alana varınca, polisin bizi engellemediğini görerek şaşırdık. Göstericilerin çoğu alana girince polis bizi kordon altına aldı ve çıkışları kapadı. Atlı polisler ellerindeki coplarla üzerimize saldırdı; darbelere maruz kalan ve atların toynakları altında ezilen pek çok kişi ciddi bir biçimde yaralandı. O gece ve ertesi gün basın ve televizyon spor bayramını kutlar gibiydi. En gözde konu, 'zavallı' atlardı; onları eğiten, tımar eden polislerle, onlara havuç veren yaşlı bayanlar ve çocuklarla ilgili metrelerce haber filmi yayınlandı. Saldırı silahı denilen cam bilyeler sergilendi. Televizyonda Ludovic Kennedy ile bir söyleşi yapmam istendi. Liberal Partinin üyesi olan ve haksızlığa uğrayan kurbanlar için hatırı sayılır bir savaşım veren Kennedy, bu olayda asıl kurbanın kim olduğunu biliyordu

kuşkusuz. Polis ve atlar. En azından, bana verdiği izlenim buydu. Elimden geldiğince kesin ve sakin bir dille gerçekte neler olup bittiğini anlattım.

Birkaç hafta sonra Başkan Johnson bir sonraki seçimlere katılmayacağını ve ABD'nin Vietnam'daki hava saldırılarını azaltacağını açıkladı. Aktör Robert Morley'den oldukça şaşırtıcı bir telgraf aldım; 'harcadığım çabaların semeresi için' beni kutluyordu. Gösteri yürüyüşümüzle Başkan'ın açıklaması arasında hiçbir bağlantı göremiyordum, Robert kadar iyimser de değildim, ama yine de beni yüreklendirdiği için ona minnet duydum.

4 Nisan 1968'de Martin Luther King öldürüldü. Birkaç ay önce, bir televizyon programı için Londra'ya gelmiş, Grosvenor Otelinde kalmıştı. Siyah Amerikalılar'ın sivil hakları için düzenlediği kitlesel başkaldırı eylemleri ve Vietnam savaşını kınayan gösteriler hakkında kendisiyle konuşmak istedim. Telefonumu yanıtladı ve benimle görüşecek zamanı olmadığı için özür diledi; birkaç saat sonra Amerika'ya dönmek üzere yola çıkıyordu. Sesi güçlü ve sıcaktı. Birbirimize şans diledikten sonra, yakında buluşmak üzere sözleştik. Ama bunu başaramadık.

King baştan beri gözetim altındaydı. Ama etkinlikleri yüzünden sonunda hem ırkçılar hem de ABD hükümeti için hedef olup çıktı. 28 Mart 1968'de Tennessee'deki Memphis'teydi; siyah ve beyaz çöpçülerin grevini desteklemek için bir yürüyüş düzenlemişti. Siyah Amerikalılar'dan oluşan yığınları harekete geçirmişti; onları yoksul, düşük maaşlı beyaz Amerikalılar ile işbirliği yapmaya çağıran ilk kişiydi. King siyasal açıdan son derece tehlikeli bir hal almıştı, ancak ölümünden kimin sorumlu olduğu bilinmiyordu. Şimdi, Nelson Mandela'nın 1961'de yakalanmasından CIA'nın sorumlu olduğunu biliyoruz. Güney Afrika gizli polisine onun yerini bildiren ve yakalanmasını sağlayan, CIA'ydı. King'in

ölümünden kimin sorumlu olduğunu da yakında öğreniriz.

Tam o sıralarda, Wilson hükümetinden Vietnam'a saldırdığı için ABD'ni kınamasını beklemenin ne kadar abes olduğunu ayrımsadım. İşçi Hükümeti hem politik, hem de ekonomik bakımdan ABD'ne öylesine kıskıvrak bağlıydı ki, onun Vietnam politikasına karşı çıkması olanaksızdı. Trafalgar Alanındaki kalabalık bir gösteride yaptığım konuşmada Tarık Ali ile Vietnam Dayanışma Derneğinin (VDD) önerdiği sloganlara yer vermedim. Ulusal Bağımsızlık Cephesinin ve General Giap'ın silahlı güçlerinin zaferini desteklediğimi ve Amerikan taburlarının derhal çekilmesi gerektiğini belirttim. Wilson hükümetini kınayarak, bir daha İşçi Partisine oy vermeyeceğimizi açıkladım.

Benden, VDD'nin toplantılarında konuşma yapmamı bir daha istemediler. Britanya Komünist Partisi bombalamaların sona ermesinden ve barış görüşmelerinin başlamasından yanaydı -ama Amerika, Fransa ve Britanya'nın 1955'de Cenevre'de anlaştığı gibi Kuzey-Güney bölünmesinin sürmesi koşuluyla. Tarık Ali ile VDD'nin türediği Uluslararası Marksist Birliği, Britanya Komünist Partisi, İşçi Partisi ve sendikacılarla ilkesiz bir dayanışmayı yeğliyor ve Vietnam halkının kendi kaderini tayin etme hakkını savunuyordu, bu da ABD'nin kuklası olan Güney Vietnam devletinin sonu ve Vietnamlılar'ın ABD hükümetinin ordusunu altetmesi demekti. Kısacası Vietnam 'Dayanışma' Derneği, Britanya Komünist Partisinin ağzından çıkanı yutmaya hazır olan herkese kucak açıyor, ama benim gibileri kesinkes dışlıyordu. Yüreğim, Vietnam'ın ulusal bağımsızlık savaşımından yanaydı; duygularımı paylaşacak siyasal bir topluluk ya da dernek bulamıyordum. Nereye gideceğimi, ne yapmam gerektiğini bilemiyordum. O sıralarda Troçki yanlısı, siyasal bir partinin, yani Sosyalist İşçi Partisinin de tıpkı benim gibi, Ulusal Bağımsızlık Cephesinin zaferini desteklediğinden haber-

sizdim. Wilson hükümetinin düşmesini, genel seçime gidilmesini ve sosyalist politikaları benimsemiş bir İşçi hükümetinin başa getirilmesini istiyorlardı. Üyelerinden biri, VDD'nin yaptığı bir toplantıda bunları açıklayınca, Bertrand Russell'ın sekreteri olan Ralph Schoenmann mikrofonu elinden çekip almıştı.

Fransa'dan gelen haberleri okuyordum: Yüz binlerce işçi ve öğrenci 1968 Mayısından beri grevdeydi, üniversiteleri, fabrikaları, işyerlerini işgal etmişlerdi. 4 Haziranda Fransız Maliye Bakanlığı, Uluslararası Para Fonundan 745 milyon *dolar* borç aldı. Ay sonunda Başkan Johnson ABD'nin uluslararası bir "tahvil-altın' tasarısına katıldığını açıkladı ve Amerikan halkından 'yerli malı' kullanmasını, *dolar* biriktirmesini rica etti. Amerikan hükümeti uluslarası çapta, olağanüstü bir bunalımla karşı karşıyaydı. Ama bununla, okuduğum bütün o siyasal gelişmelerin arasındaki bağlantıyı sezemedim ve bir kez daha geri çekilip, mesleğime sığındım.

Bavullarımı topladım, Tasha ve Joely'i de yanıma alıp, Çehov'un *Martı* adlı oyunundan uyarlanan filmde Nina'yı oynamak için İsveç'e gittim; beynimi dünyada olup bitenlere kapatmıştım. Sidney Lumet, karısı Gail ve çocukları, Simone Signoret, James Mason, David Warner ve kız arkadaşı da Stockholm'deydi. Harry Andrews, Ronald Radd ve Rus danışmanımız Barones Moura Budberg, tasarımcımız Tony Walton, sevgilisi Jenny ve Julie Andrews'tan olan kızı, altı yaşındaki Emma da öyle. Hayatımda ilk kez, kendimi gerçek dostların arasında hissediyordum. Tam bir kır yaşamı sürüyorduk; çok şiirseldi. İşimizi, boş zamanımızı, düşüncelerimizi, yiyeceğimizi, çocuklarımızı paylaşıyorduk. Sanki zaman 1968 ağustosunda durmuş, bizler her şeyden soyutlanmıştık.

Sovyet tankları Çekoslovakya'ya girdi. İşgali tartıştık, televizyonda izledik, sonra da unuttuk. Bizim için yalnızca göl

kıyısındaki evle Encümen Üyesi Sorin'in ailesi vardı - Constantin'in çektiği acılar, Arkadina'nın kıskançlığı. O güne kadar bir filmden aldığımız en düşük ücreti alıyorduk, ama yaptığımız seçimden ve o on haftadan öyle hoşnuttuk ki, söyleşi yapmak için gelen gazeteciler, "Bu rolü neden seçtiniz?" diye sordukları zaman, kahkahalarla gülerek, bir ağızdan, "Para için elbette!" dedik.

Senaryo, yönetmen Sidney Lumet, film ekibi hârikaydı; bütün bir İsveç yazı boyunca günlük yaşamın dertlerinden kurtulma şansını elde etmiş, kendimizi bütünüyle yaptığımız işe ve birbirimize verebilmiştik. Kimse buradan ayrılmak, ya da dışardan birini görmek istemiyordu. Yakında yüzleşmek zorunda kalacağımız sayısız sorunu yok sayıyorduk. Maria St.Just'ün *Beş Çayına Gelen Melek* adlı kitabında şunları okudum: Tennessee Williams'a, "Mutluluk nedir?" diye sorarlar. Şöyle yanıtlar: "Kayıtsızlık, sanırım."Evet, o yaz hepimiz mutluyduk, kendimizin ve aldığımız keyfin dışında her şeye karşı kayıtsızdık. Bir sanatçı dünyadaki sorunlardan kaçarak mutlu olmayı seçtiği zaman, ötekilerin ödemesi gereken bir bedeldi bu. Amerikan Anayasası, "Yaşam, özgürlük ve mutluluğu aramak," der. Mutluluğu aramak, gerçekten de soylu bir erek; Benjamin Franklin ile öteki kurucular bu ereği, o korkunç Yeni Ahit'in Britanyalı yöneticilerin pek işine gelen kurallarını yıkmak için öne sürmüş olmalılar. Ama yaşama hakkıyla özgürlük önce geliyor. Sonunda *Martı* filmini izlediğimde, film oyunculuğuyla tiyatro oyunculuğu arasındaki farkı apaçık gördüm. Filmi oluşturan ögelerde - oyunculuk, atmosfer, ışık, kameranın çalışması ve yönetim kusursuzdu- herhangi bir hataya parmak basamıyordum, ama sonuç filme alınmış bir tiyatro oyunuydu yalnızca. Stüdyo dışında, gerçek mekânlarda çekilmiş olmasına karşın, filme kaydedilmiş bir temsildi. Filme alınmış bir oyunu izlemek büyüleyici, son derece heyecan verici olabilir, tıpkı

1964'de kaydedilen, Olivier/Redgrave yapımı *Vanya Dayı* gibi; Michael'ın olağanüstü yorumunu görmek için filmi videoda hâlâ izlerim, ancak o yapımın bir film olarak çekilmesi amaçlanmamıştı. Tiyatro ile sinemanın dili öylesine farklı ki, bir tiyatro eserinin selüloide kaydedilmesi onu bir filme dönüştürmeye, öykünün bağımsız yaşamını vermeye yetmiyor; işte *Martı* 'nın gerçek bir sinema eseri olamamasının nedeni de bu.

Martı 'nın çekimleri biter bitmez, Simone ile birlikte Paris'e uçtuk, bavullarımızı onun *16. arrondissement*'daki küçük evine bıraktıktan sonra, Simone'un kocası Yves Montand'ı dinlemek için doğruca ünlü Olympia'ya yollandık; Yves bir şarkı resitali veriyordu. Olympia hınca hınç doluydu. İtalyan partizanların şarkısı Bella Ciao 'yu ilk kez duyuyordum:

Bir sabah uyandım,
Hoşçakal güzelim, güzelim hoşçakal,
Bir sabah uyandığımda,
İşgal edilmiş buldum yurdumu.

Oh, Partizanlar beni de götürün!
Hoşçakal güzelim, güzelim hoşçakal,
Partizanlar ! Beni de götürün,
Yoksa öleceğim burada.

16 Ekimde Simone ve Yves'in evindeki oturma odasında toplandık ve Paris'teki Sovyet Elçiliğine göndereceğimiz telgrafı yazdık. Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgalini Kızıl Meydanda protesto eden beş Sovyet aydını tutuklanmış, yargılanıyordu. Montandlar'ın yakın dostları, film yönetmeni Alain Resnais ile İspanyol yazar Jorge Semprun'u aradık. Hemen geldiler ve telgrafı imzaladılar. Fransızca metinden yaptığım çeviri aşağıda; birer kopyasını da Fransız haber ajansı

France Press'e ve United Press'e gönderdik.

Sayın Büyükelçi, bugün burada toplanan bizler, size bu telgrafı göndermeyi kararlaştırdık. Temsil ettiğiniz Sovyet halkına, en içten tebriklerimizi iletin lütfen. Ülkenizde, dünyayı 1905 yılından beri büyüleyen geleneklere sahip çıkacak kadar yürekli olan insanların hâlâ var olduğunu bilmek, dünyadaki onca koyun sürüsüne direnen bu bir avuç kadınla erkeği görmek, insanı yüreklendiriyor. Kimden söz ettiğimizi anladınız elbette: Pavel Litvinov, Larissa Daniel, Constantin Babitsky, Vladimir Delaunay ve Vadim Dremliouga. Bu beş kişinin varlığı ve Sovyet vatandaşı olması, Sovyet halkı için ne büyük bir şans. Tıpkı Baltimore'lu Dokuzlar'ın -Daniel Berrigan, Philip Berrigan, David Darst, John Hogan, Thomas Lewis, Marjorie Melville, Thomas Melville, George Mische, Mary Moyla ve Doktor Spock- Amerikan topraklarında doğmuş olmasının Amerikan halkının şansı olması gibi. Ya da Gabriel Péri d'Estienne d'Orves, Manouchian l'Arménien, Henri Martin ve Maurice Audin'in Fransız olmasının, Fransız halkını şanslı kılması gibi.

Bu telgrafın bir suretini de, hangi amaçla olursa olsun yayınlamaları için, gazetelere gönderiyoruz. Bizim için önemli olan tek şey, yayınlanması çünkü.

İmzalayanlar: Yves Montand, Alain Resnais, Jorge Semprun, Vanessa Redgrave, Simone Signoret.

Dokuz Amerikalı, gençleri asker olarak Vietnam'a gitmemek için kışkırtmakla suçlanıyordu. Peri d'Orves ile Manouchian, Nazilerce katledilmişti. Martin, Hindiçin'de Viet Minh'e karşı savaşmayı reddettiği için hapse atılmış, Audin ise Fransa'yı, Cezayir'de uyguladığı zulüm nedeniyle suçladığı için önce tutuklanmış, sonra da öldürülmüştü.

Fransız Komünist Partisinin yayın organı *L'Humanité* dışında, bütün Fransız gazeteleri bildiriyi yayınladı. *International*

Herald Tribune yalnızca ilk yarısını yayınladı; Vietnam karşıtı direnişçiler, Nazilerin öldürdüğü Fransız şehitleri ve Cezayir'in bağımsızlık savaşımıyla ilgili olan ikinci paragrafı atladı. Simone yazı işleri müdürünü arayınca, bir özür eşliğinde bütün metin yayınlandı. Peki ya İngiltere'de? Sessizlik. *The Times* telgrafa kısaca değindi, o kadar. Yazı işlerine durumu kınayan bir yazı gönderdim, ama yanıt alamadım. *The Times*'ın bildiriyi neden yayınlamadığını anlayamıyordum, oysa Sovyetler Birliği'nde tutuklanan Yahudi muhalifler olayından söz eden tek gazeteydi. Ayrıca imzacıların adının da şöyle ya da böyle bir ağırlığı olmalıydı. *Le Figaro* metni olduğu gibi yayınladı; bunun üzerine Britanya emperyalizminin, Vietnam savaşına karşı çıkmaktan ve başına geleceklerden Fransız yandaşlarına oranla çok daha fazla korktuğu sonucuna vardım. *Le Figaro*'nun, Fransız Komünist Partisinin siyasal önemi yüzünden 'anti-komünist' saydığı her şeyi seve seve yayınladığını bilmiyordum.

Simone ve Yves'e hayrandım, ikisini de çok seviyordum. Simone, o güne kadar tanıdığım en güzel, en sıcak yürekli ve eğlendirici kadındı. Onu ilk kez, küçük bir kızken, *Altın Başlık* filminde görmüş ve böyle biri olduğunu tahmin etmiştim; yanılmamışım. Yves'in yıldızı, savaştan sonra yapılan en çarpıcı film olan, Clouzot'nun *Korkunun Bedeli* ile parlamıştı. Her şeyden kopuk, yalıtılmış insanlar olmadıkları için onlara gıpta ediyordum; bense kendimi öyle hissediyordum. Tıpkı Simone de Beauvoir ile yazar arkadaşları gibi, Fransız sinemasının ve tiyatrosunun aydınları da siyasal eylemlerle yıllardır içiçeydi. Fransa'da 1968'de gelişen Mayıs/Haziran olayları sırasında, François Truffaut, Louis Malle, Jean-Luc Godard ve Roman Polanski Cannes Film Festivalini engellemişti. *400 Darbe* ve *Serseri Aşıklar* gibi filmler çekmiş olan Truffaut ile Godard, uluslararası ünlerinin doruğundaydı. 1961'den beri bir tek İngiliz aydını bile açıkça her-

hangi bir yürüyüş ya da gösteriye katılmamıştı. 1961'de bile, çok tanınmış iki tiyatro yönetmeninin, nükleer savaş aleyhine düzenlenen bir gösteriye katılmadan önce tam bir hafta bocaladığını biliyordum. Bildiğim kadarıyla, Güney Afrika'daki Soweto katliamını benden başka açıkça kınayan tek ünlü oyuncu, Peter Finch olmuştu. Hiçbir İngiliz yapımcısı, Costa Gavras'ın *Z*, *Sıkıyönetim* ve *Akıntı*'sı gibi filmler yapmamıştı. Kuzey İrlanda 1969'dan beri Britanya ordusunun işgali altındaydı, ama bir kişi bile,Cezayirliler'den yana çıkan *Cezayir Savaşı*'nı çeken Pontecorvo'nun yaptığını yapmamış, İrlanda Cumhuriyet hareketini destekleyen bir film çekmemişti.

İsadora Duncan'ın *Yaşamım* adlı kitabını okuyunca, içim esinle doldu. Filme hazırlanırken İsadora ile ilgili, ya da onun yazdığı her şeyi okumuştum. Gordon McVay'in *İsadora ile Essenin* adlı yapıtında, İsadora Rus devrimine duyduğu yakınlığı ve SSCB'ne bağlılığını duygusal bir dille açıklıyordu: *Dünya tarihinde yüce bir güç, ancak bir canavara yaraşan bir açgözlülüğü ve alçaklığı temsil eden kapitalizme büyük bir darbe indirmek için ikinci kez harekete geçti. O ejderha, insan yiyen, emeği sömüren canavar burada ölümcül bir darbe aldı. Son nefesini verirken çevresine zarar verse bile, ne çıkar? Onu yere deviren o gözalıcı kahraman, girdiği ölümcül kavga yüzünden dermansız kalsa da hâlâ yaşıyor; ondan yepyeni bir dünya doğacak.*

1921 ile 1968 arasında ne olmuştu? Moskova, Britanya ve Fransa'daki Kömünist Partileri, Vietnamlılar'ın, Cezayirliler'in zaferini desteklemekten alıkoyan neydi? Rus Komünist Partisini Çekoslovakya'nın işgalini emredecek, Dubcek'in önderlik ettiği reformları bastıracak ve kendi aydınlarını bile baskı altına alacak kadar yozlaştıran neydi? Bana neler olduğunu söyleyebilen kişiler vardı, ama kimse nedenini açıklayamıyordu.

1968 Ekiminde Simone ve Yves'den ayrılıp Londra'ya

döndüm; siyasal savaşıma bir an önce girme gereksinimi içimi bir kez daha doldurmuştu. Litvinov, Daniel ve yoldaşlarından esinlenmiş ve savaşımımızın uluslararası niteliğini ayrımsamış biri olarak, Jane Fonda'ya bir mektup yazdım. Birleşik Devletler'de, Donald Sutherland ile birlikte harcadığı, savaş karşıtı çabaları biliyordum. Benzeri bir kampanyayı, Doğu Anglia'daki dev *USAF** üslerindeki Amerikalı askerlerin yardımıyla Britanya'da da başlatmayı düşünüyordum.

Siyasal güvenim geri gelmiş, mücadele isteğim kızışmıştı. Bana yeniden tiyatroda çalışacak cesareti veren de, Paris'te Montand çiftiyle geçirdiğim günler ve içimde filizlenen yeni siyasal umut olmalı. Gerekli bağlantılar yalın olmadığı gibi, kurulması da kolay değildir, ama yine de vardır. *Daniel Deronda*'yı Michael Elliott'un yönetiyor olması bana, *Bayan Brodie*'den bu yana atmaya korktuğum adımı attıran bir olguydu hiç kuşkusuz. Elliott, Caspar Wrede ve Braham Murray kolları sıvamış, Manchester'daki geçici bir tiyatroda çalışmaya koyulmuştu, bu arada, on dokuzuncu yüzyılda Manchester'in pamuk ticaret merkezi olan Royal Exchange'i bir tiyatroya dönüştürmek için planlar yapılıyor, para toplanıyordu. *Daniel Deronda*'yı tiyatroya, Michael'ın meslektaşı ve dostu olan aktör James Maxwell uyarlamıştı, ben Gwendolen Harleth'i oynuyordum. George Eliot'un eliyle yazdığı müsveddenin birinci sayfasının bir suretini çıkardım ve yanımdan hiç ayırmadım. Yazısı küçük, düzgün ve okunaklı, tıpkı kafasının içi gibi dupduruydu. Sayfada dört ya da beş düzeltme vardı, hepsinin de ilk yazılış sırasında yapıldığı belliydi; sonradan yapılan düzeltmeler, ya da eklemeler değil. O ilk sayfaya, 2000 sayfa boyunca aynı biçimde akıp giden bir işlemin bu ilk güvenli adımına bakmak, insanı büyülüyor. *Bayan Brodie*'de oynarken her gece karşı karşıya kaldığım o korkunç uçuruma yak-

(*) United States Air Force: ABD Hava Kuvvetleri. (ç.n.)

laştığımı ne zaman hissetsem, George Eliot'un el yazısına bakıyor, hemen sakinleşiyordum.

Daniel Deronda'da oynarken, topluluğun yedi üyesiyle birlikte geniş bir daire kiraladık; her akşam onlar için yemek pişiriyordum. Franco İtalya'da çalışıyordu; hamile olduğumu anlayınca sevinçten havalara uçtum. Her ikimizin de istediği bebek yoldaydı. Üstelik bir zafer kazanmıştım, her gece kazanmayı da sürdürüyordum. Sahnede aynı korkuya bir daha asla kapılmadım.

Manchester'daki beş haftalık gösterim süresi dolunca, bavullarımı topladım, doğruca İtalya'ya, Brendola'daki çiftliğe ve Veronese kardeşlere koştum. Tasha şimdi altı yaşındaydı, Joely ise dört.

21 Temmuz 1969 sabahı Tasha ve Joely erkenden aşağıya, mutfağa indiler. Kahvaltı ettikten sonra Bayan Veronese'nin yanına gidip, siyah-beyaz televizyonun karşısına geçtik. Güneşin güçlü ışınlarını azaltmak için tahta pancurları indirmiştik; Yüzbaşı Neil Armstrong'un simsiyah gökyüzünde, ayın beyaz tozuna adım atışını seyrettik. Büyülenmişçesine izliyorduk. Olanaksızdı, ama olmuştu işte. Dışarıda, yakıcı güneşin altında Beppe, Angelo ve Giovanni adındaki köylüler el arabalarıyla tarlalara gidiyordu. Aileleri haftada bir kez bile et yiyemiyordu. Angelo'nun karısı benim gibi otuz iki yaşındaydı, dört dişi eksikti. Ve yukarıda, toprağın üstündeki o kapkara boşlukta, Yüzbaşı Neil Armstrong uzay aracının küçük merdiveninden aya doğru iniyordu.

Kızlarla, köylü kadınların soğuk suda, kalıp sabunlar ve tahta fırçalarla çamaşır yıkadıkları havuzda, ya da mısırın koçanından ayrıldığı ve koçanların fırınlarda yakacak olarak kullanılmak üzere kurumaya bırakıldığı arka avluda saatlerce oyalanıyorduk. Ambarlarda oyunlar oynuyor, susayınca tarlalardan geçerek pınara gidiyorduk; pınarın serin, tatlı suyu küçük bir çağlayan yaparak, mısırı ezip un haline getiren su

değirmeninin üzerine dökülüyordu. Serin akşamlarda, taşınabilir pikabımızdan yayılan müziğin eşliğinde dans ediyorduk. Corin, daha sonra da Bob Regester gelip bir süre yanımızda kaldılar; Bob hayatımın en mutlu ve en hüzünlü anlarının bir bölümünü paylaştığım, çok sevgili bir dosttu.

Bir öğleden sonra Tasha ile Joely gelip yatağımın kenarına oturdular ve neden babalarıyla birlikte yaşamadığımı sordular. Artık birbirimize âşık olmadığımızı, ama onları hâlâ sevdiğimizi açıklayınca, ağlamaya başladılar. Kendimi, çocukların bu tür sorunları anlayacağına ve onların üstesinden gelebileceğine inandırmıştım; yeter ki ana babalar mutsuzluklarını örtbas etmek için sahte ve mutsuz bir ilişkiyi zorla sürdürmesinler. Ana baba bir yalanı yaşarken, çocuklarından ne kadar güç te olsa her zaman doğruyu söylemelerini nasıl bekleyebilirdi? Öte yandan, söylediğim şeyler kendi kulağıma bile yetersiz gelmişti. Çocuklar gerçeği nasıl kabullenecekti? Tony'le hâlâ birlikte çalıştığımızı, güldüğümüzü ve birbirimizi saydığımızı biliyorlardı. Gözlerimizi kuruladık, dışarı çıktık ve birbirimizi bahçe hortumuyla ıslattık.

Franco ile babam da bize katıldı, feribotla Padua'ya, sonra da antik Brenta kanalından geçerek, Franco'nun en sevdiği kent olan Venediğe indik, Murano'da sıvı camın biçimlendirilişini izledik. Bir akşam Michael'ın canhıraş çığlığını duyduk. Divandan doğrulmuş, birkaç adım attıktan sonra yere yığılmıştı. Franco o akşam bahçede otururken Michael'ın bir fotoğrafını çekti; daha sonra Corin bunu Michael'ın 1983'de yayınlanan, *Zihnimin Gözünden* adlı otobiyografisinin kapağında kullandı. Ne zaman o fotoğrafa baksam, Michael'ın gözlerindeki korkuyu görürüm; o ana kadar habersiz olduğu bir hastalığın (Parkinson) ilk saldırısıydı bu.

Bebeğin doğumuna altı hafta kala, hep birlikte İngiltere'ye döndük. Doktorumun aracılığıyla Ulusal Sağlık Hizmetinden bir ebe ayarlamıştım. 16 Eylül 1969 günü, sabahın altı bu-

çuğunda ebeyi aradım. Yeni dadımız Linda, Tasha ile Joely'i alıp Barnes'a götürmüştü; bebek doğuncaya kadar Lynn'in yanında kalacaklardı. Franco Roma'ya kalkan ilk uçakta yerini ayırtıp evden kaçtı. Doktorun ve ebenin yardımıyla işe koyuldum; bebek, dört saat kadar sonra doğdu. Hemen Lynn'i arayıp haberi verdim, kızları alıp arabayla doğruca yanıma geldi. Kızlar merdivenleri bir solukta çıkıp yatak odama daldılar. Franco'yu aradım ve bir oğlumuz olduğunu söyledim. İlk uçakla Londra'ya döndü, koşarak bebeğin odasına daldı, kundağını açtı ve küçücük hayalarını öptü.

Betsy Reisz bana küçük bir albüm armağan etti; kapağında yaldız harflerle şöyle yazıyor: CARLO SPARANERO'NUN DOĞDUĞU GÜN. Albüme o gün, yani 16 Eylül 1969'da yayınlanan gazete ve dergilerden kesilmiş bazı başlıkları yapıştırmış:

ABD'DE NİXON'UN SALDIRILARI BAŞLATMA EMRİNE TEPKİ.

AMERİKA VİETNAM'A 40.000 ASKER DAHA ÇIKARIYOR.

İTALYA'DA BU HAFTA İKİ MİLYON SANAYİ İŞÇİSİ GREVDE.

BAYAN GANDHİ'NİN KALKÜTA ZAFERİ.

SEÇİM AREFESİNDE GREVLER BATI ALMANYA'YI SARSIYOR.

BAZUKALAR İSRAİL KÖYÜNÜ VURDU.

ALKIŞLAR DUBCEK İÇİN ....

Albüme Franco'nun çektiği, yeni bebeği ve şişman, mutlu annelerinin yatağına sokulmuş olan Tasha ile Joely'i gösteren fotoğrafları yapıştırdım. Oğlumuzun doğumunu *The Times*'a verdiğim ilanla duyurdum: 'Vanessa Redgrave ile Franco Nero oğullarının doğumunu müjdeler.' Bir sonraki pazar, *Observer*'in yazışleri müdürü David Astor, beni ahlâksızlıkla suçladı. En korkuncu da, evlenmemiş ama mutlu olmamdı. Menecerim Robin Fox ile karısı Angela çok kızdılar. Robin'le birlikte

Observer'a gidip David Astor'u görmemi önerdiler; bir özür yazısı yayınlamasını isteyecektim. Bu görüşmenin ayrıntılarını anımsamıyorum, ama Robin çok yerinde ve zekice bir şey söylemiş olmalı, çünkü bir sonraki pazar gazetede bir yanlış anlama olduğunu öne süren ve özür dileyen bir yazı yayınlandı.

Onu bir sepete koyup uçakla Toledo'ya, Franco ile Luis Bunuel'in çalıştığı film setine götürdüğümde Carlo beş günlüktü. Ben iki öğrenciyle birlikte Kraliyet Sanat Kolejinin zeminine çökmüş, kocaman bir tuvali boyarken, üç haftalık Carlo yine yanımda, sepetinin içindeydi; tuvali Yehudi Menuhin ile Ravi Şankar'ın 1969 ekiminde Gandhi'nin anısına verecekleri konser için hazırlıyorduk. Tasha, Joely, Linda, bebek ve ben, hem Karnavalı kutlamak, hem de Carlo'yu vaftiz ettirmek için Roma'ya uçtuk. Sokaklar kovboy, kraliçe, kumru ve astronot kılığına girmiş çocuklarla doluydu. Tivoli tepelerine tırmanıp yetimhaneye vardık; Carlo orada Rahip Borromeo tarafından vaftiz edildi, daha sonra manastırın yemekhanesinde hep birlikte yemek yedik.

14

İnsanın kendi öyküsünü yazması, oldukça çetin bir sınav. Olup biteni istediği gibi yorumlamak, gönlünce değiştirmek dürtüsü insanın yakasını bırakmıyor. Bellek, güvenilmez bir şey. Aldığım notları dikkatle, defalarca karıştırmam gerekiyor, her kontrol edişimde şaşırıyor, pek çok çelişkiyle karşılaşıyorum; hâlâ karanlıkta kalan noktalar da yok değil. Tarihleri, belgeleri, günlükleri, mektup ve gazeteleri tararken, iyiyle kötü anıların birbirine karışıp eridiği ve onlardan bambaşka bir şeyin doğduğu bir işlem başlıyor.

1971 başlarında, Ken Russell ile *Şeytanlar*'ı çekerken ve Franco'dan bir bebek daha beklerken, hükümetin Sanayi İlişkileri Kararnamesini tartışmak için film ekibini bir araya topladım. Sendikamız *Equity* bize Mesleğimiz Tehlikede başlıklı bir broşür dağıtmıştı; yalnızca sendika üyelerini çalıştırma zorunluluğunu ortadan kaldıran bu yeni yasaya itiraz etmeliydik. Sendikaları savunan İrtibat Komitesi bu sendika karşıtı kararları kınamak için bir günlük genel grev çağrısı yapmıştı; *Equity*'nin de greve katılması için bir önerge vermeyi kararlaştırdık ve olağanüstü bir Genel Toplantı yapılması için imza topladık.

Pazar günü çekimim yoktu, kendimi çok yorgun hissediyordum, sancım da vardı. Canım yataktan çıkmak istemiyordu, ama önerge için destek toplamam gerekiyordu. Robert Morley'i aradım, bana şans diledi, grevi destekleyip desteklememekte kararsızdı, ama toplantıya katılacağına söz verdi. Sancılar giderek dayanılmaz bir hal aldı; sonunda düşük yaptığımı anladım. Acı acı ağladım, nerede hata yaptığımı da, şimdi ne yapmam gerektiğini de bilemiyordum. Franco Roma'daydı; onu aradım. Ne kadar üzüldüğünü görünce gözyaşlarım daha da şiddetlendi. Sabahın ilk saatlerinde, düşen bebeği St.Peter Alanındaki evin bahçesine gömdüm ve doktorumu aradım. Hemen geldi, fiziksel olarak gerekli olmasaydı düşük yapmazdın, diyerek beni avuttu. Doğa, sakat, özürlü bebeklerin doğumunu önlemek için bu yöntemi uyguluyordu. Plasentanın çıkartılması için beni hastaneye götürdü; orada birkaç gün kaldım.

Pazar sabahı Corin gelip beni aldı, birlikte Oyuncular Sendikasının Olağanüstü Genel Toplantısına katılmak için Adelphi Tiyatrosuna gittik. Önergemiz büyük bir çoğunlukla geri çevrildi. Sendika yöneticileri, Gerald Croasdell, Genel Sekreter ve Danışma Kurulu greve şiddetle karşı çıktılar. Onlara kalırsa *Equity*'nin yapması gereken şey, hükümetten, kendi üyelerini bu uygulamadan muaf tutmasını istemekti. Üyelerin çoğu bizden yanaydı, ama onlar da bir günlük grevin Heath hükümetini kararından caydırmaya yeteceğine inanmıyorlardı. Ancak, toplantının gerekli olduğunda hemfikirdiler. Birkaç ay sonra Corin, Danışma Kuruluna seçildi.

Haziranda, yapımcı Hal Wallis'in *İskoç Kraliçesi Mary* adlı filminde oynuyordum. Tasha ile Joely sete geldiler. Bir film setini ilk kez ziyaret ettiği için heyecandan yerinde duramayan ve yardımcı olmak isteyen Tasha ağır giysimin kuyruğunu taşıdı. Altı yaşındaki Joely Fransız Okulunun birinci sını-

fındaydı. Tony kızların Fransızca öğrenmelerini istiyor, Fransız eğitim sisteminin İngiliz okullarında verilen eğitimden daha disiplinli ve kapsamlı olduğunu düşünüyordu. Film çalışmam olmadığı günler, dadımız Linda'nın kullandığı küçük Morris Traveller arabama doluşur, South Kensington'daki Okula giderdik; Carlo bebek koltuğunda, kızlarla ben de arka koltukta. Araba kullanmayı hâlâ öğrenememiştim. Daha sonraları Timothy Dalton bana motosiklet kullanmayı öğretti; bir yıl kadar sonra da, herkesi dehşete düşüren bir kararla araba kullanmaya başladım. Timothy'nin eski Suzuki'siyle Londra trafiğinde dura kalka ilerlemeye çalışıyordum. Sürücülük Okulundan kibar bir eğitmenin sâyesinde sürücülük sınavını ilk girişimde verdim. Hammersmith Broadway ya da Hyde Park Corner gibi zorlu yollarda, oldukça tuhaf bir dille hem kendisini hem de beni yatıştırırdı: "Şimdi Bayan Redgrave, sağ şeride zıplıyoruz -önce sinyal lütfen- sonra da yavaşça kavşağa hopluyoruz -yavaş, yavaşça..."Ona olan borcumu asla ödeyemem. Ama bunlar çok daha sonra olan şeyler.

Tim Dalton, *İskoçya Kraliçesi Mary*'de Darnley rolündeydi: "*Evlenmeme izin verme; evliliğimi geçersiz say.*"Gerçi ilk tanışmamız, peri masallarındaki gibi bir dans sahnesinde olmuştu, ama hemen hemen hiçbir konuda anlaşamıyorduk. Kavgasız günümüz geçmedi, denebilir. Bir ilişki için hiç de sağlam bir zemin değil, ama barışma olasılığı olduğu sürece, o kadar da kötü sayılmaz. Timothy ile yaptığımız ilk tartışmalardan birinin nedeni, Shakespeare'in ünlü "Olmak ya da olmamak..." sözüydü. Sordu: "Sence ne demek istiyor?" Düşüncemi söyledim ve yaklaşık altı saat tartıştık. Tartışmalarımız daha çok kavgayı andırıyordu, yine de bir oyun yazarının belli bir bölümde ne demek istediğini böylesine tutkuyla ve ilgiyle öğrenmeye çalışan bir başka oyuncuyla tartışmak gerçekten uyarıcı, kamçılayıcı bir şeydi. Aynı za-

manda insanı çileden çıkartan bir şey, ama Tim beni sürekli düşünmeye zorluyordu. *Agatha, Hırçın Kız*, 1986'da *Anthony ve Kleopatra* ve 1988'de *Bir Parça Şair* gibi pek çok filmde birlikte rol aldık, bütün bu yıllar boyunca ilişkimizin temel ilkesi çabucak alevlenmek ve dürüstlük oldu.

Zaman geçtikçe, bir oyuncunun belli bir yorumu hakkında gerçekten ne düşündüğünü söyleyen insanların sayısı giderek azalıyor; Tim'in çalışmamla böylesine ilgilenmesi ve beni bıkmadan, sert bir dille de olsa saatlerce eleştirmesi, beğenmediği yerleri ayrıntılarıyla açıklaması benim için paha biçilmez bir şeydi. Her ne kadar bütün bunların sonu tartışmaya varsa da, beni övdüğü zaman bunun gerçekten önemli olduğunu bilirdim. Tim, hârika bir sahne oyuncusudur, *Hırçın Kız*'daki Petrucchio ile *Bir Parça Şair* 'deki Con Melody yorumuysa en olağanüstü yorumlarından ikisidir. Bana balık tutmayı öğretti; ne gariptir ki kocaları eşlerinden saatlerce ayıran bu uğraşı bizi birleştiriyordu. Ailesi, Derbyshire'daki Belper yakınlarındandı; ne zaman fırsat bulsak Peak Parkında, suyu şimdi bile İsaak Walton'un deyişiyle 'cin duruluğunda' olan derelerin kıyısında gezinirdik. Ya da, sırt çantalarımızı Tim'in Suzuki'sine yükleyip feribotla İrlanda'ya geçiyor, Mayo'da bir hafta kalıyorduk.

Elimde *Evening Standard*'dan kesilmiş bir haber var. Leslie Edwards ile yapılmış bir söyleşi ile *İskoç Kraliçesi Mary*'nin Pinewood'daki setinde çekilmiş bir resim. Söyleşide, Heath hükümetinin çalışan sınıfa yönelik saldırılarından söz etmişim. 11 Haziranda, Upper Clyde Tersaneleri (UCS) Yönetim Kurulu Başkanı Anthony Hopper, tersaneleri iflastan kurtarmak için, Ticaret ve Sanayi Bakanı John Davies'ten 6 milyon *sterlin* istedi. Bir *Tory* olan Davies kabul etmedi: Sanayinin 'eski üyelerini' kurtarmak, Heath hükümetine düşmezdi. Bir sonraki pazartesi UCS alıcının ellerine teslim edildi. Dört tersanede çalışan 8500 işçi kendi işlerini ve Upper Clyde'daki gemi yapımcı-

lığına bağımlı olan on binlerce işi korumak için tersanelere el koydu. Seti ve Pinewood işliklerini dolaşarak, işgalcilere göndermek üzere oldukça yüklü bir yardım topladım.

Sonbaharda film bitince Los Angeles Senfoni Orkestrası eşliğindeki birkaç konsere katılmak için Los Angeles'a gittim; Berlioz'un *Beatrice ile Benedict* adlı eserini yorumladık. Donald'ın karısı Shirley Sutherland ve Jane Fonda ile buluştum; para toplamak için kumsaldaki evinde verdiği dâvette Jane Fonda'nın pek çok meslektaşıyla tanıştım. Aslında Jane'i gerçek anlamda tanımam, beş yıl sonra birlikte çalıştığımız filmde oldu; ama Vietnam savaşına karşı çıktığı için baştan beri hayrandım ona. Yazışıyor, bazen de telefonlaşıyorduk; birbirimizi anlıyor, üzerimizdeki baskıları ve onlara direnmenin nelere mal olduğunu çok iyi biliyorduk. Jane'in kızına benim adımı vermesi de beni son derece duygulandırmıştı. Sonra San Diego'ya gittim, askerler için bir kahvehane işleten birkaç kişiyle tanıştım, orada üslenmiş olan Deniz Kuvvetlerine mensup bazı subaylarla buluştum ve yaptığımız söyleşilerin bir bölümünü teybe kaydettim. Los Angeles'ta Haymarket adında, tiyatro ile kahvehane karışımı bir yer işleten bir başka grupsa, *Fidel* adında belgesel bir film çekmişti. Kübalı devrim karşıtı, birkaç silahlı kişiyse bu örgütçüleri zorla yere yatırdıktan sonra, çevreye benzin dökmüş ve ateşe vermişlerdi.

O sıralar Reagan California valisiydi. Öğretmenler grevdeydi. Ücretlerinin ve devlet okullarına ayrılan ödeneğin arttırılmasını istiyorlardı. Kitap ya da yazı malzemesi gibi temel ihtiyaç malzemeleri neredeyse yok denecek kadar azdı. Öğretmenlerden biri beni Watts'daki bir okulda yapılan ve grevin tartışıldığı bir toplantıya çağırdı.

Beatrice ve Benedict'in ikinci gecesinde, Akademi Ödüllerinin dağıtıldığı binanın önündeki Plaza'da savaş karşıtı bir tiyatro gösterisi yapıldı. Gösteriyi düzenleyenler, bir gece

önce benden sahnede bir duyuru yapmamı istemişti. Bundan Zubin Mehta ile Stacey Keach'e de söz ettim; ertesi gece seyirciyi selâmladıktan sonra, onları buradan çıkınca savaş karşıtı gösteriyi izlemeye dâvet ettim. Müzik dünyasının para babaları bundan pek hoşlanmadı, ama Hollywood'daki savaş karşıtlarının sayısı giderek artıyordu. Müzik ve film dünyasındaki aydınların çoğu Yahudiydi ve California Valisi Reagan'a da, Başkan Nixon'a da karşıydılar. Savaş, gitgide sıkılaşan sansür, denetim, telefonların dinlenmesi ve cadı avı onları dehşete düşürüyordu. Çoğu,. 1950'lerde McCarthy döneminde devletin uyguladığı zulmü yaşamış insanlardı. Biri öğretmen, ötekiyse müzikçi olan iki İngiliz dostumla askerler için bir gazete çıkarmak üzere kolları sıvadık ve Britanya'daki en büyük ABD hava üsleri olan Mildenhall ile Bentwaters'daki bazı askerlerle temasa geçtik. Cambridge Üniversitesini bitirmiş üç Amerikalı da bize katıldı. Üslerdeki askerlere el ilanları dağıttık, *Barış* adını verdiğimiz bir gazete çıkardık. Askeri Haklar Kılavuzu başlıklı küçük bir kitapçık bastırdık; kitapçık askerliğin tescili, terhis, bir askerin malına zorla el konulması, mektupların açılması, hatta alıkonması ve yazılı şikâyetlerin nasıl yapılacağı konularında askerlere yol gösteriyordu. Vietnam'daki askerlerden beni yüreklendiren ve savaş karşıtı çalışmalarımı destekleyen pek çok mektup almaya başlamıştım. O insanlarla hiç karşılaşmamış olmama karşın, artık kendimi yalıtılmış hissetmiyordum. Mildenhall'daki askerlerden biri bana üs komutanının dağıttığı bidirinin bir kopyasını verdi; bildiride askerler bizimle ilişki kurmamaları için uyarılıyordu.

1971'de Amerikalı folk şarkıcısı Barbara Dane'i, Amerikalı askerlerden oluşan ekibimizle tanışması için Cambridge'de kiraladığımız salona dâvet ettim. Gitar çalıp şarkı söyledi, askerlerle sohbet etti; bu arada çevremizde dolanıp duran biri, gazetemiz için pek çok resim çekti. Şimdi düşünüyorum da; bütün o resimlerin doğruca askeri haberalma servisine

ulaştırıldığına hiç kuşku yok. Casusların varlığından, çevremizde dolandıklarından haberliydik, ama bu tehlikeyi fazla ciddiye alamayacak kadar toyduk. Haftada bir kez toplanıyorduk. Londra'daki Lyceum Tiyatrosunda örgüt yararına düzenlediğim gecede epeyce para topladık; Harlech Televizyon Şirketi olup biteni filme aldı. Geceye katılanlara, Jane Fonda'nın teybe okuduğu mesajı dinlettik, sonra askerler konuşma yapmak için sahneye çıktılar:

"Büyük Britanya'daki bütün Amerikan üslerini harekete geçirerek, uzun zamandır acı çeken Vietnamlılar'la dayanışma içinde olduğunuzu gösterin. Lakenheath'de, Suffolk'da, Oxfordshire'daki Brize Norton'da da birer üs var. Dostluk elinizi, evlerinden binlerce kilometre uzaktaki bu Amerikalılar'a uzatın, savaşa karşı etkin bir biçimde örgütlenmek için desteğinize ve yardımınıza gereksinimleri var."

Lyceum'a gelen asker dostlarımızın çoğu o gün radyo söyleşilerine katıldılar. İstihbarat servisinden gelen raporları gözardı eden ve adamlarını mutlak bir ölüme gönderen kumandanlardan söz ettiler. Durumu yüksek sesle eleştirmeyi göze alan askerler akıl hastanesine gönderiliyordu. Biri 1968'de, bir yıl içinde firar edenlerinin sayısının yedi bine ulaştığını söyledi. Vietnamlılar'ın ne kadar yoksul olduğunu görmek, askerlerin çoğu için gerçek bir şok olmuştu. Bir asker, kendileri için çıkartılan yeraltı gazetelerinin sayısının yetmişten fazla olduğunu, toplam tirajlarının yedi yüz bini geçtiğini söyledi. Direnenler son derece acımasız ve sert yöntemlerle cezalandırılıyordu. Saçının, bir haftada üçüncü kez kesilmesine karşı çıkan bir askere, altı ay hapis cezası verilmişti.

1971 yazında, birkaç havacı ABD Elçiliğine Vietnam'daki savaşa son verilmesini isteyen bir dilekçe sundu. Aynı gün, öğleden sonra Londra'nın doğusunda, Hackney'deki Victoria Parkında bir konser verdik. Vietnam'daki savaşa direnen

sinlikle doğruydu. İrlandalılar, gerçekten yürekli bir kadın olduğu ve Britanya hükümetiyle ordusunu açıkça eleştirmekten kaçınmadığı için Bernadette'i yürekten destekliyorlardı. Öte yandan, tıpkı benim gibi o da İngiliz çalışan sınıfının, İrlanda'nın bağımsızlığını desteklemeyeceğinden emindi.

Edward Heath, 24 Mart 1972'de Stormont'taki parlementoyu feshetti; Kuzey İrlanda'da bir polis-asker diktatörlüğü oluşturuldu. Londra'da şubat ayında yapılan bir gösteride, halkı isyana kışkırtmak suçuyla tutuklanan Sean O'Toole adındaki genç adamın serbest bırakılması için kefil olmayı önerdim. Çavuş Ian Will duruşmada buna karşı çıktı: "Bayan Redgrave gösterilere coşkuyla katılan, halkın huzurunu bozan biridir, kefilliği kesinlikle kabul edilemez." Kendimi bitap, tükenmiş hissediyor, aklıma siyasal açıdan yapabileceğim hiçbir şey gelmiyordu. Ben sivil halka şiddet uygulanmasını desteklemiyordum ki. İrlandalılar'ın kendi kaderlerini tayin etme, Britanya Ordusuyla savaşma ve kendi yönetim biçimlerini seçme hakkını savunuyordum. Önümde başka bir siyasal yol kalmamış gibiydi. Gerçekten güvenebileceğim bir taraf ya da bir grup kalmamış gibiydi; birlikte çalıştığım, konuştuğum herkes karşı çıkmanın ve şiddete başvurmanın dışında hiçbir yol öneremiyordu.

C.L.R. James, çok iyi tanıdığım siyasal gruplardan biri olan Batı Hintli Siyah Gücü destekliyordu. James ile tanıştığımda yetmiş yaşını geçmişti; bu son derece kültürlü, çok okuyan adamın çağdaş tarih konusundaki bilgisi beni de, tanıdığım bütün insanları da kat kat aşıyordu. Toussaint L'Ouverture önderliğindeki Haiti devrimini anlatan, dünyaca ünlü *Siyah Jakobenler*'in yazarıydı; yakın arkadaşı, ünlü kriket oyuncusu Learie Constantin'le birlikte 1930'lu yıllarda Trinidad'dan kalkıp İngiltere'ye gelmişti. Kriket konusunda da yazmış, kitapları çok beğenilmişti. Shakespeare'den büyük bir sevgi

ve derinlikle söz ederdi; bir akşam evimde toplanan yazar, sanatçı ve oyuncuları *Kral Lear* ile ilgili, iki saatlik konuşmasıyla büyülemişti.

Öte yandan sohbetlerimizde, Dördüncü Enternasyonal'e katıldığı döneme hemen hemen hiç değinmezdi. Bir keresinde, Ladbroke Grove'da yaptığı bir konuşmada Troçki ile, 'Amerika'daki zenci sorunu' konusunda hiç anlaşamadıklarını söyledi; kendisi siyah Amerikalılar'ın ayrıca örgütlenmesi gerektiğini savunuyordu. *Gerçeklikle Yüzleşmek* ve *Her Ahçı Yönetebilir* adlı kitapçıklarında Lenin'den kırıcı bir dille söz ediyor, 'devrimin komedyeni' dediği Troçki'yi dışlıyordu. Bana Sovyetler Birliği'nin kapitalist bir ülke olduğunu söyledi; o artık Stalin yanlısı olan ve yeni bir sömürü sınıfına dönüşen bir örgütün yönettiği bir 'devlet kapitalisti'ydi. Bunun suçlusu da Lenin'le Bolşevikler'di. Bolşevik Partinin diktatörce tutumu, Stalin'i ve Stalinciliği üretmişti. James'in çok inandırıcı olduğunu yadsıyamam, ama yine de onunla aynı fikirde değildim; gerekli bilgiye sahip olsaydım onunla tartışırdım belki. Öte yandan, onunla tartışmak içimden gelmiyordu. Yaşamımda ikinci kez siyasal bir bunalımla karşı karşıyaydım, bunalımın ne olduğunu tam olarak anlayamadığım için de, bana akılcı bir çözüm gibi görünen şeye uzandım. Siyasal alandaki iyiniyetimi yitirmek üzereydim; tıpkı siyasal partilerin, liderlerin ve siyasal çatışmaların uzlaşamaması gibi ben de kendimle uzlaşamıyordum. Pekâlâ, diye düşündüm, o zaman ben de yapabildiğim ve gerekli olduğuna inandığım bir şeyi yaparım. Bir anaokulu kuracaktım.

Bir süre önce, yoksun bölgelerdeki çocuklar için bir yardım fonu oluşturmuş ve belli başlı filmlerimden kazandığım bütün parayı oraya aktarmıştım. Rodney Fitch adında bir mimar buldum. Brunel Üniversitesinde profesör olan bir dostumuz, kocası Bob, arkadaşı Jaime ve California'dan gelen Jan Stevens'le başbaşa verip en ince ayrıntısına kadar her şeyi ta-

sarladık -havuzun çevresini kaymayan bir malzemeyle döşemek, çocuklar için bolca palet, vb. Hammersmith ve Fulham Belediyesi bize küçük, ama okulla havuza yetecek kadar bir arsa verdi. Sonunda, 16 Eylül 1973'de 'Redgrave Anaokulu'nu Londra Eğitim Müdürlüğüne resmen devrettik.

Carlo'nun dördüncü doğumgünüydü; ilkokula başlamadan önce bir yıllığına anaokuluna gidebilecekti. Artık St.Peter Alanının güney tarafındaki bir evde yaşıyorduk; bu evi almam için Franco da bana yardım etmişti. Çalışmak için sık sık Londra'ya geliyor, Carlo'yla birlikte olabilmek için bazen aylarca kalıyordu; hem İngiliz hem de Amerikan filmlerinde çok aranan bir yıldızdı. Carlo'nun çocukluk yıllarında Franco'nun oldukça zorlandığını düşünüyorum. Aslında her ikimiz de öyle, ama Franco için daha zor olduğuna kuşkum yok. Çocuğunu çok seven, onunla gururlanan, yeri geldikçe de sertleşebilen bir babaydı. Bense, Carlo'ya ben bakıyorum, onun için neyin iyi olduğunu ben bilirim, diye düşünüyor, Franco'nun önerilerine öfkeleniyordum.

Bu arada Britanya'nın siyasal ve ekonomik durumu giderek kötüleşiyordu. Heath'in ve Maliye Bakanı Anthony Barber'ın o ünlü 'hızlı büyüme' politikaları enflasyonu azdırmıştı. 'İkincil' denilen bankaların çoğu batmıştı. Britanya korkunç bir çöküntüye doğru dolu dizgin gidiyordu. 1972 yazında, Londra'da beş tersane işçisi, Panalpina adlı taşıma şirketinde grev gözcülüğü yapılmasını yasaklayan mahkeme emrine karşı gelmekten tutuklanıp, Pentonville hapishanesine gönderildiler. Sendika, işçiler serbest bırakılmadığı takdirde genel greve gitme tehdidi savurunca hükümet geri adım attı. Grevin başlamasından önceki haftasonu resmi arabulucu denilen, o ana kadar varlığı da, işlevi de bilinmeyen bir hükümet görevlisi yargı yetkisini kullanarak işçileri serbest bıraktırdı. O sonbahar *Tory*'ler, fiyatların hızla yükseldiği bir dönemde ücretlerin yasal olarak denetlenmesini sağlayan

bir yasa çıkardılar. Haberi okudum, sonra da bir şişe ucuz şarabın yardımıyla aklımdan silip attım.

Corin, 1971'de Sosyalist İşçi Partisine katılmıştı. Tanıdıklarım arasında, siyasal gelişmeleri çözümlemeye ve açıklamaya çalışan tek kişiydi. Ona göre asıl sorun, liderlik sorunuydu. Ben de aynı fikirdeydim. Bazen dinliyor ve tartışıyor, bazen de sarhoş olup eski düşüncelerimi inatla yineliyordum. "Herhangi bir öndere nasıl güvenilir?" diye sordum. "Bir garanti verilmesi şart mı?" dedi. "Amerikalılar'a karşı Vietnamlılar'ı desteklerken garanti istedin mi?" Bunun üzerine yavaş, uzun, dolambaçlı bir açıklamaya giriştim.

Amerikalılar'a karşı çıkmıştım, çünkü Vietnam'da bulunmaya hakları yoktu. Köylülerin, yani savaşın gerçek kurbanlarının istedikleri tek şey, tarlalarını sürmekti. Ne kapitalizmi istemişlerdi, ne de komünizmi.

Sosyalist İşçi Partisinin Genel Sekreteri Gerry Healy ile tanıştım; düşünceleri çok ilgimi çekti. Partinin yayın organı olan *Workers' Press* çok etkileyiciydi. Bana zâten bildiğim şeyleri söylemiyor, beni düşünmeye zorluyordu. O güne kadar yanıt alamadığım sorular ortaya atılıyor, tartışılıyor ve yanıtlanıyordu. Ama bir yıl boyunca gözümün önünde duran şeyi inatla görmezden geldim. Gittikçe daha çok içiyordum, düşünmemek, alkolün uyuşturucu etkisine sığınmak için her sabah bir şişe ucuz şarap açıyordum. Bir yandan da işimi sürdürüyordum. Euripides'in oyunundan uyarlanan, İrene Papas ve Genevieve Bujold'un da rol aldıkları *Truvalı Kadınlar* filmini Michael Cacoyannis yönetiyordu. Michael benden yoğun, güçlü bir oyunculuk istiyordu; ilk çabalarım onu büyük bir düşkırıklığına uğratmış olmalı. Sonra ona istediği şeyi verdim, o da boynuma sarıldı. Canım bir tas baldıran otu içmek istiyordu. Bütünüyle yapay yollardan duygu taklidi yapıyor, daha da kötüsü bu nedenle övülüyordum. Ama daha sonra olanlar benim için her şeyi değiştirdi.

8 Mart 1973'de Victoria Caddesindeki New Scotland Yard'ın önünde, sonra da Old Bailey'in yakınlarında birçok araba kundaklandı. Polis ve basın İrlanda Cumhuriyet Ordusu İRA'y suçladı. Bunun sorumlusu gerçekten onlarsa, delirmişler demekti. İrlandalılar'a yapılanların suçu, sıradan Britanyalılar'ın ya da Britanyalı emekçilerin değildi. *Tory* hükümet tıpkı İrlandalı emekçilere saldırdığı gibi, Britanyalı emekçilere de saldırıyordu. Bu bombalar her iki tarafı da kışkırtmak için patlamış olamaz mıydı? İtalya'da buna benzer kışkırtma eylemleri yapıldığını duymuştum; faşistler Bolonya tren istasyonuna bomba koymuş, yetmiş kişinin ölümüne yol açmış sonra da solcu anarşistleri suçlamıştı.

Bir takım İrlandalı gençler tutuklanarak Ealing karakoluna götürüldü; avukatlarıyla görüşme istekleri reddedildi. Fena halde dövüldüklerini, sorgulandıklarını ve avukatlarıyla görüşemeden önce, düzmece ifadeleri imzalamaya zorlandıklarını biliyordum. Polise ulaşmak için, belli bir ağırlığı olan bütün tanıdıklarıma başvurdum; gidip gençleri görmelerini istedim. İşçi milletvekili Laurie Pavitt'i aradım. Onların terörist olduğunu söyleyerek, gitmeyeceğini bildirdi. Metodist kilisesinin önderi ve İşçi Partisi üyesi Lord Soper'ı aradım; Britanya'nın Kenya ve Malaya'daki sömürge vahşetine karşı çıkmış biriydi. O da kabul etmedi. Umutsuzluk içinde İngiliz Kilisesine başvurdum. Southwark Kardinali Mervyn Stockwood, "Hayır," dedi. Roma Katolik Kilisesi, "Hayır," dedi. Telefon rehberini önüme çektim, Ealing yakınlarında küçük bir Katolik manastırı buldum. Telefonumu yanıtlayan rahip çok anlayışlıydı. Üstlerinden izin alması gerekiyordu, ama gitmeye hazırdı. Ealing karakoluna gittiğinde, daha sonra gelmesini söylemişler. O da öyle yaptı, sonunda gençler görmesine izin verildi. Beni aradı, pek de kötü durumda olmadıklarını ve kendisini görünce rahatladıklarını söyledi. Daha sonra biri beni arayarak, Bow Caddesindeki sulh

mahkemesine gidip tutuklanan kızlardan birinin kefaletini yatırıp yatıramayacağımı sordu. Kabul ettim. Edna O'Brien da mahkemedeydi. Kefalet önerimiz geri çevrildi.

Yatağa uzandım, perdeleri kapadım, telefonun fişini prizden çektim ve bütün bir gün öylece yattım. Kafam karma karışıktı. Bu genç İrlandalılar kör bir geçitteydiler, ama suç onlarda değildi. Britanya diktatörlüğünün yaptığı zulümler yüzünden Britanyalı emekçiler suçlanamazdı. Britanya'nın Kuzey İrlanda'da uyguladığı askeri diktatörlük Britanya sendikaları için de tehlikeliydi; İrlanda'da olduğu gibi, Britanya'daki temel demokratik haklar için de büyük bir tehdit oluşturuyordu. Terörist gruplar, ordunun ve polisin haberalma servislerinin ekmeğine yağ sürüyordu. Terör, ordunun ve polisin işine geliyordu. Parlamentodaki muhalifleri, sendikalara karşı daha etkin, daha baskıcı yöntemler uygulamaya razı etmek için teröre gereksinimleri vardı. Yenilgiyi unutmamışlardı -Arthur Scargill'in 1972'de, kömür grevini desteklemek için yaptığı kitlesel grev çağrısı. Bana bir iç savaşın eşiğindeymişiz gibi geliyordu.

Aklıma Robert Shaw'un *Cato Caddesi* adlı oyunu geldi. 1971'de Waterloo'daki Young Vic Tiyatrosunda oyunun yardımcı yapımcılığını üstlenmiş, ayrıca Susan Thistlewood rolünü oynamıştım. Oyun, Arthur Thistlewood adındaki el işçisinin çevresinde toplanan, köktenci bir grubu anlatıyordu. 1819'da *Tory* hükümetinin İçişleri Bakanlığında çalışan gizli ajanlardan biri bu gruba sızar. Emirleri İçişleri Bakanı Lord Sidmouth'dan alan casus Edwardes, *Tory* kabinesine yönelik bir suikast tezgâhlar ve saldırıda kullanılacak olan silahla cephaneyi almak için gereken parayı sağlar. Dışişleri Bakanlığı, *The Times*'da yayınlattığı haberde *Tory* kabinesinin 23 Şubat çarşamba akşamı Grosvenor Meydanındaki bir evde, akşam yemeğinde buluşacağını duyurur. Bu bir aldatmacadır, casus Edwardes'in silahları Cato Caddesine getirmesi ve Thistle-

wood'un takımını kışkırtması için yayınlanmıştır. Ordu durumdan haberlidir. Askerler evi kuşatır, adamları yakalar, silahlara el koyar. Topluluğun bütün üyeleri asılır, cesetleri yerlerde sürüklenip parçalanır, bunu yıldırma, tutuklama ve idam gibi bir dizi vahşet izler. Parlamentodaki liberal muhalifler, Whig grubu homurdanır ama boyun eğer. Dışişleri Bakanlığının 'Cato Caddesi komplosu' diye bilinen eylemi amacına ulaşmıştır.

Robert Shaw'un, *Tory* sınıfının baskısına duyduğu nefreti yansıtan oyunu taşı gediğine koyuyordu.

Susan Thistlewood'un mahkemede yaptığı savunma, Thistlewood ile yoldaşlarının idam edilmeden önce söyledikleri, kulaklarımda çınlıyordu: "Bir kuşak gider, yeni bir kuşak gelir. Bizlerle hiç mi özdeşleşmiyorsunuz, dostlar? Bizler size yabancı mıyız?"

O anda benim için artık tek bir yol kaldığını ayrımsadım: Siyasal savaşımımı, tarihin ciddi bir biçimde irdelenmesi gerektiğine inanan bir partiyle birlikte sürdürmek. Corin'i arayıp hemen gelmesini söyledim. Geldi. Troçki yanlısı biri olarak, hiç zaman yitirmeden Sosyalist İşçi Partisine üye olmak istediğimi bildirdim.

15

1973 yılında St.Peter Alanı, 18 numaradaki evimin oturma odasında geçirdiğimiz o günü çok iyi anımsıyorum; Corin'le masanın başında oturuyorduk. Corin bana Sosyalist İşçi Partisinin kitapçığıyla, Lenin'in toplu eserlerinin 38. cildini, *Düşünce Notları*'nı verdi.

Hâlâ bende olan bu eserde Lenin'i İsviçre'deki Berne Kütüphanesinde, Hegel'i incelerken ve 1917 Rus devriminden önceki, ikinci sürgün döneminin son iki yılına ilişkin anılarını yazarken gösteren bir fotoğraf var. SBKP Merkez Komitesinin Marksizm-Leninizm Enstitüsünce basılan kitabın önsözünde, yayıncının önemli bir gözlemi yer alıyor:

Lenin'in, özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında, kapitalizme özgü çelişkilerin vahim bir hal aldığı ve devrime zemin hazırlayan bunalımın iyice olgunlaştığı bir dönemde bütün ilgisini felsefeye, her şeyin üstünde de Marksist diyalektiğe yöneltmesi bir rastlantı değildir. Emperyalizmin çelişkilerini Marksist açıdan çözümleyebilmek, Birinci Dünya Savaşının emperyalist niteliğini vurgulamak, İkinci Enternasyonal'in önderlerinin fırsatçılığını ve toplumsal ırkçılığını gözler önüne sermek, emekçi sınıfının

savaşımında izlenecek yolu ve taktikleri saptamak için gereken temeli yalnızca materyalist diyalektikler sağlayabilirdi.

Önsözde, Lenin'in düşünsel notlarına devrimden sonra olanlara, kitabın Stalin'in ölümüne kadar Sovyetler Birliği'nde yayınlanamadığına değinilmiyordu. Evet, tıpkı yayıncının dediği gibi, bu da 'bir rastlantı değildi'. Stalin, daha sonra 'Lenin'in Vasiyeti' diye anılan son yazıları ve mektupları gibi bu notları da gizli tutmuştu, çünkü bunlar Stalin'in zorbalığını bütün çıplaklığıyla gözler önüne seriyordu. 38.Cilt, 1961 yılına, Stalin'in ölümünden sekiz yıl sonrasına kadar İngilizce'ye çevrilemedi. Sosyalist İşçi Partisinin kurucusu olan Gerry Healy de notları ancak o tarihten sonra inceleyebildi. Corin, bütün parti üyelerinin notları okuduğunu söyledi ve birkaç gün sonra benimle birlikte incelemeye söz verdi. Başlarda kararsızdım, ama sayfaları çevirdikçe büyülendim. 'Mantık dilbilgisine benzer,' diyordu. 'Başlayan için başka bir şeydir, dili (dilleri) ve dilin özünü bilen için başka bir şey.' Sonra da Hegel'den bir alıntı: 'Mantığa ve genelde bilimlere ilk kez yaklaşan biri için başka bir anlam, bilimlerden mantığa geri dönen biri içinse başka bir anlam taşır.' Lenin sayfanın kenarına şunları yazmıştı: 'Ustaca ve derinlikli !' Evet, çok doğruydu, ama benim bilimler bir yana, mantığa bile ilk kez yaklaşan biri olduğuma kuşku yoktu; kendimi yetersiz hissediyordum; ne bilim ne de felsefe konusunda herhangi bir eğitim almıştım.

Corin'in verdiği öteki kitap, daha doğrusu kitapçıksa *Bunalımın Marksist Çözümlemesi*'ydi; Corin yanımdan ayrılır ayrılmaz sayfalara gömüldüm. O gün kitabı en az üç kez okumuş olmalıyım. 1971-2 ekonomi bunalımı ile 1944'deki Bretton Woods Antlaşmasının savaştan sonra uygulanan maddeleri arasındaki bağlantıyı açıklıyor, artık altın tarafından desteklenmeyen *dolar* ile gelişmiş kapitalist ülkelerdeki yüksek enflasyonun ilintisini irdeliyordu. Kapitalist ülkelerin içinde bulunduğu bunalım onları, 1929'daki Wall Street

çöküşünün ardından, Alman sermayesinin yöneldiği çözümleri aramaya yöneltiyordu -sendikaların yok edilmesi, ırkçılığın hortlaması ve savaş.

'SSCB, Çin ve Doğu Avrupa' başlıklı bölümü defalarca okudum: Troçki ile Dördüncü Enternasyonal'in öngördüğü ve uğruna mücadele ettiği, Stalincilik karşıtı siyasal devrim, Stalin'in uyguladığı bütün politikalara karşın, İkinci Dünya Savaşında Kızıl Ordunun kazandığı zaferle başlamıştır. Bu benim için yepyeni bir şeydi. Stalincilikten nefret ediyordum, ama enine boyuna düşünmüyor, Stalin'i ne olursa olsun ülkesindeki zaferin mimarı olarak görüyordum. Doğu Almanya'daki 1953 ayaklanması, Kruşçev'in 1956'da, Parti Kongresinde yaptığı ve Stalin'in işlediği suçları sayıp döktüğü konuşma, aynı yıl daha sonra yapılan Macar devrimi; 1968'deki Prag 'Baharı'; 1970'de Polonya'yı saran grevler... hepsi de Stalinci bürokrasiye yönelik siyasal bir devrimin filizlendiğine işaretti. Sovyetler Birliği'ni koşulsuz destekleyen ve siyasal devrimden yana çıkan bir parti vardı: Sosyalist İşçi Partisi. İrlandalılar ve Filistinliler de içinde olmak üzere, baskı altındaki bütün halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkını sonuna kadar savunuyordu. Bileşik, sosyalist bir İrlanda'dan yanaydı. İşçiler arasında bölünmelere yol açtığı, dolayısıyla onları gerçek düşmanla, yani Britanya devletiyle topluca savaşmaktan alıkoyduğu için İRA'nın bireysel terör eylemlerini kınıyordu. Ama İRA'nın Britanya emperyalizmiyle savaşma hakkını savunuyordu. Müslüman, Musevi ya da Hıristiyan, herkesin birlikte yaşayıp çalışabileceği demokratik, laik bir Filistin devletinden yanaydı ve zaferi Filistin Kurtuluş Örgütünün kazanmasını istiyordu. Kitapçığın son bölümünde izlenmesi gereken yol gösterilmişti: Yönetim kurullarının oluşturulacağı, kaynakları ve üretim güçlerini geliştirecek, toplumsal mülkiyete dayanan, planlı bir ekonomiyle emekçileri iktidara getirecek olan, sosyal bir devrim.

Kitapçığı üç ya da dört kez okuduktan sonra elimden bırakabildim ve Corin'i aradım. Evet, dedim; kararımı verdim, partiye üye olmak istiyorum. Otuz altı yaşındaydım. Şimdi bunları, partinin on sekiz yıllık bir üyesi olarak yazıyorum. Marksizmin gerekliliğine hâlâ bütün yüreğimle inandığımı içtenlikle söyleyebilirim; inancım bir gün için bile olsa sarsılmadı. Tam tersine, zaman geçtikçe, deneyimlerim arttıkça daha da güçlendi. Bunu sağlayan şeyse, kendi kararlılığım ve inatçılığım değil -her ne kadar durum gerektirdiğinde kişiliğimin bu yönleri öne çıksa da- katıldığım partinin bana öğrettikleri ve partiyi neredeyse bütün o yıllar boyunca yöneten kişi, yani Gerry Healy.

Corin, kitapçığı verdiğinin ertesi günü beni Sosyalist İşçi Partisinin Londra'nın güneyindeki, Clapham'deki bürosuna götürdü. Gerry Healy'nin çalışma odası giriş katındaydı, bu küçük, süssüz odada yalın, ahşap bir masayla birkaç sert iskemle vardı. Healy beni çok sıcak karşıladı -Corin ona partiye katılmak istediğimi söylediğinde gerçekten çok şaşırmış. Heath hükümetinden, Partinin yıl sonunda düzenlemeyi tasarladığı konferanstan, partinin alacağı yeni addan, önümüzdeki aylarda partiye katılacak olan binlerce yeni üye için gereken yapılanmadan söz ettik. Konuşmamızın sonunda, "Evet, katılmayı düşünür müsünüz?" dedi. "Hemen katılabilir miyim?"diye sordum. "Ben kararımı çoktan verdim."Gerry güldü, elbette, dedi. Sonra Corin'e döndü: "Artık İskoçya Kraliçesi Mary de aramızda."Çoğu, İçişleri Bakanı Robert Carr'ın emriyle İngiliz hapishanelerinin tecrit hücrelerinde tutulan İrlandalı tutukluların durumunu konuştuk. Gerry, Dolores Price ile kızkardeşine kefil olmak istediğimi biliyordu. "Bu genç kadınları desteklemek, çok yüreklice bir davranıştı," dedi.

1913'de Galway'deki Ballybane'de doğan Gerry Healy de İrlandaliydı. On dört yaşındayken Ticaret Filosuyla denize açılmış, bir yıl sonra da Britanya Komünist Partisine katılmıştı.

Bu genç ve komünist denizci Komintern'in kuryeliğini yapmış, Faşizmin tırmandığı o çetin ve tehlikeli günlerde Alman Komünist Partisinin önderlerine haber taşımıştı.

1936'da Lloyd denizcilik kayıtlarını karıştırırken, Batum'dan yola çıkan şileplerin, Cenova üzerinden Barselona'ya, İspanyol Cumhuriyetçilerine petrol taşıdığını öğrendi. Ama Sovyet tankerleri yükün yarısını Cenova'da boşaltıyordu. Kısacası Mussolini'nin, Cumhuriyetçi güçleri bombalamak için İspanya'ya gönderdiği uçakların yakıtını SSCB sağlıyordu. Gerry doğruca Britanya Komünist Partisinin önde gelenlerinden biri olan Harry Pollitt'e gidip bir açıklama yapmasını istedi. Pollitt onu William Joss'a, partinin denetim komisyonunun başındaki kişiye gönderdi. Joss, Gerry'i 'Troçki yanlısı' olmakla suçladı, bu tür sorulara son vermediği sürece partiden atılacağını söyledi. Gerry Troçki konusunda hiçbir şey bilmediğini, onun yazdığı şeylerin tek satırını bile okumadığını ileri sürerek suçlamayı reddetti, ama vazgeçmeye de niyeti yoktu. Partiden atıldı, hemen o anda ve oracıkta Troçki'yi savsaklamakla hata ettiğini anladı. Ve bir Troçkist olup çıktı.

Bundan sonraki birkaç hafta, yaşamımın en coşkulu günlerini yaşadım. Bana, o kısacık sürede bütün hayatım boyunca öğrendiklerimden daha çok şey öğrendim gibi geliyor. Gerry ile birlikte araba işçilerinin Oxford'daki Cowley'de yaptıkları mitinge katıldık. Dev boyutlu Leyland araba fabrikasında çalışan işçilerin çoğu, pek çok işçi temsilcisi de aralarında olmak üzere Sosyalist İşçi Partisine katılmıştı. Gerry'nin uluslararası olayları irdeleyen ve dünyanın içinde bulunduğu ekonomik bunalımı her yönüyle çözümleyen konuşmasını hazırlamak için ne kadar çok zaman harcadığını görünce sersemledim. Raporunu sunduktan sonra kendisine yöneltilen sorulara uzun ve ayrıntılı yanıtlar verdi. Konuşmasından, Gerry'nin Cowley'deki fabrikanın geçmişini, sendikayla yapılan sözleşmeleri, çalışma koşullarını ve ardı

kesilmeyen anlaşmazlıkları çok iyi bildiği anlaşılıyordu. İşçilerin ruhsal durumundan, kendisi de orada çalışıyormuşçasına haberliydi. Ama sözlerini, araba fabrikasıyla sınırlamadı. O günkü konuşmaların çoğu Şili'de olup bitenlerle ilgiliydi; Allende'nin devrileceği belli olmuştu.

Bundan kısa bir süre sonra Gerry Londra'daki bir gösteride konuşup konuşamayacağımı sordu. Yeterli olduğuma inanmıyordum, ama bu konuda sessiz kalamayacağımı da biliyordum. Şili'de eylülden beri beklenen şey olmuş, son derece kanlı, askeri bir darbe yapılmıştı. İsyancı askerler hazirandaki kostümlü provadan sonra, Allende kabinesinin önemli generallerinden Praz tarafından barakalarına geri gönderilmiş, elebaşlarından hiçbiri duruşmaya çıkartılmamıştı. Taşıma ve ulaşım alanlarındaki 'grev' ekonomiyi felç etmişti. Bütün büyük taşıma şirketleri faaliyetini durdurdu. Fabrika işçileriyle sendikacılar Santiago'da yaptıkları büyük toplantılarda hükümetten, adım sesleri duyulan darbeye karşı kendilerini savunmak için silah istediler, ama Allende bu isteği geri çevirdi. Allende'nin kendisi de yürekli bir ölümü seçti; Başkanlık Sarayında kurşunlanarak öldürüldü. Cesedi daha sonra Santiago'nun varoşlarındaki isimsiz mezardan alınarak şanına yaraşır bir törenle yeniden gömüldü. Doğrusu ve uygun olanı da buydu, ama ne yürekliliği ne de izinden gidenlerin cesareti, salt hükümeti değil, yüz binlerce erkekle kadını da yok eden 'Popüler Birlik' politikasının yanlışlığını düzeltemez; karşı devrime giden yolu açan da, Şili silahlı güçlerini dağıtmaması ve silahlarını ellerinden almaması oldu.

Konuşmamda Şili'deki olaylarla Britanya'daki durum arasında koşutluk kurdum. Şili'nin askerlerce yönetilen, herhangi bir 'muz cumhuriyeti' olmadığını, kırk yıllık bir anayasa geleneği olan, demokratik bir devlet olduğunu söyledim. Askeri darbeden alınacak dersler vardı; Heath'in hükümetinde de sosyalizm tehlikesini bertaraf etmek, çalışan sınıfı baskı altında

tutmak için orduyu kullanmak isteyenler eksik değildi.

C.L.R. James'e bir mektup yazarak, Sosyalist İşçi Partisine katıldığımı bildirdim. Yanıtı, başlı başına bir dersti. Bunu seçmeci bir davranış olarak gördüğü için, herhangi bir partiye katılmamı onaylamıyordu; özellikle Marksizme hiç gerek yoktu.

Ağustos 1973'de bir kez daha Tony ile çalıştım; Bankside'da Sam Wanamaker'in yönettiği bir açıkhava tiyatrosunda, Tony'nin sahneye koyduğu *Antony ve Kleopatra*'da Kleopatra'yı oynuyordum. Oldukça ilginç geçen iki buçuk haftanın sonunda bir fırtına oyuna son verdi. Sahnenin üstünü örten ve izleyicileri koruyan muşambalara su dolmuştu. "Gösteri sürmeli," diye bağıran Sam, bir kovaya doldurduğu suyu elinden geldiğince hızlı boşaltmaya çalıştıysa da, muşambalar çöktü ve izleyiciler bir daha dönmemek üzere tiyatrodan ayrıldılar.

O sonbaharda Mısır Devlet Başkanı Sedat, İsrail'in 1956'da işgal ettiği Mısır topraklarını geri almayı denedi. Mısır ordusu beklenmedik bir saldırıyla hatırı sayılır bir ilerleme kaydetti. Ama Brejnev Sovyet desteğini geri çekince Sedat saldırıyı durdurmak zorunda kaldı. Sonuç İsrail için zafer, Mısır ordusu içinse korkunç bir yenilgiydi. Sattıkları üründen en yüksek kârı elde etmeye çalışan Amerikalı, Fransız, Britanyalı, Alman ve Japonları örnek alan Arap ülkeleri, salt zorunluluktan petrolün fiyatını artırdılar. Fiyat artışından önce, Arapların üretici olarak kazandığıyla Batılı tüketicilerin ödediği fiyatın arasındaki fark yüzde dört yüzdü. Batılı petrol şirketlerinin kazancı işte bu kadar yüksekti.

Britanya'da maden işçileri fazla mesainin yasaklanması için oylama yaptılar. Kömür üretimi yaklaşık yüzde yirmi azalmıştı. Elektrik işçileri grevdeydi. Petrolün ederi, ambargodan sonra dörde katlanmış, varili 3 *dolar*'dan 12 *dolar*'a yükselmişti. Muhafazakâr Partinin Stretford milletvekili Winston S.Churchill, "Arap şeyhleriyle madencilerin çirkin ittifakı"na ateş püskürüyor, ülkeyi bıçak sırtında tuttuklarını öne sürüyordu.

4 Kasımda, Hammersmith'deki Odeon Sinemasında kuruluş toplantımızı yaptık, Sosyalist İşçi Partisinin adını, İşçi Devrim Partisi olarak değiştirdik; o sıralar Noel Coward'ın *Bir Yaşam Tasarımı* adlı oyununda oynuyordum. Toplantıya üç bin üye katıldı. Parti, günlük gazetesi *Workers' Press*'den başka gençler için de aylık bir dergi olan *Keep Left*'i yayınlıyordu. Partinin kendi matbaası, yayınevi, ayrıca Tottenham Court Yolundaki Charlotte Caddesinde bir de kitapçı dükkanı vardı.

Bir Yaşam Tasarımı, bir kadınla iki erkek arasındaki aşk üçgenine ilişkin, duygusal bir güldürüydü. Noel Coward oyunu 1932'da yazmış, ertesi yıl New York'da Alfred Lunt ve Lynn Fontanne ile birlikte oynamıştı. Tuhaftır ki, yapımı 1939'a kadar Londra'da sahnelenmedi. Daha sonra yayınlanan *Tören Oyunu*'nun önsözünde Coward izleyicinin oyundan pek hoşlanmadığını yazar: "Bu rahat, aklına estiği gibi konuşan, hatta geveze ve ahlâksız yaratıklar yaşamlarını zorla fantastik biçimlere sokuyor, sorunlarla dolduruyorlardı, çünkü kendilerine engel olamıyorlardı." *Bir Yaşam Tasarımı,* Sovyet ozan Mayakovksi'nin her şiirin, "Elele tutuşmuş iki âşıktan söz eden dizelerin" bile politik olduğu savı bir yana bırakılırsa, politik bir oyun değildi. Öte yandan, gerçekten istedikleri ilişki biçimini bulmak için kıvranan bu üç kişiye sürekli yansıyan bir şey vardı: Coward'ın oyununu tasarladığı dönemin, 8. Edward'ın tahttan feragat etmesi gibi alışılmadık, kendine özgü bir biçimde dışavurulan toplumsal bunalımı.

Coward'ın, Stanislavsky'nin yöntemiyle ilgili olarak yaptığı tek yoruma, babamın *Maske ya da Yüz* kitabında rastladım; oldukça kırıcı bir yorum: "Bu, taşrada iki yıl prova yaptıktan sonra henüz hazır olmadığını anlayan küçük topluluk değil mi?" Ama bana kalırsa onun bu alaycılığı bir sapmaydı. Noel Coward eleştirel, çok fazla şey isteyen, dikkatsizce ya da beceriksizce yapıldığına inandığı her şeye karşı son derece hoşgörüsüz biriydi. Oyunculuğundaki sözde rahatlık, 'sonsuz

bir acıya katlanma gücü' içeriyordu. O ünlü üslûbu, o uçucu, bir flüt sesini andıran, çabucak ateşlenen konuşma biçimi gerçekte bir üslûpçuluk değil, inceden inceye hesaplanmış, kendi eserlerine ve Oscar Wilde'ın komedilerine en uygun olduğuna inandığı düşünme ve konuşma yöntemiydi. Kolayca taklit edilen bu yöntem, Coward'ın eserlerini yorumlarken sıkça karşılaşılan sorunun da kaynağıdır. Gördüğüm birkaç oyunda, oyuncular Coward'ın tarzı diye bildikleri bir şeye öykünüyorlardı, oysa Coward'ın asıl peşinde olduğu şey, insanların belli koşullardaki gerçeğiydi. *Bir Yaşam Tasarımı*'na hazırlanırken, Coward'ın beni tiyatroda iki kez izledikten sonra söylediği şeyleri aklımdan çıkarmamaya çalıştım: "Çalışman tam anlamıyla gerçek. Tek bir dakikası bile yapay değil."

Stanislavsky'nin yöntemini uygulamak isteyen kişinin yapması gereken ilk şey, oyunun tarihi koşullarını, oyun kişilerinin alışkanlıklarını ve toplumsal yaşamlarını araştırmak, incelemektir; her yönetmen ve oyuncu böyle bir çalışmanın gerekliliğine içtenlikle katılacaktır. Evet, gerekliliği ve bir oyun kişiliğini oluşturmak için paha biçilemez bir hammadde kaynağı olduğu tartışılamaz, ancak tarihsel koşullar ne kadar dikkatle incelense de, bir oyunun gerçek yaşamını ortaya çıkarmaya yetmez. İstendiği kadar özenle incelensin, bir yüzyıl, on yıl hatta bir yıl önceki bir yaşam yeniden canlandırılamaz, çünkü o yaşam sona ermiştir. Soyut belleğimize geçmiştir. O geçmiş yaşamdaki özdeği, oyunun ruhunu bulmak istiyorsak, gözlerimizi bugüne çevirmeliyiz. Bir oyuncu kendi yaşamının koşullarını değiştirmeye, sorunların anlamını kavramaya ve onları çözümlemeye ne kadar uğraşırsa, edindiği izlenimler de provalara ve gösteriye o kadar çok yansır. Provalar sürdükçe, düşünceler yoğunlaştıkça bu izlenimler canlanan, şaşmaz görüşler olup çıkar. Gerçekten de yaşarlar. Şu an ve geçmişte önemli olan neyse, onu en duru ve en gelişkin biçimiyle yansıtırlar.

Her oyuncu, kendini bir başkası tarafından ele geçirilmiş gibi hissettiği böylesi anları tatmıştır. Bu, bilinçle bilinçsiz olanın birleşmesidir. Bunun gerçekleştiğini herkes anlar, ama sanatçılar ömürlerinin büyük bir bölümünü bunun nasıl gerçekleştiğini anlamak için harcarlar; sorun da budur.

Oyuncular şaşırır ve heyecanla birbirlerine bakarlar. Sahne ansızın yüklü bir havayla dolmuştur. Nedenini, nasılını pekaz kişi anlasa da hepsi bir yerlerde yaşayan bir gerçeğin onları inandırdığını, inandırıcı kıldığını, ve bu gerçeğin canlandırdıkları kişilerin düşünce ve davranışlarında ete kemiğe büründüğünü bilirler.

İşçi Devrim Partisinin kuruluş toplantısından bir hafta sonra, temsil bitmiş, tam tiyatrodan çıkmak üzereydim ki, bütün sokak lambaları söndü. Ertesi sabah, 13 Kasım salı günü İçişleri Bakanı bir acil durum açıklaması yaparak, hükümete kamu hizmetleri, ulaşım ve enerji kaynakları için orduyu kullanma yetkisi tanındığını açıkladı. Savaş bittiğinden beri ilk kez yurt çapında acil durum ilan ediliyordu. Başbakan Edward Heath, 1 Ocak 1974'den başlayarak fabrikaların haftada üç gün üretim yapacağını bildirdi. Aynı gün, hükümetin bir yıl önce desteklediği ve kredi patlaması sırasında elden ele para aktaran ikincil bankaların çoğu iflas etti.

Ulusal basın Arap teröristlerle ilgili haberleri peşpeşe yayınlamaya başladı; Arap teröristler Heathrow havaalanında Sovyet malı roketlerle sivil havayollarını vurmaya hazırlanıyorlardı. Bunun üzerine, ocak ayında bir öğleden sonra tanklar, zırhlı araçlar, ordu ve polis birimleri havaalanının çevresini sararak yolları trafiğe kapadı. Hükümetin 'elinde SAM-7 füzesi bulunan, Arap teröristler' öyküsünü ne parlamentodaki İşçi Partisi, ne de Britanya Komünist Partisinin yayın organı *Morning Star* yalanladı. *Workers' Press* 'in günlük tirajını 15 binden 20 bine çıkardık; okurları asker-polis işbirliğinin tehlikelerine karşı uyardık. Bizi panik yaratmakla

suçladılar. Ama iki yıl sonra, 1976'da *Sunday Times*'ın iki muhabiri, Stephen Fay ile Roger Crozier o günlerde önemli subayların, patronların ve üst düzeydeki sivil yöneticilerin çoğunun askeri bir müdahaleden yana olduğunu ortaya çıkardılar; onları kimse yalanlamadı, iddialarını çürütecek kanıtlar öne süren çıkmadı. Downing Caddesi, 10 numarada 1974 yılının şubat ayında yapılan bir toplantıda Başbakan Edward Heath Ulusal Madenciler Sendikasının başkanı Joe Gormley'i uyararak, madencilerin genel greve gitmesi durumunda askeri bir darbenin kaçınılmaz olacağını söylemişti. Şubatta, madencilerin temsilcileri grevi görüşmek üzere toplandıklarında, Gormley greve şiddetle karşı çıktı. Ama oylar sekize karşı birle grevden yanaydı. Sonra, 7 Şubatta Heath genel seçim kararı aldı.

Akşamları Phoenix'de *Bir Yaşam Tasarımı*'nı oynuyor, gündüzleri de Kennington'daki Oval House'da, 1917'deki sosyalist Ekim devrimini anlatan, *Ekim* adlı oyuna hazırlanıyordum. Kırk kadar profesyonel oyuncuyla müzikçi, yazılı bir metne başvurmaksızın çalışıyorduk. Ekim devrimiyle ilgili olarak yalnızca en temel olgulardan haberli olduğumuz için, zamanımızın çoğunu okumaya, Troçki'nin *Rus Devriminin Tarihi* adlı eserini tartışmaya, doğaçlama yapmaya ve kaba taslak oluşturduğumuz sahneleri kağıda dökmeye ayırıyorduk. Yapım için herhangi bir yerden para bulamamıştık, günde iki saatten fazla olmak üzere sekiz hafta süren provalardan fırsat buldukça, gerekli kostümleri, sahne donanımını bulmak, dekoru kurmak zorundaydık; oyun için gereken şeylerin arasında zırhlı bir araçla, açtığı top ateşiyle ayaklanmayı başlatan Aurora adlı savaş gemisi de vardı.

Aramızda, partinin üyesi olan azdı. Kimimizin belli bir ünü ve deneyimi vardı, çoğunluksa yola yeni çıkmış olanlardı. Yine de egomuzu, yetersizliğimizi, mesleki deneyimler ve yetenek konularındaki eşitsizliğimizi tam anlamıyla aşan, son

derece inandırıcı bir yorumla Lenin, Troçki, Stalin, Zinoviev, Kamenev, Kerensky ve Kornilov olmayı, sahneyi askerler, denizciler, işçi ve köylülerle doldurmayı başardık. Acil ve siyasal bir bunalım birleştirmişti bizi. İşçi Partisinin, işlerinin başına dönmeleri için harcadığı bütün çabalara karşın, madenciler grevdeydi, *Tory*'ler ise "Britanya'yı kim yönetiyor?"sloganıyla seçim savaşını başlatmıştı.

Bu oyunda kazandığım deneyimin inanılmayacak kadar değerli olduğu daha sonra anlaşıldı. *Bir Yaşam Tasarımı*'nın temsilleri sırasında, bir yandan mesleki ve sanatsal yaşamımı sürdürürken, bir yandan da partimin siyasal yaşamına bütünüyle katılabildiğimi görmüştüm. Acil bir Genel Komite toplantısında, İşçi Partisinin önde gittiği seçim bölgelerine sekiz adayımızı sürmeyi kararlaştırdık. Ülke genelinde İşçi'yi destekleyecek, Muhafazakârlar'ın geri dönmesi halinde, orduya ve polise dayalı bir diktatörlüğü de getireceğini söyleyerek seçmeni uyaracaktık. İskoçya, İngiltere'nin kuzey doğusu, orta eyaletler ve Galler'de birer tane, Londra'da ise dört tane olmak üzere sekiz aday çıkartacaktık. *Ekim* adlı oyunu, partimizin Alexandra Sarayında yapılacak olan ve 4000 kişinin katılacağı aday belirleme kongresinde sunacaktık. Londra'nın Doğu Yakasında, çalışan sınıfın yaşadığı Newham'den parti adayı olmam istendi; Canning Town, Barking ve Dagenham arasında kalan, geniş bir bölgeydi. Karl Marx'ın kızı Eleanor Marx'ın on dokuzuncu yüzyılın son on yılında havagazı işçileriyle, en düşük ücreti alan yarı-vasıflı ve vasıfsız işçileri örgütlediği yer, burasıydı. Şu anda o koltuk, Partinin gölge eğitim bakanı olan, sağ kanattan Reg Prentice'indi, İşçi Partisinin büyük çoğunluğuyla seçilmişti. Öneriyi kabul ettim.

16

Newham'deki parti üyelerimiz, Green Caddesindeki boş bir dükkanı, seçim karargâhı olarak kullanmak üzere üç haftalığına kiraladılar. Üyelerimizin aileleri, dostları ve destekçileri bize sehpalar, iskemleler getirdi, çayla sandviç hazırladı, saatlerce çalışarak seçmen listesinden kestikleri isim ve adresleri oy pusulalarına yapıştırdı. Partinin matbaasında basılan 65.000 seçim bildirisini teker teker katlayıp, her gün dağıtılmak üzere Posta İdaresine gönderdik. Britanya'daki seçim yasası, siyasal bir partiye genel seçimde seçim bildirilerini bedava postalama hakkı tanır.

Seçim kampanyası için yalnızca üç haftamız vardı. Heath parlamentoyu feshetmiş, seçimler için de anayasanın izin verdiği en erken tarihi saptamıştı. Birinci haftanın sonunda, hemen hemen her iki evden birinin penceresine, "Prentice'i Seçin, Oyunuzu İşçi'ye Verin" yazan bir çıkartma yapıştırılmıştı, ama kısa bir süre sonra Prentice'in de, fikirlerinin de pek tutulmadığı anlaşıldı. Neredeyse kimsenin İşçi Partisi, ya da milletvekilleri için söyleyecek bir tek iyi sözü yoktu. Sabahın altı buçuğunda yollara düşüyor, Gagenham'de Ford

arabaları üreten devasa fabrikayı, Silvertown'daki Tate ve Lyle deposunu, dokları, tren istasyonlarını ve otobüs duraklarını arşınlıyorduk. High Caddesinde, dükkânların önünde açık hava toplantıları düzenliyor, okul ve hastanelerde toplanıyorduk. Akşamları altı ile dokuz arasında seçmenlerle görüşmek için kapı kapı dolaşıyorduk. Seçmen sayımız ve yardımcılarımız arttıkça kampanyamız da güçlendi. Seçimden bir gün önce, yaklaşık 800 kişi partimize katılmak için başvurmuştu. İlçedeki her evi en az bir kez ziyaret etmiştik.

İnsanlar bana sürekli, "Bizimle görüşme zahmetine katlanan tek parti sizsiniz," diyordu. Newham genellikle küçük, bir-iki odalı ve özel kuruluşların ya da Belediyenin kiraya verdiği sıra evlerin dizildiği bir yöreydi. Ortalama haftalık gelir 20, vasıflı işçiler içinse 30 *sterlin*'di. Sanayi işçilerinin maaşı yasalarca düşük tutulurken, fiyatlar hızla artıyordu. Ekonomik koşullar giderek bozuluyordu, ama işçilerin konuştuğu tek konu fiyatlar, ücretler ve işsizlik değildi. Seçim konuşmamda, dikkatleri Britanya'da kurulması düşünülen askeri diktatörlüğe çektim. Ekonomik bunalımın üstesinden parlamento ya da oy sandığı gelemezdi; tek çözüm çalışan sınıfı iktidara getirecek olan İşçi Devrim Partisi idi. Eylem Kurulları oluşturulmalı, fabrikalara el konulmalı ve daimi orduyla polisin yerini, emekçilerden oluşan milisler almalıydı. Bu programı bir basın toplantısında açıklayınca, basının düşmanca tutumuyla karşılaştım. *Guardian*, İşçi Devrim Partisinin programının 'korkutucu' olduğunu yazdı, ama bir fincan çay içmek ve dertleşmek için çağrıldığımı sıra-evlerin ön odalarında, çeşitli semtlerde yaptığımız mitinglerde insanlar bizi dinliyor, sorguluyor, karşı çıkıyor, genellikle de onaylıyordu.

Tory'ler seçimde "aşırılığa karşı ılımlılık" konusunu işlemeyi seçmişti. Madencilerin ülkeyi "rehin aldığını" öne sürüyorlardı. Onlara kalırsa, enflasyondan, enerji kısıntısından, haftada üç gün çalışmaktan, emeklilerle çocukların çektiği yoksul-

luktan madenciler sorumluydu. Bazı etkin *Tory* gazeteleri, elektrik kesintisi yüzünden çocukların karanlıkta birbirine sokulduğu yetimhanelerin, yetersiz beslenme yüzünden ölen yaşlı evsizlerin öyküleriyle doluydu. Bütün bunlara karşın, *Tory* kampanyası başarısızdı. Çalışma süresinin haftada üç güne inmesinin madencilerin suçu olduğuna kimse inanmıyordu. Liman işçileri bize, petrol tankerlerinin limana yanaştırılmadığını, yüklerini boşaltmalarına izin verilmediğini, liman yetkililerin onları bilerek engellediğini anlattılar.

Bütün kampanya süresince olduğu gibi, seçim günü de yağmur yağdı. Yaptığımız anketler, oy sayımızın 1000 dolayında olduğunu gösteriyordu; bulabildiğimiz bütün araçları yandaşlarımızın emrine verdik ve yoksul seçmenleri sandıklara taşıdık. Sandıkların kapanmasından hemen sonra, oyunu bana vereceğini söylemiş olan, orta yaşlı bir işçinin kapısını çaldım. "Özür dilerim," dedi. "Sandık başına gidince, oyumu İşçi'ye verdim. Kaygılıydım, *Tory*'ler mutlaka yenilmeliydi." Yine de içeri girmem için ısrar etti. Bildirimizi hâlâ desteklediğini ve partimizin yöredeki etkinliklerini çok beğendiğini ekledi.

İşçi Partisinin adayı Newham'deki seçimi ezici bir çoğunlukla kazandı. Bana 700 kişi oy vermişti. Ülke genelinde hiçbir parti çoğunluğu sağlayamadı. Ertesi gün, henüz resmi bir açıklama yapılmamış olmasına karşın, İşçi Partisinin lideri Harold Wilson Saraya çağrıldı; tepeden tırnağa savaş giysilerine bürünmüş olan askerleri taşıyan zırhlı araçların oluşturduğu konvoyun Oxford Meydanından geçerek Regent Caddesine kıvrıldığını gördük. 4 Mart 1974, pazartesi günü Liberaller'i hükümeti desteklemeye razı edemeyen Başbakan Heath istifa etti. Wilson Başbakan oldu, iki gün sonra da Michael Foot madencilerin önderleriyle görüşüp istemlerini kabul etti.

Wilson'un hükümeti kurulduğu günden beri sallantıdaydı,

nedeni de salt parlamentodaki çoğunluğu sağlayamamış olması değil, devlet güvenlik birimleriyle askeri haberalma örgütlerinin hükümeti sarsmak için kolları sıvamış olmasıydı. Kuzey İrlanda'da, 'Mekanik Portakal' denilen bir uygulama başlatıldı. Amacı, Westminster'daki üç partinin liderini değiştirmekti. *Investor's Chronicle* gazetesinin muhabirlerinden biri, pek çok subayla görüştükten sonra şöyle yazıyordu: "Tepedeki generallerden birinin, ordunun yönetime nasıl ve hangi koşullarda el koyacağını açıklayan bir kitapçık yazmak için üç aylık izin almış olması, üzerinde durulması gereken bir olgu."

Temmuzda *Evening News* ilk sayfasında, emekli bir subayın, General Sir Walter Walker'ın şu sözlerini yayınladı: "Belki de ulus, anarşiye karşı silahın egemenliğini yeğler." Walker oldukça açık sözlü: "Britanya'nın Enoch Powell gibi bir lidere gereksinimi var." Birmanya seferberliğinde çarpışmış olan subaylarla görüşmüş, subaylar ona şöyle demişti: "Bize, temel demokratik hakları silah zoruyla sağlayan bir önder gerekiyor. Sokaktaki adam, askeri cuntanın her dediğini yapacaktır." Ağustosta haftalık, barışçıl *Peace News* dergisi, SAS'ın kurucusu Albay David Stirling'in muhtırasını yayınladı. Stirling, 'Büyük Britanya 75' adında, askeri nitelikli, ama orduya bağlı olmayan, grev kırıcı bir örgüt kurmuştu. "Bu tasarının ilk amacı," diyordu, "genel ya da genele yakın bir grevi izleyen bunalımlı dönemde gereken iş gücünü gönüllü olarak sağlamaktır. İnisiyatifi ele almamız iktidardakileri de memnun edecektir; hükümet sorumluluğu öncü gücümüze verecek ve onu elinden geldiğince takviye edecektir."

Worker's Press'in yayın kadrosundan Alex Mitchell, 'CIA Britanya'da Neler Tasarlıyor?' başlıklı makalesinde, CIA'nın Washington'daki planlama bölümünde (Pis Dalavereler Bölümü) çalışan, eski başkan yardımcısının Londra'ya gönderildiğini yazdı. CIA otuz-kırk adamının yardımıyla, sendikaların sol kanattaki örgütlenmesiyle ilgili bilgi topluyordu.

O yıl olup bitenler, 10 Ekimde ikinci bir genel seçime gidilmesini zorunlu kıldı. Newham'de yaptığımız seçim toplantılarında salon hınca hınç doldu. Son bir yıldır durmadan konuşuyordum. Kendime biraz daha güvenmeye başlamıştım, yine de 20 dakikalık bir konuşma için sayfalarca not hazırlamam gerekiyordu. Genellikle benden sonra konuşan Gerry, dinlediğim en iyi hatipti. Üç ya da dört kart kullanır, her kartta en çok iki-üç cümle olurdu. Konuşmasına elleri ceketinin cebinde, sanki yüksek sesle düşünüyormuş gibi, alçak sesle, sakince başlardı. Sonra, konuşması ilerledikçe zekâsından ve kişiliğinden aldığı güçle dinleyicilerini kıskıvrak yakalardı. Marksizmin, tarihin bilinçsiz işleminin bilinçli ifadesi, olduğu söylenir; bu savın en iyi kanıtlandığı yerlerden biri de, Gerry'nin işçilere seslendiği bu toplantılardı. Şatafatlı sözcüklere ya da el kol hareketlerine başvurmadan, siyasal sözcük dağarcığını ustaca kullanarak, en karmaşık düşünceleri bile herkesin anlayacağı bir dille aktarırdı. Ondan etkilenmeyen, onu yansılamayan bir tek dinleyici topluluğuna rastlamadım.

Çok meşguldüm. Çocuklarım, bu ayrılığa çok üzülüyordu -en çok da Natasha ile Joely. Benim için de kolay değildi, ama durum onlar için çok daha zordu. Christina, sonra Linda, son olarak da Silvana olmasaydı, o günleri nasıl atlatırdık bilemiyorum. Çocuklar yanlarında sorumluluğu üstlenen, onları dinleyen, benim boşluğumu dolduran, sevecen ve genç bir kadın buluyorlardı. Natasha'ya küçük bir çalışma masası olan, özel bir oda yaptırmıştım; artık ders çalışması gerekiyordu. Bir gece, yan odadaki Joely ve Carlo'yla birlikte şarkı söyledikten sonra Tasha'nın yatağının yanına diz çöküp onu kucakladım ve iyi geceler diledim. Natasha onunla daha çok beraber olmam için yalvardı. Siyasal mücadelemizi onun ve onun yaşındaki bütün çocukların geleceği için verdiğimizi açıklamaya çalıştım. Bana ciddi, tatlı bir gülümsemeyle baktı: "Ama benim sana şimdi ihtiyacım var. İleride sana o kadar

çok ihtiyacım olmayacak ki."Haklıydı. Onun da, Joely'nin de bana ihtiyaçları vardı. Birlikte olabildiğimiz, güldüğümüz, oynadığımız ve söyleştiğimiz anlar öyle az ve kısaydı ki. Toplumumuzdaki haksızlık ve acımasızlık yüzünden ana babasıyla birarada, mutlu bir yaşam süremeyen binlerce çocuktan söz ettiğimde, elbette anlayamıyorlardı beni. Ya da belki anlıyorlardı, ama anlamak hissettikleri yoksunluğu azaltmıyordu.

Timothy Dalton ilişkimize son verdiği zaman kızlar acımı paylaştılar. Bir pazar günü, öğleden sonra Manchester'da sendikaları desteklemek için yapılacak olan büyük yürüyüşe katılacağımı açıklamıştım, oysa Timothy yanında kalmamı istiyordu, ilişkimizi bitirme nedeni buydu. Birbirimizi çok seviyorduk, bu yüzden kararımı kabullenememesi beni çok yaralamıştı. Yürüyüşe katıldım, daha sonra verilen konserde şarkı söyledim. Konuşmaları dinledim ve vazgeçemeyeceğimi, vazgeçmek istemediğimi anladım. Çocukluğumdan beri faşizmin ve savaşların ortadan kalkması gerektiğine inanıyordum; bir daha hiç kimse ırkı, dini ya da inançları yüzünden öldürülmemeliydi. Trenle Londra'ya dönerken yol boyunca, ertesi gün de kahvaltıda sürekli ağladım. Tasha'yla Joely boynuma sarıldılar. Neden ağladığımı açıklayınca, beni avuttular.

Los Angeles'taki dev boyutlu Ahmandson Tiyatrosuna dâvet edildim; Charlton Heston ile birlikte *Macbeth*'de oynayacaktık. Vize formunu doldururken şöyle yazdım: "İşçi Devrim Partisinin üyesiyim -dosyaya bakınız."Daha önce vize almak için başvurmuş, ama geri çevrilmiştim. ABD Elçiliğindeki görevli bana masasının üzerindeki kalın dosyayı göstermişti; dosya Britanya'da Vietnam savaşının aleyhindeki etkinliklerimle ilgili gazete kesikleriyle doluydu. 1974'de, görüşmek için Elçiliğe gittiğim günlerde, Nixon istifa etmiş, Adalet Bakanı John Mitchell ise tutuklanmıştı. Bu kez Elçilikteki görüşme

çok kısa sürdü, görevli bana, "Frankfurt'tan haber gelir gelmez" vize verileceğini söyledi. "Vize alamama olasılığı var, demek?" diye sordum. "Bilmiyorum," dedi. "Sizinki 'özel' bir durum. Kararı Frankfurt bildirecek."

Bana, tiyatrodaki sözleşmemin süresiyle kısıtlı olan bir vize verdiler. Yıllar sonra, Joely eğitimi için California'ya gittiği zaman, çalışma izni almak için yine Elçiliğe başvurdum, bana yine başvuruda bildirdiğim süreyle sınırlı bir vize verildi. Ekim 1983'e kadar, bana ABD'ne birden fazla giriş yapabilme hakkı tanıyan bir vize almayı başaramadım. Bana verilen vizedeki bir harf ya da işaret ABD Göçmenlik Bürosuna, 'özel' bir durumum olduğunu söylüyordu; bu da Amerika'ya girmeden önce sıkı bir sorgulamadan geçmem gerekiyor, demekti.

Aralık 1974'de Los Angeles'a hareket etmeden önce, Gerry Healy'e yeni tasarımızdan söz ettim: Bir ev satın almak ve Marksizmin öğretileceği bir okula dönüştürmek. Kent dışında, elli öğrenciye yetecek kadar sınıfı ve kütüphanesi olan, geniş bir ev bulmamız gerekiyordu. Bulabildiğimiz kadar para toplamalıydık; Los Angeles'da Marksizm konusunda dört konferans verecektim. Noel tatilini, çocuklarla birlikte Tony'nin Sunset Bulvarının az ilerisindeki evinde geçirdik; Los Angeles'ın ılıman havasına bayılan, küçük de olsa bir yüzme havuzuna sahip olduğu için çok sevinen Tony artık sürekli bu kentte oturuyordu. Onun da yardımıyla Joely için bir okul buldum; ikinci yarıyılı kentin kuzeyinde, okaliptüs ağaçlarıyla kaplı bir vâdide bulunan bu okulda geçirecekti. Tasha ise Londra'daki St.Paul Kız Lisesine dönmek için yanımızdan ayrılmıştı. Tony onun Fransız Okulundan ayrılmasına ve İngiliz eğitimi almasına karar vermişti; sonbaharda Joely de ona katılacaktı.

Beni *Bayan Brodie'nin Olgunluk Çağı*'nda yönetmiş olan, şimdiyse *Macbeth*'i sahneye koyan Peter Wood'la bir kez

daha çalışmak için sabırsızlanıyordum. Tasha Londra'ya dönünce, Joely, Carlo ve ben California'daki yeni yaşantımıza ayak uydurmaya çalıştık; *Macbeth*'in provalarına katılıyor, vereceğim konferanslara hazırlanıyordum. 1975 yılına işte böyle girdik.

İlk provalar hareketli ve ilginçti. Peter Wood'un cadılarla ilgili düşünceleri Charlton Heston, John Ireland ve beni heyecanlandırmıştı. Cadıları, 1.Perde 1.Sahnede, Cawdor'un âsi askerlerinin savaş alanına saçılmış olan cesetleri canlandıracak, cadılar savaş alanındaki pisliğin, dumanın arasından doğrularak şarkılarını söyleyecekti: "Üçümüz bir daha ne zaman buluşacağız?"Macbeth'in Banquo, Fleance ve Lady Macduff'u öldürmek için kiraladığı katiller de cadıydı. Cadıları savaşın acımasızlığı, şiddeti ve boşinanlı Macbeth'in zorbalığıyla bağdaştırmak gerçekten zekice bir buluştu.

Bütün bunlara karşın, eksik bir şeyler vardı: Oyunun özünü bir bütün olarak kavramayı sağlayan, temel bir yaklaşım. Macbeth'in boşinanlara saplanmasının nedeni neydi? Pek çok oyuncu bunu o devirde neredeyse herkesin boşinanlı olduğuyla açıklar, oysa Cromwell cumhuriyetini inceleyen çağdaş tarihçilere göre, *Macbeth*'in yazılmasından elli yıl gibi kısa bir süre sonra, 'gulyabani' türünden yaratıklara inanan kimse kalmamıştı.

Araştırmacılar Macbeth'in tarihi konusunda bir türlü uzlaşamazlar. İçerdiği kanıtlara bakılırsa oyun, İngiltere kralı 1.James ve İskoçya kralı 6.James zamanında, büyük bir olasılıkla 1606'da sahnelenmişti. O sıralar Shakespeare'in topluluğu Sarayın himayesindedir; oyunun sonunda tahta çıkan İskoçya kralı Malcolm, James'in atasıdır. 4.Perde 3.Sahnede Malcolm, İngiltere kralı İtirafçı Edward'ı mucizevi güçleri olan, hastalıkları iyileştiren biri olarak tanımlar:

ve derler ki

kendisinden sonraki krallara,
sağaltma gücünü bırakmıştır.
Olağanüstü bir yeteneği,
tanrı vergisi bir hüneri vardı.

James gücünü küçümsüyormuş gibi davranmasına karşın, sağaltma ve mucize gerçekleştirme yeteneklerinin iyice duyulması için din adamlarını kullanmaktan geri kalmaz. Büyücülük ve cinler konusunda yazdığı *Daemonologie* adlı inceleme, 1597'de yayınlanır ve hem kendisinin, hem de oğlunun hükümdarlığı boyunca uygulanan dinsel, siyasal zulümlerin kaynağı olur. James iki İskoç soylusunu, Gowrie aşiretinin reisi olan Ruthnen kardeşleri de öldürtür. Bir akşam, askerleriyle birlikte ansızın iki kardeşin şatosuna gelir, onlardan yemek ister. Yemekten sonra Ruthnen kardeşler bıçaklanarak öldürülmüş, James kendisine suikast hazırladıkları için onları öldürmek zorunda kaldığını öne sürmüştü. Savını doğrulatmak için, hazırladığı belgeyi yanındaki elçilere de imzalattı, ama çağdaşlarının hiçbiri ona inanmadı. 28 Mart 1606'da İngiltere'deki Cizvit Toplumunun önderi Henry Garnet, barut komplosuna karışmak suçuyla mahkemeye çıkarıldı. Duruşmaya, tanınmamak için halktan biri gibi giyinmiş olan James de katıldı. James'in yaptıklarını okudukça, onu tanıdıkça Shakespeare'in İskoçyalı zorbası Macbeth'e de o kadar yaklaşıyoruz; kişilikleri oldukça benzeşiyor. Macduff, "İskoçya nereye gidiyor?" diye sorar. Ross şöyle yanıtlar:

Eyvah ! Zavallı ülke,
Kendini tanımaktan bile korkuyor adetâ;
O artık anayurdumuz değil, mezarımız.
Orada hiçbir şey bilmeyenler,
ve artık hiç gülümsemeyenler yaşıyor.

Tarihteki bu olayları bilmeden, Macbeth'i anlamak olanaksızdır. Öte yandan, bu bilgi bile oyuna can vermeye yetmez. Onu canlandırabilmek için, yaşadığımız dönemi de araştırmamız gerekir. Ozan Osip Mandelstam, Stalin'den "Kremlin'deki İskoçyalı' diye söz eder; gerçekten de bu oyun Stalin'in baskıcı döneminde Sovyetler Birliği'nde hiç oynanmamıştır. Stalin de kurbanlarının duruşmasını gizlice dinlerdi. Yeni çekilen bir Sovyet belgeselinde, Moskova'daki mahkeme salonunda, yargıçların oturduğu yüksek kürsünün arkasındaki duvarda küçük bir pencere bulunduğu ve Stalin'in bu pencerenin gerisinden salonu gözlediği açıklandı. Siyasal yaşamın en yalın, en temel, günlük olgularını, kısacası gözümüzün önünde duran olguları tartışsaydık, *Macbeth*'in özü bizim de, seyircinin de karşısında çok daha duru, apaçık bir biçimde belirirdi.

Nixon'un düşüşünün anıları henüz çok tazeydi, başkanlıktaki son günleriyle ilgili pek çok öykü anlatılıyordu. Tanıklardan birine göre, yoldaşları tarafından terk edilen Nixon Beyaz Sarayın koridorlarında saatlerce dolaşmış, seleflerinin tabloları önünde durup sessizce dua etmişti.

Şimdi, unvanının kendisine
Bol geldiğini hissediyor.
Tıpkı bir devin giysisini çalan,
Cüce bir hırsız gibi.

Aslında bunlar, olması gereken ya da *Macbeth*'in daha sonraki yorumları için bazı notlar. Her gece Ahmandson Tiyatrosunun koltuklarını dolduran *Macbeth* ise kanlı, gözüpek ve yiğitti -ruhsal olarak da oldukça düzgün biri. Belki bir gün, bir kez daha deneme şansını yakalarım.

Hollywood'da kaldığım sürede, Marksizm konulu dört konferans verdim ve kentin siyasal tarihine ilişkin bazı şeyler

öğrendim. Tanıştıklarım arasında, 1930'larda sendikaları stüdyolardan kovmaya yeltenen patronlarla, polisle, grev kırıcılarla yapılan şiddetli kavgaları anımsayan teknisyenler de vardı. Beni dinlemeye gelen pek çok oyuncuyla yazar, kırklı ve ellili yıllarda Komünist Partinin üyesiydi ve kara listeye alınmıştı. Meslek yaşamı McCarthy'nin temizlik harekâtı yüzünden mahvolan, çok güzel ve yetenekli bir aktris, böyle açıkça konuşabildiğime göre çok yürekli biri olduğumu söyledi. Övgüyü duymazdan gelmeye çalıştım, çünkü konuşmayı partimden öğrenmiştim ve bunun cesaretle ilgisi yoktu; yine de ne demek istediğini anlıyordum. Temizlik harekâtı başladığında, 'dikkat çekmeme' politikasını benimseyen Amerikan Komünist Partisi, Beşinci ya da Birinci Maddeye dayanarak, üyelerine de aynı şeyi yapmalarını öğütlemiş, McCarthy ile mücadele etmek için kılını bile kıpırdatmamıştı. Böylece partinin -yürekli olan, ya da olmak isteyen- üyeleri de kendilerini yapayalnız buldular; parti onları desteklemiyordu, daha da kötüsü neden zulüm gördüklerini, ya da buna karşı ne yapabileceklerini açıklayacak bir kuramdan da yoksundular. Aklıma yine babam geldi; benim için ne kadar korktuğunu, kara listeye alındığı zaman, öğütlerine başvurduğu Komünist Partili önderlerin takındığı sinik tutumu anımsadım.

Konferanslardan kazandığım, Hollywood'daki sinema ve tiyatro çevrelerinden topladığım para 20 bin *dolar*'dan fazlaydı. Taşrada bir ev alıp Marksizm okuluna dönüştürmek için gerekenin yarısı. Yaptığım görüşmelerden özellikle birini gururla, zevkle anıyorum; o sıralar bana müthiş bir öz-doyum sağlamıştı. Çok komik ve yardımsever biri olan Elliott Gould telefonlarımı, "Buyrun, ben Groucho Marx," türünden şakalarla yanıtlardı. Bir gün onun evinde Groucho Marx'la bir araya geldik; son derece eğlendirici ve kibar bir insan olan bu yaşlı beyefendinin stüdyolarla yaptığı savaşları dinlemek

benim için paha biçilmez bir deneyim oldu. Britanya'da neden bir Marksizm okulu kurmak istediğimizi söyledik. "Britanya'da hoşlanmadığım bir şey var," dedi. "Aslında şöyle bir düşününce, pek çok şey olduğunu anlıyorum. Her neyse, en hoşlanmadığım şey, monarşi."Bizi paraca desteklemeye söz verdi, ama bu bir türlü gerçekleşmedi, nedeni vazgeçmesi değil, ölümünden hemen sonra ailesiyle hayat arkadaşı arasında çıkan miras kavgasıydı.

1975 Martının sonunda Londra'ya döndük; Natasha'ya kavuşmuştuk. Birbirimizi çok özlemiştik. White Meadows denen evi görmek için Derbyshire Peak yöresindeki Parwich'e gittim; bir zamanlar gençler için otel olarak kullanılan bu geniş, boş evi Corin bulmuştu. Oldukça harap durumdaydı, yenilenmesi için epeyce çaba harcanması gerekiyordu, ama Amerika'da kazandığımız para evi almamıza da, yenilememize de yetecekti. Peak Park İmar Dairesinden izin aldık ve White Meadows'u okula dönüştürmek için kolları sıvadık. Üyelerimizden biri mimardı. Genç sayılmazdı, ona yakındaki Bentley Brook Otelinde bir oda tuttuk. Ama inşaatta çalışan genç üyelerimizin gün doğar doğmaz işe koyulmak için evde yatıp kalktıklarını görünce, gözüpek bir kararla otelden ayrıldı ve uyku tulumunu alıp öteki işçilere katıldı. Okulun müdürlüğünü yapacak olan Roy Battersby de orada kalıyordu; bütün yaz inanılmaz bir hızla çalıştılar. Binanın metruk bölümü yıkılarak yerine altmış kişilik bir yemekhane yapıldı: Mutfak, çamaşırhane, kiler, üst kata da Battersby ailesinin yaşayacağı daire. Evin ana bölümüne yeni bir kanat eklendi, üst katta geniş bir yatakhane, alttaysa konferans salonu ile kütüphane vardı. Halılar döşendi, banyolara gerekli donanım takıldı, elektrik kabloları baştan başa yenilendi. Okulu 27 Ağustosta açmayı kafamıza koymuştuk, ilk kurs için çoktan yazılmıştım; bu kurs gösteri dünyasında çalışan, sendikalara kayıtlı olan yoldaşlarımız içindi.

'Yeniden Yapılanma ve İlerleme' (CRAPE) kampanyasının başarısızlığa uğraması, yönetim kurulunun da üyelerin güvenini yitirmesinden sonra, *Equity*'nin başına sağ kanattan Marius Goring ile Derek Bond geçmişti. Verilen ilk sözden, yani sendikayı dallara ayırıp kurullar oluşturma tasarısından caydılar. Bu tasarının anlamı şuydu: Her üye belli bir şubeye bağlı olacak, şubelerin uygulayacağı politikayı tartışacak ve yıllık kongrede kendisini temsil edecek olan delegeleri seçecek, böylece izlenecek yolu saptayacaktı. Bu, aynı zamanda sağ kanatla mücadele etmek demekti, çünkü sağ kanat dallara ayrılmayı ne pahasına olursa olsun engellemeye kararlıydı.

Başlıca işlevlerinden biri, insanlara yanıltıcı yaftalar yapıştırmak olan ulusal basının, sağcı sendikalar için yeni bir ad bulması da o günlere rastlamış olmalı: "Ilımlılar". Karşıtlarının adıysa "aşırılar"dı. Birine, Yıllık Genel Kongrenin *Equity*'nin yapısını hiç etkilemediğini, üyelerin bu kongrede alacağı herhangi bir kararın ya derhal iptal edileceğini ya da Konsey tarafından yok sayılacağını açıkladığınızda, şaşırıp kalıyordu. Gerçekte Britanya'daki, yıllık kongresi *Equity*'ninki kadar etkisiz olan tek siyasal yapı, *Tory* Partisiydi. İşte *Equity*'deki 'ılımlıların' korumaya çalıştığı sistem buydu. *Equity*'nin tüzüğünde, üyelerine Yıllık Genel Kongrede karar verme hakkının tanındığı bir tek alan vardı, o da tüzüğün kendisiydi. Sendikanın kararlarını değiştirmek için, Yıllık Kongredeki oylamada üçte iki çoğunluğu sağlamak şarttı. Yeni Kurul bunu değiştirmek için kolları sıvadı ve 12 Ekimde olağanüstü bir Genel Toplantı yapılacağını duyurdu. Kurul, kararların referandumla değiştirilmesi, oyların postayla gönderilmesi türünden bir çözüme de yanaşmadı.

Equity'nin içinde, 'sendika olarak kalmasını ve savaşmasını isteyen' bir grup oluşturduk. CRAPE grubuna gidip Goring ile Bond'un ekibine karşı mücadele etmek için güçlerimizi birleştirmeyi önerdik. Yürüteceğimiz kampanyanın adı,

"*Equity*'yi Savun! Sendikayı Savun!"olacaktı. Yıllık Genel Kongrede CRAPE ile birlikte üyelerin, sendikanın gündemini saptama ve değiştirme hakkını savunacaktık.

Postayla oylama, karar almak açısından demokratik bir yöntem sayılmazdı, çünkü oylanarak karara bağlanacak olan maddeleri, sendikaların çoğuna olduğu gibi *Equity*'ye de egemen olan bürokrasi saptıyordu. Bir sorunun yanıtı yalnızca Evet ya da Hayır ise, her şey sorunun soruluş biçimine, onu savunmak ya da yermek için öne sürülen savların seçimine bağlıdır. Ayrıca referandumda, üyeler tartışmak, soru sormak ve liderlerine meydan okumak şansından yoksundurlar, oysa herhangi bir konuyu etraflıca, ayrıntılı olarak anlamak için bu süreç şarttır, üyeler izleyecekleri yolu daha bilinçli bir biçimde seçebilirler.

1975 yazında, Sidney Lumet'nin Elstree Stüdyolarında çektiği, Agatha Christie'nin *Doğu Ekspresinde Cinayet* adlı kitabından uyarlanan filmdeki seçkin yıldızlar topluluğunun bir üyesiydim; Sidney bize o güne kadar duyulmamış bir şey önerdi: Öğlenleri yalnızca yarım saat ara verecektik. *Equity*'i aradım, sendikanın sete gönderdiği temsilci öğle tatilinde oyuncuları biraraya topladı. Sean Connery, Albert Finney, Rachel Roberts, Ingrid Bergman, Michael York, Jacqueline Bisset, Richard Widmark, Colin Blakeley ve ben masanın çevresine dizildik. Temsilci, kararın bize ait olduğunu söyledi, yarım saatlik molayı kabul etmek ya da geri çevirmek bize bağlıydı. Bu kararın yalnızca bizi ilgilendiren bir şey olmadığını söyledim. Ekonomik bunalıma, sendikalara yönelik saldırılara, Elstree Stüdyolarının yakında kapanacak olmasına değindim. Karşı çıkacak gücümüz olmasına karşın, bir saatlik yemek molasından vazgeçmemiz demek, kısa bir süre sonra ötekilerin de aynı şeye zorlanması demekti; böylece bütün işverenlere iş yükünü arttırmak ve maaşları düşürmek olanağını sağlamış olacaktık.

Ünlü kadromuz sorunu içtenlikle tartti, ama temsilci yarım saatlik molayı kabul edebileceklerini söylediği ve ötekilere örnek olmamız konusunda bana karşı çıktığı için, oylarını yarım saatlik molayı kabullenmekten yana kullandılar. Ertesi gün basında Vanessa'nın Elstree'de sorun yarattığına, Sidney Lumet'nin filmini baltaladığına ilişkin öyküler yayınlandı. Oyunculardan hiçbiri bu yanlış haberleri basına sızdırmış olamazdı, geriye bir tek olasılık kalıyordu: Sendikadan biri olup biteni çarpıtarak basına aktarmış olmalıydı. Ne yazık ki kuşkularım doğru çıktı. Gerçekten de basınla *Equity*'nin büroları arasında, benimle ve partimle ilgili uydurma öykülerin düzenli olarak aktarıldığı bir haberleşme varmış.

Ağutos ve eylül aylarını okulumuzda geçirdim, 1975 ile 1985 yılları arasında da her yıl en az iki haftamı oradaki derslere ayırdım. Sabah dokuzdan öğlen bire, akşamüstü üçten 6.30'a kadar çalışıyor, okuyor, tartışıyor, sonra da televizyondaki on haberlerini izliyorduk. Dünyadaki doğal ve toplumsal değişimlerin düşünceye yansıtıldığı bir işlem aracılığıyla okumayı, düşünmeyi ve tartışmayı öğrenmek güç, ama heyecan vericiydi. Öğrencilerimizin arasında üniversiteyi bitirmiş, ya da benim gibi meslekleri yoluyla eğitilmiş olanlar bulunduğu gibi, sanayi işçileri ve gerçek bir eğitim almamış olanlar da vardı.

Tasha ile Joely Hammersmith'deki St.Paul Kızlar Okuluna gidiyorlardı. Carlo ilkokulun birinci sınıfındaydı. Silvana Sammassimo adında yeni bir dadıları vardı. Carlo'yla İtalyanca konuşuyor, oğlumun İtalyanca'yı da İngilizce'yi de çok iyi öğrenmesini sağlıyordu. Silvana daha sonra sekreterim, sonra menecerim ve çok yakın dostum oldu. Corin, karısı Deirdre'den ayrılınca bir süre bizimle, St.Peter Alanındaki evimizin giriş katında yaşadı.

Partimin şubesi Merkez Londra'daydı, film çekimimin olmadığı günleri orada çalışarak geçiriyordum. Sabahın erken

saatlerinde, Rathbone Place'deki postahanenin önünde, hastane ve okullarda gazete sattık. Gazeteleri okurlarımıza, işe gitmeden önce ve öğle tatillerinde ulaştırmaya çabaladık. Akşamları kapı kapı dolaşarak yeni okurlar edindik, satışları arttırmak için barları dolaştık, Fleet Caddesindeki matbaa işçilerini ziyaret ettik. Her sabah sekizde toplanıp siyasal gelişmeleri çözümlüyor, günlük kararları alıyorduk. *Workers' Press*'in saat dokuzda toplanan yayın kuruluysa gündemi, başlıkları saptıyordu. O sıralar gazete hâlâ 'ateşli ve cesurdu'. Öğle saatlerinde basılan gazete, geceleri İskoçya'ya, Kuzey-Doğuya, orta bölümdeki eyaletlere ve Galler'e gönderilmek üzere paketleniyordu. Londra'daki yoldaşlarımız Clapham'deki merkeze geceyarısı gelip gazeteleri alıyor ve Londra'nın dörtbir yanındaki ana dağıtım noktalarına ulaştırıyordu.

26 Eylül pazar sabahı, erken bir saatte telefonum çaldı. Arayan yoldaşlarımızdan biriydi: "Hemen bir *Observer* al." Basamakları koşarak çıkıp ön kapıya vardım ve paspasın üzerindeki gazeteyi kaptım. Başsayfada resmim ve şu başlık vardı: 'Kızıl Eve Polis Baskını'. Altında da okulumuzun, White Meadows'un bir resmi vardı. Habere göre İşçi Devrim Partisi okulda askeri bir örgütlenme yürütüyordu, polis bir gece önce okulu basarak silah aramıştı. Saat onda öğrenciler çay içerken yüz kadar polis köpeklerle, ışıldaklarla okula dalmıştı. Ellerinde arama izni yoktu. Gerry'i çalışma odasına kapatmış ve birkaç yaşlıca kadın da içinde olmak üzere bütün öğrencilerin üzerini aramışlardı. Polislerden biri elini, yer fırçalarının, temizlik malzemelerinin konduğu küçük dolaba sokmuştu, geri çektiğinde avucunda beş tane mermi vardı. Bunlar, çiftçilerin tavşan vurmak için kullandığı .22'lik mermilerdi, ama okulda kimsenin tüfeği olmadığına göre kurşunların oraya kasıtlı olarak konulduğuna kuşku yoktu.

Korkunç bir komplonun sahnelendiğini anlamıştım. Birer Marksist olarak bireysel teröre karşıydık, bizce bu, yalnızca

umutsuz insanların başvurduğu bir yöntemdi. Biz terörist değildik, silah taşımıyor, saklamıyor, ticaretini yapmıyorduk. Anlaşılan Marksist düşünce hoş görülemeyecek kadar tehlikeliydi.

Son yüzyılda Britanya'daki tek siyasal baskın, İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılmıştı. Molotov-Ribbentrop antlaşmasını izleyen dönemde, Komünist Partinin Covent Garden'da, King Caddesindeki büroları basılmıştı. Daha sonra, savaş sırasında tutuklanan Britanyalı Troşkistler, 'Bevin Gençleri'nin madenlerde çalıştırılmasına karşı çıkmak suçuyla yargılanmıştı.

Hepimiz bu örgütlü kışkırtmanın devletçe tezgâhlandığını biliyorduk. Gazete yayınlayan kişiler olarak baskın haberinin, cumartesi gecesi saat 10.30'da Fleet Caddesinde basılan ilk baskıya yetişmeyeceğini biliyorduk. Polis baskını saat onda gerçekleşmişti, yani olaya ilk sayfasında yer veren *Observer*'in basılmasından yarım saat önce. Demek ki *Observer* baskın yapılacağını önceden biliyordu.

Tasha ile Joely o günü ve geceyi Corin'in karısı Deirdre'nin yanında geçirdiler. Ertesi gün okulda neyle karşılaşacaklarını bilmedikleri için çok korkuyorlardı. Herkesin onları soru yağmuruna tutacağını düşünüyorlardı. Neyse ki, kimse onları rahatsız etmedi. Gazeteler siyasal görüşlerim yüzünden bana ya da partime saldırdıkları zaman üzerimde büyük bir baskı hissediyor, inciniyordum, ama aynı şey çocuklarıma da yapıldığında gerçekten yaralanıyordum. Durum onlar için çok daha kötüydü, yine de inanılmayacak kadar iyi dayandılar ve beni her zaman desteklediler.

Bütün televizyon kanalları gazetemizi arayarak, bizi haber programlarına dâvet ettiler. Pazartesi akşamı saat altıdaki ana haberlerden sonra yayınlanan programlardan ikisine katılmayı kabul ettim. Önce ITV'den Eamonn Andrews ile, sonra da BBC'den Sue Lawley ile söyleşecektim. Eamonn Andrews ile 'canlı' yayına başladık. Derin bir soluk alıp sendikaları, İşçi

Partisinin üyelerini uyardım: İşçi Devrim Partisine yönelik bu komplo hepimizi temel demokratik haklarımız için yeni ve daha kapsamlı bir mücadeleye zorluyordu. O günkü gazetelerin ilk sayfaları polis baskınından söz eden haberlerle doluydu. En çok da *Equity*'nin Genel Sekreteri Peter Plouviez'in sözlerinin üzerinde duruldu. *Equity* üyelerini, 12 Ekimde yapılacak olan ve tüzük değişikliklerinin tartışılacağı Olağanüstü Genel Toplantıda Redgrave'leri savunmaları için uyarıyordu.

2 Ekim perşembe günü Blackpool'a gidip, 'İşçi Devrim Partisini Rahat Bırakın' başlıklı dilekçemiz için imza toplayan yoldaşlara katıldım. Britanya'daki en büyük sendikanın, Taşımacılık ve Genel İşçi Sendikasının Genel Sekreteri Jack Jones dilekçeyi imzalamıştı; Komünist Partiye bağlı sendikacılar, Kent madencilerinin önderi Jack Collins ve daha pek çok kişi de öyle. Aralarından kimisi *Morning Star* gazetesini arayarak, yürekli bir tavır almadığı ve temel demokratik haklarımızı savunmadığı sürece aboneliğini iptal edeceğini bildirdi. Sendikaların birincil, tarihsel konumunu simgeleyen "birimizin yaralanması, hepimizin yaralanmasıdır"deyimi, göz boyamak için ortaya atılmış, boş bir terim değildi. İşçiler de, pek çok sendika lideri de bir komploya kurban gittiğimizi biliyordu.

Birkaç hafta içinde 7 milyona yakın sendika üyesi bizden yana tavır aldı. *Equity* üyelerinin çoğu dilekçemizi imzalamıştı. İki oyuncu dostum imzalamayı reddedince içimin acıyla dolduğunu anımsıyorum; neyse ki bunlar azınlıktaydı. Bu tür olaylar bana orta sınıfa mensup, kuşkucu insanların 'Britanya demokrasisi' gibi yanılsamalara hâlâ inandığını gösteriyordu. Biri, "Kendinize İşçi Devrim Partisi dediğiniz sürece," dedi, "başınıza böyle şeyler gelmesi çok doğal."

İmza toplamak ve *Equity* üyelerinin 12 Ekim pazar günü Coliseum Tiyatrosunda yapılacak olan toplantıya katılmalarını

sağlamak için gece gündüz çalıştık. Coliseum tıka basa dolunca, salona sığmayanları bir başka tiyatroya yerleştirmek gerekti. Salon, basın muhabirleriyle, fotoğrafçılarla kaynıyordu. O sıralar unvanı Sir Laurence olan Lord Olivier, *The Times*'a gönderdiği mektupta 'aşırıların' bozguna uğratılması için güçbirliği yapılmasını istedi. 1926'daki Genel Grevi kırmak için Metroda nasıl nöbet tuttuğunu anımsadım.

1975'de birkaç saygın istisnanın dışında, yargıçlar, avukatlar, gazete sahipleri ve silahlı güçlerle yakın ilişkisi bulunan seçkin oyuncular 'Redgraveler'e karşı birleşti. İşsiz bırakılmak, düşük ücret ve sürekli aşağılanmak gibi, mesleğimizin oklarına, taşlarına hedef olan kadın ve erkek oyuncular meslektaşlarının korkunç çalışma koşullarını düzeltmek için kılını bile kıpırdatmamış olan *Equity*'ye güvenmiyordu.

Genel Sekreterimiz Plouviez tüzüğün değiştirilmesinden yana konuştu. Corin'le bense tam tersine. Marius Goring, Nigel Davenport ve yandaşları, polis baskınına, basının yürüttüğü cadı avına ve Sir Laurence Olivier'nin ricalarına karşın, üçte iki çoğunluğu almayı başaramadılar.

Equity'nin Coliseum'daki yenilgisinin hemen ardından, Gorin ile Davenport kararların referandumla değiştirilebileceğini hükme bağlayan tüzüğün aleyhine dava açtılar. Bir davavekili, bir de avukat tuttuk ve Yüksek Mahkemenin kararının temyiz edilmesini sağladık. Bunun üzerine Lordlar Kamarasına başvurup Temyiz Mahkemesinin kararını geçersiz saydırdılar.

Aralık 1975'de 6000 sendikacı bizimle birlikte Trafalgar Meydanına yürüdü. O sıralar Sinema ve Televizyon Teknisyenleri Sendikasının başkanı olan, oyun yazarı Robert Bolt kürsüye çıktı, öteki sendicılarla birlikte bizi savundu. İçişleri Bakanı James Callaghan'ı Avam Kamarasında sıkıştıran bazı İşçi milletvekilleri, İşçi Devrim Partisi üyelerini yargılamak için bir neden bulunup bulunmadığını sordular. Olup biteni

ve bu kışkırtının nasıl örgütlendiğini ortaya çıkartmak için yapabileceğimiz tek şey, *Observer*'i onur kırıcı neşriyat yapmaktan mahkemeye vermekti. Ekim 1978'de Yüksek Mahkemede görüşülen davanın sonucunda adımızı resmen temize çıkardık, partimizin terörizm konusundaki gerçek yaklaşımını ve devletle İşçi hükümetinin polis baskınındaki gerçek rolünü kanıtladık.

Aldığımız destek pek çok kişinin, özellikle tiyatro dünyasındakilerin basından yana ne kadar dertli olduğunu gösteriyordu. Bu özellikle Rachel ve Michael gibi mesleğin eskileri için geçerliydi. Hemen hemen herkeste olduğu gibi, evliliğim, ailem ve mesleğim beni de ana babamdan ayırmış, yetmişli yıllardaki politik etkinliklerimin yoğunluğuysa beni onlardan iyice uzaklaştırmıştı. Başlarda yaptıklarımı Rachel ile Michael'a anlatmak zor gelmişti bana; anlayamıyorlardı, yine de *Observer* davasında ötekilerin çoğu gibi, onlar da temel demokratik haklar için verdiğimiz mücadeleyi desteklediler ve basında yer alan eleştiri çığının altında ezilmediler. Corin ile Michael yetmişli yıların sonuyla seksenli yılların başında babamın yaşam öyküsünü hazırlarken yine biraraya geldik. Michael partinin hazırladığı bazı filmlere ve tiyatro oyunlarına katıldı, böylece 1982'de onunla aynı sahneyi paylaşmanın anlatılmaz zevkini bir kez daha tadabildim.

17

Circle in the Square Tiyatrosu, Manhattan'ın çalkantılı tiyatro denizinin ortasındaki, korunaklı bir adadır ve oyunların, müzikallerin battığı, 'çırpındığı', yüzdüğü ya da parladığı yerdir. Circle in the Square'de yeni ya da yeniden uyarlanan oyunlar iki-üç ay süreyle oynanır; tiyatro, yapmaya çalıştığı şeyi anlayan, ondan hoşlanan bir seyirci topluluğuna sahiptir. New York'ta böyle bir tiyatro oluşturmak özveri, düşgücü, oyun ve izleyici konularında bilgi, sezgi gerektirir; Theodore Mann'da bütün bu nitelikler, hatta fazlası vardı. Onunla ilk kez 1975'de tanışmıştım; İbsen'in *Denizden Gelen Kadın*'ını sahnelemek istiyorduk, ondan izin aldık. Tony ile, uzun bir aradan sonra bir oyun sahneleyeceğimiz için çok heyecanlıydık, neyse ki Ted'i de heyecanlandırmayı başarmıştık; bize programında yer verdi, hemen işe koyulduk.

O günden sonra Ted ve karısı Pat'le dostluğumuzu ilerlettik; şimdi ne zaman New York'a gitsem onların 7.Caddedeki evlerinde kalırım. Yüksek tavanlı, eski, çok güzel kahverengi mobilyaları ve gece boyunca tıslayan, guruldayan sıcak su boruları olan, geniş bir dairedir. Manhattan'a göre oldukça

huzurlu bir ev sayılır -yani gece yarısından sabahın dördüne, çöp arabalarının yarısı yenmiş sandviçleri toplamak için karşı köşedeki Carnegie büfesinin önüne geldikleri saate kadar gürültüden durulmaz. 1976 yılında, 3.Caddedeki bir apartmanda bir ressama ait olan daireyi kiraladım; otuz dokuzuncu yaşgünümü Carlo ve Sivana'yla birlikte, küçük masamızda pirinç gevreği yiyerek kutladık. Bir kez daha Tasha'yı geride, Londra'da bırakmak zorunda kalmıştık; bu kez Joely'i de öyle. Tasha, Elisa adındaki sınıf arkadaşının evinde kalıyordu, Joely ise Corin'in karısı Deirdre ve onun iki çocuğu, Jemma ve Luke'la birlikteydi. Deirdre artık Corin'le evli olmamasına karşın, Joely ile ilgilenecek kadar tatlı bir kadındı.

Denizden Gelen Kadın, New York'taki ilk oyunumdu, tek oyunum olduğu da söylenebilir, çünkü bir sonraki sahneye çıkışım ancak on dört yıl sonra *Orfe İniyor*'daki bir başka 'kadın' rolüyle gerçekleşebildi. 1960'larda Broadway'den, *Küçük Tilkiler*'deki başrol de içinde olmak üzere, pek çok teklif almış ama hepsini geri çevirmiştim. Broadway'de oynamak bir amaç değildi benim için, ayrıca evlendikten sonra Tony'nin orada çalıştığı dönemde yakından tanık olduğum o aşırı baskı ve heyecanın oyunculuğumu olumsuz yönde etkileyeceğinden de emindim. Ancak, Circle in the Square gibi, devlet yardımıyla ayakta kalan ve başarı ya da başarısızlığını gişenin haftalık hasılatıyla değil başka şeylerle ölçebilen bir tiyatro bana Stratford, Manchester Royal Exchange ya da Londra'daki Royal Court gibi tanıdığım, bildiğim tiyatrolar kadar yakındı. Amerika'daki tiyatroculara hayranım. Amerikalı oyuncu, yönetmen ve tasarımcıların, Steppenwolf gibi toplulukların çalışmaları gerçekten esinlendirici; öte yandan Broadway'de uygulanan sistem oldukça yıkıcı. Bugün Batı Yakası giderek Broadway'e daha çok benziyor; her ikisi de, kadroda birçok ünlü isim bulunmadığı sürece yeni oyunları sahnelemekten kaçınıyor. Ama Theodore Mann ile ortağı Paul Libin, yara-

tıcılıklarına tâ 1955'de tanık olduğum kuşaktandılar; ayrıca bir kez daha Tony'le çalıştığım için mutluluktan uçuyordum.

Tony ile bir oyuna hazırlanmak, tattığım en büyük zevklerden biridir. Son derece zeki ve hızlıdır, kendine güvendiği, ne istediğini çok iyi bildiği için başkalarını dinlemekten, öğütlerine başvurmaktan çekinmez. Sakıngan davranışlardan, korkaklıktan nefret eder, bazen de son derece kışkırtıcı olabilir. Bir gün prova yapıyorduk; İbsen'in Ellida portresi başrol oyuncumuz Pat Hingle'ı öfkelendirdi. Kadına katlanamıyordu; onun çektiği acıları dayanılmaz bulmaya başlamıştı. Tony, kendi karını düşünsene deyince, Pat haykırdı: "Ellida benim karım olsaydı, tokadı yapıştırırdım." Tony bu yanıta bayılmıştı. Bu, o yıl duyduğu en komik fıkraymış gibi gülüyor, ellerini çırpıyordu. Pat'ı rahatlamaya ve aklından geçeni yapmaya zorladı. "Durma, vur Vanessa'ya! Hadi, yapıştır tokadı! Böylece aklı başına gelir." Bugüne kadar birkaç tokat yemiştim, ama çok küçükken Edith Evans'ın söyledikleri sayılmazsa, kimse böyle bir dayağın gerekli olduğunu öne sürmemişti. Kulağıma inecek yumruğu dehşet içinde beklemeye başladım. Ama Tony'in bütün kışkırtmalarına karşın, yumruk inmedi.

Yaşadığı dönemi iyice anlamak, o yaşamın bir parçası olmak için yanıp tutuşan Ellida, İbsen'in en duyarlı ve derinlikli kadın kahramanlarından biridir. Oyun, burjuva toplumunun ikiyüzlü ahlâkçılığının, katı kurallarının kadınlara, özellikle evli kadınlara verdiği korkunç hasarı irdeler. Ellida'nın bilinmeyene ve bir fener bekçisinin kızıyken, yani evlenmeden önceki özgürlüğüne duyduğu özlemi çok iyi anlayabiliyordum. Öte yandan, bence oyunun pek çok yerini kavramak oldukça güçtü; bir şeyi tam olarak anlayamadığımız zaman sıkça yaptığımız gibi, sahneyi kendi anladığım biçimde açımlama yöntemine sığındım.

Tim Dalton'la yine beraberdik, Los Angeles'ta Mae West

ile aynı filmde çalışıyordu. New York'a gelince oyunu izledi, yaptığı eleştiriler beni çalışmamı bir kez daha gözden geçirmeye yöneltti. Ellida'nın başına gelenleri gösterişli bir biçimde açımlarken, gelişme anlarında yaşadığı çelişkileri yok saydığımı fark ettim. Onun bildiklerini canlandırıyor, bilmediği ya da anlamadığı şeyleriyse görmezden geliyordum. Engels, *Doğanın Diyalektiği*'nde, 'Bilim, bilmediğimizi araştırmalıdır,' der. Bir bilim dalı olmasa da, oyunculuğun yapması gereken şey de budur.

İlk gösteriden sonra Tony'le bir bara gittik, Tony'nin yardımcısı ilk eleştirilerin yayınlandığı gazeteleri getirdi. *New York Times*'ın tiyatro eleştirmeni Clive Barnes benim için 'doğanın çocuğu' diyor, Tony'i övüyordu; başarılı olduğumuzu anlayıp rahat bir soluk aldık. On iki haftalık bir sözleşme yapmıştım, haftada 1000 *dolar* alacaktım, bu Tony ile son çalışmam olan, 1972'de Londra'daki Prince of Wales Tiyatrosunda sahnelenen *Üç Kuruşluk Opera*'da aldığım ücretin yarısından da azdı. Aklıma, babamın artık yaşlanmış olan ve Stanmore'daki bir huzurevinde kalan annesine verdiği öğüt geldi. Babam annesine birkaç okul defteri göndererek, eski tiyatro günlerinden anımsadıklarını yazmasını istemişti; bu anılar unutulmamalıydı. "Şu aktör ya da bu aktris için düşündüğün şeyleri yazma," demişti. "Alcığın ücretten, çalışma koşullarından, ev sahiplerinden, pazarları yaptığınız ekstra çalışmalardan filan söz et." Michael'ın babası Roy beş parasız ölmüş, bıraktığı para yalnızca yalın bir mezartaşına yetmişti. Michael öldüğünde bankada tek kuruşu yoktu; seksen bir yaşındaki annemse faturaları ödeyebilmek için sık sık çalışmak zorunda kalıyor.

Altmışlı yıllarda ve yetmişli yılların başında *İskoçya Kraliçesi Mary* ve *Şeytanlar* gibi filmlerden aldığım dolgun ücretleri 'Vanessa Redgrave Anaokuluna' yatırmıştım. Hiçbir gazete, kazandığım parayı okula harcadığım için beni suçlamadı.

Ama 1973'de İşçi Devrim Partisine katıldığım zaman basın sürekli yakındı: "Bütün parasını parti için harcıyor." Niyetleri işverenleri uyarmaktı galiba; partiyi paraca desteklemek istemiyorlarsa, bana iş vermemeliydiler. Gerçekten de kazancım oldukça azalmıştı. Dustin Hoffman ile birlikte rol aldığımız *Agatha* filminde bana 50 bin *dolar* (25 bin *sterlin*) ödendi. Bunun yüzde onu menecerimin komisyonuna, yüzde altmışıysa şirket vergisine, sigortaya, Silvana ve sekreterim Sandra Marsh'ın maaşlarına gitti, o yılki faturaları ödemek için elimde 7000 *sterlin* kalmıştı. Her üye gibi ben de partiye haftalık aidatımı ödüyor, gerektiğinde borç vermekten de kaçınmıyordum -verdiğim her kuruş geri ödendi. Çok düşünceli ve cömert bir dost olan Franco, başım sıkıştığında iş bulmama yardımcı oluyordu. Boşanmamızdan sonra Tony kızlar için bana ayda 200 *sterlin* verdi. Sevdiğim erkeklerle, çocuklarımın babalarıyla gururlanıyorum. Hepimiz, boşandıktan sonra eski kocalarından para sızdıran işbilir kadınlardan iğreniyorduk, bizce yapılması gereken şey, her şeyi paylaşmaktı; öyle de yaptık.

Bir akşam gösteriye hazırlanmak için Circle in the Square'e geldiğimde, yer göstericilerimizden biri, boş gecelerinde Carlo'ya gözkulak olan Pam bana bir kitap uzattı: "Mutlaka oku. Bu kitap filme çekilmeli, Julia'yı da sen oynamalısın." O gece eve dönünce *Pentimento*'yu bir solukta okudum. Ertesi gün tiyatroya gittiğimde, Fred Zinnemann'ın benimle görüşmek istediğini öğrendim. Ertesi sabah bürosunu aradım; Jane Fonda'nın oynayacağı *Julia* filmi için oyuncu seçtiğini, benimle tanışmak istediğini söyledi.

Zinnemann kibar, ama inanılmayacak kadar temkinli bir insandı. Boğayı boynuzlarından yakalamaya karar vermiştim, Julia rolünü istediğimi apaçık söyledim. Okumam için senaryoyu verdi. Senaryoyu okuyunca, Julia rolünün çok küçük olduğunu gördüm, ama bu onu canlandırma arzumu azalt-

madı. Menecerimi aradım, Zinnemann'a 'Evet' demesini, yapacağı ilk öneriyi hiç tartışmadan kabul etmesini söyledim.

Lillian Hellman'ın tanımıyla Julia bir komünist ve Lillian gibi bir Yahudiydi. Alman Faşizmini altetmek için, elinden geleni ardına koymayan, o sıradan/sıradışı milyonlarca kişiden biriydi. Lillian Hellman'ın onaylamasından çok daha önceleri bile *Julia* 'nın gerçek bir öykü olduğunu biliyordum. Kitaptaki her satır haykırıyordu bunu. Lillian ölümünden kısa bir süre önce bana öyküdeki kendi payının da gerçek olduğunu söyledi. Onunla ancak 1984 yılında tanışabildik, ama Julia rolünün bana verilmesi için diretmişti: "Söz konusu kadına bu kadar çok benzemen gerçekten tuhaf. " Mary McCarthy ve Martha Gellhorn, Lillian Hellman'ı yalancılıkla ve Julia'nın öyküsünü bir İngilizden, Margaret Gardiner'den aşırmakla suçlayınca bir tartışmadır başladı. Mary McCarthy şöyle diyordu: "Yazdığı her şey, *ve* ile *o* sözcükleri bile yalan."Lillian bir iftira davası açtı, ama duruşmalar başlamadan öldü. Mahkemenin kararını asla öğrenemeyeceğiz, ama bildiğimiz bir şey var: Onun öyküsü, bir kadının Faşizme karşı verdiği savaşımı anlatan, bütünüyle gerçeğe dayanan bu öykü yaşıyor ve Lillian'ın hasımları öldükten, unutulduktan sonra da yaşamaya devam edecek.

Alvin Sargent'in senaryosu ikinci, üçüncü kez elden geçtikten sonra Julia'nın rolü daha da küçüldü, ilk metindeki siyasal göndermelerin çoğuysa çıkartıldı. Fred, senaryodaki değişiklikleri tartışmamızı istiyordu. Ona, çıkartılan bölümlere üzüldüğümü söyledim, nedeni salt rolümün azalmış olması değildi; politik göndermeler gerçekti ve doğrudan Lillian'ın kitabından alınmıştı. Fred o sakıngan gözleriyle beni süzdü. "Ama sana, politik bir film olmayacağını söylemiştim . Senaryodan hoşnut değil misin?" Onu son derece hoşnut olduğuma inandırdım; Fred'in bunca sakıngan davranmasının

bir başka nedeni daha olduğunu ayrımsamıştım. En büyük yapıtlarını, Amerika Karşıtı Eylemler Komitesinin işbaşında olduğu bir dönemde yaratmıştı. Komitenin, kara listeye alınmış bir senaristin yazdığı, hiçbir stüdyonun para bağlamak istemediği, Gary Cooper'lı *Kahraman Şerif*'i bile yıkıcı bir film olarak değerlendirdiğine kuşku yoktu.

Zinnemann'dan çok şey öğrendim; genç bir kızken gördüğüm *Arayış* ve daha sonra izlediğim *İnsanlar Yaşadıkça*'dan beri ona hayrandım. Fred öykü anlatma yeteneğini tam anlamıyla denetleyebilen, usta bir anlatıcıydı. Jane ile, Julia ve Lillian olarak Nazi işgalindeki Berlin'deki bir kafeteryada buluştuğumuz sahnenin çekiminden iki gece önce, sahneyi kısaltmak istediğini söyleyerek, fikrimizi sordu. "Fazla uzun," dedi. "Önerilerinizi yarın bildirin, lütfen." İçimden, filmin en canalıcı sahnesi bu, dedim; benden isteneni yapıp yapmamakta duraksıyordum. Ama sahneyi filmin bütünlüğü içinde görebilmek için senaryoya bir kez daha bakınca, Fred'in haklı olduğunu gördüm: Evet, pek çok yeri kesilebilirdi - özellikle Julia'nın konuşmaları kısaltılabilirdi. Düşüncelerim Fred'in çok hoşuna gitti, kesilecek yerleri bana bırakacak kadar güvenmesiyse beni heyecanlandırmıştı.

Jane ile Vietnam savaşına karşı çıkmak için Amerikan askerleriyle omuz omuza verdiğimiz günlerden bu yana çok farklı yollarda ilerlemiştik. Yine de Julia'da kusursuz bir uyum içinde çalıştık. Dört yıl sonra, 1980'de *Time* dergisi, *Orkestra* filmini çektiğim günlerde benimle ilgili bir makale yayınladı. Bu tür makalelerde hep yapıldığı gibi, benimle çalışmış olan bazı oyuncularla görüşmüşlerdi; bunlardan biri de Jane'di. Onun meslektaşlarına karşı, yalnızca kendine güvenen, yaptığı işle gururlanan oyunculara özgü bir cömertliği, vericiliği olduğunu biliyordum. Son derece zeki ve kavrayışlı bir insan olduğunu da. Yine de söylediklerini okuyunca gözyaşlarımı tutamadım. Beni bu kadar iyi tanımış olmasına şaşırmıştım.

Bir gün onunla ilgili bir yazı yazma şansını yakalamayı umuyorum, böylece yüce gönüllülüğüne karşılık verebileceğim.

Julia'nın sahnelerinin çoğu Paris'te çekildi; birkaç hafta Filistinli bir çiftin Billancourt yakınlarındaki evinde kaldım. Gaz sobasıyla ısınan minicik bir oturma odasıyla, ondan da küçük bir yatak odasından oluşan bir dairesi ve çok az parası olan iki öğrenciydiler. Bir akşam bir arkadaşlarını yemeğe dâvet ettiler. Kuveyt'te yaşayan bu Filistinli mühendis, duygunun ve acının ağırlaştırdığı sesiyle Filistinliler'in çektiği acılara değindi. Kuveyt'teki şeyhlerin akılalmaz zenginliğinden, saraylarından, Rolls-Royce'larından söz etti.

Tal el Zaatar kuşatmasından, kampa ulaşan tek su kaynağı olan borudan su almak için çorak araziden geçerken çapraz ateşe tutulan genç erkeklerden, kadın ve çocuklardan, günlerce, aylarca süren, ardı kesilmeyen bombardımandan konuştuk. Kuşatma Ocak 1976'da başlamış ama bu vahşetin kayıtsız Avrupa basınını etkilemesi için aradan aylar geçmesi gerekmişti. Lübnan'da iç savaş başladığı zaman Britanya basını bunu Hıristiyanlarla Müslümanlar ve onların çeşitli mezhepleri arasındaki bir din savaşı gibi göstermeyi yeğlemişti. Oysa bu kesinlikle zenginin fakire, faşist, feodal toprak ağalarının Lübnanlı yoksul köylülere ve sendikaların çevresinde örgütlenmiş olan işçilere açtığı bir savaştı. Lübnanlı yoksulların yanında 1948, 1967 ve 1973 İsrail katliamından sonra kamplara sığınmak zorunda kalan Filistinliler vardı. Tal el Zaatar, yani 'Kekik Tepesi' kampı Beyrut'un en büyük birkaç fabrikasının hemen yanındaydı, sığınmacılar bu fabrikalarda çok ucuza çalıştırıyordu. İç savaşı başlatan şey, Maaruf Saad'ın önderliğindeki Lübnanlı balıkçılarla sendikacıların liman kenti Sayda'nın ve buradaki balık işleme fabrikalarının derebeyi patronu Camille Chamoun'a karşı ayaklanmalarıydı. Sayda'daki Lübnan müfrezesi göstericilere ateş açmış, Maaruf

Saad nereden geldiği bilinmeyen bir kurşunla öldürülmüştü. Savaşı ateşleyen kıvılcım buydu.

Lübnan'da pek çok revir, hastane, okul, sağlık ocağı, fabrika ve işlik kuran Filistinliler iç savaşta Lübnanlı yoksullarla ve Kemal Canbulat'ın Dürzi dağ köylüleriyle güç birliği yaptılar. Bazı zengin tüccar aileler, Müslüman ya da Hıristiyan Dürziler, Filistinliler'i destekledi, çünkü Fransa'nın sömürgesiyken çektikleri acıları unutmamışlardı. Karşılarında Falanjistler, feodal toprak ağaları, sanayiciler, Pierre Cemayel'in Faşist Partisi ve milis güçleri oluşturan öteki feodal aşiretler vardı; hepsinin de geçmişte Hitler, Mussolini ve Franco ile bağları olduğu biliniyordu. Filistinliler'i Tal el Zaatar'da kuşattılar, tek bir erkek, kadın ve çocuk kalmayıncaya kadar köklerini kazımaya ant içtiler.

Tal el Zaatar'da olup bitenler öyle gizli tutuluyordu ki, derhal harekete geçmeye karar verdim ve Gerry Healy'e tıpkı Jane Fonda'nın Vietnam'a gitmesi gibi, benim de Lübnan'a gitmem gerektiğini bildirdim; yanıma bir çekim ekibi alacak ve Filistinliler ile ilgili bir belgesel hazırlayacaktım. Gerry heyecanımı anlamıştı, önerimiz Siyasal Kurulda kabul edildi.

Falanjistler'in giderek köşeye sıkıştığı anlaşılınca, Arap Birliği tarafından barışı sağlamak üzere Lübnan'a gönderilmiş olan Suriye Ordusuna, silahlarını Filistinliler'e doğrultması ve Tal el Zaatar'ı yerle bir etmesi emredildi. Falanjistler, kendi başlarına asla başaramayacakları şeyi, Suriyeli askerlerin yardımıyla başardılar. Filistinliler sustular, en azından bu ihaneti yüksek sesle kınamadılar. Suriye halkının kendilerinden yana olduğunu biliyorlardı. Bildikleri bir şey daha vardı: Hafız Esad'ın politikasına güvenilmeyeceği. Bir an arkadan vuruyor, bir an sonraysa yardım elini uzatıyordu. Suriye'ye sığınmış binlerce Filistinli vardı, savaşçılarının çoğu da orada üslenmişti. Suriyeliler, tıpkı Araplar gibi onların kardeşiydi, onlar da bombardımanlardan, kitlesel kıyımlardan paylarına

düşeni almış, onların da köyleri, Golan Tepelerindeki otlakları işgal edilmişti.

Belgeselin hazırlıklarına 1976'da, Paris'te başladım. Katılımları için Fransız oyunculara başvurdum. İtalya'daki film yapımcıları ve teknisyenlerle görüştüm. Dört dörtlük haber filmlerine, belgesellere imza atmış olan Roy Battersby filmi yönetmeyi kabullendi ve birinci sınıf bir kameraman olan İvan Strasberg ile anlaştı.

Eve dönünce önüme boş bir kağıt çekip, bazı hesaplar yaptım. St.Peter Alanı, 18 numaradaki ev bize aitti, hemen köşebaşındaki evi de satın almış ve anaokulumuzu kurarken ailesiyle birlikte oturması için Jan Stevens'e vermiştim. Jan, yerine geçecek olan İngiliz eğitmeni yetiştirdikten sonra California'ya dönmüştü. Oturduğum evi 40 bin, ötekiniyse 25 bin *sterlin*'e satabilirdim. Ravenscourt Parkına yakın, Carlo'nun gittiği ilkokulun neredeyse karşısına düşen, 23 bin *sterlin* değerinde, küçük bir ev buldum. 18 bin *sterlin*'lik bir ipotek yaptırmayı başardım; Ravenscourt Yolu, 1 numaraya taşındık. Filistinliler için gereken parayı bulmuştum.

Roy benden dört hafta önce, 1977 baharında Lübnan'a gitti. Altı-yedi haftalık bir çekim süresi öngörmüştük. Artık on dört yaşında olan Tasha, Joely ve Carlo evde, Silvana'yla kalacaktı. Tasha ile Joely mutfağı yenilemeyi tasarlıyorlardı. Yeni evimize daha düzgün bir mutfak, yemek yiyebileceğimiz bir alan ve bir banyo gerekiyordu. Bütün bunların ben yokken kızlar tarafından düzenlenmesini kararlaştırmıştık. Lübnan'dan onları arayamayabilirdim, çünkü sürekli hareket halinde olacaktık. Her ikisi de benim için kaygılanıyordu. Joely uyumakta oldukça zorlanır, bazen karanlıkta gözünü bile kırpmaksızın saatlerce yatardı. Rachel'in uyumadan önce bana şarkı söylediğini unutmamıştım, kızımı yatıştırmak için ona *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'ndaki ninniyi söyledim:

Çatal dilli, benekli yılanlar
Dikenli kirpiler
Kertenkeleler, kör solucanlar
Sakın bir hata yapmayın
Masal perimize yaklaşmayın.
Bülbüller, uyumla şakıyın
Tatlı bir ninni söyleyin.
Kötülükler, büyüler uzak dursun
Güzel kraliçemiz uyusun.

Tony'nin, onu ilk kez gördüğüm Royal Court Tiyatrosunda sahnelediği *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'nda Jock Addison'ın bu ninniyi söyleyen o güzel sesi hâlâ kulaklarımdaydı.

18

Mayıs 1977'de Beyrut havaalanından dışarıya çıktığımda, güneş gözlerimi kamaştırdı. Bir buket kırmızı karanfille beni karşılamaya gelen birkaç kadınla öpüştük. Filistinli Kadınlar Birliğinin üyesiydiler. Aralarından biri, savaş sırasında film çekerken dağlarda öldürülen Filistinli kameraman Hani Cevheri'nin dul karısıydı. Beni evine götürdü, iki küçük çocuğuyla tanıştırdı. Hani'yle ilk karşılaşmalarını anlattı; FKÖ'nün düzenlediği, Filistin halkının yaşamını belgeleyen ilk fotoğraf sergisinin hazırlığı sırasında tanışmışlardı. Sakladığı bir avuç Filistin toprağını gösterdi, sonra da beni Hani'nin mezarına götürdü. Çelenkler, palmiye yaprakları ve şehitlerin resimleriyle süslü, sıra sıra mezarların üstünde ılık ve suskun çamlar yükseliyordu.

Roy Battersby ve kameramanımız Ivan Strasberg ile bir ev kiralamıştık; oturup neler yapacağımızı tasarladık. Birkaç gün sonra Falanjistler'in düzenlediği bir toplantı vardı, ekibin oraya bensiz gitmesini ve Falanjist diktatör Pierre Cemayel ile görüşmesini kararlaştırdık. Roy onu belgeselimiz için bir söyleşi yapmaya razı etmişti. İşte söyledikleri:

Lübnan'da olup bitenlerin nedeni, uluslararası komünizmin işimize karışmış olmasıdır. Dünyanın en mutlu ülkelerinden biriydik. Halkımız, işçiler, sosyal yasalar... Böylesi bir özgürlük ve demokrasi yalnızca Lübnan'da vardı, başka hiçbir Arap ülkesinde yoktu. Doğaldır ki bu durum, uluslararası komünizmi tahrik etti; bu hükümet alaşağı edilmeliydi. Böylece uluslararası komünizmle savaşmaya zorlandık. Ve bana kalırsa, o müthiş gücüne karşın yendik onu.

Lübnan bayrağının önünde oturan Cemayel, Fransızca konuşuyordu:

Hayata bir sporcu olarak atıldım. Futbol takımının Kaptanı, Lübnan Futbol Federasyonunun Başkanıydım. 1936 Berlin Olimpiyat Oyunlarına katıldık. Oradaki disiplin, kararlılık ve ulus bilinci beni çok etkilemişti.

Cemayel'in oğullarından biri olan Beşir, 1976'da Tal el Zaatar'daki Filistin kampına saldıran ve kadınlarla çocukları mide bulandırıcı bir gaddarlıkla kılıçtan geçiren Falanjist milislerin başındaydı. Ama Falanjistler, CIA'nın, İsrail ve Suriye ordularının desteği olmaksızın Tal el Zaatar'ı asla yenemezdi. Beşir Cemayel'in gereksindiği parayı CIA vermişti, Falanjistleri eğiten, saldırıyı örgütleyenlerse İsrailli 'danışmanlardı'.

Dürzilerin ve İlerici Sosyalist Partinin önderi olan Kemal Canpulat, Filistinliler'i desteklediği için birkaç ay önce öldürülmüştü. Suikasti kimin yaptığını kimse bilmiyor, ama cinayetin arkasında CIA'nın bulunduğunu herkes biliyordu, çünkü Canpulat'ın halkı ve partisi Falanjistlerle Kitaebler'in Lübnan'daki en güçlü muhalifiydi. Ocak 1976 ile Ocak 1977 arasında CIA'nın başkanı, George Bush'du. Beşir Cemayel, Danny Chamoun ve Hıristiyan Maruniler'in dini lideri olan Başpiskoposla görüştük. Hepsi de ellerine geçen her Filistinli çocuğu öldürmeye ve Lübnan'ı yerle bir etmeye hazırdı.

Çekim ekibiyle birlikte Beyrut'un, şimdi Falanjistler'in denetiminde bulunan doğu yakasına gittim. Milis güçlerinden

sakınmak, onları sürekli kollamak zorundaydık. Bir ay önce, doğudaki ailesini ziyarete giden genç bir rahibe kaçırılmış ve öldürülmüştü. Arabayı terk edilmiş birkaç fabrikanın yanındaki kumlu yola bıraktık. Altımızdaki toprak yığınları kentin dış mahallelerine kadar uzanıyordu: Altı ay süren Tal el Zaatar kuşatması sırasında 3500 erkek, kadın ve çocuk katledilmişti. Bin tanesi bir tek günde, son boşaltma gününde öldürülmüştü; Kızıl Haç kamyonları Suriye askerlerince denetlenen kontrol noktalarında bekliyordu. Orada bir saat kadar çalıştık; kamera yerle bir olmuş briket yığınlarının, bir camiden geriye kalanların, parçalanmış, kıvrılmış oluklu demir levhaların, kopmuş su borularının üstünde ağır ağır dolaşıyordu.

Birkaç gün sonra, Tal el Zaatar'ı savunanlardan biriyle, Ebu Jaffar ile buluştuk. Küçük bir odada, yerde oturuyordu, yanında on sekiz yaşlarında, savaş giysili bazı delikanlılarla hepsi de siyahlara bürünmüş olan, kimisi Lübnanlı, kimisi Filistinli on beş kadar kadın vardı. Uzun uzun söyleştikten sonra, Ebu Jaffar şöyle dedi: "Şimdi size Ebu Jaffar'ın Tal el Zaatar şarkısını söyleyeceğim."

Ah, Tal el Zaatar, bir çekirge sürüsü gibi
Saldıran düşmana direndin.
Şarkımı roketlere, bombalara karşı savaşan
O yürekli kahramanlara adıyorum.

Hiçbir tanığa ihtiyacım yok
Gerçeği, neler olduğunu
Bir bir anlatacağım.

İlk kurşundan son bombaya kadar oradaydım.

İlk gün sivillerin ve askerlerin tepesine
Tam yirmi bin bomba yağdı.

İkinci gün on beş bin bomba atıldı
Her yandan alevler, dumanlar yükseliyordu.

Üçüncü gün dinlenmek için durdular
Yeniden başlamak için soluklandılar.

Ve saldırılar şiddetlendi
Kahramanlarımız birer kaplan kesildi.

Bu savaşa tam iki ay dayandık
Yüreklerimiz artık taşlaşmıştı
İçecek suyumuz, yiyecek aşımız kalmamıştı.

Çocuklar susamıştı, dudakları kuruyuncaya kadar
"Babamızı isteriz," diye haykırdılar.
Anneler yemin etti
"Baban yarın dönecek," dedi.
Ertesi sabah çocuk sordu:
"Babam nerede kaldı?"
Dediler: "Baban kayboldu."

Kız annesine sordu:
"Ağabeyim nerede?"

Annesi dedi ki: "Siperde."

"Ah, oğlum onuru ve şerefi için savaşıyor
Birkaç saatte bir ömürlük mücadeleyi öğreniyor."

Binlerce genç kurban oldu,
Binlerce kişi şehit oldu.
"Oğlum," diye inleyen annelerin

Gözyaşları yanaklarından yuvarlandı.

"Kardeşim," diye ağlayan gençkızlar;
Yas tuttular.

Toprağa düşmüş oğlunu görmekten
Daha büyük bir acı var mıdır?

Gözümden değerli iki oğlum vardı
İyiliklerini akıl almazdı.

Onları görmek gün ışığını görmek gibiydi
Yanakları gül gibi pembeydi.

Yar Yar Demokratik Cepheye
FATEH'e katıldılar
Onlar iki aslandılar.

Bir gün dağlara gittiler,
Bir daha da dönmediler.

İşte yüreğimi o gün dağladılar.

Allahım, güzel Allahım, onları geri ver.
Yitirdiklerimizi geri getir,
Ey yüce tanrım.

Tanrı böyle istedi -asma büyüyor
Ama üzüm vermiyor.

Merhametli tanrım, dualarımızı duy
Onları bize geri ver.
Geceler, acı dolu geceler.

Ah Zaatar, sana ihanet eden Arap liderler
Şimdi seni, kahramanlığını yüceltirler.
Sana uzattıkları el,
Seni sırtından bıçaklamak içindi.

Yine hainlik peşindeler
Oysa şehitler ölmezler.

Yürekten gelen sesi boğuk, acılıydı. Kentucky'deki kömür madencileri, Sicilya'nın yaşlı, bakır madencileri de şarkılarını aynı böyle söylerler. Sert, gırtlaktan gelen sesleriyle çektikleri acıları, kavgalarını, düşük maaşlarını, grevleri, gözcülük yaparken ölen oğullarını dile getirirler.

Lübnan'da 500 bin kadar Filistinli vardı, çoğu yoksul Lübnanlı ailelerle birlikte kamplarda yaşıyordu. 1976'daki savaştan önce Beyrut'ta yedi tane sığınma kampı vardı. Şimdiyse beş tane. Bunlar, Güney Afrika'da siyahların yaşadığı Soweto gibi kasabaların benzeriydi. Aslında Winnie Mandela'nın ezilen halkı için yazdığı her şey Lübnan'daki, Batı Yakası, Gazze ve İsrail'deki Filistinliler için de geçerliydi; bir tek önemli farkla: Filistinliler'e kendi topraklarında yaşama, hatta oraya gömülme hakkı tanınmıyordu.

Doktor Yusuf'u aramaya başladık. Meslektaşı Doktor Labadi ile birlikte Tal el Zaatar'daki hastaneyi altı aylık kuşatma boyunca yönetmiş, 6000 yaralıya bakacak bir hemşire ekibi yetiştirmişlerdi. Onu küçük bir klinikte bulduk. Masasındaki camın altında on beş delikanlıyla genç kızın fotoğrafı vardı; bunlar, gözünün önünde kurşuna dizilen gençlerdi. Kendisi de kurşuna dizilecekti, ama Suriyeli bir teğmen Doktor Labadi'yi tanımış, onun kuşatmadan bir yıl kadar önce yaşamını kurtardığını anımsamıştı. Doktor Yusuf Falanjistler'in, her

şeyi öylece seyreden Suriyeli askerlerin gözü önünde hemşireleri vurduğunu görmüştü. "O ânı asla unutmayacağım. Çağdaşlık nedir? Bu insanlar, kendilerini Avrupa medeniyetinin Orta-Doğu'daki temsilcisi olarak görüyorlar. Avrupa da aynı fikirde mi, bilmem. Belki de çağdaşlığın yeni bir tanımı vardır, kimbilir?"

Bourj el Barajneh, Sabra ve Şatila kamplarındaki yaralıları ziyaret ettik, çocuklarla konuştuk. Yaralılar Kızılhaç'ın buradaki karşılığı olan Kızılay Derneğinin kurduğu hastane ve sağlık ocaklarında tedavi ediliyor, takma bacaklarına, kollarına alışmaya çalışıyorlardı. Zatürreye yakalanmış, soluk almak için çırpınan, minicik bir bebek gördük, başı nemlendirici aygıt işlevi gören, uyduruk, karton bir kutunun içindeydi. Altı yaşındaki bir oğlan portatif yatağında acıdan kıvranıyor, kol ve bacakları denetleyemediği kasılmalarla titriyordu; dudakları korkunç bir gülümsemeyle gerilmişti. Kuşatmada bütün ailesini yitirmişti. Doktor beni onunla tanıştırırken derin sevecenliğini yansıtan sesiyle, "Muhammed'i çok seviyoruz," dedi. "Onun ailesi artık biziz; o bizim kardeşimiz."

Sabra ve Şatila'daki derme çatma evlerin, kulübelerin arasındaki dar geçitlerde ilerlerken, rehberimiz bizi pek çok aileyle tanıştırdı. Altmış yaşlarındaki bir kadın, Britanya'dan geldiğimizi öğrenince, bizi bir bardak çay içmek için içeriye dâvet etti. Evinin arka tarafında kızı çay demliyor, satmak için şekerleme yapıyordu. Kadın, Britanya'nın mandası altındayken Filistin'deki yaşamın nasıl olduğunu anlattı. "Tarlalarımızı, unumuzu, yiyeceğimizi aldılar. Erkeklerimizi, oğullarımızı öldürdüler, toprağımızı alıp yabancılara, Yahudiler'e verdiler."

Güneye, Mısır kraliçesi Kleopatra'nın Lübnan'ın sedir ağaçlarından kendine donanma yaptırdığı, liman kenti Sayda'ya gittik. Orada, Filistin ve Lübnan bileşik silahlı güçlerinin komutanıyla ve karısı Prenses Dina ile tanıştık. Birkaç ki-

lometre güneydeki Sur antik limanında, Lübnanlı Balıkçılar Sendikasının liderleriyle görüştük; hepsi de Filistinliler'in yakın yoldaşlarıydı. Dalgakıranda topladığımız küçük topluluğa kendimizi tanıttık ve kameramızı çalıştırdık. "Lübnan'ın bu bölgesi savaştan önce mutlak bir diktatörlüktü,"dediler. Lübnan *Deuxième Bureau*'su her yerdeydi -devrimci bir ülkenin radyosunu dinlerken yakalanan derhal hapse atılıyordu. Bizim için çarpışacak bir sendika kurmak yasadışıydı, cezası tutuklanmaktı."Balıkçılığın neredeyse olanaksızlaştığını anlattılar; İsrailliler en iyi teknelerini batırmışlardı, ayrıca birkaç mil açıkta devriye gezip, balığa çıkan tekneleri durduruyorlardı.

FKÖ kooperatifler aracılığıyla Lübnanlı köylüleri destekliyor, hastaneler, sağlık ocakları ve okullar için para ve yardım sağlıyordu. Gençlerin haftalık ücretle çalıştırıldığı, el becerilerinin geliştirildiği küçük işlikler kurmuşlardı. Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon Örgütü UNNRA, ABD'deki kolejlere girebilme şansı yaratan birkaç okul açmıştı; FKÖ öğrencilerin okul giderlerine katkıda bulunuyordu -ailelerin çoğu böyle bir eğitimi karşılayacak durumda değildi. FKÖ'nün yardımıyla da olsa, çocuklarını yurt dışında okutmaları olanaksızdı. Yine de UNRRA'nın okullarında çocuklara İngilizce öğretiliyordu; kamplarda konuştuğumuz çocukların arasında İngilizce bilmeyen azdı. Bourj el Barajneh'de tanıştığım on dört yaşındaki kıza, en sevdiği dersin hangisi olduğunu sordum. "İngilizce,"diye yanıtladı. "Peki, en sevdiğin yazar?" "Shakespeare.""Bana ondan bir şeyler okur musun?" Divana oturdu, ellerini kucağında kavuşturdu ve ezberden okumaya başladı:

Seni bir yaz günüyle nasıl karşılaştırabilirim?
Sen çok daha güzel ve ılıksın.
Mayısın cânım tomurcukları sert rüzgarda sallanır
Ve yazın ömrü bir gün kadar kısadır.

Kamplardaki çocukların hepsi, Filistin gençlik örgütlerine

bağlıydılar. Haftasonları Filistin tarihini okuyor, Filistin şarkıları söylüyor, eski dansları, kendi yazdıkları kısa oyunları sunuyorlardı. Filistin köylülerinin el işlerini ve ateş etmeyi öğreniyorlardı. Kamplarını saldırılara karşı savunmak zorundaydılar, hepsi de ülkelerini özgürlüğüne kavuşturmak için silahlı güçlere katılacakları ve ana babalarının, dedelerinin topraklarına dönecekleri günü bekliyordu.

On bir, on iki yaşında olmalarına karşın çocukların siyasal bilinci gelişmişti; bu ezilmiş insanlar siyasal Siyonizm ideolijisiyle Yahudiler'i oldukça net bir biçimde ayırabiliyorlardı. Bunu öğretmenlerinin, ailelerinin dürüst ve gelişkin siyasal görüşlerine borçluydular.

Salah al Tammari'yi ilk gördüğümde akşamın erken saatleriydi, Ain el Helwe sığınma kampında birkaç arkadaşıyla futbol oynuyordu. Oyun bitince, çimenlerin üzerine oturduk; hızlı hızlı, coşkuyla konuşuyordu: "Siyonizm, ırkçı bir hareket. Tıpkı Nazizm gibi. Nazizm yalnızca Yahudiler için değil, bütün dünya için, insanlık için bir tehlikeydi. İnsanlık tarihindeki kötü bir lekeydi." 'Kötü bir leke' sözcüklerini üstüne basarak söylemişti. "Aynı olay yineleniyor. İşte bu yüzden Siyonizm yalnızca Araplar için değil, Yahudiler için de büyük bir tehlike. Siyonizm, Yahudiliği tehdit ediyor. Irkçı bir hareket. Dünyadaki bütün insanları birleştiren şeyi aramamız gereken bir dönemde, insanları ayıracak olan şeyi bulmaya çalışıyor."On üç yaşındaki bir kızın soruma verdiği yanıt, tıpkı Salah'ın sözleri gibi, Lübnan'da tanıştığımız, Fateh üyesi bütün siyasetçi ve askerlerin düşüncesini çok güzel yansıtıyor. "Yaralı bir İsrail askeri görsen, ne yaparsın?" diye sormuştum. "Ona bakarım ve yaralarını iyileştiririm, ona Yahudiler'e değil, yalnızca Siyonizm'e karşı olduğumu açıklarım. Yurdumuzu geri almamız gerektiğini ve onu Yahudilerle paylaşmaya hazır olduğumuzu söylerim. Filistin demokratik devletinde birarada yaşayabiliriz."

Geceleri yerde ya da portatif yataklarda yatıyor, sabah olur olmaz yola koyuluyorduk. Bir sabah Sayda'da Elias Şufani ve Lübnanlı sendika liderlerinden biriyle kahvaltı yaptık. Elias ile küçük bir villada, bizi Haçlı kalesi Beaufort'a götürecek olan taşıtı beklerken söyleştik. "Güney Lübnan denilen yer," dedi, "Filistin'in Yukarı Galile'sinin uzantısından başka bir şey değildir. Coğrafi, etnik, tarihsel açılardan her zaman böyleydi. Yukarı Galile Filistin'de Acre'yi Safad'a bağlayan yolla Litani ırmağı arasındaki bölgeyi kapsar. Kesintisiz bir dağ silsilesidir."

Bana bakarak gülümsedi. "Soyadımdan da anlaşılacağı gibi, Sayda yakınlarındaki bir yöredenim."Şuf dağlarını kastediyordu. " Ailem, hududun güneyinde yaşıyor, bölgenin yarısı Lübnan'a yarısı Filistin'e ait. Peki ama, 1926'da iki emperyalist güç, Fransızlar ve İngilizler tarafından çizilmiş olan bir hududu nasıl tanırım? Bir kabileyi ikiye ayırmak -bu kesinlikle kabullenebileceğim bir şey değil."

Taib ve Nabatiya'da durduk. Geride kalan birkaç Lübnanlı aile gelişimize çok memnun olmuştu; bize bombaların yerle bir ettiği evlerini gösterdiler. Bazı kovanların üzerinde İbranice yazılar vardı, bir kısmı da ABD malıydı. Güneyde, faşistlerin oluşturduğu ve Albay Sammi Haddad'ın komuta ettiği küçük Lübnan ordusunu CIA besliyordu. Bazı küçük köylerin yönetimini ele geçirmişlerdi. Bir öğretmen bana, Kitaeb'in 1976'da köyüne nasıl el koyduğunu anlattı. Herkesi köy meydanına toplamışlardı. Sonra kalabalığın arasından on iki genç erkeği ayırmış, bir duvarın önüne dikmiş ve ötekilere ibret olsun diye, Lübnanlı faşistlerle işbirliği yapmadıkları sürece başlarına neler geleceğini göstermek için kurşuna dizmişlerdi. Bunları anlatırken o günleri yeniden yaşıyor, titriyordu.

Burada, Lübnan ile İsrail sınırından dört kilometre uzakta gece göğü Lübnan köylerine yağan roketlerden kıpkızıldı.

Bombardıman her gece yineleniyordu. İsrail sınırından düzinelerce 155 ve 175 mm'lik bomba atılıyordu. Geceleri köyden köye giderken, ya da bir sığınak veya mahzende beklerken, toprağın sarsıldığını hissediyor, düşen bombaların gümbürtüsünü duyuyorduk.

Birleşmiş Milletler'e ait sınır karakolunu ziyaret ettim. BM görevlisi nazik, saygılı ve yanık tenliydi. "Her gece İsrail'den Lübnan'a kaç roket atıldığını, kaç kez ateş açıldığını Birleşmiş Milletler'e bildiriyor musunuz?" diye sordum. Görevli başını salladı. "Ne yapıyorsunuz o halde?""Bu haftasonu pişireceğim yemek için sarımsak bulmaya çalışıyorum," diye yanıtladı.

İnsanlar evlerinden fırlıyor, bavullarını, bohçalarını arabalara, kamyonlara yükleyip kaçıyorlardı. Kameramızı görünce öfkeyle haykırdılar, kadınların kimisi ağlıyordu. "İsrail! İsrail! Bakın bize ne yapıyorlar!" İsrail Savunma Birlikleri, sindirme politikası uyguluyor, düşmanın yararlanmasını engellemek için ürünü, ziraat araçlarını bombalıyordu. Amaç, Lübnanlı sivilleri evlerinden, topraklarından kaçırtmak, sonra da buraları işgal etmekti. Herkes işgalin yaklaştığını biliyordu. Aileler korku içindeydi, yine de gururla Filistinliler'i savunuyor, evleri enkaz haline gelinceye kadar dayanıyorlardı. Filistinli olsun, Lübnanlı olsun insanların cephelere yaklaştıkça daha büyük bir yüreklilik ve dayanıklılık sergilediğini ayrımsamıştım.

Abu Jidah ile buluştuk, söyleşimizi filme aldık, son olarak da FKÖ lideri Yaser Arafat ile görüştük. Neler yaptığımızı, nerelere gittiğimizi sordu, sonra benimle bir söyleşi yaptı. Son derece yorgundu, yine de hiç zorlanmadan, duraklamadan konuştu, gülümseyişi içten ve sıcaktı.

"Biz Yahudiler'e karşı değiliz, Siyonizm'e karşıyız. İlk sloganımızı anımsarsınız; hedefimiz Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler'in birarada -beraberce- yaşadığı, demokratik bir Filistin devleti, demiştik. Şimdi yerleşmeden söz ediyorlar.

Peki ama neden yerleşmeden söz ediyorlar? Neden hepimizin birarada yaşayacağı bir vatandan değil? Bu öneriyi halkım adına yapıyorum.

"Çağdaş, ideolojik bir kuram olmadan zafer kazanılmaz. Bana kalırsa Yahudiler onlar için de savaştığımızı bir gün mutlaka anlayacaklar."

Arafat zamanımızın liderleri arasında en çok saldırıya, iftiraya uğrayanıdır. Yaşamı sürekli tehlikede; yine de bana kişisel bir düşmanı olamazmış gibi geliyor. Konuşurken -söyleşimiz de zâten filme alınmış bir konuşmadan başka bir şey değildi- tam anlamıyla doğal ve içten; dinleyicilerini ısıtan bir sıcaklık yayıyor. *Filistinliler* Amerika ve Britanya'da gösterildiğinde, Siyonistler'in gösterimi engellemek için ellerinden geleni yapmalarına hiç şaşmamalı.

19

Haziran ayında, güneşli bir sabah Londra'ya döndüm, çocuklar beni kapıda, kocaman bir 'Yuvana Hoşgeldin' pankartıyla karşıladılar. Saçlarına perma yaptırmış olan Tasha, kızlar okulunda *Batı Yakasının Hikâyesi*'ni sahneye koyuyordu; oyundaki erkek rolleri çıkartılmıştı. On dört yaşındaki kızlar dans ederken, *San Juan*'ı ve *Kendimi Güzel Hissediyorum*'u söylerken öyle neşeli, öyle coşkuluydular ki bütün anneler ayağa fırlayıp "Bravo!" diye bağırdık.

Filistinliler'in kurgu çalışmaları hızla ilerledi. Steenbeck marka bir montaj masası kiralamıştık; Mattersby iki kurgucuyla birlikte gece gündüz demeden haftalarca çalıştı. Filmi ilk kez kasımda, Londra Film Şenliğinde gösterdik; İşçi Devrim Partisi yurt çapında düzenlediği halka açık toplantılarda sendikacı, öğrenci ve gençleri filmi görmeleri için teşvik ediyordu.

Haziranda *Julia*'nın tanıtım turnesi için Los Angeles, Chicago ve New York'a çağrıldım. Yanıma *Filistinliler*'in kasetlerini almıştım, filmi birkaç yapımcıya özel olarak izlettim. Çeşitli televizyon kanallarının yapımcılarına da

gösterdim, filmi oynattıkları takdirde televizyona reklam veren, para yardımı yapan petrolcülerin desteğini yitirebileceklerini söylediler. CBS'ye başvurdum, kendilerinin ısmarlamadığı, bağımsız yapımları satın almadıklarını belirttiler.

Biraz daha bastırmam üzerine, filmin 'yansız' olmadığını söylediler. O güne kadar Amerika ya da Avrupa'daki hiçbir televizyon şirketi Filistin halkıyla ilgili tek bir film bile yayınlamamıştı. Las Vegas'ta Mike Douglas'ın programına katıldım.

Oradan San Fransisco'ya uçtum, Timothy Dalton ile birlikte Old Tiyatroda, *Shakespeare'in İnsanları*'nda oynayan babamı izledik; dilimiz tutulmuştu sanki. Parkinson hastalığı yüzünden yeni rolleri ezberleyemiyor, yürürken ayaklarını sürüyordu. Ama oynadığı bütün Shakespeare rollerini anımsıyordu, sahneye ayak basar basmaz kasları gevşedi ve bedeni dikleşti. *Hamlet, Nasıl İsterseniz* ve *Kral Lear*'den bazı sahneler oynadı, sonra sahnenin ucuna kadar ilerledi, gözlerini salona dikti:

Seni bir yaz günüyle nasıl karşılaştırabilirim?
Sen çok daha güzel ve ılıksın ...

Shakespeare'in sonesini birkaç saat önce, kendi eliyle yazmış gibi anımsıyordu; şiiri sanki ilk kez duyuyormuş gibiydik. 1977 yazını Kuzey Amerika'daki turnelere ayırmıştı. Beş kişiydiler -babam, David Dodimead, Philip Bowen, Rosalind Shanks ve Rod Willmot. San Fransisco'da bir hafta kaldılar, ama bazı yerlerde üç temsil verdikten sonra otobüse atlayıp bir sonraki kente yollanıyorlardı.

New York Post'ta bir makale yayınlandı. *Filistinliler*'i özel olarak izlettiğim oyunculardan biri *Post*'un köşe yazarlarından Liz Smith'e öyküden söz etmişti. Şubatta Julia rolü için Altın Küre Ödülünü kazandım ve en iyi yardımcı oyuncu olarak Oskar'a aday gösterildim. Birleşik Devletler'deki bütün ga-

zeteler bir anda FKÖ'ne verdiğim desteğe ilişkin haberlerle doldu. Haham Meir Kahane'nin Yahudi Savunma Birliği, 20th Century Fox'a başvurarak, Fox bir daha benimle çalışmayacağına söz vermediği sürece, sorun yaratmak için elinden geleni ardına koymayacağını açıkladı.

Los Angeles'taki dostlarım basının aleyhime yürüttüğü bu kampanya yüzünden, Oskar'ı kazanmamın söz konusu olmadığını söylüyorlardı. Sekreterim Sandra Marsh'ın duyduğuna göre, Britanyalı bir yapımcı sinemacıların kulağını büküyor, herkese bir terörist olduğumu söylüyormuş. Marsha sakladığı bazı gazete kesiklerini ve Yahudi Savunma Birliğinin Los Angeles'ta yaptığı toplantının tutanağını gösterdi. Konuşmacılardan biri, elindeki bir deste *dolar*'ı sallayarak, "Dünyayı bu Yahudi düşmanından temizlemek isteyen yok mu?" diye sormuştu.

Törenden bir gün önce, Akademi Ödül Komitesinin Başkanı Howard Koch, Oskar'ı kazanırsam yalnızca "Teşekkür Ederim" demem için uyardı beni. Sonra da alınan güvenlik önlemlerini sıraladı. Sahne gerisinde ve izleyicilerin arasında sivil giyimli, silahlı güvenlik görevlileri dolaşacak, damda keskin nişancılar bulunacaktı. Howard'a, doğru ve gerekli bulduğum şeyleri söyleme hakkım olduğunu belirttim ve güvenlik için gösterdiği özene teşekkür ettim. O akşam, Arap kökenli Amerikalı bir işadamına ait olan bir otelde kaldım. Los Angeles'ta yaşayan Arap-Amerikalılar, *Filistinliler*'i izlemek için geniş konferans salonunu doldurmuştu. Garsonlar, mutfakta çalışanlar, koltukların arasındaki geçitte, kapı girişlerinde gözcülük yaptılar. Birleşik Devletler'de o güne kadar, Filistin-Arap davasına değinen, ya da sıradan Filistinliler'in konuşmasına izin veren tek bir film gösterilmemişti. Filmimizde pek çok erkek, kadın ve çocuk yalnızca yaşama savaşı veren insanlara özgü o dolaysız ve içten tavırla konuşuyordu. Arabayla, 50.Akademi Ödülleri töreninin yapılacağı Dorothy Chandler Tiyatrosuna doğru ilerlerken, polis barikatlarının gerisine

yığılmış olan büyük kalabalığı gördük. Tiyatronun karşı kaldırımına dizilen yüzlerce Arap-Amerikalı ellerindeki kırmızı, yeşil, beyaz ve siyah renklerdeki Filistin bayrağını sallıyordu. Yahudi Savunma Birliğinin yirmi kadar üyesiyse öteki kaldırımda benim bir kuklamı yakıyordu. Alevler içindeki öbeğin çevresinde dans ederek dönüyor, "Arafat'ın orospusu," diye haykırıyorlardı.

Kapıdan girince, tanıdığım ama hiç karşılaşmadığım, çok güzel bir artist yanıma gelip kollarını boynuma doladı. Sarılışı içten ve sıcaktı, oysa beni görmemiş gibi yapabilirdi. Bir yıl sonra, doğru dürüst tanıştırıldığımızda bana bir tanıtım turnesi sırasında Güney Amerika'da gördüğü yoksulluktan, sefaletten söz etti. "Keşke sizin kadar yürekli olabilseydim," dedi. "Gördüklerimi herkese anlatmak isterdim, ama bu meslek yaşamımın sonu olurdu."

Salona girdim, yerime oturdum. Bana, ara geçidin hemen yanındaki koltuğu ayırmışlardı, galiba Oskar'ı alacağım, diye düşündüm. Kamplardaki, hastanelerdeki Filistinliler'i düşündüm; sonra da toplama kamplarına ilk gönderilen sosyalist ve komünist Yahudiler'i. Ve FBI'nin "olgunlaşmamış antifaşist" dediği ve 1950'lerde kara listeye alınan Lillian Helmann'ı. Sinema, televizyon ve tiyatro sanayinde çalışan, sendikacı, komünist, Yahudi ya da her üçü birden olduğu için baskı gören Amerikalı sanatçı ve emekçileri. John Travolta sahnenin ortasına geldi, bir zarfı açtı ve adımı okudu. Doğruldum, Oskar'ı aldım ve sözcüğü sözcüğüne şunları söyledim:

"Sevgili meslektaşlarım -çalışmamı ödüllendirdiğiniz için size çok teşekkür ederim. Jane Fonda ile yaşamımızın en iyi yorumunu ortaya koyduğumuza inanıyorum; bence bunu kısmen yönetmenimiz Fred Zinnemann'a, kısmen de canlandırdığımız kişiliğe gerçekten inanmamıza borçluyuz. İki kadın -faşist, ırkçı Nazi Almanya'ya karşı savaşmak için yaşamlarını bile vermeye hazır olan, milyonlarca kişiden ikisi, ve ben sizi selâmlıyor, son birkaç

haftadır direndiğiniz ve bir avuç Siyonist kabadayının tehditlerine pabuç bırakmadığınız için kutluyorum; bu serserice davranışlar dünyanın her yanındaki Yahudiler'e ve onların faşizme, zulüme karşı verdikleri o yüce, kahramansı, geleneksel savaşıma bir hakarettir.

O geleneği selâmlıyorum; inatla direndiğiniz, Nixon ile McCarthy tarafından, inandıkları gerçeği yaşamlarında ve çalışmalarında dışavurmaya çalışan insanlara karşı sürdürülen, dünya çapındaki cadı avına son verdiğiniz için hepinizi selâmlıyorum. Hepinize teşekkür eder, Yahudi düşmanlığına ve faşizme karşı savaşmayı sürdüreceğime yemin ederim".

'Siyonist kabadayılar' derken, Yahudi Savunma Birliğini, ölüm tehditleri savuranları kastediyordum elbette. Üst katlardan nefret dolu, alaycı sesler duyuldu. Sözlerimi bitirdiğimde ise müthiş bir alkış koptu.

Beni kutlayan, destekleyen pek çok mektup aldım. Yazanların çoğu Amerikalı, kimisi de Yahudiydi. Kuveyt'teki bir Filistinliden gelen, İngilizce mektup şöyleydi:

Mücadeleci Vanessa Redgrave,

Sen kalbimizde yanan ve yolumuzu aydınlatan, bizi istediğimiz şeye doğru yönlendiren bir mum gibisin; davamıza inandığın ve yaptıkların için sana her zaman minnettar kalacağız.

Keşke sana yardım edebilseydim, ama bir öğrenci olarak sana hak ettiğin yardımı önerecek durumda değilim; beni anladığından eminim. Kendini Filistin sorununa ve dünyadaki özgürlük sorunlarına adayan insanı saygıyla selâmlarım.

Davut K.Almani, 4 Nisan 1978

Londra'ya döndüm, çocuklarımı kucaklayıp öptüm, sonra da Filistin Film Şenliğine katılmak üzere Bağdat'a doğru yola çıktım. İsrail martta Lübnan'ı işgal etmişti. Filistin Sinema Enstitüsünden bazı dostlarım da Şenlikteydi; Lübnan'a

dönmemi ve işgalle ilgili bir film için birkaç söyleşi yapmamı istediler. Bunun üzerine bir kez daha Beyrut'a uçtum, sonra da arabayla güneye indim. Sayda mahvolmuş, Sur kentiyse büyük zarar görmüştü. Apartmanlar yıkılmış, mahalleler yerle bir olmuştu. Kurtarma ekipleri, göçüklerden hâlâ ceset çıkartıyordu. Parçalanan su borularının caddelerde oluşturduğu birikintiler kandan kıpkırmızıydı. Raşidiye kampı boşaltılmış, sokaklar harabeye dönmüştü.

İsrail tanklarının çevirdiği bir tepeyi savunan, bir grup savaşçıyla görüştüm; aralarında on yedi yaşında bir de kız vardı. Tankları pusuya düşüren, geri çekilmeye zorlanmadan önce, saatlerce direnen gençlerle konuştum. Her ikisi de kameraman olan, Filistinli iki dostumun dul eşleriyle tanıştım. Yolun ortasında tanklarca kuşatılmış ve silahlı olmamalarına, hatta beyaz teslim bayrağı sallamalarına karşın oracıkta vurulmuşlardı.

İsrailliler şimdi Lübnan'ın güneyini izleyen, dokuz kilometrelik derin bir şeridi ele geçirmişti. Binlerce sivil öldürülmüş, yaralanmış, evleri, çiftlikleri, işyerleri bombalanmıştı. Amerika ya da Avrupa'dan herhangi bir ilaç, yiyecek yardımı gelmiyordu. İsrail'e ekonomik yaptırım uygulanması için Senato ya da Kongre kılını bile kıpırdatmıyordu. ABD ve Britanya, Güvenlik Konseyinde ve Birleşmiş Milletlerde her türlü kınama, suçlama kararını veto ediyor, bütün çözüm yollarını tıkıyordu. İşgal sırasında, ABD'de yapılan ve hükümet tarafından İsrail'e satılan hevenk bombaları, öteki silahlar kullanılmıştı. Başkan Jimmy Carter anılarında bundan yakınır: "Beni özellikle rahatsız eden şey, harekâtta öldürücü hevenk bombaları da içinde olmak üzere Amerikan silahlarının kullanılmış olmasıydı; oysa satış sırasında, bunların kullanılmayacağı konusunda anlaşmıştık." İşte ABD'nin eski Başkanı hükümetinin "özellikle sivillere karşı" kullanılmak üzere hazırlanmış, "son derece ölümcül" (Vietnam savaşında da kullanılan) silahlar sattığını itiraf ediyor, sonra da bunların

yazılı anlaşmaya karşın kullanıldığından yakınıyordu.

Yüz binden fazla sivilin yaralandığı, evsiz kaldığı İsrail vahşetiyle ilgili haberler Dışişleri Bakanlığını Birleşmiş Milletlerin önerisini kabul etmeye zorladı; BM bir barış gücü oluşturdu ve İsrail'e Lübnan'dan çekilme çağrısı yaptı. İsrail Savunma Birliği geri çekilmedi. Yöreyi bütünüyle denetlediklerini gizlemek için, Albay Haddad komutasında Lübnanlı faşistlerden oluşan küçük bir ordu kurmuşlardı. BM'e ait Arabulucu Güçler (UNIFIL) Lübnan'a geldiklerinde, yöreye girmediler: "Görmedim, duymadım, yapmadım."

İsrailliler Fateh'in Tel Aviv yakınlarındaki bir kumsalda mevzilenen askerlerine martta düzenlediği saldırının kendilerini kışkırttığını öne sürüyorlardı. Partimiz saldırıyla ilgili gerçeği açıklayan, Fateh'li savaşçıların cesaretini öven, iki sayfalık bir bildiri yayınladı. Bize göre, kendi topraklarında İsrail devletine karşı silahla mücadele etmek Filistinliler'in hakkıydı. Tıpkı Mandela'nın; Afrika Ulusal Kongresi'nin silahlı kanadı olan Umkonto We Sizwe ile, Güney Afrika'nın ırkçı yönetimiyle savaşmaya hakkı olması gibi. Ya da Mugabe ve Nkomo'nun Rodezya'nın sömürge devletiyle savaşma hakkı gibi. Nikaragua halkıyla Sandinistalar'ın özgürlükleri için savaşma hakları gibi.

Haziran 1978'de, *Equity*'nin Yıllık Genel Toplantısı yapıldı. "*Equity*'yi Savun! Sendikayı Savun!" diyen bizim hizibin sunduğu önergeler arasında asgari ücretin arttırılması da vardı; kabul edildi. *Equity*'ye, kulüplerde gösteri yapanların, çalışanların, ayrıca porno filmlerde oynatılan genç kızların da örgütlenmesini önerdik. Bu önerimiz de çoğunluk oyuyla kabul edildi. Güney Afrika'nın ve Lübnan'ı işgal eden İsrail'in kınanması için de bir önerge verdik. Fikir benden çıkmıştı; önergenin gündeme alınması için yirmi imza yeterliydi, bizse yetmiş üç imza toplamıştık. *Equity* Yönetim Kurulunun İsrail'e her türlü bantın, çekilmiş filmin satışını yasaklamasını ve

bütün İsrail turnelerini iptal etmesini istiyorduk. Ayrıca, İsrail'de çalışan üyelerimizi sözleşmelerini sona erdirmeye, öteki üyelerimizi de İsrail'den gelecek iş önerilerini geri çevirmeye çağırdık. Kurul gündemi öyle bir düzenledi ki, önergemiz tartışılmadı bile. Ama *Equity*'den biri Londra'daki *Jewish Chronicle* gazetesine önergenin bir suretini göndermişti. Yıllık Genel Toplantıdan üç hafta önce *Jewish Chronicle, Variety* ve *Hollywood Reporter*'ın da ilgisini çeken bir haber yayınlandı: "Redgrave İsrail'in boykot edilmesini istiyor." 27 Haziran tarihli *Hollywood Reporter*'da, Sinema ve Televizyon Yapımcıları Birliği, Amerikalı Yapımcılar Birliği ve Batı Amerikalı Yazarlar Derneğinin tam sayfa ilanı vardı:

Meslektaşlarımıza:

Sansür, kara listeye alınma ya da boykot gibi, sanatçılara ve sanatlarına uygulanan her tür baskıya şiddetle karşı olduğumuzu bir kez daha, önemle vurguluyoruz. Tıpkı siyasal konumu yüzünden Vanessa Redgrave'i bir sanatçı olarak kara listeye almayı ya da boykot etmeyi reddeden 20th Century Fox'u alkışladığımız gibi, şimdi de İsrail film sanayine ve oradaki sanatçılara boykot uygulanmasını öneren Vanessa Redgrave'i şiddetle kınıyoruz. Onun bu girişimini hepimiz için bir tehdit olarak görüyoruz. Bu nedenle bütün gösteri sanayini bu bildiriyi kamu önünde, bir ağızdan desteklemeye çağırıyoruz.

Önergede, İsrail'de çalışan İngiliz sanatçılara ve İsrail'e satılan İngiliz filmlerine kültürel ambargo uygulanmasını istemiştik - *Equity*'nin Güney Afrika'ya karşı takındığı tutumdan farklı bir şey değildi. Bu tutumu her zaman desteklemiş ve sağ kanattan gelen bütün baskılara karşın savunmuştuk. Evrensel bir destek gördüğümüzü söyleyemem; özellikle Güney Afrika turnelerinden tonla para kazanan ve bunu sürdürmek isteyen sanatçılardan. Kimisi ambargoyu

görmezden gelmiş, aralarından biri yasağı yasal olarak delebilmek için sendikayı mahkemeye vermişti. Yine de, üyelerimizin çoğu, Amerikalı sanatçıların bağlı olduğu, aynı görüşü benimseyen sendikalar da içinde olmak üzere, pek çok sendika yasağa uymuştu.

Güney Afrika'daki ırkçı yönetime hizmet eden Britanyalı oyuncuları kınamak istemiştik, aynı nedenle şimdi de İsrail'in boykot edilmesini istiyorduk. İsrail Filistinliler'in sendika kurmasını yasaklamıştı. Filistinli yazar, şair ve müzikçiler, salt yasadışı bir Filistin örgütüne üye oldukları savıyla baskı görüyor, tutuklanıyordu. Gerçekte Filistinliler'in kurduğu bütün örgütler yasadışıydı: Filistinli İşçiler Genel Sendikası, Filistinli Kadınlar Birliği ve Filistin Talebe Birliği. İngiliz oyuncular, dansçılar, yönetmen ya da tasarımcılar olarak İsrail devletinin parasını kabul etmemiz demek, Filistinli kardeşlerimizin öldürüldüğü, hapse atıldığı, denetlendiği ve kültürel özgürlüklerinin yadsındığı bir ülkenin kanlı parasını almak demekti. Ancak boykot çağrımız İsrailli sanatçıları kapsamıyordu, ayrıca onların İngiltere, ABD ya da başka bir ülkede çalışmalarını ya da yapıtlarının satılmasını, izlenmesini engellemek peşinde değildik.

Sendikacılar olarak amacımız sanatçıları, gösteri dünyasındaki bütün emekçilerin temel demokratik haklarını savunmak için birleştirmekti. İster Yahudi olalım, ister Arap, siyah, İspanyol ya da beyaz, ortak bir noktamız vardı: Hepimiz sömürülüyorduk. Ama Afrikalı, Asyalı, İspanyol, Yahudi ya da Arap, bütün sanatçı ve emekçilerin temel demokratik haklarını kollamak, onları ırk ayrımına, siyasal ya da dinsel, her türden ayrımcılığa karşı savunmak özellikle 'beyaz' sanatçıların göreviydi.

Koşullarımızın eşit olduğunu ileri sürdüğümüz, bazı sanatçıların salt ırkları, siyasal inançları, dinleri ya da cinsel tercihleri yüzünden ötekilerden daha çok acı çektiğini

yadsıdığımız sürece gerçek bir birliğin kurulması olanaksızdı.

6 Haziranda *Variety* dergisi, *Filistinliler*'in 16 Haziranda Los Angeles'taki Sinema Sanatları ve İlimleri Akademisinde gösterileceğini duyurdu. Akademi bunu yalanladı. Bunun üzerine İşçi Partisi, filmin 17 ve 28 Haziranda, New York'taki Union Square'de bulunan Marc Salonunda iki kez gösterilmesini sağladı. Filmi mayısta, Los Angeles'taki California Üniversitesinde (UCLA) 4000 öğrenciye izlettirdiler. Amerikalı Oyuncular Sendikasının Başkanı Theodore Bikel gazetelere verdiği demeçte *Filistinliler*'in senaryosunu okuduğunu, filmde Arafat'ın İsrail'in tasfiyesini istediğini, benim de onunla aynı fikirde olduğumu söyledi. Kesinlikle yalandı. Amerikan *Equity*'sinin Sekreteri Donald Grody'e bir mektup yazarak, filmin hiçbir yerinde böyle bir açıklama yapılmadığını, Arafat'ın böyle bir şeyi asla söylemeyeceğini, bunun FKÖ'nün politikasına kesinlikle aykırı olduğunu belirttim. Belki de Theodore Bikel'ın sözleri yanlış anlaşılmıştır, dedim. Eğer öyleyse, tekzip etmeye hazır mıydı?

New York'taki gösterimde, salon hınca hınç doluydu. Yahudi Savunma Birliği, Los Angeles'taki filmi iki haftalığına göstermeyi kabul eden küçük, özel sinemanın gişesine bir bomba attı. Sinemanın sahibi yine de vazgeçmedi ve filmi önceden ilan edildiği gibi oynattı.

Troçki, "Doğru çizmelerini giymek için uğraşıp dururken, yalan dünyayı birkaç kez dolaşır," der. Oldukça iyi dillendirilmiş bir deyiş, ancak yetersiz. CIA'nın, İsrail Haberalma Servisi Mossad da içinde olmak üzere öteki Batılı haberalma örgütlerinin bütün birimleri, şebekeleri 'yanlış bilgi' toplamak için kurulmuştu sanki. Birkaç istisnanın dışında medya için önemli olan şey, gerçeği yansıtmak değildi. İşte filmimizi elden geldiğince sık ve çeşitli yerlerde göstermemiz bunun için çok önemliydi; bizi engellemek için böylesine çaba harcanmasının nedeni de buydu.

20

Observer'i onur kırıcı neşriyat yapmaktan mahkemeye vermemizden üç yıl, on bir gün sonra, 1978'de duruşmamız başladı. Davavekili Rubinstein Callingham, avukatımız olarak John Wilmers'i atamıştı, John Previte de yardımcısıydı. Kazanılması güç bir dava olduğunu söyleyerek uyardılar bizi; biz de aynı fikirdeydik. Yine de geri dönmeye niyetimiz yoktu. Gazete bizi terörist olmakla suçlamış, bu da polis baskınına yol açmıştı. Savunmamızı destekleyen pek çok dilekçe, bildiri vardı, yine de davamızı hukuken kanıtlamak zorundaydık. Aksi takdirde ileride herhangi bir muhbirin, gazete ya da polis teşkilâtının oyuncağı olabilir, yeni iftiralara, polis baskınlarına uğrayabilirdik. Ayrıca, makalenin neden ve nasıl yayınlandığını öğrenmenin tek yolu mahkemeye başvurmak ve *Observer*'ı dava etmekti.

Kanıtlamamız gereken bir başka ilkemiz daha vardı. Çalışan sınıfın eylem tarihi genellikle, demokratik hakların kazanılması için verilen uzun ve kanlı bir savaşımdır. İşçi Devrim Partisi öteki partilerle aynı haklara, daha önceki kuşakların kazanmak için savaştığı demokratik haklara sahip olan, yasal

bir partiydi. Pek çok kişi, hatta kendi üyelerimizden kimisi, sınıflara bölünmüş bir toplumda hukuk eşitliği olamayacağını düşünmemize karşın kendimizi savunmak için mahkemeye başvurmamızı saflık olarak görüyordu. "Bir mahkemeden nasıl adalet beklersiniz?" Saf değildik. Salt kendimizinkileri değil, başkalarının haklarını da savunuyorduk.

1974'de önerilmiş olan, 'Geçici Koşullar' alt-başlıklı Terörü Önleme Yasası, okulumuzun basılmasından iki ay sonra, 30 Kasım 1975'de bir gecelik oturumun sonunda, bütün partilerin oyuyla yürürlüğe kondu. Davamız sürerken, gazeteci Duncan Campbell ile eski haberalma subaylarından John Berry *Time Out*'ta yayınlanan bir makale yüzünden 1911 tarihli Resmi Sırlar Yasasının 2A maddesini çiğnemek suçuyla yargılanıyordu; gazete Britanya Şifre Servisinin uluslararası haberleşmeleri izlediğini ortaya çıkarmıştı.

Mahkemeye altı kişi başvurmuştuk; *Observer*'ın yazısında adı geçenlerin hepsi: Corin, ben, Gerry, Roy Battersby, Roger Smith ve Michael Harrigan. Her akşamüstü dörtte, duruşma biter bitmez bir taksiye atladığım gibi Euston garına gidiyor, trenle Manchester'a ulaşıyor ve saat yedide, temsilden yarım saat önce Royal Exchange Tiyatrosuna yetişiyordum. Michael Elliott'un yeni yapımında, İbsen'in *Denizden Gelen Kadın*'ında yine Ellida rolündeydim. Her gece oyundan sonra trenle Londra'ya dönüyordum; sabah 9.30'daki duruşmada bulunmalıydım.

Avukatımız Corin'in sorgusunu tamamladı; tanığı sorgulama sırası *Observer*'in avukatı Colin Ross-Munro'daydı. İşte o anda yargılananın *Observer* değil, bizler olduğunu ayrımsadık. Corin'in sorgusu iki buçuk gün sürdü, bütün bu süre boyunca Ross-Munro *Observer*'daki yazıya, sözü geçen olaylara, gazetenin iddialarına hemen hemen hiç değinmedi. Gazetemizde, *Workers' Press*'de yayınlanan yazıları, konuşmaları ve parti önergelerini birbiri ardına mahkemeye sunarak Co-

lin'den şu cümleyi açıklamasını istedi:

"Sizce iktidara, çalışan sınıf mı geçmeli?"

"Evet,"dedi Corin.

"Bir yazınızda da"iktidar için mücadele etmeyi' savunuyorsunuz."

"Evet."

"Silahlı bir ayaklanma yoluyla mı?"

"Hayır,"dedi Corin. "Barışçıl, yasal ve anayasal yollarla."

Corin daha önce, Bay Wilmer'in sorgulaması sırasında da, partimizin hedefinin sosyalist bir toplum olduğunu ve buna "barışçıl, yasal ve anayasal yöntemlerle"ulaşmak istediğimizi söylemişti. Salonda, Bay Ross-Munro'nun bulunduğu tarafta, yabanıl bir hayvan kafesinden kaçmışçasına, telâşlı bir hareketlilik vardı. Hep aynı cümleleri yineliyordu; ne kadar sık tekrarlarsa jürinin kuşkularını o kadar arttıracaktı sanki.

Sorularının çoğunu yazdıklarımıza, çıkardığımız kitapçıklara yönelten Bay Ross-Munro'nun niyeti çok açıktı. Avukatımız sık sık itiraz ediyor, ama Yargıç O'Connor kabul etmiyordu. Duruşmanın ertelenmesini istedi; davayı acil bir temyiz mahkemesine götürmemizi önerince kabul ettik. Bay Wilmers itirazlarını, Temyiz Mahkemesinin Lord Denning başkanlığındaki üç yargıcına sundu. Ama Temyiz Mahkemesi Yargıç O'Connor'ın kararını onayladı; böylece davamızın biçimi belirlenmiş oldu. Tanık kürsüsüne çıkma sırası bana gelmişti. İrlanda Cumhuriyet Ordusunun lideri, hasta yatağında Britanya askerlerince öldürülen Maire Drumm'un cenaze törenine neden katıldığımı sordular. Şiddete kesinlikle karşı olduğumu söyledim, ama IRA'nın Britanya Ordusuna ve Ulster Savunma Güçlerine karşı askeri eylemlerde bulunma hakkını destekliyordum.

Tanıklığımın büyük bir bölümü, partimin FKÖ ve Filistinliler'in kendi kaderlerini tayin etme hakkı konusundaki tutumunu savunmakla geçti; sivillere karşı düzenlenen bireysel

terör eylemlerine karşı olduğumu da vurguladım. Ama FKÖ'nün İsrail'deki eylemlerini destekliyordum, çünkü toprakları kanunsuzca işgal etmişti. İsrail Devleti 1948'de, bazı kurucu üyelerin bile karşı çıkmasına karşın, Birleşmiş Milletler tarafından yaratılmış bir devletti. Filistin'in bir karış toprağında bile hak iddia edemezdi. Oysa 1948 ve 1967'de Filistin'in tamamına el koydu. İsrail o zamandan beri BM'in kendisini Batı Yakasından, Gazze Şeridinden ve Golan Tepelerinden çekilmeye çağıran 242 sayılı kararı da içinde olmak üzere, sayısız kararına uymayı reddetti. Bay Wilmers'in, duruşma başlamadan önce söylediği sözleri anımsamak için kendimi zorladım -yanıtlarımızı elden geldiğince kısa tutmamızı, mümkünse Evet ya da Hayır diye yanıtlamamızı öğütlemiş, bu kısa yanıtların yetersiz kaldığına inandığımız durumlarda kendisine güvenmemizi, aynı soruları daha sonra bize yeniden yönelteceğini söylemişti. Bu öğüde uymayı denedim, genel olarak başardım da, ancak çok zorlandığımı itiraf etmeliyim.

İkinci haftanın başında, sorgulanma sırası polise geldi. İlk tanık, 1975'te Özel Bölümün başkanlığını yapmış olan, Şube Müdür Yardımcısı Victor Gilbert'ti. Mahkemeye Büyükşehir Güvenlik Güçlerinin 25 Eylül 1975 tarihli, gizli raporunu sundu. Raporun kanıt sayılıp sayılmayacağı tartışıldı. Neyse ki tartışmayı Bay Wilmers kazandı ve davamıza büyük katkısı olan rapor jüriye verildi.

Gilbert, Derbyshire Emniyet Müdürü Walter Stansfield ve *Observer*'ın muhabiri Colin Smith'in ifade vermesinden ve raporun içeriğinin açıklanmasından sonra, 25 Eylül gecesi saat onda yapılan baskınla 26 Eylülde, ilk sayfada yayınlanan 'Kızıl Eve Polis Baskını' haberi arasındaki ilişki aydınlandı:

24 Eylül cuma günü Scotland Yard'ı arayan David Astor, *Observer*'ın İşçi Devrim Partisinin etkinlikleriyle ilgili bir makale hazırladığını ve "haberi veren kişinin Özel Bölümden

de söz ettiğini" bildirdi. Gilbert, Astor ve Smith *Observer*'ın bürosunda özel bir görüşme yaptılar. Gilbert'in dediğine göre, bu görüşmeyi Şube Müdürü Sir Robert Mark istemişti. Sözkonusu muhbir, *Observer*'ın adını vermek istemediği, ama pazar günkü yazıda açıklayacağı bir kadın oyuncuydu. Bu aşamada gazetecinin haber kaynağını açıklaması gerekirdi, oysa bu gizlilik Gilbert'i rahatsız etmemişe benziyordu. Kendisinden yalnızca 'bir hanım' ya da 'İDP eylemcilerinden Corin Redgrave'in eski kız arkadaşı' diye söz edilen İrene Gorst, Corin'in "İDP'nin Derbyshire'daki kuruluşta toprağa gömülen (ya da gizlenen) silahları"ile ilgili bir şeyler söylediğini iddia ediyordu. Gibert'in raporunda Özel Bölümün 'aynı görüşte' olmadığı, bunun da iddiayı desteklediği, yine de araştırılacağı belirtiliyordu; ancak anlaşma gereğince polis *Observer*'ın pazar günü yayınlayacağı makaleyi etkileyecek bir harekât düzenlediği takdirde, önce gazetenin yazıişleri müdürünü haberdar edecekti.

Gilbert makaleyi ilgili hükümet dairelerine, Güvenlik Servisine ve Derbyshire polisine duyurmuştu. "Hiçbir birimin, *Observer*'a önceden haber vermeksizin, makaleye zarar verecek bir eylemde bulunmayacağı" konusunda anlaşmaya varılmıştı.

Polis, Özel Bölümün elinde herhangi bir kanıtın bulunmamasına karşın, adı verilmeyen bir hanımın iddiasına dayanarak bir baskın düzenlemişti. Derbyshire polisi, gazetenin baskıya girmesini bekleyecek, bu onaylandıktan sonra okula gidecekti; cumartesi akşamı saat onu biraz geçe on dört taşıt, iki jeneratör, köpekler, metal tarayıcılar, kelepçeler, coplar ve aydınlatma fişekleriyle aynen böyle yaptılar. Bu arada baskına ilişkin haber *Observer*'ın ilk sayfasında yayınlanmıştı bile. Stansfield mahkemeye, okulun İDP tarafından satın alındığı günden beri polisçe gözetlendiğini açıkladı.

Colin Smith, *Equity*'nin Genel Sekreteri Peter Plouviez'in

Observer'ı aradığını ve Coliseum Tiyatrosunun önünde Robert Chesshyre ile buluştuğunu söyledi. Buluşma yerini Plouviez önermişti; ne *Observer*'ın ne de *Equity*'nin bürolarında buluşmak istemişti. Chesshyre'e Gorst'un öyküsünü anlatan, Plouviez'di. Smith, öyküyü doğrulatmak için Corin'i, beni ya da İDP'den herhangi birini arayamamıştı, çünkü kadın çok korkuyordu. Plouviez'e gelince; *Equity*'nin bir üyesi tarafından ortaya atılan bu iddiaları bize duyurmamıştı bile.

Duruşmanın on birinci gününde John Wilmers kapanış konuşmasını yaptı. *Observer*'ın makaleyi, İRA'nın Britanya'daki bombalama eylemlerinin doruğa ulaştığı bir dönemde yayınladığını jüriye anımsattı. Sonra sözü Bay Ross-Munro'nun en çok ilgilendiği şeye, politikamıza, özellikle Filistinliler'e verdiğimiz desteğe getirdi. Wilmers son savaşta düşman hatlarının gerisinde partizanlarla birlikte savaşmıştı, kendi deneyimlerini oldukça dokunaklı bir biçimde dile getirdi. Alçak sesle ve içtenlikle konuşuyordu, sanki jüri üyeleriyle kendi evinin oturma odasında söyleşiyor, onları konuya başka bir açıdan bakmaya çağırıyordu. "Filistinliler'in kendi toprakları için savaştığını söylemek, pek hoş karşılanmıyor. Çoğumuz İsrail'e karşı, hiç kuşkusuz sivillere de zarar veren bir mücadeleyi sürdüren bu insanları desteklemeyi doğru bulmuyoruz. Ama kendinize şunu sorun: Madalyonun bir başka yüzü daha olamaz mı?"

Öğle tatillerinde Corin, ben ve birkaç dostumuz mahkeme binasının arkasındaki parka gidip, çay ve sandviçle karnımızı doyuruyorduk. Duruşmanın ilk günleriydi, yine aynı parktaydık. Corin bana Dickens'ın *Zor Günler* adlı eserini, öğretmenin Sissy Jupe adındaki öğrencisini bir atı tanımlaması için sıkıştırdığı bölümü gösterdi. O gün akşamüstü Manchester'a giderken trende kitabı okudum, yüksek sesle gülmekten kendimi alamıyordum. Avukatlar da tanıkları aynı resmi mantıkla sıkıştırıyorlardı: Evet ya da Hayır dışında hiçbir

sözcüğe izin yoktu.

8 Kasım çarşamba günü jüri kararını açıkladı. *Express* gazetesi, "Vanessa'ya 60.000 *sterlin*'lik darbe," diyordu. "Sanatçı iftiraya uğradığını kanıtladı, ama yüklü bir para cezasına çarptırıldı."

10 Kasım tarihli *The Times* haberi şöyle veriyordu:

Davacıya haksızlık yapıldı; jüriye Observer'*daki makalenin düzmece, iddialarınsa yanlış olduğunu kanıtladılar, yine de binlerce sterlin tutarında bir fatura ödemek zorundalar. Redgrave olayı iftira davalarındaki haksız uygulamaların bir başka örneği.*

11 Kasım cuma günü düzenlediğimizr basın toplantısında, Corin ile birlikte 70.000 *sterlin*'i bulmak için bir Fon oluşturacağımızı açıkladık. Corin dikkatleri mahkemenin aldığı kararın yolaçabileceği tehlikelere çekti; gazeteler bir 'muhbirin' gerçekdışı da olsa, herhangi bir haberiyle harekete geçmeye yüreklendiriliyor, iftiranın bedeliyse kurbana ödetiliyordu.

Bu dava bana pek çok şey öğretmişti. Davamızı kazanmış, İşçi Devrim Partisinin adını temizlemiştik. Jüri üyelerine, "Suçlamaların tamamını doğru buluyor musunuz?" diye soruldu. Hayır, diye yanıtladılar. Soru altı davacı için de geçerliydi, oysa davacılardan biri olan Gerry Healy yalnızca silah saklamakla, bir başkasıysa *Observer*'ın İrene Gorst'a ilişkin iddialarıyla bağlantılıydı. Jürinin yanıtı altı davacıyı da kapsadığı için, jürinin 'silah saklama' iddiasına da, Bayan Gorst'un iddialarına da inanmadığını gösteriyordu.

Jüri temelde adımızın lekelenmediğini söylemiş, Yargıç O'Connor da aynı düşüncede olduğunu önemle vurgulamıştı; davayı kaybetmemizin nedeni buydu.

Özel Bölümün raporu ve ifadesi çözümlenince, Özel Bölümün salt kendi eylemlerini değil, İçişleri Bakanlığı, polis teşkilatı, MI5 ve MI6 Güvenlik Birimleri gibi öteki örgütlerin

eylemlerini de *Observer*'ın istekleri doğrultusunda düzenlemeye hazır olduğu ortaya çıktı. Baskın emri, makalenin doğruluğunu, güvenilirliğini arttırmak için verilmişti. Aleyhimize hiçbir dava açılmamıştı. Hatta Aralık 1975'de Başsavcı dava açmak için hiçbir dayanağının olmadığını açıklamak zorunda kalmıştı. Haksız baskın düzenlemek suçuyla mahkemeye verdiğimiz Derbyshire polisi daha sonra, şiddet yanlısı olmadığımızı ve polisçe korunmaya herkes kadar hakkımız olduğunu açıklayarak dava dosyasını kapadı.

Bu baskına İşçi hükümeti izin vermişti. MI5 gibi birimlerin, Wilson hükümetini devirmek için harıl harıl çalıştığı bir dönemde, İçişleri Bakanı Roy Jenkins, Peter Wright'ın *Casus Avcısı*'nda da gösterildiği gibi, İşçi Devrim Partisi aleyhine bir kışkırtma harekâtının düzenlenmesine izin veriyordu.

70.000 *sterlin*'i ödemek zorundaydık; parayı bulmak için kolları sıvadık. Lyceum Tiyatrosunda bir konser düzenledik. Geceye annem de katılacaktı. Bunca işçi, öğrenci ve aydının, farklı kuşaklardan bunca insanın, sendikacıların, çalışan sınıfın, Filistinliler'in ve bütün öteki ezilen halkların haklarını, Marksist olmak ve bu yüzden baskıya, işkenceye uğramamak hakkını ve elbette dinsel inanç hakkını- savunmak için toplanması öyle ferahlatıcı, öyle güçlendiriciydi ki.

Gerry Healy ile 1979 Nisanında, Kuveyt Sinema Kulübünün çağrısı üzerine *Filistinliler*'in özel bir gösterimi için Kuveyt'e gittik. Veliaht Prens Şeyh Saad-el-Sabah ile buluştuk; İsrail'in işgalindeki Batı Yakasında ve Gazze'de yaşayan Filistin halkıyla ilgili bir belgesel daha yapmak istediğimizi belirttik. Filmin bütçesine 25.000 *sterlin*'lik bir bağış yaptı. Vali Şeyh Jaber'in yemek davetine katılmak için Ahmadi'ye gittik. Bize, alev alev yanan çölün ortasında, buz gibi havada petrol üreten dev boyutlu rafineriyi gezdirdiler. Kuveytliler ve Filistinliler gelişimize çok sevindiler; filmimizin FKÖ'nün bürosundaki özel gösteriminde sahneye çıkıp konuştular. Ebu Cihad'ın

erkek kardeşiyle ve Filistinli Kadınlar Birliğinden bazı kadın öğretmenlerle tanıştık. Sonra, Kültür Bakanının çağrısı üzerine Birleşik Arap Emirlikleri'ne gittik.

Pek çok Filistinli gençkız, yeni filmimiz için para toplamamıza yardım etti. Sultanın eşlerinden biri beni, babası kısa bir süre önce öldürülmüş olan Benazir Butto ile tanıştırdı. Yolculuğumuzun son gecesi televizyonda filmimizi izlerken heyecandan yerimizde duramadık; Filistinliler'in öyküsünün bütün Körfez'de izlendiğini biliyorduk.

Genel seçimlere katılmak için Londra'ya döndük. Bu kez, Manchester'daki Moss Side'dan adaydım. İDP Corin'i Londra'nın güneyindeki, oldukça yoksul bir bölge olan Lambeth'den aday göstermişti. İşçiler, İşçi Partisinin kazanacağından emindi; İşçi Partisinin sicili Bayan Thatcher'in seçimden zaferle çıkmasını sağlayacaktır, dediğimde bir inşaat işçisinin gözlerini inanmazlıkla açtığını anımsıyorum. "Thatcher'in kazanamayacağına bir *sterlin*'e bahse girerim," dedi. Ama Thatcher kazandı. Orta sınıfın düşkırıklığına uğramış, öfkeli kesimlerinin koruyucu meleği olmuştu; eskiden İşçi ve Liberaller'e giden oylar şimdi Bayan Thatcher'a, yani sendikalara ve göçmenlere karşı olan *Tory*'lere gitmişti. Binlerce işçi İşçi Partisini protesto etmek için ya hiç oy kullanmamış, ya da oyunu başka partilere vermişti.

O yıl haziranda Michael Elliott, daha önce Manchester'da sahnelediği *Denizden Gelen Kadın*'ı Londra'daki Roundhouse Tiyatrosunda sahnelemeye başladı; tiyatronun sanat yönetmeni Thelma Holt'du. *Bir Parça Güneş*'te çalışırken aynı pansiyonu paylaştığımız günlerden bu yana Thelma bir oyuncu olarak Open Space'de Charles Marowitz ile çok başarılı işler yapmıştı. Britanya tiyatrosu için gerçekten paha biçilmez biriydi; Peter Daubeny'den başka, öteki ülkelerin yapıtlarını İngiltere'de sergilemek için böylesine çabalayan başka birini tanımıyorum. Roundhouse'un kapılarını tanınmamış şairlere, mesleğe yeni

adım atan müzikçilere ve Gençlik Eğitim Merkezine parasal destek sağlamak için bizlere açtı. İşine bütün yüreğiyle sarılan bu düşünceli kadına hayranım.

Bir kez daha Michael Elliott ile, üstelik Roundhouse gibi, bilet fiyatları Batı Yakasındaki tiyatrolara oranla çok daha ucuz olan bir tiyatroda çalışabildiğim için mutluydum; tiyatronun arena biçimindeki sahnesi, izleyicilerle oyuncular arasında hemen sıcacık bir iletişimin kurulmasını sağlıyordu. Bir akşam temsilden sonra yanıma gelen bir kadın şöyle dedi: "Biliyor musunuz, oyununuzu izlerken yaşadığımı hissettim. Daha önce hiçbir tiyatroda böyle bir duyguya kapılmamıştım!" Bu, Michael Elliott ve oyuncu kadromuz için en büyük övgüydü. Doktor Wangel rolündeki Graham Crowden eşi bulunmaz bir rol arkadaşıydı. Filmlerde ona hep hain ve çapkın erkek rolleri düşerdi; sonunda kendini bütünüyle duruma ve rolüne, yani çok sevdiği karısının sorunlarına verebilme şansına kavuşmuştu. Oyunculuğunu son derece inandırıcı buluyordum; sahnede gözleri, kulakları sürekli açıktı, bu da gerçek anlamda birlikte 'oynayabiliyoruz' demekti.

O ay Moskova Film Şenliğine dâvet edildim. Şenliği düzenleyenlere bir mektup yazdım; çağrı için teşekkür ettikten sonra katılabileceğimi, ama bir koşulum olduğunu belirttim: Sovyetler Birliği'ndeki Yahudiler'in İsrail dahil, istedikleri ülkeye göçetme hakkını desteklediğimi kabullenmeleri gerekiyordu. Mektubuma yanıt alamadım.

Gerry ile yaptığımız Kuveyt gezisi, ortaya bir belgeselin çıkmasını sağladı: *Vanessa, Faruk Abdülaziz ile Konuşuyor.* Kuveyt Sinema Kulübünün sekreteri olan Faruk Abdülaziz benimle, yaşamımla ilgili bir belgesel yapmak istiyordu. Konuyu Corin ve Gerry'le tartıştık, Abdülaziz'in İngiltere'ye gelmesi ve söyleşiyi burada yapmamız en iyisi olacaktı. Zaman ve parasal sorunlar nedeniyle çekim birkaç ay sürecekti; filme babamla birlikte rol alabileceğimiz bir sahne eklemeye karar

verdik. 1980 baharının başlarında Wilks Water'a gittik, *Kral Lear*'den, kralın bilincine kavuştuğu ve Cordelia ile barıştığı bölümü canlandırdık. Küçük gölün kıyısında yaptığımız bu çalışma, benim için unutulmayacak bir deneyim oldu. Michael'ın oyunculuğu olağanüstü, oldukça da dokunaklıydı - daha önce hiçbir filmde Shakespeare'in baş kişilerinden birini canlandırmamıştı. Ekim 1982'de, aynı sahneyi Genç Sosyalistler Eğitim Derneği yararına Roundhouse'da bir kez daha oynadık; birlikte son sahneye çıkışımızdı.

Babamın, belgeseli izlediği günkü halini asla unutmayacağım. Parkinson hastalığının pençesindeydi, ama salondan şarkı söyleyerek çıktı, şarkısını arabada, eve gidinceye kadar sürdürdü. Çok mutlu olduğu belliydi, *Vanessa*'yı nasıl bulduğunu sordum. Çok beğendiğini ve siyasal yaşamımla oyunculuğum arasındaki mutlak ilişkiyi ilk kez gerçekten anlayabildiğini söyledi.

21

Arthur Miller, Fania Fenelon'un özyaşam öyküsüne dayanan *Orkestra* adlı eserini televizyona uyarlamıştı. Polonya'daki Auschwitz toplama kampında, kadınların kurduğu bir orkestranın öyküsüdür. Miller'in bütün yazdıkları muhteşemdir, ama en iyi eserleri, tarihsel konulardan, zamanımızın belli başlı olaylarından esinlenmiş olanlardır ve bence *Orkestra* onun başyapıtıdır.

Hazırlıklarımızı New York'ta yapacak, filmi Pennsylvania'da çekecektik. Senaryoyu okuması için Gerry'e vermiştim; New York'a hareket etmeden önce bana aldığı bazı notları verdi. Bugüne kadar, Faşizmi ve Faşist ideolojiyi bundan daha iyi tanımlayan bir eser okumadığını söyledikten sonra, Miller'in senaryosundaki fiziksel ayrıntılara özen göstermemi öğütledi. Çok yerinde bir öğüttü. Tarihimizi çok iyi bilen, yıllarca hapislerde, kamplarda tutuklu kalan kadınlarla erkekleri iyi tanıyan Gerry onların yaşamını biçimlendiren, salt çektikleri acıyı değil, direnme arzularını da dışavuran şeyin bu fiziksel ayrıntılar olduğunu biliyordu. Geçmişe can veren, senaryonun tarihsel gerçeğini canlandıran şeyinse bugün, yani içinde

yaşadığımız zaman olduğunu anımsattı.

Her ikimiz de provaların bir meydan muharebesine dönüşeceğinin farkındaydık. Yürekli yapımcımız Linda Yellen, Fania Fenelon rolünü benim oynamamda diretmişti; bu kararı yüzünden topa tutulacağı kesindi. New York'a varınca, prova yapacağımız odanın kapısında dikilen koruma görevlisiyle karşılaştım. Linda'nın kent merkezindeki bürosuna zorla giren bir çete, kırmızı püskürtme boyayla duvarlara bazı sloganlar yazmıştı. Linda akıllılık etmiş, bir arkadaşının, CBS televizyon şirketinin başkanı olan Bill Paley'in evine yerleşmişti; kadrodan çıkartılmamı isteyen kalabalık Bill'in apartmanının önünde bağırıp çağırıyordu. En kötüsü de, o sırada Birleşik Devletler'de bulunan Fania Fenelon'un ülkeyi dolaşıp, filmde kendisini oynamamı eleştiren konuşmalar yapmasıydı. Fania Fenelon ile, New York'a hareket etmeden önce, Londra'da tanışmıştım; Mile Wallace'ın '60 Dakika' adlı programına katılmak için CBS'nin Brompton Yolundaki stüdyosuna gittiğim zaman karşılaşmıştık.

Fania bu rol için çok yaşlı olduğumu söyledi, ona kalırsa Jane Fonda daha uygundu. Jane'in benden daha genç göründüğü doğruydu, ama yine de aynı yaştaydık; Fania'nın itirazını ciddiye alamadım. Sonra, Yasser Arafat'ın İsrail'i Yahudiler'den temizlemek, bütün Yahudiler'i denize dökmek istediğini ileri sürdü. Ona, bunun tıpkı şu rezil 'Siyon Tutanakları' kadar büyük bir yalan olduğunu söyledim. "Bu, Sammy Davies'i oynaması için Ku Klux Klan'ın bir üyesiyle anlaşmakla aynı şey,"dedi; artık söyleyecek bir şeyim kalmamıştı. Mike'ın programı bitince, küçük bir odaya geçip, bizi eve götürecek olan taşıtı beklemeye başladık.

"Eh," dedi, "beni oynayacaksan, hakkımda bir şeyler öğrenmelisin". Babasının, savaş sırasında direniş hareketini örgütleyen Fransız Komünist Partisinin üyesi olduğunu, kendisinin de yirmi yaşındayken partiye katıldığını anlattı.

Kabarelerde şarkı söylüyordu, ama asıl görevi direnişçiler için bilgi toplamaktı. Barlarda şarkı söylemiş, Nazi subaylarıyla gevezelik etmiş ve öğrendiği her şeyi direnişçilere aktarmıştı.

Onu arabamla evine bırakmayı teklif ettim. Önce Ravenscourt Yoluna, benim eve uğradık, ona senaryonun bir kopyasını verdim. Kitabını getirip, benim için imzalamasını istedim. 'Vanessa'ya dostlukla, Fania Fenelon,' diye imzaladı. Filmde danışmanlık yapması için CBS ve Linda Yellen ile görüşeceğime söz verdim, sözümü de tuttum. CBS kabul etti; Linda onu defalarca aradı ama Fania telefona çıkmadı. Sonra New York'taki provalar başladı; Fania Fenelon da siyasal görüşlerimi ve oyunculuğumu suçlayan konuşmalarına.

Filmi Harrisburg'da çekecektik; Nato'ya ait olan ve İkinci Dünya Savaşında sivillerin yerleştirildiği İndiana Gap hava üssünde olağanüstü sıkı güvenlik önlemleri alınmıştı. Üs, sıralar halinde uzanan tahta barakalardan oluşuyordu. Ürpertici bir görüntüydü. Auschwitz'deki ahşap kulübelerin neredeyse tıpatıp aynısıydı. Harrisburg halkından pek çok kişi filmimizde figüranlık yapacaktı; anlatacak ve kaygılanacak çok şeyleri olduğunu gördük. Ne yazık ki, gelişimizin yarattığı heyecanı gölgeleyen şeyler yaşamışlardı. 28 Nisan 1980'de, yakınlardaki Ten Mile Adasında bulunan nükleer santralde meydana gelen patlama, o güne kadar yaşanan en korkunç nükleer felâketti - altı yıl sonraki Çernobil kazasına kadar. Neredeyse *Dünyanın Kaderi* filmindeki kadar büyük bir kazaydı. Santralden sızan radyoaktif gaz, 16 kilometre karelik bir alanı etkilemişti. Kaza yöre halkının sert tepkisiyle karşılandı. Onlarla konuştukça, sıradan insanların bakış açısının, bu türden bir olay karşısında nasıl hızla değişebildiğini ayırımsadım. Çoğunun, kazadan önce politikayla hemen hemen hiç ilgilenmediğinden eminim, oysa bu kaza onlara, hükümetin halkın sağlığını ya da güvenliğini ne kadar az önem-

sediğini göstermişti. Bence filmimizde rol almak için böylesine hevesli olmalarının nedeni, bu yeni, siyasal bilinçlenmeyle, Alman Faşizmi hakkında daha çok şey öğrenme isteğinin birleşmesiydi.

Orkestradaki kadınları Jane Alexander, Robin Bartlett, Marcelle Rosenblatt, Mady Kaplan, Melanie Styron, Marisa Berenson, Leonore Harris ve ben oynuyorduk. Shirley Knight Bölüm Komutanı, Viveca Lindfors ise gardiyan rolündeydi. Sonunda, saçlarımızı kazıtacağımız gün geldi. Önce yere yığılan saç kümelerine, sonra birbirimize baktık ve bir anda nasıl alçaltıldığımızı, kimliklerimizden koparıldığımızı gördük. Herkes, saçlarımı kazıttığım için beni övdü, oysa aynı şeyi bütün oyuncular yapmıştı. Kadın oyuncular bir film için saçlarını ilk kez gerçekten kazıtıyorlardı; televizyon dizisi olarak çekilen *Holocaust*'un oyuncuları özel, kauçuk başlıklar kullanmıştı. Bence saçlarımızı kazıtmamız, Gerry'nin özen göstermemi istediği ayrıntılardan biriydi: Öldürülmeden önce bu biçimde aşağılanan milyonlarca Yahudi, komünist, çingene ve eşcinselin anısına küçük de olsa bir saygı ifadesi. Neler çektiklerini şimdi çok daha iyi anlıyorduk.

Altı hafta sürecek olan çekimlerin ilk üç haftasında tanınmış, başarılı bir televizyon yönetmeniyle çalıştık. Bir gün, çekmeye hazırlandığı sahne için, "Bu, fazlasıyla duygusal bir sahne," dedi. İrkildim; bunu ancak öykünün bütününe düşmanca ya da ürkekçe bakan biri söyleyebilirdi. Bir sahne için doğru olan şey, bütün senaryo için doğrudur. Her neyse, yapımcılarımız yönetmenin değiştirilmesine karar verdiler. Arthur Miller, Daniel Mann'ın boşta olduğunu öğrenmişti. Çok büyük bir yönetmen olan Mann, aynı zamanda yüce gönüllü bir insandı. Filmin yarısının çekilmiş olmasına, bütçeninse her şeyi baştan almaya izin vermemesine karşın, filmi tamamlamayı kabul etti. Günlük çekimler korkutucuydu. Fania'nın öyküsüne ve ölenlerin anısına haksızlık yapmaktan

çekiniyorduk, filmi zamanında bitirebilmek için her gün belli sahneleri mutlaka tamamlama zorunluluğuysa gözümüzü korkutuyordu. Zaman yaşamımızın en önemli unsuru olmuştu. Ekibin mutlak bir uyumla çalışması gerekiyordu; biz de öyle yaptık. Filme başlamadan önce bütün oyunculara benimle çalışmamaları için telefonla, mektupla baskı yapılmış, ama hiçbiri kabul etmemişti. Tam tersine, beni asla kara listeye almayacaklarını ve benimle çalışmak için sabırsızlandıklarını belirten bir basın bülteni hazırlayıp, hep birlikte imzaladılar. Aralarında, akrabaları Naziler tarafından öldürülenler olduğu gibi, ana babaları Ellili yıllarda kara listeye alınmış olanlar da vardı.

Aynı yıl Bahreyn'e, ikinci kez de Irak'a gittim. Bağdat'ta tanıştığım film yönetmeni Muhammed Şükrü Cemil bana Gertrude Bell rolünü önerdi. Bell, 1918'den sonra Britanya mandasını oluşturmaya çalışanlardan, daha sonra Britanya'nın çıkarlarını kollayacak ve 1920'deki Irak devrimini bastıracak olan Kral Faysal'ı tahta çıkaranlardan biriydi. Irak devrimi, köyleri ve kampları hava bombardımanına tutan İngiliz uçakları yüzünden çok kanlı bir biçimde bastırılmıştı. İngilizler, savaştan sonra Almanya'ya karşı kullanmak üzere depoladıkları gazı da kullanmışlardı.

Bağdat Müzik Konservatuarının müdürü olan Münir Beşir ile çok güzel saatler geçirdim; kendini İ.Ö. 3000 yıllarına, Nineveh ve Babil İmparatorluğu dönemine kadar inen bir antik müzik arşivi oluşturmaya ve bunu kaset haline getirmeye adamıştı. Münir'in Bahreyn'deki bir konserde ilk kez çalacağını öğrendim. On iki yaylı udunu olağanüstü bir ustalıkla kullanıyordu. Titreşimler öylesine duyarlıydı ki, onu dinlerken bir örümceğin ağını örüşünü ya da buz tutmuş filizlerin baharda eriyişini duyar gibiydim. Münir'in en büyük tutkusu, öğrencilerine kendi müzik tarihlerini öğretmekti, ona göre bu bir müzikçinin gelişimi için şarttı. Ülkeyi adım adım

dolaşıyor, bulabildiği her örneği tamamen yitip gitmeden önce kaydetmeye çalışıyordu. Aşiretlerin sözlü müziğinde, adına daha sonra Mezopotamya, sonunda da Irak denilen Asur ve Babil gibi antik uygarlıkların müziğinden bazı izler bulduğunu söyledi.

Filistinliler'in kendi kaderlerini tayin edebilmek için savaşma haklarını savunmak için, bütün öteki Arap ülkelerini olduğu gibi, Irak'ı da ziyaret ettim. Bu savaşımın bütün Arap halkı için ne kadar önemli olduğunu yavaş yavaş anlamaya başlamıştım. Iraklılar Filistinliler'i her zaman desteklemişti. Kuveyt, Suudi Arabistan, Irak, Libya ve Suriye'de pek çok dost edindim, sevecenliklerini, konukseverliklerini asla unutmayacağım. Onların yardımı olmasaydı *Filistinliler*'i, daha sonra da *Işgal Altındaki Filistin*'i çekecek parayı bulamaz, filmleri oynatamazdım. Çok önemli bir şey öğrenmiştim - Arap halklarına saygı duymak, yeni bilgilere açık olmak, 'sağ kanat' ya da 'sol kanat' gibi değişmez sınıflamalara dayanan, aceleci yargılardan kaçınmak.

Mart 1980'de Libya Arap Sosyalist Halk Cemahiliye'sinin konuğu olarak Genel Halk Kongresine katıldım; Fas'taki ulusal bağımsızlık hareketinin örgütü olan Polisario Cephesini temsil eden, ince, uzun boylu, güzel kadınlarla tanıştım. Fiziksel herhangi bir eyleme dayanamayacak kadar kırılgan görünüyorlardı. Bana, Sahra çölündeki mücadelelerini sergileyen bir belgesel izlettiler; o zaman bu kadınların çadır kurduklarını, yemek pişirdiklerini, madeni el arabalarıyla su taşıdıklarını, çocukları ve askerleri beslediklerini, sürekli hareket halinde olduklarını gördüm. Suyun her damlası değerliydi. Kimisi rahibeler gibi uzun, düz ketenden yapılma giysilere bürünmüş, peçe takmış olan Libyalı kadınlarla, öğrencilerle tanıştım. Bana manastıra kapanan, tanınmış şairler, aydınlar olarak ünlenen Ortaçağ ve Rönesans kadınlarını anımsattılar.

Taghrit'teki bir kutlamaya katılmak için otobüsle çölde

kilometrelerce ilerledik, yalnızca ellerimizi yıkamak ve kahve içmek için duruyor, şarkılar söyleyerek yine yola koyuluyorduk. Rüzgâra açık bir bayırın hemen önünde uzanan bir düzlüğe geldik, kayalar güneşten öylesine oksitlenmişti ki, yüzeylerindeki incecik katmanlar rüzgarın etkisiyle havalanıyordu. Efsanevi 'Çöl Kaplanı' Ömer el Muhtar'ın komutasındaki o ünlü muhabere burada yapılmıştı; yalnızca tüfekleri olan Libyalılar'ın Mussolini'nin zırhlı birliklerini bozguna uğrattığı yer burasıydı. Bu büyük zafer her yıl kutlanıyordu; törenleri bir sayvanın gölgesinde izledik. Tanklar, ardından zırhlı araçlar geçti, onları beyaz Libya togalarına bürünmüş, düz şapkalar takmış süvariler izledi. En büyük alkışı, Faşist İtalya ile savaşmış olan gaziler aldı. O günkü törene yalnızca beş tanesi katılabilmişti. Mussolini'nin ordusu Libya halkının yarısını katlettiği için babamın, hatta benim kuşağımdan erkek ve kadınlara rastlamak oldukça güçtü.

O yaz Avrupa Parlamentosu Filistinliler'in kendi kaderlerini tayin etme hakkını tanıdı. Aynı zamanda İsrail'in işgal altındaki bölgelere yerleşmesini, Batı Kıyısı, Gazze ve Golan Tepelerindeki halkın ve yerleşim alanlarının 'değiştirilmesini' yasadışı eylemler olarak kınıyordu. Sonbaharda, 17 Eylül günü Irak İran'a saldırdı. Partimizin merkez kurulu saldırıyı kınadı ve Irak'ı geri çekilmeye çağırdı. Şat el Arap su yolu tartışmasındaki doğruları ya da yanlışları ne olursa olsun İran, devrim yoluyla Şah'ın acımasız istibdatına son vermişti. Saldırı, tıpkı Irak gibi İran'ın ekonomisini de sarsacak ve Filistinliler'in davasına zarar verecekti. Amerikalı, Britanyalı ve Fransızlar görünürde savaşı feryat figanla karşıladılar, ama Irak'ın İran devrimine ölümcül bir darbe indirmesi umuduyla, silah ticaretini gizlice sürdürmekten kaçınmadılar.

Parti için gece gündüz çalışıyor, Londra, Liverpool ve Manchester'da da gençlik eğitim merkezleri açmak için uğraşıyordum. Niyetimiz, Britanya'nın bütün büyük kent-

lerinde bu tür merkezler oluşturmaktı, okuldan ayrılanlar buralarda hem yeteneklerini geliştirebilecek, hem de sosyal bir çevre edinebilecekti. İlk iki merkezimizi Ocak 1981'de açtık, hemen ardından basın cadı avını başlattı. *The Times, Daily Express* ve *News of the World* merkezlerle ilgili sayısız öykü yayınlıyor, 'bomba fabrikalarından', 'beyin yıkamadan' söz ediyordu. İlkbahar ve yaz aylarında, Brixton ve Liverpool'da düzenlenen bazı eylemleri gençlik merkezlerimizin kışkırttığını ileri sürdüler. Bu haberleri yalanlamak için haftalarca uğraştım, hemen hemen her seferinde de benden ya özür dilendi ya da bana yanıt hakkı tanındı.

Glasgow'daki merkezimizi açarken, İskoçya Sendikalar Birliğinin Yardımcı Sekreterinden, sendika kurullarından ve şubelerinden, Dünya Ortasıklet Boks Şampiyonu Maurice Hope ve John Conteh gibi sporculardan büyük destek gördük.

1981 yılının baharında, ABC televizyon şirketinin *Bedenim, Çocuğum* adlı filminin çekimleri için Tennessee'deki Nashville'deydim. 4 Mayıs gecesi çekimim yoktu, birkaç kamyon sürücüsüyle birlikte bir sahnenin çekimini izliyor, bir yandan da sürücülerden birinin radyosunu dinliyordum. İlk haber, açlık grevindeki Bobby Sands'in Kuzey İrlanda'daki Maze hapishanesinde öldüğüydü. Benim gibi Britanya'da, *Daily Mail* okuyarak ve *Altı Haberleri*'ni dinleyerek büyüyenler, Tennessee'li bir avuç kamyon sürücüsünün bu haber üzerine başlarını saygıyla eğdiğine, hatta birinin gözlerindeki yaşları kuruladığına inanmakta zorluk çekebilir. Ama aynen böyle oldu. Ertesi sabah, Britanya'daki gazetelerinde sürekli Bobby Sands'i ve açlık grevindekileri yeren Rupert Murdoch, *New York Daily Post* adındaki gazetesine simsiyah bir başlık atmıştı: İRA VE PARLAMENTO ÜYESİ BOBBY SANDS BELFAST'TAKİ MAZE HAPİSHANESİNDE ÖLDÜ. İRLANDA YAS TUTUYOR.

Yazışleri müdürü bu başlık için onayını almak üzere

Murdoch'u aradığında, ona *Post*'un Amerika'daki İrlanda kökenli okurlarını anımsatmış olmalı. Başlığı kestim, eve dönünce masamın arkasındaki duvara yapıştırdım. Hâlâ orada. Yakında Bobby öleli on bir yıl olacak. Pek çok kişinin ölüm yıldönümünde onu anacağından eminim, o Birleşik Sosyalist İrlanda Cumhuriyeti'ni savunan, zamanımızın gerçek kahramanlarından biriydi. Bir terörist değildi, ama siyaset arenasında elinden geldiğince savaştı. İster *Tory* olsun, ister İşçi, bütün Britanya hükümetleri İrlandalılar'ın kendi kaderlerini tayin etme hakkını yadsıyor. Bunca acıya ve gözyaşına neden olan bu yanlışı düzeltmek için Britanya'da bizlere büyük bir sorumluluk düşüyor.

Benim için *Post*'un başlığından çok daha değerli olan bir şey var; Bobby Sands'in mektubu. Tuvalet kağıdına yazıp H Bloğundan gizlice dışarıya çıkarttığı bu mektubu hâlâ saklıyorum. Sands bir parlamento üyesiydi, tutukluyken Derry halkı tarafından seçilmişti. Bir savaş esiri olarak ona tanınması gereken bütün haklar Thatcher hükümetince yasaklanmış, siyasal konumu tanınmamıştı. Büyük bir çoğunluk tarafından seçilmiş bir Parlamento Üyesi olmasına karşın, hiçbir hakkı yoktu -onu seçenlerin de öyle. Arada bir gizlice dışarıya çıkartılan iletilerinin dışında kimse ondan haber alamıyor, onunla görüşemiyordu. Mektubu yürekliliğini, şakacılığını ve direnme gücünü çok güzel yansıtıyor:

Selâm Venassa!

Nasılsın? Mektubumun seni şaşırttığını biliyorum, ama H Bloğunun o bildik, güvenilir mektup kağıdını görür görmez tanıdığından eminim. Her neyse, ben H Bloğu 6. kısmın çamaşırcılarından Bobby Sands. Aslında sana H Bloğunu anlatmama gerek yok Vanessa, orayı sen herkesten daha iyi bilirsin, değişen bir şey de yok. Biz direnmeyi sürdürüyoruz, onlar da bize işkence yapmayı. Arada bir, 'müthiş cansıkıntısı'ndan

yakınma gafletinde bulunuyoruz -ki yalan da değil. Öte yandan, o yakındığımız tekdüzeliği mumla aradığımız günler oluyor; özellikle gardiyanların birilerini dövdüğü, basınçlı su sıktığı, bedeninin her noktasını araştırdığı karabasansı günlerde. Yataklar her zaman nemli, yiyecekler buz gibi, genellikle de yenmeyecek kadar kötü. Pencereleri tuğlayla ördüler, hava son derece yetersiz, dışarıyı yalnızca elektrikli tellerin arasındaki birkaç santimlik bir delikten görebiliyoruz. İçimizde bir şey gizleyip gizlemediğimizi araştırmak için bizi tepeden tırnağa incelemeleriyse çok alçaltıcı, en kötüsü de aynalar, el fenerleri ve metal saptama aygıtlarıyla iki sıra halinde dizilen gardiyanların arasından çırılçıplak geçmek. Yalnızca 'işlerini' yaptıklarını söylüyorlar. Tanrı yardımcımız olsun! Her neyse, İngiltere'de (daha doğrusu herhangi bir yerde) neler olup bittiğini öğrenemiyoruz. Ama Londra'daki yürüyüşe on bin kişinin katıldığını duyduk, Belfast yürüyüşüyle ilgili haberlerse bizi çok sevindirdi, moralimizi yükseltti. Vanessa, mektubumda çok kısaca tanımladığım koşullardan çıkardığınız gazete ya da kitapçıklarda söz edeceğinizi umuyorum. Örneğin, 'Doğruca H Bloğundan gelen haberler' olarak. Ayrıca sana, beş mektup daha gönderiyorum, bunları film işindeki tanıdıklarına iletebilirsen minnettar kalırız; H Bloğuyla ilgilenmelerini sağlayabiliriz belki. Mektuplarımızı, bırak bu kişilere, Falls Yoluna bile ulaştıramıyoruz. Sesimizi daha çok duyurmalı, H Bloğunu ve İrlanda'yı ulaşabildiğimiz herkese anlatmalıyız. Burada yapabildiğimiz tek şey, koşulların izin verdiği ölçüde mektup, makale, vs yazmak. Eğer istiyorsan ve fırsatını bulabilirsen bize neler yaptığını duyur. Mektubunu, Falls Yolu, 170 numara, Belfast adresindeki haberleşme merkezine göndelerebilirsin. Ayrıca (unutmadan) bizden haber almak, ya da H Bloğunda olup bitenleri öğrenmek isteyebilecek kişilerin adlarını ve adreslerini verebilir misin? Kişi olsun, örgüt olsun, ulaşılabilir ya da ulaşılamaz, aklına gelen her isim önemli bizim için. Becerebilirsem, yakında sana yine

yazmaya ve seni buradaki gelişmelerden haberdar etmeye çalışacağım. Senin ve yoldaşlarının bizim ve halkımız için yaptıklarınıza hepimiz teşekkür ediyoruz. Herkese saygılar. Sealadaigh Abu. Görüşürüz!

Bobby Sands

22

İşgal Altındaki Filistin, 1981 yazında tamamlandı. Ertesi yıl eylülden ilkbahara kadar filmi göstermek, gösterecek olan sinema salonlarıyla anlaşmak ve Filistin davasını destekleyen konuşmalar yapmak için kentten kente dolaşmanın dışında bir şey yapmadım. *İşgal Altındaki Filistin* ile gururlanıyorum; aradan on yıl geçmiş olmasına ve Filistin ile ilgili dikkate değer filmler yapılmış olmasına karşın -örneğin Mei Masri'nin *Atcş Çocukları*- bu film bence hâlâ en iyilerinden biri. İşgal edilmiş bölgelerdeki 'yerleştirme' işlemini, 'yerleşen'in nasıl biri olduğunu, düşünce biçimini sergiliyor.

Filmin bir sahnesinde, eskiden bir Filistin köyünün bulunduğu bir "Park' görüyoruz. Bir rehber, 'Park'ı gezmeye gelen Amerikalı ve Kanadalılar'ı karşılıyor. Oraya yerleştikleri takdirde onlara para ve evin yanısıra, elbette İsrail vatandaşlığı da verilecekti. 'Park'ın güzelce sulanabilmesi için, eskiden köye su sağlayan artezyen kuyularından su pompalanıyordu. Elektrikli teller ve gözetleme kuleleri 'Park'ı, bir zamanlar sürülerini aynı yerde otlatan, kuyulardan su çeken ve bu yamaçlarda meyva yetiştirenlerden koruyordu.

Britanyalı, Alman, Fransız, Hollandalı, Belçikalı ya da Çavuşesku döneminde Romanya'dan gelen Romen 'yerleşmeciler' gerici, tutucu kişilerdi. Burada, zulümden kaçan sığınmacıları değil, 1967'den sonra Manchester, Johannesburg ya da ABD'nin herhangi bir kentinden ayrılıp, sömürgeci kimliğiyle Batı Kıyısına 'yerleşmeye' gelenleri kastediyorum. Sorun, milliyet ya da din farklılığında değil, ırkçı kafa yapısında. Onlar da silahları ve bekçi köpekleriyle tel örgülerin ardında yaşayacaklar. Ama bütün haklara sahip olacaklar. Toprağını ellerinden aldıkları Filistinliler'e ise hiçbir hak tanınmıyor.

Ürdün'de beni antik Roma kenti Jeraş'a götürdüler. Beni bir bakanın yardımcısı gezdiriyordu; kış güneşinin ısıttığı, çok, çok uzun zaman önce terk edilen Roma yollarında ilerlerken, Romalı sömürgecileri, uygarlıklarını düşündüm. Aklıma Shelley'in, çöl kumlarının altında kalan, eski bir imparatorluğu anlatan öyküsü geldi; sarayın olanca güzelliğine ve pembe taşlara vuran kış güneşinin sıcaklığına karşın, ürperdim.

Veliaht Prens Hasan beni Sarayda karşıladı ve İsrail'in Batı Yakasında uyguladığı politikanın Filistinliler'e ait toprakları nasıl 'büyük İsrail' tarafından yönetilen ve yutulan, daracık yerleşim alanlarına dönüştürdüğünü sergileyen bir dizi dia gösterdi. Son derece açık, yansız bir gösteriydi. Kültür Bakanının, *Orkestra* filminin gösterim hakkını satın almasını ve Ürdün televizyonunda oynatmasını önerdim. Film İsrail'de yasaklanmıştı, ama Ürdün televizyonu İsrail'den de izlenebiliyordu. Bütün bu çekişmelerin en acıklı yanını, Arap halklarına verdiği o büyük zararı bir kez daha gördüm: Irkçılık öyle boyutlara ulaşmıştı ki, Fania Fenelon'un ırkçı ve sömürgeci ruh yüzünden salt Yahudi halkına karşı değil, her iki halka karşı da işlenen suçları sergileyen, her iki halkın da acı çektiğini kanıtlayan bu filmini göstermek içlerinden gelmiyordu.

1982 yılının başında, *İşgal Altındaki Filistin*'in Sydney, Melbourne, Canberra, Brisbane ve Perth'deki gösterimlerinde bulunmak ve Sosyalist İşçi Partisinin düzenlediği açık oturuma katılmak için Avustralya'ya gittim; SİP aynı günlerde Uluslarası Komitenin bir üyesi olarak Dördüncü Enternasyonal'e katılıyordu.

Avustralya Basın Kulübünün konuk konuşmacısıydım; film her gösterildiği yerde büyük bir ilgiyle izlendi. Filmin ilk kez gösterildiği Sydney'deki belediye binasının bekçisini arayan biri, salona bomba yerleştirildiğini söylemiş, polis binayı iyice aramıştı; belediye başkanı olağanüstü güvenlik önlemleri aldırdı. Bazı sendika liderlerini arayarak filmi izlemeye ve demokratik haklar için verdiğim savaşımda beni desteklemek üzere kürsüye dâvet ettim. Geldiler; salon hınca hınç doldu. Robert Hawke'nin önderliğindeki Avustralya Sendikalar Birliği, Filistinliler'in ve Arap halklarının haklarını yadsıyan, yok sayan çirkin bir tutum takınmıştı ama bu, Birliği oluşturan bütün sendikalar ya da bütün liderler için geçerli değildi elbette. Ayrıca Avustralya'daki sendikaların benimsediği bir başka tutum daha vardı: Demokratik hakları savunanların konuşma özgürlüğünü desteklemek. Kısacası geldiler, konuştuk, bomba filan da patlamadı.

İşgal Altındaki Filistin'i koltuğumun altına sıkıştırıp, altı ay boyunca yolculuk ettim; evde yalnızca on yedi gece geçirebilmiştim. Tasha on dokuz, Joely on yedi yaşındaydı. Carlo ise yalnızca on iki; onu fena halde özlüyor, onunla konuşmak, ona sarılmak özlemiyle yanıyordum. Çocuklarınızla geçirdiğiniz zamanın yerini hiçbir şey tutamaz, onlara ayırdığınız zaman en iyi değerlendirilmiş zamandır. Çocuklarınız ne yapmaya çalıştığımızı görür ve anlar, ama işlerin çok yavaş değiştiğini, ya da hiç değişmediğini gördükleri zaman acı çekerler.

1982 Martında bir sabah Silvana beni aradı ve Boston Senfoni

Orkestrasının, Stravinsky'nin yüzüncü doğumgününün onuruna vereceği konserlere dâvet edildiğimi bildirdi. Richard Wagner'in yaşamına ilişkin, altı bölümlük televizyon dizisinin çekimleri için Venedik'teydim; ben Cosima'yı canlandırıyordum, Richard Burton ise Wagner'i. *Oedipus Rex* adlı opera/oratoryoda Jocasta rolünde Jessye Norman şarkı söyleyecek, orkestrayı Seiji Osawa yönetecek, bense Jean Cocteau'nın yarattığı anlatıcı rolünü üstlenecektim. Los Angeles'taki menecerimi aradım; dâvete çok sevindiğimi söyledim. Müzikçi ve dansçılarla çalışmak beni zenginleştirir. Salt farklı bir tekniği uygulamakla kalmaz, yaklaşımlarını irdeler, teknik sorunla, düşgücü gerektiren yorum sorununu nasıl bağdaştırdıklarını izlerken pek çok şey öğrenirim. Turistlerin, motorlu teknelerin görünmediği Venedik sabahlarındaki bu geçici dinginliğin tadını doyasıya çıkarttıktan sonra Londra'ya döndüm.

31 Mart gecesi saat birde, yatağımın başucundaki telefon çaldı. Uyandırıldığım için canım sıkılmıştı, yeniden uyayabilmek için sabırsızlanıyordum ama Birleşik Devletler'den arandığımı öğrenince yataktan çıktım. İyice kendime gelebilmek için görüşmeyi, çok daha soğuk olan mutfaktaki telefondan yapacaktım. Arayan, Boston Senfoni Orkestrasının müzik müdürü Bill Bewell'di. Sesinden çok heyecanlı olduğu anlaşılıyordu: "Vanessa, bazı itirazlarla karşılaşmayı bekliyorduk, ama böylesini değil!" "Neden, ne oldu?" diye sordum. Herkesin, Stravinsky konserlerinde benimle anlaştığı için Orkestrayı kınadığını, telefon santralının kilitlendiğini, pek çok protesto mektubu aldıklarını söyledi. Aynı sözleri öyle çok yineledi ki, sonunda benden bir şey gizlediği duygusuna kapıldım. "Şiddete başvururlar mı acaba?" diye sorup duruyordu.

Telefonla tehdit savuranların sözlerini çok ender olarak yerine getirdiğini, bombalama tehditlerininse genellikle kof

çıktığını söyledim. BSO basına, bazı tehditler aldığını ama izleyicilerini bu sıradışı sanat olayından mahrum etmek istemediğini açıklayabilirdi. Cümlemi bitirir bitirmez, Bill atıldı: "Peki, ya sana ateş ederlerse, ne yaparsın?" Öyle saçma bir soruydu ki, kahkahalarla gülmemek için kendimi zor tuttum. "Böyle bir şey asla olmaz," türünden yansız, olumlu bir şeyler söyledim. Siyasal ve örgütlü bir korkutmacaydı, ama bunların sorumlusu Boston Senfoni gibi büyük bir orkestranın bu tür tehditlere pabuç bırakmayacağını mutlaka bilirdi. Kimse bomba atmaya ya da ateş etmeye kalkışmayacaktır, olsa olsa kaldırımda toplaşıp biraz bağırırlar hepsi o kadar, diye ekledim. Uzun uzun konuştum, sonunda onu yatıştırabilmiştim galiba. Ertesi akşam eve dönünce, Los Angeles'taki menecerimin gönderdiği notu buldum: BSO *Oedipus Rex* konserlerini iptal etmişti.

Ertesi gün BSO, adımın hiç geçmediği bir basın duyurusu yaptı: 'Boston Senfoni Orkestrası, Stravinsky'nin *Oedipus Rex* konserlerini elinde olmayan nedenlerle iptal etmek zorunda kaldığını üzülerek duyurur...'

Kurallara uygun bir biçimde hazırlanan her sözleşme yasal olarak bağlayıcıdır, ancak her sözleşmede bulunan *force majeure* maddesi işverene su baskını, deprem, yangın ya da savaş gibi, denetleyemeyeceği olaylarda sözleşmeyi feshetme hakkı tanır. New York'taki avukatları aradım. BSO'nın sözleşmemi siyasal nedenlerle iptal ettiğini, ortada bir *force majeur* bulunmadığını, dolayısıyla sözleşmeye uymak ve konserleri gerçekleştirmek zorunda olduğunu söyledim. Sonra CBS'den Mike Wallace'ı aradım. Boston'daki WRKO radyo istasyonu, Jerry Williams'ın programına katılmamı istedi. Neyse ki, *Bedenim, Çocuğum* filminin tanıtım gezileri için ABD'ne dâvet edilmiştim, vizem hazırdı. Uçağa atladığım gibi New York'a uçtum, 'Günaydın Amerika' adlı programa katıldım ve BSO'nun verdiği sözü tutmasını, konserleri gerçekleştirmesini

istediğimi, avukatlarımın bu isteğimi BSO'na ileteceğini açıkladım. İsteğimin geri çevrilmesi, ABD'de sanatçıların hâlâ kara listeye alındığını, yasaklandığını kanıtlayacaktı.

Sonra Boston'a gidip, Jerry Williams'ın radyo programına katıldım, üç saat boyunca telefonları yanıtladım. Arayanlardan biri, Boston Senfoni Orkestrasının kemancılarından Jerome Rosen'di; orkestranın bazı üyelerinin konsere katılmamam için bir dilekçe verdiklerini, ama konserin iptal edildiğini duyunca çok şaşırdıklarını ve üzüldüklerini söyledi. Yöneticilerden biri, iptal kararının onların dilekçesiyle hiçbir ilgisi olmadığını söylemişti.

Jerry Williams: Tam olarak kaç üye üzüldü bu karara? Jerome Rosen: Eh, o sıralarda orkestranın yarısı izindeydi...

Jerry Williams: O halde sayıları pek de kabarık sayılmaz, öyle değilmi?

Jerome Rosen: İptal kararına üzülenlerin sayısı mı, yoksa...

Jerry Williams: Hayır, Bayan Redgrave konsere katılacağı için üzülenlerin sayısı.

Jerome Rosen: Bence, çoğumuz huzursuzduk ama gerçekte neyin söz konusu olduğunu pek düşünmüyorduk, oysa tehlikede olan şey, insanın düşüncelerini dile getirme özgürlüğüydü. Birden, çoğumuzun Yahudi olduğunu ayrımsadık; kendi tarihimizi en iyi biz bilirdik. Kimilerimiz McCarthy'yi çok daha kişisel nedenlerle anımsayacak kadar yaşlıydı, aradaki koşutluksa son derece açıktı. Pek çok kişinin dediği gibi, bu ülkedeki Birinci Madde, yaygın görüşleri korumak için tasarlanmamıştı, yaygın görüşlerin korunmaya ihtiyacı yoktur ki. İlkeleri savunmak, asıl güç zamanlarda gereklidir.

Söyleşi bitince, Peter Sellars ile buluşmak için otelime döndüm; Sellars *Oedipus Rex*'i sahneye koyacak olan kişiydi. Karşımda yirmi dört yaşında, çok genç, son derece düşünceli

ve konuşkan birini bulunca çok şaşırdım. Senfoni Sarayındaki toplantılara, Genel Müdür, Tom Morris, Bill Bewell, basın sözcüleri Caroline Sandrig ve Judith Gordon ile birlikte o da katılmıştı elbette. Peter Sellars'a her zaman gönül borcu duyacağım. O, Jerome Rosen'in dediği gibi, 'ilkeleri asıl güç zamanlarda' savunanlardan biriydi. Bana olayların nasıl geliştiğini anlattı.

29 Martta Tom Morris Peter'e, beni değiştirmek istediklerini söylemiş, aynı akşam Peter de ona beni işten attıkları takdirde *Oedipus Rex*'i yönetmeyeceğini bildirmiş. Beni neden istemediklerini sorunca Morris BSO'nın korktuğunu söylemiş, oysa henüz herhangi bir tehdit yokmuş. B'nai Brith, benimle anlaştığı için BSO'nı kınayan bir açıklama yapmayı düşünüyormuş. Peter'in kovulmama karşı çıkması, ortalığı karıştırmıştı. BSO her şeye karşın beni kovduğu anda, Peter'i de yitireceğini ve bunu halka açıklamak zorunda kalacağını anladı. Yine de, 30 Mart sabahı Morris adımı, 4 Nisanda *New York Times*'da yayınlanacak olan konser duyurusundan çıkartmıştı bile. Salı günü Peter'e, B'nai Brith'in açıklama yapmaktan vazgeçtiğini bildirdiler. BSO o gün akşama kadar herhangi bir tehdit almadı, Yahudi Savunma Birliğinden arayan filan de olmamıştı. Salı günü Peter'in New York'ta yapacağı prova ertelendi. Peter, 31 Mart Çarşamba akşamı koroyu çalıştıracaktı. Tom Morris onu aradı ve konseri Vanessa Redgrave'siz yönetmemekte hâlâ kararlı olup olmadığını sordu. Peter fikrini değiştirmediğini, BSO'nın o sırada Paris'te bulunan, asıl şefi Seiji Osawa'yı arayacağını, ayrıca BSO'nın yönetim kurulu üyeleriyle görüşmek istediğini söyledi.

1 Nisan Çarşamba günü Peter'e, Yahudi Savunma Birliğinden birinin aradığı ve bir protesto eylemi düzenlediği söylendi. Arayan kişi şiddete başvuracağını, kan dökeceğini ya da herhangi bir sorun çıkartacağını söylememişti, ama Morris'e göre, bu telefon görüşmesi sözleşmemi feshetmek için ye-

terliydi, "bardağı taşıran damla"ydı. Konuyu Boston Polis Şefi Bay Jordan'la da görüşmüştü. Peter hemen Seiji Osawa'yı aradı ve BSO'nın sözleşmemi feshetmesi durumunda, derhal istifa edeceğini söyledi. Basın bürosu bunun üzerine bir duyuru hazırladı ve ertesi gün, 2 Nisanda gazetelerde yayınlattı.

Bombalama, kan dökme türünden herhangi bir gözdağı verilmemişti. Aslında BSO sözleşmemi iptal etmeye ve beni kovmaya çok daha önce karar vermişti -Bill Bewell'in telefonlarla, mektuplarla tehdit edildiklerini ve güvenliğim için kaygılandığını bildirmek üzere geceyarısı beni aramasından çok daha önce. Ben onu yatıştırmak için çabaladıkça, onun "Peki ama, ateş ederlerse ne yaparsın?" diye sorup durmasına şaşmamalı. Bu görüşmenin bir aldatmaca, gözümü korkutmak için tezgâhlanmış bir oyun olduğundan habersizdim. Beni yıldırmayı başarsaydı, Peter Sellars'a şöyle diyecekti: "Sorun kalmadı, Vanessa vazgeçti, konsere katılmak istemiyor. Orkestrayı onsuz da yönetebilirsin artık." Peter, B'nai Brith'in açıklama yapmaktan vazgeçtiğini öğrenince, BSO'nın konseri gerçekleştireceğini, sözleşmemin hâlâ geçerli olduğunu sanmıştı, çünkü B'nai Brith'in toplumda belli bir ağırlığı vardı. Oysa Brith'in açıklama yapmaktan vazgeçmesinin nedeni, BSO'dan kovulacağımı öğrenmiş olmasıydı.

Amerikalı Oyuncular Sendikasından Alan Eisenberg, Tom Morris'e bir mektup yazdı:

Boston Senfoni gibi tanınmış, saygın bir orkestraya, bir sanatçının çalışma ve istediği siyasal görüşü benimseme hakkını sonuna kadar savunmak yaraşır. Bayan Redgrave'in her iki hakkını da yadsımanız, sanatın dayanağı, bizim içinse en kutsal şey olan temel demokratik hakların da yadsınmasıdır.

Sahne Sanatçıları Birliği de benden yana çıkan bir demeç verdi. Sonra, 6 Nisanda CBS'nin başrolünü Ed Asner'in oynadığı, *Lou Grant* adlı dizisi yayından kaldırıldı; CBS gerekçe

olarak 'izlenme oranının düştüğünü' göstermişti. Ama herkes Ed'in asıl suçunun, Nikaragua ve El Salvador'a sağlık malzemesi göndermek için bir fon oluşturmak, hava trafiği denetçilerinin kurduğu ve Federal Hükümetle ihtilaf halinde olan PATCO sendikasını desteklemek olduğunu biliyordu.

BSO, konserleri yeniden programa almayı inatla reddetti. Washington'daki Arap Amerikan Derneği, Boston'da sahneye çıkmamı ve gösteriyi olaysız tamamlamamı sağlamak için elinden geleni yapacağını açıkladı. 29 Nisan akşamı için Orpheum Tiyatrosuyla anlaştılar, ben de Robin Bartlett'in tanıştırdığı, genç bir oyuncu olan Phil Kasnoff ile birlikte sunacağım, *Beğendiğiniz Gibi, Martı* ve *Isadora*'nın bazı sahnelerinden ve şarkılarından oluşan bir gösteri hazırladım. Tennessee Williams'ı arayıp bana katılmasını ve kendi eserlerinden birkaç bölüm okumasını istedim. Kabul etti; 'İsyankâr Sanatçının Yanlış Anlaşılması' adlı denemesini okuyacaktı. 8 Nisanda Boston'daki Ritz Carlton Otelinde buluşmak için sözleştik.

O gün Londra'dan Boston'a uçtum, otele varır varmaz Tennessee'nin gelip gelmediğini sordum. Hayır, Bay Williams oda ayırtmamıştı. Yüreğim sıkıştı. Tennessee'ye benimle sahneye çıkmaması için öyle korkunç bir baskı yapılmıştı ki, sonunda boyun eğmek zorunda kalmıştı herhalde. Elim ayağım kesilmişti, bitkindim. Odamdaki yatağa çöktüm, derin bir soluk aldım, bir bardak su içtim; aynı anda telefon çaldı. Almacı kaldırınca kulaklarıma bir güneylinin o sıcak, neşeli, derin sesi doldu: "Vanessa ! Ben, Tennessee." "Oh, Tennessee! Nerdesin?" Keder insanın sesini değiştiriyor; sesim kaygılı bir anne ya da canından bezmiş bir okul müdiresi gibi çıkmış olmalı ki Tennessee gülmekten katıldı. "Aşağıda, lobideyim elbette. Yanıma inmeyecek misin?" "Tabii ki ineceğim!" diye haykırdım ve asansörde, aşağıya ininceye kadar ağladım. Eski, sessiz lobideki yeşil koltukta oturan Tennesse'yi görünce

boynuna atıldım. Bir yandan öksürüyor, bir yandan gülüyordu. "Haklıymışsın, ne kadar tanıdığım varsa arayıp beni engellemeye çalıştı. Canları cehenneme, işte buradayım." Ertesi gün iki gösteri sunduk. Fuayede gezinen, dışardaki kaldırımı arşınlayan bir düzine polis memuru arada bir saatlerine bakmaktan başka bir iş yapmadılar. Basın gösterimize hiç değinmedi. Tek bir gazete bile gösteriye Tennessee Williams'ın da katıldığını yazmadı. Ertesi yıl öldüğünde, dostları ve sanatçı arkadaşları onu anmak için Circle in the Square'de toplandılar. Tennesse'nin mutluluk tanımını bir kez daha dile getirdiler: "Kayıtsızlık, sanırım."Bu sözcükler, bir insan ve bir yazar olarak onu çok iyi tanımlıyor. Bazen, dünyadaki acımasızlığa daha fazla dayanamayacağını hissettiği zamanlar, *Kızgın Damdaki Kedi*'deki Brick gibi, "beynindeki 'klik' sesini duymak", "birkaç saatliğine de olsa unutmak"için içkiye ya da haplara sığınırdı. Çok kibar ve soylu bir insan olan, menceeri Milton Goldman, Tennessee'nin ölümünden sonra bana gönderdiği mektupta, onu Boston'a gitmekten vazgeçirmek için elinden geleni yaptığını açıkladı. Mektubuna, Tennessee'nin Boston'daki gösteriden sonra kendisine gönderdiği mektubun bir suretini de eklemişti. İşte o zaman gerçekten ağladım. Kimse onu dinlemediği, ya da onun gördüğünü göremediği zaman bir sanatçının hissettiği yalnızlık kadar büyük bir acı olamaz, diyordu. İşte Boston'a, yanıma gelmesinin nedeni buydu. Beni ilgilendiren, Vanessa'nın siyasal görüşleri değil, diye yazmıştı; bir sanatçı olarak insanların çektiği acıları hissedebiliyordum ve Tennessee bu yükü tek başıma taşımamı istememişti.

Massachusetts mahkemesinin, BSO aleyhine açtığım davaya başlaması, iki buçuk yıl sürdü. Hukuk tarihine geçebilecek bir dava, sivil haklar savaşımı için bir dönüm noktasıydı, çünkü son yargılamada verilen karar, sanatçıların kara listeye alınmasının yasallaştığı bir örnekti. Davayı bütün ayrıntı-

larıyla anlatabilmek için koca bir kitap yazmak gerekir.

Duruşmalar sırasında pek çok şey açığa çıktı. 1 Nisana, yani BSO'nın konseri iptal ettiği tarihe kadar, sözleşmemi kınamak için BSO'na gönderilen mektup sayısı tam olarak dörttü. Senfoni Sarayını arayan ve Yahudi Savunma Birliğinin üyesi olan kişi - Tom Morris'e göre, sözleşmenin feshedilmesinde "bardağı taşıran damla"- adını ve adresini basın bürosuna bırakmaktan çekinmemişti; tarihte bunu yapan ilk YSB üyesiydi. Yetmezmiş gibi, Boston'da kalan son YSB üyesiydi. Ötekiler Haham Meir Kahane ile İsrail'e gitmiş ve Faşist Kach hareketine katılmıştı.

Para, en büyük sorunumdu. Çok borçlanmıştım, avukatlarım onlara olan borcumu oldukça sık aralıklarla da olsa küçük meblağlar halinde ödememe izin verdiler. Bu küçük meblağları bile bulmakta zorlanıyordum. Eski muhasebecilerimin vergilerimi tam anlamıyla savsakladığını öğrendim; Maliye ödenmemiş vergi borçlarımı istiyordu, bense BSO aleyhine açtığım davanın çevresinde koparılan fırtına yüzünden bir yılı aşkın süredir iş bulamamıştım. 1983'de BSO, davamın reddi için gereken mahkeme kararını alamayınca, işler biraz düzelmeye başladı.

İsmail Merchant, *Bostonlular* adlı filmindeki Olive Chancellor rolünü önerdi; erkek oyuncu Christopher Reeve'di. Filme para yatıran Boston Bankası, başrolü benim oynamamı istiyordu. Ancak Anthony Page, Circle in the Square'de sahnelenecek olan *Kırık Kalpler Evi*'nde beni oynatmak istediğinde, Ted Mann ile Paul Libin BSO'nın iptal kararını öne sürerek benimle çalışamayacaklarını söylediler. BSO siyasal baskıya ve tehditlere dayanamamışken, çok daha küçük bir kuruluş olan Circle in the Square nasıl dayanırdı?

Duruşmanın başlamasına bir-iki gün kalmıştı ve bana devam edebilmem için 150.000 *dolar* gerekiyordu; bankada 20.000 *dolar*'ım vardı. Washington'daki Suudi Arabistan Elçiliğini

aradım, Prens Bandar Bin Sultan'ın sekreteriyle görüşmek istediğimi bildirdim. Telefonu büyükelçi aldı ve beni Virginia'daki evine dâvet etti. Uçakla Virginia'ya gittim, oturup konuştuk ve parasızlık yüzünden davamdan vazgeçmek zorunda kalacağımı açıkladım. Boston'a dönerken, çantamda 150.000 *dolar*'lık bir çek vardı.

Üç hafta boyunca, her gün bölge mahkemesine gittim. Tanıklarım Peter Sellars, Sidney Lumet, İsmail Merchant, Ted Mann ve menecerim Bruce Savan'dı. Lillian Hellman, kara liste konusunda bilirkişi olarak duruşmaya katılmaya söz vermişti. Sonunda onunla tanışabilmiştim -1983 yazında Martha'nın Bağında. Güçlükle yürüyen, zarzor görebilen, kırılgan ve dikbaşlı bir kadın. Beni sevinçle karşıladı, iki kızkardeş gibi Rosenbergler'den, Julia ve BSO'ndan söz ettik. Yahudi Savunma Birliğinden Arthur Burnstein da lehime ifade verdi. Bu kısa boylu, tıknaz, açık sözlü adam asla şiddet ya da kan dökme tehdidi savurmadığını söyledi. Niyeti, küçük bir protesto gösterisi düzenlemekti -ki bu, demokratik haklarından biriydi. Dostum Thelma Holt Boston'a gelerek mahkemeye başından geçen bir olayı anlattı: Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesinin hemen ardından, Gürcistanlı Rustaveli topluluğu Londra'ya gelmişti. On günlük gösterileri boyunca, her gün bomba tehdidi alınmış, tiyatroyu her akşam iki otobüs dolusu polis korumuştu.

"İzleyicilere her akşam, tehdit edildiğimizi duyuruyordum. Gözdağı verenler sürekli, ikinci perdede patlayacak olan bombalardan söz ediyordu. Bunun üzerine, her gece seyirciler iki perde arasında fuayeye çıkar çıkmaz polisler salona daldı, köşe bucağı aradı. Bizler için sıkıcı bir durumdu, Britanya polisineyse pahalıya patlıyordu, ama gösteriyi iptal etmemiz, adının gazetelere geçmesini isteyen bir manyağa boyun eğmemiz, her şeyin sonu olurdu."

9 Kasım 1983'de jüri, ortada BSO'nın denetleyemeyeceği,

konserin iptalini gerektiren koşullar olmamasına karşın, konseri iptal ederek mesleğime 'zarar' veren BSO'nı bana 100.000 *dolar*'lık tazminat ödemeye mahküm etti. Sivil haklarımın çiğnendiği yolundaki ikinci davada lehime karar vermemişlerdi, ama birkaç gün sonra hukuk tarihine geçecek bir şey yaptılar. Bölge Mahkemesinin yargıcı Robert E.Keaton'a bir mektup yazdılar; sivil haklarımın BSO tarafından çiğnendiğini kabul etmiş, ancak bunu dile getirmenin bir yolunu bulamamışlardı, çünkü: "Adalet bizden yalnızca sorulan soruların ve sunulan açıklamaların sınırları dahilinde bir karara varmamızı bekliyor".

Bölge yargıcı jürinin kararını ve 100.000 *dolar*'lık tazminat cezasını bozdu. Yargısı şöyleydi:

Özel bir kuruluş, masraflarını kendisinin karşıladığı bir gösteride, sahneye çıkmayı bir tür siyasal bildiriye dönüştürebilecek, varlığı başkalarınca siyasal bir tavır olarak değerlendirilebilecek bir sanatçıyla sözleşme yapmama hakkına sahiptir.

Böylece Yargıç Keaton 1985 yılının ocak ayında, BSO'nın konseri iptal etmekle yalnızca sözleşme maddelerinden birini çiğnediğine ve 100.000 *dolar*'lık bir tazminatın BSO'nın anayasal haklarına karşı bir saldırı demek olacağına karar veriyordu.

Bu, sersemletici bir karardı. Ayırım gözetmeyi engelleyen bütün yasa ve yaptırımların yok sayılmasıydı. İşverenlere, nitelikleri o işe ne kadar uygun olursa olsun, herhangi birini, salt 'varlığı başkalarınca siyasal bir bildiri olarak görülebilir' kaygısıyla işe almama hakkı tanınıyordu. Ama işverenin, birini işten atarak siyasal tavrını açıkça sergilemesi yasadışı bir şey değil, yalnızca 'sözleşme maddelerinden birinin ihlali'ydi.

Temyize başvurmaktan başka çarem kalmamıştı. Boston Barosu, Sivil Hakları Savunan Avukatlar Kurulu, Massachusetts İnsan Hakları Derneği, son olarak da bizzat Mas-

sachusetts Başsavcısı mahkemede benim adıma gönüllü müşavirlik yapacaklarını bildirdiler.

Temyiz kararını 21 Martta, Los Angeles Basın Kulübünde açıkladım. Lillian Hellman'ın hukuk danışmanlarından Peter Feibleman da yanımdaydı. Basın toplantısından yarım saat önce Corin aradı; Michael'in Buckinghamshire'daki Denham'da, kaldığı bakımevinde öldüğünü söyledi. Ağlamak, toplantıyı iptal etmek istedim, ama yapamadım; güçlü ve etkili bir konuşma yapmak zorunda olduğumu biliyordum.

Michael, siyasal inançlarını otuzlu yıllara kadar korudu. Lillian Hellman ise ölünceye kadar. Michael olanca inancını yitirmişti -tâ ki Parkinson hastalığının pençesinde kıvranmasına karşın, konuşmamı dinlemek için Hyde Park'a gelip, kalabalığın gerisinde, kimseye görünmeden beni dinlediği ve Corin'e söylediğine göre, orada hissettiği o "devrimci havadan" hoşlandığını ayrımsadığı güne kadar. Ölmeden bir gece önce, soluk almak için mücadele eder, ateşler içinde yanarken, Corin'in elini tutmuş ve şöyle fısıldamış "Yelkenlerimi havayla doldurdunuz."

Michael'ı düşünüyor, onu yanıbaşımda hissediyordum. Burada olsaydı bana derin bir soluk almamı ve elimden geldiğince iyi bir konuşma yapmamı öğütlerdi. Ben de öyle yaptım.

23

1983'de çekilen *Bostonlular*, Merchant-Ivory şirketiyle gerçekleştirdiğim ilk filmdi. Daha sonra *Hüzün Kahvesinin Türküsü*'nü, son olarak da *Howardlar'ın Sonu*'nu çektik. BSO davasının ortasında bana sunulan bu olanak için minnettardım, ama bu çalışma gözümü korkutmuyor da değildi. Cambridge Üniversitesinde İngilizce öğrenimi gören ve Dr.Leavis'in derslerine katılan kuşakdaşlarının çoğu gibi Corin de Henry James'in bütün eserlerini okumuştu. Babamsa James'e hayrandı. Onun *Aspern Kağıtları* adlı kısa romanını büyük bir başarıyla sahneye uyarlamıştı; kitaplığın rafları James'in Leon Edel tarafından yayınlanan mektupları, romanları ve sayısız incelemesiyle doluydu. Ama ben babamın bu hayranlığını paylaşmıyordum. Ne zaman bir kitabını elime alsam, James'in İbsen için vardığı o kindar yargı -"öte yandan, yaşamın varlığını ve akışını neredeyse katlanılmaz bir cansıkıntısıyla duyumsuyorum"- kulaklarımda çınlar, içimden aynı yargıyı tıpkı bir bumerang gibi James'e, daha doğrusu onun yazdıklarına göndermek gelir. Ancak, çizdiği Olive Chancellor portresinin yaşam dolu olduğu yadsınamaz; bu portre bir

ağabeyin kızkardeşine, yani Alice James'e karşı duyarlı ve oldukça önyargılı bakış açısını yansıtır. Son derece alaycı, kötücül bir dili var, ama çağdaşlarının birer köle gibi davrandığı, toplumun törelerine sırt çeviren, kadınların eğitim ve oy kullanma hakları için, daha çok da kadın işçiler adına mücadele eden o orta-sınıf kadınlarının yazgısından -kendine karşın- etkilendiği belli. James'in romanını ve Ruth Prawer Jhabvala'nın başarılı senaryosunu okurken, James'in önyargılı tutumunu, sanatçılığı ile betimlediği kadınların çekimine kapılması arasındaki çelişkiyi her satırda hissettim.

James Ivory çekimlerin ilk günlerinde, günde birkaç kez oyunculara, "Romanı unutun," diyordu. "Biz burada romanı değil, Ruth Jhabvala'nın senaryosunu filme çekiyoruz."Bu konuda dostça tartışıyorduk. Neden böyle söylediğini anlayabiliyordum; şu ya da bu sahnenin romanda çok daha "iyi verilmiş"olduğunu duymak kadar bir yönetmeni sinirlendiren bir şey olamaz, bunu söyleyenler de genellikle senaryodaki rolünün romana oranla çok daha kısa olduğunu görünce düşkırıklığına uğrayan oyunculardır. Ne olursa olsun, romanı unutamıyordum, nedeniyse James'in Olive Chancellor'a bakış açısındaki çelişkilerdi. Film çekimleri sırasındaki bazı tartışmalar insanın hevesini kırabilir. Bizim tartışmalarımızsa canlandırıcıydı; her sabah yataktan keyifle fırlıyor, bir an önce çalışmaya başlamak için sabırsızlanıyordum. Verena'yı oynayan Madeleine Potter'i çok seviyordum. Christopher Reeve'e gelince; kendini işine adamış, yepyeni fikirlerle dolu bir aktördü, onunla çalışmak çok keyifliydi. Son derece yaratıcı, rolüne derhal girebilen, hârika bir oyuncudur. Çok iyi dost olmuştuk, 1984'de, babamın uyarladığı *Aspern Kağıtları*'nda bir kez daha birlikte çalıştık.

Aspern Kağıtları, olağanüstü bir deneyimdi. Oyunun metni gerçekten çok sağlamdı, çünkü Michael öyküyü tam anlamıyla kavramıştı. James eserlerinde fazla bir şey açıklamaz; Michael

oyunu yazarken, romanı ilk kez okuyan birinin gözünden kolayca kaçabilecek, insana özgü bütün o küçük çeşnileri iyice belirginleştirmişti. Christopher'i Henry Javis'i oynamaya razı edebilmiştim. O rolü bir Amerikalının oynaması gerektiğini hissediyordum. Michael, Chris'le ilk karşılaştığında fazla konuşmadı, onu dikkatle süzüyor bu, iri yarı, kaslı adamın Hanry Jarvis rolünde nasıl görüneceğini tartıyordu. Oyunu Londra'da sahnelemeden önce, Michael uzun bir süre bizimle birlikte çalıştı; yapımı onunla birlikte hazırlayabildiğim için çok mutluydum. İlk temsilimizi bir locadan izledi, Rachel oyun bitince ellerini iyice havaya kaldırıp, hayranlıkla alkışladığını söyledi. Christopher'in gerçekten iyi bir oyuncu olduğunu anlamıştı, buysa ikimiz için de çok önemliydi, çünkü Britanya basını oyundan önce Christopher'i yerden yere vurmaya çalışmıştı. Chris on beş yaşında, yani İngiliz gazetecilerin onu *Süperman* olarak tanımalarından çok daha önce tiyatroya başlamıştı. Tiyatro çalışmalarını bugün de sürdürüyor. Ama, daha önce tiyatroda çalıştığını bilmedikleri ve araştırma gereği de duymadıkları için ondan yalnızca 'Süperman' diye söz ediyorlardı. Oysa son derece başarılı bir sahne sanatçısıdır; oyun başladıktan sonra, imzasız da olsa, hak ettiği olumlu eleştiriler yayınlandı. Eleştirmenler Michael ile aynı fikirdeydi.

Michael, ölümünden kısa bir süre önce Natasha'yı Young Vic Tiyatrosundaki *Hamlet*'te, Ophelia rolünde izledi. O günlerde Young Vic yeni bir uygulamayla , cumartesi matinelerinde gençlere ve lise öğrencilerine klasik oyunları tanıtıyordu; bir cumartesi günü, öğleden sonra Shakespeare izlemekten ve sıkılmaktan daha iyi bir şeyler yapabileceğini düşünen, on altı yaşındaki gençler sürekli ıslıklayıp kıkırdaştıkları için temsiller oldukça gürültülü geçiyordu. Michael oyunu, koltukların arasındaki geçitte duran tekerlekli sandalyesinde, çevresi okul çocuklarıyla sarılmış bir halde izledi.

Tasha, o güne kadar gördüğüm en tatlı, en sevimli ve en duygusal Ophelia idi. 'Aklını yitirdiği' sahnede bir deli değil, tanık olduğu korkunç olaylar yüzünden altüst olmuş, acılı bir gençkızdı; çevresindeki erişkinlerse delirdiğini düşünüyorlardı. Bu yorum, Young Vic izleyicilerinin bam teline basmıştı; gençler onu sessizce, büyük bir dikkatle izlediler, sonunda da bol bol alkışladılar. Michael, bakımevine dönerken yolda hemen hemen hiç konuşmadı, ama bunun iyiye işaret olduğunu kendi deneyimlerimden biliyordum. Gerçekten etkilendiği zamanlar derin, uzun bir suskunluğa gömülür, yüzünü yoğun bir hüzün, âdeta cansıkıntısı kaplardı. Bu huyu onu iyi tanımayanları çileden çıkarırdı, oysa biz o sırada aklına takılan bir şeyi düşünüp durduğunu anlardık. Torunları onu çok az görmüş olmasına karşın, onları odada gözleriyle izleyen bu sevecen, kibar büyükbabayı çok seviyorlardı. Denham'a varınca, neredeyse yolculuğumuz kadar uzun süren bir suskunluktan sonra, şöyle dedi: "Tasha gerçek bir oyuncu."

Michael, Lisanslı Lokantacılar Derneğinin işlettiği bir klinikte kalıyordu -hastalara ucuz içki sunulan, emekli olmuş bar ve lokanta sahiplerinin kaldığı, neşeli bir yerdi. Hastalığının tedavisi olanaksız olduğu için, hiçbir hastane onu kabul etmeyi göze alamamıştı; onun yatağına gereksinimi olan başka hastalar vardı. Hastanelerdeki yatak sayısının yetersizliği *Tory* hükümetinin sağlık giderlerini kısmasından kaynaklanıyordu ve bu, Ulusal Sağlık Hizmetinde sorun var, demekti. Hemşireler Michael'ı sevinçle karşıladılar, onu odasına götürüp soyunmasına yardım ettiler, bir yandan da 'gece gezmesi' için ona takılıyorlardı. Michael odayı emekli olmuş, yaşlıca bir meyhaneciyle paylaşıyordu; savaş sırasında Whitechapel'de bir bar işleten adam, Michael'ın *Yıldızlara Giden Yol*, ya da *Fırtına Kayası* gibi filmlerini çok iyi anımsıyordu. Babamı yatırdım, yanağından öptüm ve bir sonraki salı günü basacağı yetmiş yedinci yaşını kutladım, o gün burada olamayacaktım,

Amerika'ya dönmem gerekiyordu.

Parkinson hastalığı sesini boğuklaştırmış, neredeyse bir fısıltıya dönüştürmüştü, bazen de sesini büsbütün yitiriyordu. En büyük acıyı da, insanlar onunla bilincini yitirmiş, ya da bunamış biri gibi konuştukları zaman çekiyordu. Çok hızlı yanıtlar veremediği, hiç yanıtlayamadığı, ya da cümlenin yarısında kesiliverdiği için onunla, geri zekâlı bir çocukla konuşur gibi konuşuyorlardı. Sistemlerindeki kimyasal bir eksikliğin yetersizleştirdiği, pek çok özürlü çocuk görmüştüm. En şiddetli vakalarda bile bu çocuklar, uygun ilaçlarla, en önemlisi de sevginin yardımıyla ruhsal yeteneklerini hiç beklenmedik ölçüde geliştirebiliyorlar. Ama enstitülere kapatıldıkları, eleman yetersizliği ya da salt bürokratik kayıtsızlık yüzünden yataklarına bağlandıkları zaman bir daha düzelemeyecek kadar geriliyorlar. Londra Hastanesinin ünlü sinirbilim cerrahı, Michael ile yakından ilgilenmiş olan Profesör Watkins şöyle derdi: "Beyne ne kadar çok şey verilirse, o kadar iyidir. Kişi dışarıdan yeterince dürtü almadığı, uyarılmadığı zaman sanrılara, kuruntulara kapılır. İnsan, sosyal bir varlıktır. Konuşmak, yürümek, film izlemek gibi etkinlilerden yoksun kalan kişi, insana özgü bütün melekelerini yitirir."

Mart olmasına karşın hava çok sertti; Mortlake krematoryumundaki fulyalar rüzgârda öne arkaya sallanıyordu. Yine de Michael'ın cenaze töreni bir kutlama gibi geçti. Cecil Beaton'un çektiği, Michael'ı Antony rolünde gösteren ve bugüne kadar gördüğüm en iyi tiyatro portresi olan o hârika fotoğraf, küçük kilisedeki tabuta dayalıydı. Michael'ın dostları, meslektaşları ilahiler söylediler, onun anısına şiirler okudular. Natasha, Perdita'nın *Kış Masalı*'ndaki konuşmasını okudu: "Can dostum, sana bahar çiçekleri sunuyorum..." İan McKellan, Milton'un 'Lycidas'ının o son, ünlü dizelerini yineledi:

Sonunda doğruldu ve mavi örtüyü çekip attı:
Yarın yine yeşil ağaçlara, taptaze otlaklara koşacaktı.

Bu dizeler kulağa hiç bu kadar canlı ve umut dolu gelmemişti. AİDS ile yaptığı kahramanca savaşı yitirerek 1990'da ölen, çok güzel, duygusal bir oyuncu olan ve meslektaşlarının yüreğinde apayrı bir yeri olan Ian Charleson, Sky Masterson'un *Oğlanlar ve Bebekler*'inden alınma bir şarkı söyledi:

Ben günün karanlık zamanını severim,
Hani şafaktan önceki o birkaç dakikayı.

Michael'ın en sevdiği şarkıydı bu. Siyah paltosu ve siyah, fötr şapkasıyla geceyarısı sokaklarda yürümekten, sabahın ikisinde dostlarının kapısını çalmaktan, eve gündoğumundan az önce dönmekten öyle hoşlanırdı ki. Cenazeye Yehudi Menuhin ile karısı Diana da katıldılar, Diana daha sonra bana bir öykü anlattı.

Babanı çok severdim, ona her şeyimi anlatırdım. Kimileri mesafeli ve anlaşılması güç biri olduğunu söyler, ama benim için öyle değildi. Onunla her şeyimi paylaşırdım. Yehudi ile ilişkimi ilk duyurmak istediğim kişi, Michael olmuştu. Tiyatrodaki soyunma odasına gittim ve şöyle dedim: "Yehudi'ye âşığım, onu buraya getirip seninle tanıştırmak istiyorum. Olur mu?" "Yo, hayır, hayır, hayır," dedi. "Olmaz. Lütfen yapma." "Peki ama neden?" diye sordum. "Çünkü o bir dâhi. Onunla konuşmayı beceremem." "Saçmalama," dedim. "Sen de bir dâhisin, ama bak, seninle konuşabiliyorum."

1985 nisanında yine yollara düştüm. İşçi Partisinin liderleri ve Genel Sendikalar Birliği tarafından aldatılan ama yenilmeyen madenciler, bir yıl süren grevin ardından işlerine dönmüştü. Şimdi de, madencilerden öç almak ve sendikalarını ezmek için hükümet, mahkemeler ve Kömür İşletmelerinin başlattığı korkunç bir misilleme hareketiyle karşı karşıyaydılar. Otuz madenci hapse atılmış, yedi yüzden fazlası da kovulmuştu. Kömür İşletmelerinin arazisine zorla girmek gibi çok

ağır suçlarla suçlanıyorlardı; Russell Jones ve Dean Shankland adlı madencilerse ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştı. Ama verilen cezalar ne olursa olsun, sanıklar gerçekte neyle suçlandıklarının farkındaydılar: İşleri, aileleri ve toplumları için savaşmak, Ulusal Madenciler Sendikasına, genelde sendikal hareketlere ve çalışan sınıfa sahip çıkmak. Onlar sınıf savaşımının kurbanları, hapse atılanlarsa siyasal tutuklulardı. Bunu gölge kabinenin liderine ya da GSB'nin önderlerinden birine söylediğinizde, ya gözlerini gökyüzüne kaldırıyor, ya da arkasını dönüp uzaklaşıyordu. Sınıf, sınıflar arası savaşım gibi kavramlar patronlar için lanetli kavramlardı, onlar 'yeni gerçekçilik' denen, sınıfsız, uyumlu bir toplumu öğütlüyordu. Bunun en yetkili ağızlardan onaylandığını duymak isteyenler, İskoç kökenli, Amerikan vatandaşı yetmiş yedi yaşındaki Ian MacGregor'un sözlerine kulak verebilir; MacGregor, Derek Ezra'nın emekli olmasından sonra, Amerika'dan, akılalmaz bir maaşla Kömür İşletmelerinin başına getirilen kişiydi. Mart 1985'de, madencilerin işlerinin başına dönmeye zorlandıkları gün, MacGregor şöyle dedi: "İnsanlar başkaldırmanın ve karşı gelmenin bedelini öğreniyorlar. Onlara bunu vereceğiz !"

Yanıma bir kameramanla bir gazeteci alıp madencilerin yaşadığı yöreleri dolaşmaya ve madenci eşleriyle konuşmaya başladım. Merkez kurulumuz kadınlara ilişkin bir film yapmamı istemişti, çünkü madenci eşlerinin oluşturduğu destek grupları grev sırasında gelişen, en dikkate değer siyasal oluşumlardan biriydi. Greve tam on iki ay dayanmayı başardılar. Gösteriler, mitingler düzenlemek için ülkeyi adım adım dolaştılar. Halk yığınlarının karşısında konuştular. Seslerini duyurmak, para bulmak için yurt dışına gittiler. Öteki işçilerin nasıl yaşadığını, nasıl mücadele ettiğini gördüler. Ve Margaret Thatcher'in yönetimindeki Britanya'nın nasıl bir polis devletine dönüştüğünü de.

Kent'teki Betteshanger Kömür Ocağında çalışan ve beş yıl hapis cezasına çarptırılan Terry'nin karısı Liz, olup biteni anlattı. "Warwickshire'de grev gözcülüğü yapıyordu. Eve gelince, 'Bizi nasıl tekmelediklerini anlatsam, inanmazsın,' dedi. Ben de, hadi Terry, abartıyorsun, dedim. O da, 'Televizyonda gördüklerin, yalnızca yarısı,' dedi. 'Televizyon, neler yaptıklarını göstermiyor. Bizi birer suçlu ve eşkiya gibi göstermeye çalışıyorlar.' "Polis Deal ve Aylesham'i ablukaya almıştı. Kadınlar korku içindeydi. "Sokakta yürüyemez olmuştuk. Her köşebaşında polis bizi durduruyor, ne yapıyorsun, nereye gidiyorsun, diye soruyordu. Sonra çitlerimizi yıktılar, kapıları kırıp zorla evlerimize girdiler, kocalarımızı hiç yapmadıkları şeylerle suçladılar. Sanki bir polis devletindeydik; öyle korkutucuydu ki."

Barnsley'de Anne Scargill ile görüştüm, sonra da kocası ve kızıyla tanışmak için evine gittim. Arthur'un evi sâde, sıcacık bir yuvaydı. Grev sırasında yaşamının üç kez tehdit edildiğini söyledi. Hiçbirinde de polis birini suçlamaya, ya da tutuklamaya yanaşmamıştı. Ama Arthur'u Yorkshire'daki Orgreave'de grev gözcülüğü yapmaktan tutuklamışlardı. Madencilere önderlik etmiş, onlarla birlikte grev gözcülüğü yapmış, tutuklanmıştı, bunlar, liderlik konusundaki öteki üstün nitelikleriyle birleşerek, madencilerin sendikalara ve liderlerine yönelik saldırılara, zamanımızın bu en şiddetli yıpratma hareketine direnmelerini sağladı.

Kent'te yaşayan, yeni evli, genç bir erkek olan James Waddell'i tutuklu bulunduğu, Sheppey Adasındaki hapishanede ziyaret ettim. Hapishanenin dışına, fazladan bir güvenlik önlemi olarak, geniş ve derin bir çukur kazılmıştı. Görüşmeyi kantinde yapmamıza izin verdiler; tutukluların ve ailelerinin doldurduğu kantinde, plastik kaplı bir masada bir yandan çay içerken, bir yandan da söyleştik. Partimizin gazetesi olan *Newsline*'ı alamadığını söyledi, oysa postayla

gönderiyorduk. Yalnızca *Sun* ya da *Daily Express* okumasına izin veriliyordu. Oğlum olacak kadar genç yaştaki James'e baktım; çıktığında hiçbir madende iş bulamayacaktı, oysa Donanmadan ayrıldığı günden beri bir madenciydi. Ülkedeki işverenlerce kara listeye alınacaktı. Kısa bir süre sonra Kent'teki bütün kömür ocakları kapatılacak, Betteshanger Ocağıysa bir yat limanına ya da bir eğlence merkezine dönüştürülecek, tıpkı James Waddell'inki gibi 1930'larda iş bulmak için İskoçya'dan buraya gelen aileler bir çıkmaza sürüklenecekti. James durumun farkındaydı, çok da iyi açıklıyordu. İşi için, ailesi için mücadele etmişti, şimdiyse Sheppey Adasındaki özel korunmalı hapishanedeydi.

Filmin çekimleri sırasında çok şey öğrendim. Madencilerin eşlerini, annelerini, kızlarını dinledikçe, James ve Terry gibi tutuklanan, ya da işten atılan erkekleri için ne kadar kaygılandıklarını anladım. Partimiz Edinburgh, Liverpool ve Swansea'de işsizliği ve genç işçilere ödenen düşük ücretleri protesto etmek için yürüyüşler ve Alexandra Köşkünün önünde bir toplantı düzenlemekle meşguldü; Londra'ya döner dönmez Siyasal Kurula bir mektup yazarak yürüyüşün amacını tutuklu madencilerin serbest bırakılması, işten atılanlarınsa yeniden işe alınması olarak değiştirmelerini önerdim. Gerry kabul etti, Merkez Kurula sunulacak yeni öneriyi hazırladı; madencilerin tutuklanmasıyla evrensel, kitlesel işsizlik tehdidi, sanayilerin, nitelikli işgücünün yok olması ve genç emekçilerin sömürülmesi, sendikal hakların yadsınması arasındaki bağlantı gözden kaçırılmamalıydı.

Siyasal partiler, sosyal ve siyasal çekişmelerin doruğa ulaştığı günlerde sınanır ve kendilerini ancak böylesi zamanlarda somut bir biçimde kanıtlayabilirler. Seçimler, düşünce anketleri de bir tür sınavdır, ama oldukça eksik bir sınav. Bunun başlıca nedeni, anketlerinin artık yalnızca iktidardaki partinin gereksinimlerine göre yönlendirilmesi.

Bir başka nedeni de, anketçinin görevine ne kadar 'nesnel' yaklaşırsa yaklaşsın, ankete katılanların edilgin birer nesne olarak değerlendirilmesi. Bu anketler, kitlelerdeki değişimleri, savaşımın birbirine kenetlediği yığınları çözümlemekten ve onların sorularına kulak vermekten çok uzak. Bu anketlerden hiçbiri, İşçi Devrim Partisinin kararlı işçi grupları ve çalışan sınıf üzerindeki etkisinin 1985 yılında ne kadar değiştiğini saptayamadı.

Madencilerin greviyse bir başka sınavdı. Savaşımlarının gerçekte siyasal bir savaşım olduğunu ve siyaset arenasında daha etkin olması gerektiğini ayrımsayan pek çok işçi, 1984 ve 85'de İşçi Partisine katıldı. Ama bundan çok daha önemli olan şey, İşçi Partisinin grevi desteklemediğini görünce partiyi protesto etmek için parti kartını yırtıp atan ve partiden ayrılan madencilerin, siyasal bilinci gelişmiş işçilerin sayısıydı. Bu işçiler ve karıları, sınıf atlamalarını değil, siyasal olarak gelişmelerini sağlayacak başka bir seçeneği arayan öncülerdi. İşte bu nedenle, İşçi Devrim Partisine yöneldiler -Arthur Scargill'in aleyhine yarı açık, yarı örtük bir kampanya sürdüren, bir yandan NUM'un grevden yana oy kullanılmaması yolundaki kararına ahvah ederken, bir yandan da madencileri işlerinin başına dönmeleri için sıkıştıran Komünist Partiye değil, IDP'ne.

İşte Gerry ömrü boyunca insanları bu günlere hazırlamak için didinmişti. Partimizin, tam gün Marksist eğitim veren bir okulu vardı. Runcorn'daki basımevimizin değeri, donanımla birlikte 750.000 *sterlin*'di. Astmoor Litho adındaki basımevi, her gün Fleet Caddesinde yayınlanan herhangi bir gazeteyle rahatça boy ölçişebilecek kalitede, iki yüz elli bin adet *Newsline* basabiliyordu. Düzenli olarak pek çok kitap ve kitapçık yayınlıyor, büyük kentlerde altı tane kitapçı dükkânı işletiyorduk. Genç Sosyalistler tarafından desteklenen sekiz adet Gençlik Eğitim merkezimiz vardı. Britanya'da siyasal

bir ittifak oluşturmuştuk: İşçi Partisinin en ilerici unsurlarıyla bileşik bir cephe. Uluslararası bütün devrimci eylemleri ve ulusal özgürlük savaşımlarını destekliyorduk.

1 Temmuz 1985'de, Alexandra Köşkündeki toplantımızın ertesi günü Britanya devleti İDP'ni karalama kampanyasını başlattı, uzun zamandır bu saldırıya hazırlanıyordu. Aynı gün Gerry'nin yirmi yıllık sekreteri ortadan kayboldu. Son dokuz aydır birkaç yoldaşıyla birlikte bir 'bomba' patlatmaya hazırlanıyormuş; bıraktığı mektupta Gerry'i partideki kadınlara cinsel tâcizde bulunmakla suçluyordu. Siyasal Kurul yerinde bir kararla mektubun bir kışkırtmaca olduğunu açıkladı. Ertesi gün ikinci bomba patladı. Partinin muhasebe bölümünde çalışan Bayan Gibson, 49.000 *sterlin* tutarında, iki yüklü fatura bulunduğunu, ancak partinin bunları ödeyecek parası olmadığı için icra memurlarının kapıda beklediğini açıkladı. Oldukça garipti, çünkü Bayan Gibson ile muhasebeden sorumlu arkadaşları her hafta, partinin borçlarını ödeyecek durumda olduğunu, şirketlerin kâr ettiğini gösteren dökümler hazırlıyordu. Daha sonra, Gerry'e ve Siyasal Kurula sunulan bütün rakamların değiştirildiğini, dökümlerde hile yapıldığını övünürcesine açıkladılar; amaç partiyi büyük bir mali bunalıma sürüklemekti. Ancak bunu açıklamaktan kaçındılar elbette.

Corin, oy birliğiyle muhasebe bölümünün başına seçildi. 250.000 *sterlin* tutarında ödenmemiş fatura bulunduğunu, banka hesaplarının hepsinde açık olduğunu gördü. Partinin arazilerine ait olan tapu senetlerindeki imzalar sahteydi. Arazilerin tamamı, partinin haberi olmaksızın ipoteklenmişti. Tapu senetlerinin asılları şu anda arazileri ipotekleyen bankanın kasasındaydı elbette. Corin, kurulun habersiz olduğu bir başka şeyi daha ortaya çıkardı; Bayan Gibson partinin muhasebecisine, İDP'nin bütün mal varlığını satışa çıkartarak kendini iflastan kurtarmaya karar verdiğini söylemişti.

Hemen parti üyelerini ve destekçileri harekete geçirerek, en acil borçları ödemek üzere 100.000 *sterlin* topladık. Corin, Gerry de içinde olmak üzere, alt komitenin bazı üyelerinin yardımıyla, partiye ait olan şirketlerin mali işlerini daha sıkı bir denetime kavuşturdu. Saygınlığımızı yeniden kazandık. Mali bunalımın en kötü evresini şimdilik atlatmıştık. Devlet de bundan korkuyordu zaten. Gerry, parti saflarında hâlâ büyük bir desteğe sahipti. Üyeler, partiyi Gerry'nin kurduğunu ve daha düne kadar onunla birlikte oy veren, ama bugün onun karşısında yer alanlarınsa hiçbir şey kurmadığını biliyordu. Üstelik eseri hâlâ el sürülmemiş durumdaydı: Binalardan, arazilerden hiçbiri satılmamıştı, parti malvarlığını hala koruyordu.

1985 Eylülünde, partinin içindeki ajan provokatörler eylemlerini açıktan açığa sürdürür olmuşlardı. Ekimde Dördüncü Enternasyonelin Uluslararası Komitesinin bazı kesimlerinde örgütlenmeyi başarmıştı, Britanya'daysa üyelik aidatlarını ve borçlarını ödemeyi reddettiler. Partinin Genel Sekreteri Mike Banda Merkez Kurulu 12 Ekimde acil bir toplantıya çağırdı; ilk başlarda kışkırtmalara inatla direnen Banda daha sonra taraf değiştirmiş, muhaliflerin başına geçmişti. Banda ile ötekilerin örgütlediği, 200 kişilik bir gürûh toplantının yapılacağı gün parti merkezini basarak, Gerry'nin ihracını ve onu destekleyen Merkez Kurulun istifasını isteyecekti. Ana depoya yerleşen çete üyeleri, Merkez Kurulun tutanaklarını hoparlörlerle ötekilere duyuracaktı. Banda toplantıdan önce onlara seslenerek, "soğukkanlı" olmalarını ve "siyasal bir olgunluk"sergilemelerini istedi. Küçük bir grup Gerry'i Clapham High Caddesindeki evinden alıp merkeze getirmeyi, göstermelik bir duruşmadan sonra, tartaklanması için depodaki gürûha teslim etmeyi tasarlamıştı. Gerry'i geçici olarak başka bir eve yerleştirmiştik, onu almaya gelenler eli boş döndüler. Bundan sonraki üç ay, sürekli yer değiştirdi.

Daha önce de iki kez, 1982 ve 83'de suikast girişimleriyle karşılaşmıştı; yaşamının bundan sonrası tehlikedeydi.

Corin'in 12 Ekimde Merkez Kurula sunulmak üzere hazırladığı rapor, Kurul üyelerinden beşinin -Gibson, Bruce, Jennings, Cowen ve Harris- partiye haber vermeksizin, ya da kurullardan herhangi birinin onayını almaksızın, hesaplarla nasıl oynadıklarını, belgelerdeki imzaları taklit ettiklerini, parti mallarını ipotek ettirdiklerini ve yüklü borçlar aldıklarını kanıtlıyordu. Corin bu raporun partinin bütün üyelerine dağıtılmasını ve partiyi iflasa sürükleyen üyelerin yargılanmasını istedi. Onu yalnızca on iki üye destekledi. Merkez Kurul raporu incelemeye ya da üyelere dağıtmaya yanaşmadı. (Bir yıl sonra raporun tamamı *Marxist Review*'da yayınlandı ve Yargıç Harman başkanlığındaki Şirketler Mahkemesine kanıt olarak sunuldu.)

İki hafta sonra, 26 Ekimde parti bölündü. Liverpool Caddesindeki Station Otel'de ivedi bir toplantı yapılacağını duyurduk, partiyi ve Uluslararası Kurulu destekleyen, Gerry'e yönelik cadı avına, iftiralara son vermek isteyen bütün üyelerin mutlaka katılmasını istedik. Üyelerin yarısından çoğu geldi, Uluslararası Komitenin iki üyesi, Yunanistan ve İtalya ise pek çok destek mesajıyla birlikte temsilcilerini gönderdi. Eski Merkez Kurulun çoğu üyesi bir başka toplantı düzenleyerek şiddet ve cinsellik dolu öyküler anlatma vaadiyle basını Clapham'deki merkeze dâvet ettiler ve elbette bekledikleri ilgiyi gördüler. Hemen hemen bütün ülkelerin devlet güvenlik birimlerinin başvurduğu, bildik bir yöntemdi. FBI'nin ajanları, rezaletlerle 'ahlâksızlıkla' dolu bir dosya hazırlayabilmek umuduyla Martin Luther King'in evine elektronik dinleme aygıtları yerleştirmişti. Winnie Mandela, Güney Afrika Güvenlik Örgütü BOSS'un benzeri saldırılarına hedef olmuştu. Bizim olaydaysa, güvenlik örgütlerinin iki amacı vardı: Uydurdukları öykülerle Gerry'nin ve kurduğu partinin

saygınlığını zedelemek ve yaşamına yönelik tehditlerin gözü dönmüş, öc almaya yeminli 'Troçkistler'e yükleneceği bir hava yaratmak. Bu öyküler, Gerry'nin yarattığı bütün kaynakların kurutulması için de iyi bir kılıf oldu. Kısa bir sürede basımevi, partinin genel merkezi ve gençlik yetiştirme merkezleri satıldı. Bu kârlı işlem sırasında büyük meblağlar el değiştirdi. Clapham'deki merkezimiz 1987'de 166.000 *sterlin*'e satıldı. Ertesi gün bir kez daha, 488.000 *sterlin*'e el değiştirdi. Değersiz tahviller, ipotek senetleri ve faiz-haddi değiştokuşundan milyarlarca *dolar*'lık hayali değerin elde edilebildiği Thatcher ve Reagan döneminde bu türden alım-satımlar son derece doğal karşılanıyordu. İnsanın toplumsal bilincini, toplumsal konumu belirliyor. Thatcher yönetiminin, "Toplum diye bir şey yoktur, yalnızca birey vardır," ilkesiyle açıklanabilecek politikası, partimizi de etkilemişti. Kolay para seli orta sınıfları önüne katmış, sürüklüyordu. Devrimci bir parti, kendisinin ya da ailesinin rahatını düşünmeksizin gece gündüz çalışan, işinde yükselme şansını hatta işini bile tehlikeye atmaktan kaçınmayan üyelerinin bağlılığının ve özverisinin üzerinde yükselir. Onları güçlendiren, hedefe ulaşmak için devam etmeye zorlayan, hedefi en zorlu ve çelişkili koşullarda bile duru bir biçimde görmelerini sağlayan şeyse, nitelikli, yüksek düzeydeki, kuramsal bir kavrayıştır. İşte Gerry'nin kuramsal eğitime ve materyalist diyalektiklerin incelenmesine böylesine önem vermesinin nedeni buydu.

Partinin bölüneceğini tâ 1981'de, bölünmeden dört yıl önce görmüştü. Çözülmeyi ve devletin bu işteki rolünü hepimizden önce ayrımsamıştı.

1987'de bir gün, Clapham'deki West Caddesindeki evimde Gerry ile haberleri izliyorduk. Bu evi 1985'de almıştım, Gerry yaşamının son dört yılını burada geçirdi. Hükümet, eski bir MI5 ajanı olan Peter Wright'ın *Casus Avcısı* adlı kitabının yayınlanmasını yasaklamak için Avustralya mahkemelerinde

bir savaş veriyordu. Amerika'daki bir arkadaşımdan kitabın birkaç kopyasını istemiştim; 360. sayfada Wright, MI5'in İşçi Devrim Partisine yaptığı saldırılardan söz ediyordu. 1972'de Genel Müdür Michael Hanley çok önemli bir toplantıda, örgütün Sovyetler Birliği aleyhine karşı-casusluk yapan K şubesinin kaynaklarının ve elemanlarının büyük bir bölümünü, İDP de içinde olmak üzere Britanya'daki siyasal partilerden sorumlu olan F şubesine devredildiğini açıklamıştı. Wright ile üst düzey görevlilerden John Jones, İDP'nin içine sızmak için en iyi yöntemin hangisi olacağını tartışırlar. Jones elektronik aygıtlardan yanaydı, Wright ise casus kullanmaktan. Sonunda, her iki yöntem de kullanıldı. Clapham'deki merkezimizin bütün odalarına dinleme aygıtları yerleştirildi ve casuslar yeni üyeler kimliğiyle partiye sokuldu. 1985 yılının sonbaharında ve kış başında, partimizin bölündüğü o en telâşlı günlerde bir yandan da Queen Tiyatrosunda, Çehov'un *Martı* adlı oyununda Arkadina'yı oynuyordum. Yapıma, Hammersmith'deki Lyric Tiyatrosunda başlanmıştı; Arkadina'yı Samantha Eggar, Trigorin'i ise John Hurt oynuyordu, ama oyun Batı Yakasında sahnelenmeye başlayınca bu iki oyuncunun yerini Jonathan Pryce ile ben aldık. Natasha her iki yapımda da Nina'yı oynadı. Yeni ekiple yalnızca iki hafta prova yapabilmiştik; ilk okuma provasını asla unutmayacağım. Natasha'nın gözleri heyecandan pırıl pırıldı, daha sonra, "Ah, hârikaydın," dedi. Benimle gururlanması öyle güzeldi ki. Ne yazık ki sahnedeki ikili konuşmalarımız çok azdı. Bana, "İnsanın kızıyla birlikte oynaması nasıl bir duygu?" diye sorarlar. Kızımın oyunculuğunu saatlerce övmemek için kendimi güç tutarım; aksi halde beni öznel davranmakla suçlayacakları kesin. Ama oyunculuğu gerçekten de kusursuzdu. Bu rolü yaratan kişinin, yani Çehov'un karısı Olga Knipper'in hakkında epeyce okudum, kafa yordum. Alman kökenini ele veren, belli belirsiz bir vurgusu vardı ve ba-

ğımsızlığına son derece düşkündü -Stanislavsky'ye bile saygısızlık edecek kadar. Natasha'nın eşi bulunmaz bir yeteneği vardı; sesi insanı dinlemeye zorluyordu. Bunun da ötesinde, Trigorin'de kendisinin bile göremediği bazı şeyler gördüğüne sizi inandırıyordu. Peki, ya kendisinde neler görüyordu? Nina'nın dördüncü perdede, kendi kendine yaptığı o olağanüstü konuşmayı -"Ben bir martıyım"- ne olduğunu iyi bilen, yani taşra tiyatrolarında saf kız rollerine çıkarken kendini bir anda, gücünü fazlasıyla aşan bir rolün derinliklerinde buluveren, eğitimsiz bir oyuncudan başkası yapamazdı. Nina ile Konstantin'in yaşamlarını karartan şey, salt yeteneklerinin kısıtlanması, ya da yalnızca iyi taraflarını gördükleri için, yanlış da olsa insanları sevme yetilerinin acımasızca eleştirilmesi değil, içinde yaşadıkları toplumun her türlü yaratıcılığa koyduğu sınırlamalardı; *Martı*'nın ilk temsilde yuhalanmasının nedeni buydu. Ama bizim yapım göklere çıkarıldı, ertesi yıl baharda Arkadina rolü için Olivier/Observer Ödülünü kazandım.

Homo sum, et nihil humanum alienum puto. Marcus Aurelius'un bu sözü her yöneticinin duvarına asılması ve zorla ezberletilmesi gereken bir özdeyiş. Renée Richards'ın sıradışı, yürekli yaşam öyküsünü okurken bu özdeyişi anımsadım. Kitabı ve senaryoyu bana *Orkestra*'daki yapımcımız Linda Yellen göndermişti; CBS filmi Ocak 1986'da çekecekti. Linda notunda, çekimlerin 20 gün süreceğini belirtiyordu. *Martı*'nın New York'daki temsillerine katılamayacağımı ve Natasha'yı Broadway'de izleyemediğim için büyük bir düşkırıklığına uğrayacağımı biliyor, ama yine de Renée'yi mutlaka oynamam gerektiğini düşünüyordum. Renée erkekken dünyanın en iyi yüz tenisçisinden biriydi. Ama büyüdükçe, ruhsal değil, fiziksel bir sorunu olduğunu ayrımsadı: O, bir erkeğin bedenine hapsolmuş bir kadındı. Kendini bulmak istiyorsa, doktorların önerdiği gibi düşüncelerini değil, bedenini değiştirmek zo-

rundaydı. Öyküsünü okuyunca, herhangi bir şeyi normal ya da sağlıklı diye değerlendirirken, değer yargılarımın cahillik ve korkudan kaynaklandığını ayrımsamıştım. Kendini önyargısız biri sanan ben bile, yalnızca basmakalıp ölçütlere göre düşünmek gibi bir hata yapıyordum; cahilliği politikacılar, yargıçlar ve basın tarafından düzenli olarak körüklenen birinin çok daha büyük hatalar yapacağına hiç kuşku yoktu.

İkinci Servis'in çekimleri tamamlanınca, Renée ile çok güzel, büyüleyici bir akşam geçirdim. Tanışmamız zaman almıştı. Aslında buna memnundum, çünkü kitabını bir kez daha okuyacak ve yazdıklarını daha iyi irdeleyecek zamanım olmuştu. Onunla filme başlamadan önce tanışsaydım, gördüklerime, ya da gördüğümü sandığım şeylere öykünmeye kalkışabilirdim. Linda ve yönetmenimiz Tony Page, çekimlerden önce beni Los Angeles'ta yaşayan, cinsiyet değiştirmiş bir takım insanlarla tanıştırdılar. Herkesin onları küçümsediğinden, onlardan uzak durmaya özen gösterdiğinden yakındılar; çoğu ameliyattan sonra işlerinden kovulmuştu. Bizi kovmak için ne düzmece bahaneler gösterdiklerini bilseniz, şaşarsınız dediler. Erkekken yaptıkları işi bir kadın olarak yapamayacaklarını öne sürmüşler, oysa cinsiyetin hiç de önemli olmadığı işlermiş bunlar.

Beni tenis sahneleri için, Los Angeles'in en iyi tenis hocalarından biri olan Forrest Stewart çalıştırdı, ama ne kadar uğraşırsa uğraşsın, teniste Joely'nin eline su dökemezdim. Stewart ile çalışırken, Joely'nin eleştirel gözlerini sürekli üzerimde hissediyordum. Ama boyum ve kilom işe yaradı, ayrıca Forrest sevgili Litz Pisk de içinde olmak üzere, bütün büyük eğitmenler gibi bana işin püf noktasını öğretmişti: Nasıl hareket etmem ve nasıl düşünmem gerektiğini.

Peruklarımı usta bir perukçu olan, dostum Peter Owen'in hazırlamasını istedim; Peter ve George C. Scott'un makyajcısı

Del Ecevedo ile birlikte geceyarılarına kadar, hem Dick hem de Renée olarak yakın çekimlerde nasıl inandırıcı olabileceğimi bulmaya çalıştık. Sonunda, Dick'i canlandırırken peruk takmam, Renée'yi oynarkense kendi saçlarımı kullanmam kararlaştırıldı, Peter'in hazırladığı çeşitli erkek peruklarını kameranın karşısında denedik.

Sonra öğle yemeği için ara verdik, herkes yemeğe çıktı; Peter ile üç kanatlı aynanın karşısına geçip hiç de inandırıcı olmayan görüntüme, yandan ve arkadan görünüşüme baktık. "Hadi, kes şu saçımı!" dedim. İkimiz de daha önce alınan karara katılmamıştık, şimdi haklı olduğumuzu görüyordum. Peter, hemen hemen bütün erkeklerin zamanla alnının açıldığını söyleyerek şakaklarımı traş etti, alnımı hafifçe açtı. Bir erkeğin kafasını bir kadınınkinden ayıran iki şey daha vardır, dedi: Âdem elması ve ensesinin başladığı noktadaki bir çift fırlak kemik. Alışılmadık bir şeydi ama gırtlağımda küçük bir âdem elması vardı. Gömleğimin yakasını kaldırınca ensemi de gözlerden saklamış oldum. Linda Yellen, gözlerimin kahverengi olmasında ısrar ediyordu, aklıma Laurence Naismith'in *Camelot*'u çekerken bulduğu çözüm geldi; Merlin'in gözlerinin yeşil olmasını isteyen Naismith San Fernando Vâdisindeki bir göz doktoruna gidip bir çift zümrüt yeşili göz merceği almıştı. Neyse ki doktor hâlâ oradaydı, bana hemen bir çift kahverengi mercek verdi.

Bence Dick, düşüncelerini açıklarken ağır ağır konuşmalıydı, kafası böylesine karışık biri 'geveze' ya da konuşkan olamazdı. Öte yandan, Alice Krig ile oynadığımız bir sahnede, Dick'in yaşadığı ilk ciddi aşk serüvenini canlandırırken, bazı genç erkeklerin, özellikle suskun ve içedönük olanların âşık oldukları zaman fiziksel ve ruhsal açılardan ne kadar taşkınlaşabildiklerini aklımdan çıkartmamaya çalıştım.

Çekimler yirmi gün sürdü; oldukça zorlu bir çalışmaydı. *İkinci Servis*, tamamlanmasından hemen sonra Amerika'da

gösterildi ve çok beğenildi; basında beni kırpık saçlarım ve belli belirsiz sakalımla gösteren yüzlerce fotoğraf yayınlandı. Emmy ödülüne aday gösterildim. Ancak ne yazık ki film Britanya'da hiç gösterilmedi. Ne BBC ne de İTV satın almak istedi; belki de filmin konusu ürkütmüştü onları. Nedeni buysa çok yazık, çünkü film cinsiyet değiştirme olgusunun çevresindeki o korku ve bilgisizlik çemberinin kırılmasına, küçücük de olsa bir katkıda bulunuyordu.

24

İnsanın peşini bırakmayan, düşgücünü gıdıklayan ve onu bir kez daha oynamaya çağıran bazı roller vardır. Kleopatra bunlardan biridir. İlk denemem, sigortacıların *force majeure* diye niteleyecekleri bir olay, yani Sam Wanamaker'in Bankside'daki çadırını yerle bir eden fırtına yüzünden yarıda kalmıştı. İkinci deneme için on iki yıl beklemem gerekti. Bu kez her şey yolunda gitti. Tim Dalton ve Duncan Weldon ile oturup Haymarket'te *Antony ve Kleopatra* ile *Hırçın Kız*'ı sahneleyebileceğimiz bir sezon tasarladık. 1986'da, Batı Yakasında yirmi iki oyunculu, bildik bir oyunu sahnelemeyi göze alacak bir yapımcı bulmak neredeyse olanaksızdı. Ama Duncan kabul etti. En zor kısmı atlatmıştık, artık her şey mümkün, dedik ve Chiswick Kulübündeki provalara büyük bir keyifle başladık. Ravenscourt Yolundaki evden, Chiswick High Caddesindeki büyük bir konağın girişkatına taşınmıştım. Carlo ve Joely için çok güzel iki odası bulunan yeni evime bayılıyordum, üstelik provalara yürüyerek gidip gelebiliyordum. Soğuk bir kış geçirmiştik, provalar şubatta başladı; baharın yaklaştığını duyumsuyorduk.

Perdelerimizi nisanda açacak, Londra'ya gitmeden önce altı hafta kadar Kuzey Galler'deki Clwyd Tiyatrosunda çalışacaktık. Provaların son gününde kendimi berbat hissediyordum. Benim dışımda herkesin korkunç bulduğu, sarı, uzun bir peruk seçmiştim, yüzümü izleyicilerden saklamak için kullanıyordum. Corin'in ikinci eşi Kika Markham, Octavia'yı oynuyordu. Bir gün soyunma odama gelmiş ve yüzümü veba lekeleriyle kaplamaya çalıştığımı görmüştü. Bense bunların çil olduğunu öne sürmüştüm. Tim ile ilişkimizde bir durgunluk seziliyordu, ama o sıralarda bunun son derece doğal, geçici bir şey olduğunu anlayamadığım için, aramızda gergin ve yıpratıcı bir hava esmeye başlamıştı. Yerel gazetelerse bir ağızdan ilk temsilimizi mahvetmeye çalışıyordu. Oyuncular taşra gazetelerindeki yorumları fazla ciddiye almazlar, övgülerin çok kolay kazanıldığını, yergilerinse sağlam temellere dayanmadığını düşünürler, ama bu sefer içimizde *North Wales Echo*'nun haklı olduğuna ilişkin, rahatsız edici bir duygu vardı.

Hemen Corin'i aradım, ertesi gece Gerry ile birlikte geldiler. Sabah kahvaltıda tartıştık. Corin, Antony'nin ilk karısı olan ve ölümü oyunun ikinci sahnesinde duyurulan Fulvia'dan söz etti. Bu adı, dilini yuvarlayarak birkaç kez yineledi, Fulvia'yı öyle bir karikatüre dönüştürdü ki, gülmeye başladım; Kleopatra'nın bu Romalı kadından neden bu kadar nefret ettiğini anlamaya başlamıştım. Kleopatra'nın Octavius ile bir deniz savaşı yapmak için neden direttiğini, ona neden 'çingene' dendiğini konuştuk. Corin, Prosper Merimee'nin, operaya esin kaynağı olan *Carmen* adlı kısa öyküsünü okumamı öğütledi. Kendimi çok daha iyi hissediyordum. Uzun peruğumu Londra'ya yolladım, bana *Martı*'daki Arkadina'nın peruğunu göndermelerini istedim. Tepesinde kısa, kızıl bukleleri olan, yarım bir peruktu; doğru yönde atılmış bir adımdı.

Çernobil'deki patlamayı öğrendiğimizde, Clwyd'deydik.

Romalı zırhlarına bürünmüş, 16. yüzyılda İngiltere'de kullanılan fırfırlı yakalar, jartiyer ve kurdeleler takmış bir sürü insan bir hafta boyunca her akşam yeşil odada toplanıyor, televizyonda felâketin yayılmasını engellemeye çalışan Sovyet helikopter pilotlarının ve itfaiyecilerin yürekli çabalarını izliyordu. Dışarıda güneş parlıyor, gökyüzünde sürüklenen kocaman, gri yağmur bulutlarının gölgeleri dağlara vuruyordu. Bahar, ansızın patlayan çan çiçekleriyle nihayet gelmişti.

Eriyen kar sularının çağıldadığı, yamaçlarda otlayan koyunların meleştiği bu güzelim ülkenin Çernobil'deki kaza yüzünden giderek zehirlendiğine inanmak güçtü. Whitehall'de bir demeç veren Savunma Bakanı, radyasyon oranının tehlike sınırının altında olduğunu kanıtlayan bir sürü rakam sıraladı. Kuzey Galler'in hemen dışındaki reaktörün alarm verdiği yolundaki söylentiler hemen bastırıldı. Ama Clwyd halkı her şeyin farkındaydı. Nükleer bir tehlikenin gölgesinde yaşadıklarını biliyorlardı. Sellafield'deki nükleer santralin yanıbaşındaki Cumbria'da yaşayan akrabaları, arkadaşları vardı. Yöredeki lösemili çocuk sayısı normalin çok üstündeydi, balık satan dükkanlar vitrinlerine, 'Burada yerel balık satılmaz' yazan levhalar asıyordu. Çoğunun, tepelerde çiftçilik yapan akraba ya da tanışları vardı ve bunlar ineklerinin, koyunlarının kemiklerinde ve sütünde biriken radyasyonun farkındaydı, çünkü her yağmur havadaki radyasyonun toprağa ve otlara sinmesine yol açıyordu.

Çernobil ile ilgili haberlerde dikkati çeken bir şey daha vardı. Gorbaçov kapsamlı bir soruşturma yapılmasını istemiş ve haberin yayılmasını engellemek isteyenlerin ilk günlerdeki girişimlerine çok sinirlenmişti. Siyasal Kurulumuzun toplantılarına katılamıyor, ama Çernobil kazasıyla ilgili, *Newsline*'da yayınlanan her haberi okuyordum. İlk birkaç günden sonra haberlerin neden azaldığını anlayamamıştım. Sonra, Sovyetler Birliği'nin nükleer silah edinme hakkını

savunan bir yazı yayınlandı. Evet, partimiz bu hakkı her zaman savunmuştu, ama bunu şimdi vurgulamanın ne gereği vardı? Neden şimdi? Corin'in söylediğine göre, 1985'deki kopmadan sonra genel sekreter olan Sheila Torrence gazetenin kazadan söz etme biçimini kınamıştı; Torrence'e kalırsa Fleet Caddesi basını, Sovyetler Birliği'nin nükleer enerjiye ve nükleer silahlara sahip olmasını istemediği için felâketi abartmış, bizim gazete de onların izinden gitmişti. Bu mantığı anlayamıyordum. Çernobil'i küçümsemek, yalnızca Moskova ve Ukrayna'daki Stalinci bürokratların, ihmalleri yüzünden kazaya neden olan devlet memurlarının işine gelirdi. Ancak, bu soruları daha sonra yeniden ele almak üzere bir yana bırakmayı yeğledim.

Yine de değişen bir şeyler vardı. Mayısta Sovyet Sinemacılar Sendikası Elem Klimov'u genel sekreterliğe seçti. Klimov'un pek çok filmi, eski yönetim tarafından yasaklanmıştı. Sonra, haziranda Sovyet Yazarlar Sendikası düzenlediği kongrede, eski yönetim kurulu üyelerinin çoğunu uzaklaştırdı. 1971'den beri sendikanın genel sekreterliğini yapan Georgi Markov'un yerine, *Novy Mir*'in altmış dört yaşındaki yazıişleri müdürü Vladimir Karpov getirildi; Stalin döneminde tutuklanmış ve Gulaglar'da kalmıştı. 63 üyeli yeni kurulda Yevtuşenko, Bulat Okhudzhava ve Bella Akhmadulina da vardı.

Ağustosta, *Antony ve Kleopatra* ile *Hırçın Kız*'ı Haymarket'te sahnelemeye başladık. Olumlu eleştiriler ve kusursuz bir seyirci topluluğu sâyesinde, her nasılsa sağ kalmayı başarmıştık; Tim'in Petruchio yorumu göz kamaştırıcıydı. Young Vic'te Natasha'nın karşısında, daha sonra da Corin ile *Cadı Kazanı*'nda izlediğim ve çok beğendiğim David Thacker oyunlarımızı görmeye geldi. Karısı Margot Leicester, Charmian rolündeydi ve gebeydi. *Antony* ile turneye çıkıp çıkmamaya karar veremiyorduk. Salonu tıka basa doldurmamıza karşın Haymarket'teki temsilleri sürdürmemiz olanaksızdı, çünkü

Jack Lemmon hemen ardımızdan *Günden Geceye* adlı oyuna başlayacaktı. Gerçi yapımlarımızı eli yüzü düzgün hale getirmek için çok zorlanmıştık, ama yine de turneye çıkmak, oyuna devam etmek için yanıp tutuşuyordum. Kleopatra yorumumu geliştirecek pek çok şey yapabileceğimi hissediyordum. Ama bir başka Charmian ile yeniden prova yapmaya katlanamazdım, bu rolün bundan daha iyi yorumlanabileceğine inanmıyordum -özellikle Kleopatra'nın ölümünden sonraki o son derece çetin sahnede.

Tam o sırada David Thacker Young Vic'te bir oyun sahneleme fikrini ortaya attı; İbsen'in *Hortlaklar*'ını önerdim. Oyun hakkında fazla bir şey bilmiyordum. *Hortlaklar* o güne kadar hep gözardı edilmişti, nedenini açıklamak için öne sürülen en aptalca savlardan biri de, İbsen'in zührevi hastalıkların etkilerini tanımlarken yanıldığı, bu yüzden de oyunun yeni izleyicilere 'ulaşamadığı'idi. Michael 1939'da Old Vic'de Oswald'ı oynamaya hazırlanmış ama savaş patlayınca oyun iptal edilmişti. Bana İbsen'i anımsatan iki olay olmuştu. Biri, Çernobil'deki kaza ve felâketle ilgili gerçeğin bilinmesi için Gorbaçov'un ısrarıydı.

Stockmann, *Halk Düşmanı*'nda, "Gerçek için savaşmaya giderken, yeni bir palto giy,"der. Stanislavsky anılarında, 1905'de Çar karşıtı gösterilerin doruğa ulaştığı günlerde, izleyicilerin bu cümleyi duyunca nasıl ayağa fırladıklarını anlatır. Oysa Stalin'in döneminde, bütün siyasal muhaliflere "halk düşmanı"damgası yapıştırılmıştı.

İbsen'i, özellikle *Hortlaklar*'ı düşünmeme neden olan ikinci olaysa, sevgili dostum Bob Regester'in AİDS'den ölmesiydi. Bob çok sevilen bir insandı. Öldüğü sırada Natasha yanındaydı. Yüzlerce insanın salt hastalıkla değil, aynı zamanda eşcinsellere karşı bilinçli bir biçimde körüklenen korku ve cahillikle de mücadele etmek zorunda kalması, korkunçtu.

Ağustosta Gorbaçov'un, SSCB'nin doğusundaki Khaba-

rovsk'da yaptığı konuşmayı okudum. "Değişmek istemeyenler gidecek," diyor ve Komünist Partinin üyelerinden "ilişkilerinde daha açık, daha demokratik ve kendilerini eleştirirken daha içten" olmalarını istiyordu. Gerry, SBKP'nin Nisan 1986'da yapılan 27.Kongresinde açıklanan *perestroika* ve *glasnost* ploitikalarının, Stalinci bürokrasiye karşı siyasal bir devrimin tohumlarını attığından emindi. Ona kalırsa SSCB'de Leon Troçki'nin itibarının iade edileceği günler çok uzak değildi.

Gerry Siyasal Kurulda, Stalinizmi ve Stalinci öğretiyi alaşağı edecek, siyasal bir devrimin yolda olduğunu söyleyip duruyor ama karşıtlarımıza laf anlatamıyordu. Bize, Sovyetler Birliği'ndeki bu büyük değişikliklere ayak uydurmak ve onları elden geldiğince desteklemek düşerdi. Karşıtlarımıza kalırsa, *perestroika* Stalin'in siyasal ardıllarınca yürütülen bir karşıdevrimden başka bir şey değildi. *Perestroika*'yı desteklediğimiz için Gerry ile beni, "Stalinizme teslim olmakla"suçluyorlardı. Daha önceki kopuşun henüz tamamlanmamış olduğunu görüyorduk.

Hortlaklar'ı Young Vic'te altı hafta oynadıktan sonra, Charing Cross Yolundaki Wyndham Tiyatrosunda sahnelemeye başladık; on iki hafta sonra Oslo'daki Ulusal Tiyatroya gidecek, bir hafta da orada oynayacaktık. Provalara başlamadan önce ve başladıktan sonra haftalarca İbsen'i ve *Hortlaklar*'ı irdeledim, ilk kez sahnelendiği günü düşündüm: Bloomsbury'deki bir oturma odasında, dâvetlilerin karşısında. İbsen bir sosyalistti, onu İngiltere'deki ilk savunan kişi Marx'ın kızı Eleanor Marx Aveling olmuştu. Bence oyununa karşı gösterilen ilk resmi tepkinin korku ve nefret olmasının nedeni de buydu. Öteki nedense o ünlü İngiliz kendini beğenmişliğiydi. 1880 ve 1890'lı yıllarda İngilizler'in vaaz dinlemekten daha çok nefret ettikleri bir şey varsa, o da Avrupa medeniyet halkasının dışında kalan, çok küçük bir ulusun temsilcisinin

vaazını dinlemekti.

Norveç dilini öğrenmeye koyuldum, İbsen'in oyununu çevirmek gibi bir iddiam yoktu, ama kısa bir süre sonra bu dili, daha önce çevrilen metinlerden hiçbirini kullanamayacağımızı anlamama yetecek kadar öğrenmiştim; hepsi de İbsen'in söylemek istediği şeyin varsayımlarıyla doluydu. Young Vic'i, edebi bir çeviri yaptırmaya ve provalara katılması için Norveçli bir uzmanla anlaşmaya razı ettim, böylece herkes çeviri işlemine katkıda bulunabilecek ve her cümleyi, her ayrıntıyı özgün metinle karşılaştırabilecekti. Bu yüzden, *The Financial Times* 'ın tiyatro eleştirmeni tarafından azarlandık; yapımı 'uyutucu' bulmuştu (erken yenen bir akşam yemeğinin ardından uyuya kalmıştı galiba), metni böyle el birliğiyle irdelememizi sosyal ve siyasal eşitliğe duyduğumuz inanca yoruyordu. Gerçekte eşitlikçilik iddiasında filan değildik. İlgimizi İbsen'in metninde yoğunlaştırmamızı sağlıyordu; bir tiyatro topluluğu için hiç de yanlış bir başlangıç noktası sayılmazdı.

Bu yaklaşımımız, yapımın başarısına katkıda bulundu. İbsen'in Batı Yakasında bugüne kadar sahnelenen en başarılı oyunuydu. Ama asıl başarıyı, o günlere egemen olan ruha borçluyuz; Gorbaçov'un ortaya attığı 'yeni düşünce' izleyicilerimizi harekete geçiriyor ve onları kendi toplumlarının durumunu yeni bir ışıkta değerlendirmeye zorluyordu. Oswald'ın "Bana güneşi verin !" cümlesi yepyeni bir zorunluluk ve inandırıcılıkla doluydu. Bayan Alving'in, "gazetelerdeki her sözcüğün ardına hayalet gibi sinen" yalanların karşısında kapıldığı dehşet, izleyici için olduğu kadar benim için de apayrı bir anlam taşıyordu.

Martta Thelma Holt Sovyetler Birliği'ne giderken, beni de davet etti. Güney Yakasındaki Ulusal Tiyatroda uluslararası bir festival düzenlemesi istenmişti. Şenliğe çeşitli ülkelerin toplulukları katılacaktı: Mayısta Peter Stein'in Schaubühne

Topluluğu Eugene O'Neill'in *Kıllı Maymun* adlı oyunuyla, haziranda İngmar Bergman Stockholm'deki Royal Dramatic Tiyatrosuyla, eylülde de Ninagawa Topluluğu. Thelma ekimde seyirciye bir Sovyet yapımı sunmak istiyordu. İstediği yapımı seçmesi için yeni Kültür Bakanı onu Moskova, Riga ve Ermenistan'a davet etmişti.

Riga yaşam dolu bir kentti. Bürokrasiyi yerden yere vuran, son derece çarpıcı ve alaycı posterlerin yer aldığı sergiyi gezdik, Yuri Podnieck'in *Genç Olmak Kolay Değil* adlı kusursuz belgeselini izledik. Thelma'yla buz tutmuş kaldırımlarda ordan oraya seğirterek üç günde yetişebildiğimiz bütün yapımları izledik. Bizi en çok etkileyen, Rainis Tiyatrosunda sergilenen ve Cengiz Aytmatov'un bir romanından uyarlanmış olan *Bir Gün Bir Yüzyıldan Uzundur* oldu. Bazı sinema tekniklerinin kullanıldığı, ışık oyunlarıyla hızlı geçişlerin sağlandığı, olağanüstü bir uygulamaydı: Bugünkü Tacikistan'ın kumlu düzlüklerinin hemen bitimindeki askeri uzay tesisinden, bir başka gezegendeki yaşamı aramak için gökyüzünde hızla ilerleyen bir uzay aracına, oradan elli yıl öncesine, Stalin'in Gulag adalarından birinde tutukluların çalıştırıldığı demiryolu inşaatına. Bir repertuvar tiyatrosuydu, aynı günlerde Schiller'in *Elizabeth*'ini de sahneliyorlardı *-perestroika* öncesi çok tutulan bir çalışma biçimi.

Ermenistan'ın başkenti Erivan'da, havaalanından otele giderken şoförden arabayı birkaç dakika durdurmasını istedik; Ağrı Dağını görmek istiyorduk. Gri, bulutlu bir gündü. Şöförümüz her şeyin "normal" olduğunu söyledi. Ermenistan'ın o yüce, eski dağı Ağrı karşımızdaydı; ama artık Ermeniler'in değildi, vizesi olmayan hiçbir Ermeni dağın yamaçlarına tırmanamazdı. 1915-19 savaşında sınırlarını genişleten Türkiye, Ermenistan'ın büyük bir bölümünü topraklarına katmıştı. Bir an, Nuh'un gemisiyle konduğu ve Ermenistan'ın bağlarından ilk şarabını yaptığı doruğu, bu-

lutların arasındaki kartalları görür gibi oldum.

Erivan'ın gri caddeleri son derece bakımsızdı. Her şey hâlâ, Ermenistan Komünist Partisindeki Stalin yanlısı Merkez Kurulun denetimindeydi. Sanayi, kültür, spor ve turizm alanlarındaki bütün üst ve orta düzey görevleri ellerine geçirmişlerdi. Gorbaçov'a kadeh kaldırıyor, fotoğrafını çalışma masalarının üzerine koyuyor, bütün yasa önerilerini kabul ediyor, ama yurt dışında özgürce ticaret yapmalarına olanak veren yasaların dışında, hiçbirini uygulamıyorlardı.

Kusursuz bir İngilizce konuşan genç tercümanımız bizi babasıyla tanıştırdı; böylece Ermenistan'ın yüzlerce yıllık şiir geleneğinin son temsilcisi ve yaşayan en büyük ozanı Kevork Emin ile tanışmış olduk. Bu kısa boylu, tıknaz, yetmiş yaşındaki adam hidrolik mühendisliği eğitimi görmüş ve şiir yazmaya 1940 yılında başlamıştı. Kitabının İngilizce çevirisinin önsözünde şöyle diyordu: "Bu şiirler benim gerçek yaşam öyküm." *'Ağrı', 'Çözülme'* ve *'Küçük'* şiirlerini okumaya başladım ve elimden bırakamadım. Cahilliğimden ürkmüş, gözleri ve kulakları bir başkası tarafından açılan, bilmediği bir şeyi öğrenen ve bildiğini sandığı şeyin gerçekte ne kadar yetersiz olduğunu anlayan insanın hissettiği o keşif duygusuyla sarsılmıştım. Bir şiir okuyup, "Yalnız değilim,"diye düşünmek ne büyük bir coşku, ne büyük bir keyifti. Kevork Emin *'Küçük'* şiirini, halkını ve kendisini tanımlamak için yazmıştı.

Küçük, evet
bizi, dünyamızı bir
elmasın içine sıkıştırdınız.

Küçük,
bizi parçaladınız,
yıldızlar gibi serpiştirdiniz.
Gözünüzün değdiği her yerdeyiz.

Küçük,
ama sınırlarımız
Pyrragan Teleskoplarından aya,
geride Houssaran'dan Urartu'ya
kadar uzanıyor.

Küçük evet,
o hiç kırılmayan,
sönmeyen ve tükenmeyen
mucizevi uranyum kadar küçük.

Kevork'un oğlu Artashes açıklayan, tartışan, Erivan'daki çağdaş sanatçıların çalışmalarını tanıtan, eşi bulunmaz bir rehberdi. Yarı tamamlanmış bir binayı gezerken, ipek-baskı posterler hazırlayan ve müzik kaydı yapan bazı gençlerle karşılaştık. Coşkulu halleri, tiyatronun kasvetli, umudunu yitirmiş havasıyla keskin bir karşıtlık oluşturuyordu. Orada bize, iki yıl önce yapılmış olan bir film izlettiler; Shakespeare'in *Coriolanus*'undaki başrol oyuncusunun yorumu olağanüstüydü. Yönetmenle yapımcının bu yetenekli oyuncunun adını neden hiç anmadığını merak etmiştik, sorduğumuz zaman da anımsamakta güçlük çektiler. Daha sonra oyunculardan biri, bu büyük aktörün küçük bir kasabaya sürüldüğünü söyledi.

Tiyatronun müdürü bizi özel bir gösteriye davet etti. Artashes'e, "Kevork da gelecek mi?" diye sordum. Zaman hızla akıp geçiyor, onunla bir kez daha karşılaşmak istiyorduk. Artashes, babasının ancak biz istersek dâvet edileceğini söyledi. Bunun üzerine dâvet ettirdik, o da geldi ve bizimle aynı locada oturdu; yanımızda Ramaz Tchikvadze'nin bizimle tanışmak için trenle Tiflis'ten gelen karısı Natasha da vardı. Yöneticilerin Kevork ile eşine nasıl davrandığı gözümüzden kaçmamıştı, onları görmezden geliyorlar, orada yokmuş gibi

davranıyorlardı. Thelma hemen Kevork'u, Uluslararası Festivalin bünyesindeki şiir günleri için ekimde Ulusal Tiyatroya dâvet etti, ben de şiirlerin İngilizce çevirisini okumaya söz verdim.

Bulgar bir yazarın eseri olan *Otobüs* hariç, Erivan'deki yapımlar oldukça zayıftı; oyuncular da bunun farkındaydı. Londra'daki şenliğe katılacak olan oyunu seçmek son derece güçtü, sonunda iki yapıttan birini seçmeye karar verdik: Kusursuz bir biçimde sahnelenen ve oynanan Litvanya yapımı *Bir Gün Bir Yüzyıldan Uzundur* ile Moskova'daki Mayakovsky Tiyatro Topluluğunun, Boris Vasiliev'in bir öyküsünden uyarladığı, *Yarın Savaştı* adlı, çok daha alçakgönüllü yapım. Konu, 1940-41 ders yılının sonuna gelmiş, bir takım lise öğrencileriyle ilgiliydi. Stalin'in zorbalığı doruğundadır, çocuklarla ailelerinin yaşamlarına kadar sızarak onlara beklenmedik acılar aynı zamanda da yepyeni bir bilinç getirir -Stalin'in işlediği suçları görünce, Naziler'le savaşmaya karar verirler. Bu çocukların ve ailelerinin 'yarın', yani savaşta öleceğini bilen seyirciler ağlıyordu; Riga'daki yapımın olanca ışıltısına karşın bunu, Vasiliev'in oyununu seçmemiz gerektiğini hissettik. Thelma kararımızı Mikhail Ulyanov'a Gorki Caddesindeki Aktörler Kulübünde açıkladı, ben de ekimde, oyunun Ulusal Tiyatrodaki sahnelenişi sırasında çeviri yapmayı önerdim.

Böylece ilk kez Ulusal Tiyatroda çalışmış oldum; çevirmenlere ayrılan kulübede. Babam, kırklı ve ellili yıllarda Britanya'da bir ulusal tiyatro kurmak için durmaksızın çabalayan birkaç oyuncudan biriydi, o sıralarda çoğu oyuncuyla yönetmen böyle bir şeye gerek olmadığını ileri sürüyordu. Michael Old Vic'teki ilk mevsiminde topluluğu Olivier ile birlikte yönetti; Londra'daki son temsillerini ise 1979'da Harold Pinter'in yönetimindeki Lyttelton Tiyatrosunda verdi. Çeviri kulübesinde otururken, bugüne kadar Ulusal Tiyat-

rodan hiçbir teklif almadığımı ayrımsadım ve nedenini merak ettim. Ama merakım fazla uzun sürmedi. Şu anda yaptığım işi hiçbir şeyle değişmezdim. Aslında bir ay önce, hiçbir şeyle değişmem dediğim bir öneri almıştım: Woody Allen ile aynı filmde oynamak. Onunla çalışmayı çok istiyordum, hâlâ da isterim, ama Mayakovsky Topluluğuna, oyun sırasında çeviri yapacağıma söz vermiştim ve sözümü tutmak zorundaydım.

Schaubühne Topluluğu ününün doruğundaydı. Bergman'ın Royal Dramatic ve Ninagawa toplulukları da öyle. Ama Londralı tiyatro seyircisi ne Mayakovsky topluluğunu tanıyordu, ne de yazar Boris Vasiliev'i. Çok az bilet satılmıştı. Ulusal Tiyatronun yönetim kadrosu, Sovyetler Birliği'nin dışına hiç çıkmamış olan bu topluluğun yeni yapımına kuşkuyla bakıyordu, topluluğu ve yapımı tanıtmak için kılını bile kıpırdatmaya niyeti yoktu. Yıllar önce, Moskova Sanat Tiyatrosunu karşılamak için Stansted Havaalanına gidişimizi anımsadım ve telefonun başına geçip aklıma gelen herkesi aradım. Peggy Ashcroft, Anthony Quayle, Tim Dalton ve Kenneth Bragan ile Liverpool Caddesindeki tren istasyonuna gittik, Harwich'den gelen treni karşıladık. Ertesi gün resimlerimiz *Standard* gazetesindeydi. Michael Billington, Vasiliev ve Mayakovsky'nin müdürü Nikolai Gonçarov ile hârika, hayat dolu bir söyleşi yaptı. Bütün bunlar, afişteki adımla birleşince bilet satışlarını hızlandırdı. Ama oyunun başarısı, topluluğa aitti. İlk temsilde izleyici bu genç, alçakgönüllü ama son derece yetenekli kadroya usul usul ısındı. Seyirciler işinin uzmanı olan, onları yeteneğiyle büyüleyen bir yıldızı hararetle alkışlar, bazen de onu bağrına basar. Bu oyuncularsa ne uzmandı ne de yıldız, ama onlarda çok ender bulunan bir şey vardı: Yaptıkları şeyin gerçekliğine duydukları mutlak inanç. Oyun bitince alkışlar hafiften başladı, giderek arttı, dalga dalga yayıldı, sonunda bütün izleyiciler ayaktaydı. Son üç temsilin bütün biletleri satılmıştı, o mevsim Nina-

gawa'dan sonra en çok beğenilen topluluğun Mayakovsky olduğunu görünce hem şaşırdık, hem sevindik.

1987'de Sovyetler Birliği'ni üç kez ziyaret ettim. Her seferinde tanışmak istediğim kişilerin listesini yaptım -tarihçi, yazar ve sanatçılar- ve tanışmakta hiç zorluk çekmedim. Troçki'nin SSCB'de basılmamış, bulunması olanaksız kitaplarını götürüyordum, kimse bavullarımı açmaya ya da kitapları Sovyet dostlarıma vermememem için beni uyarmaya yeltenmedi.

KGB hâlâ Lubyanka'daydı, örgütte de Stalin'in ve Brejnev'in günlerine dönmek için elinden geleni yapan bir sürü insan vardı. Moskova'daki etkinliklerimi izlediklerini ve KGB'e bildirdiklerini tahmin ediyordum. Ancak, CIA tarafından gözlendiğimden kesinkes emindim. Kızıl Meydanın yakınındaki National Otelin asansöründe, yeni arkadaşım bana dönüp, "Merhaba," dedi. "Eskiden *Ramparts*'da çalışıyordum. *Ramparts*'ı anımsıyor musunuz?"Virginia'daki Langley'den gelen ajanların cirit attığı bu dergiyi nasıl unuturdum. "Evet, *Ramparts*'ı anımsıyorum,"dedim gülümseyerek. Yeni arkadaşım da gülümsedi. Bir zamanlar, yaşlı bir subayın söylediği bir şeyi anımsadım; sülüklerden kurtulmanın en iyi yolu onları puronuzun ateşiyle yakmaktır, demişti, ama Langleyliler'in böyle bir davranış karşısında sessiz kalacağını sanmıyordum, bu nedenle adamın bütün dâvetlerini, "Hayır, teşekkür ederim," diyerek kibarca geri çevirdim.

Sinemacılar Sendikasının çağrılısı olarak katıldığım Moskova Uluslararası Film Şenliği için haziranda SSCB'ne ikinci kez gittim. Dom Kino adındaki kulübü, yabancı konuklar için bir merkeze dönüştürmüşlerdi. Salondaki seminer başlamak üzereydi. Vladimir Posner, anında çeviri yapılan kulübelerden birinde rock yıldızı Alla Pugaçeva ile oturuyordu. Dinleyicilerin arasında Stanley Kramer, Robert de Niro ve Gregory Peck de vardı. Profesör Yuri Afanasiev, oyun yazarı

Mikhail Şatrov ve ben kürsüdeydik. Tartışma başlayınca mikrofona uzandım, tam konuşmak üzereyken birinin arkadan koluma dokunduğunu hissettim. "Önce benim konuşmama izin verin," dedi. "Lütfen." Bir şeyler söylemek için yanıp tutuştuğu belliydi, "Elbette, buyrun," dedim. Bu, Saşa Oskaldov'du. 1960'de çektiği *Komiser* filminde, Rolan Bykov'un oynadığı Yahudi marangoz İç Savaş sırasında genç ve hamile bir komiseri evinde saklar. Filmi tamamlamasından kısa bir süre sonra MosFilm'den kovulmuş ve o günden sonra film yönetmesi yasaklanmıştı. Şenliğin en önemli yönlerinden biri de, yasaklı filmlerin gösterileceği özel bölümdü ve Oskaldov filminin bu bölüme kabul edilmesini istiyordu. Konuşma sırası bana gelince, onu desteklediğimi belirttim. Birkaç dakika sonra, Elem Klimov gösteri düzeninin değiştirileceğini ve Oskaldov'un filminin o akşamüstü oynatılacağını açıkladı. Yeni Sovyet demokrasisinin hissedildiği, heyecan verici bir andı.

Londra'dayken Gerry bana, Mikhail Filippoviç Şatrov'u mutlaka görmemi söylemişti. Oyunlarının bazı çevrilmiş bölümlerini okumuştuk ve onun siyasal devrimin en güçlü seslerinden biri olduğunu biliyorduk. Gerry, ona vermem için iki kitap seçmişti: Troçki'den *Stalin Saptırma Okulu* ile büyük Sovyet düşünürü Evald İlyenkov'dan *Leninist Diyalektikler* ve *Yeni-Olguculuğun Metafizikleri*. Her ikisini de tercüme etmiş ve İngilizce olarak bastırmıştık.

İngilizce öğretmeni olan sevgili arkadaşım Leila ile, yapraklarla kaplı, dar yollardan geçerek, küçük, ahşap bir köşke vardık; burası Şatrov'un Peredelkino'daki yazlık eviydi. Elli beş yaşında, kısa boylu, kır saçlı, hemen hemen hiç gülümsemeyen bir erkekti. Beni çok sıcak karşıladı; birkaç nezâket cümlesinin ardından, ziyaretimin asıl nedenine geçtik. 1932'de doğan Şatrov'un yaşamı Stalin'e karşı mücadelenin belirlediği, acılarla dolu bütün bir dönemin aynasıydı. Annesiyle babası

önde gelen devrimcilerdendi, amcası Alexei Rykov ise Lenin'le Troçki döneminin Bolşevik liderlerden biri. Şatrov'un babası 1937'de kurşuna dizildi. Annesi 1949'de tutuklandı. Annesi kısa bir süre önce, bir dükkânın önündeki kuyrukta beklerken arkasını dönmüş ve Lubyanka'daki hapishanede kafatasını yarmış olan, eski işkencecisiyle burun buruna gelmiş.

Pasternak'ın mezarını ziyaret ettik. Birbirine geçmiş fundaların, yabani otların kapladığı mezarlık ağaçlarla çevriliydi. Aşınmış, dar bir patika karmaşık bitki örtüsünün arasından küçük bir alana ulaşıyordu, alanda bir taşla onu çevreleyen bir parmaklık vardı. "Burayı yabani otlardan temizledik," dedi Mikhail Filippoviç. Pasternak'ın saygınlığı o yıl resmen iade edilmişti. Mezarlığı, sonra da Pasternak'ın mezarını göstererek, "*Perestroika* da aynen bu işte," dedi. "Yabani otlara karşı sürekli bir savaşım."

Ayrılırken, Gerry ile benim vize alabilmemiz ve devrimin yetmişinci yıldönümünün kutlanacağı kasım ayında SSCB'ne gelebilmemiz için elinden geleni yapmaya söz verdi. Ona Troçki'nin kitabını verdiğim zaman gözleri parladı. İki yıl sonra kitap, Profesör Vitali Startsev'in önsözüyle Sovyetler Birliği'nde basıldı, ama o sıralarda hâlâ yasaktı ve bulunmuyordu. Şatrov bunu biliyordu, kitabın Stalin'in Troçki'yı karalamak için tezgâhladığı bütün yanıltmaca ve çarpıtmalara kesin bir yanıt verdiğini de. İlyenkov için şöyle dedi: "Beni ve dostlarımı en çok etkileyen düşünür."

Kasımda hava insanın içine işleyecek kadar soğuktu, ama Gerry onun için aldığım kürkü giymeyi reddetti. Haftalardır bu yolculuğa hazırlanıyordu. Zamanının bu en önde gelen Troçki hayranı, Troçki'nin altmış yıldır lânetlendiği, ailesinin, sekreterlerinin öldürüldüğü, 'Troçki ve Zinoviev hayranı faşist casuslar', 'sabotajcılar', 'enkaz toplayıcılar', 'teröristler' ve 'kudurmuş köpekler' olmakla suçlanan milyonlarca insanın yığınlar halinde katledildiği Sovyetler Birliği'ne dönüyordu.

Gezimizin her ânında gözünü, kulağını dört açmış, sürekli çevresini gözleyen, hem gergin hem de rahatlamış bir Gerry gördüm. Kutlama töreninde yalnızca Lenin'in portrelerinin yer aldığını görünce, eleştirdi: "Burada hâlâ bazı boşluklar var." Bense kendimi son derece canlı hissediyordum, neden böyle söylediğini, Şatrov'un *Vicdanın Diktatörlüğü* adlı oyununu izlediğimiz gece aynı şeyi neden yinelediğini de anlayamamıştım. Önce, hiçbir yerde Troçki'nin portresine rastlamadığı için düşkırıklığına uğradığını sandım, ama böyle bir şeyi zâten beklemediğini söyleyerek bu varsayımı bir yana itiverdi. Peki ama, neden yalnızca Lenin? Marx, Engels, Troçki ya da Stalin olmaksızın ne anlamı vardı bütün bunların?

Gerry, Moskova Devlet Arşivleri Enstitüsünde tarihçi, profesör ve okutmanlardan oluşan bir dinleyici topluluğuna seslendi. Troçki'den söz etmemeyi yeğlemişti. Yapılması gerekenlere, sorunlara salt felsefenin ışığında yaklaştı. Bu kez kendine başlangıç noktası olarak seçtiği şey, SSCB'de yayınlanan son felsefe sözlüğünün 'benzerlik' kavramını dışlamış olmasıydı, oysa Lenin diyalektik kavrama işlemini açıklarken 'benzerlik' kavramının üzerinde önemle durmuştu ve Gerry'e göre bu kavram, yöntemsel açıdan canalıcı bir önem taşıyordu.

Ertesi sabah, Mikhail Şatrov'un *Brest-Litovsk Barışı* adlı oyununun ilk gösterimini izlemek için Arbat'taki Vakhtangov Tiyatrosuna gittik. Yazıldığı yıldan, yani 1969'dan buyana Sovyetler Birliği'nde oynanması yasaktı. 1927 yılından beri Lenin ilk kez etten kemikten yapılma bir insan olarak bu sahnede boy gösteriyordu ve sahneye çıkışı özel ışıklandırmalarla filan vurgulanmadı. Tıpkı ötekiler gibi, Lenin'in bütün Merkez Kurulu da sahnede göründü; Lenin küçük bir azınlıkla büyük çoğunluğa karşı geldiği zaman tartışmayı emirle, zorbalıkla ya da insan üstü zekâsıyla değil, siyasal tartışma ve ikna gücü denen o demokratik silahlarla kazandı.

Oyuncuların güçlü ve yaşam dolu yorumu karşısında büyülenmiştik -Lenin'i Ulyanov, Bukharin'i Filipenko, Troçki'yi de Lanovoy oynuyordu. Yönetmen Robert Sturua'nın yorumu kusursuzdu. O anda, bu topluluğu ne pahasına olursa olsun Londra'ya getirmeye karar verdik.

Eğri büğrü, tahta basamaklardan, minicik bir apartman dairesine tırmandık. Rehberimiz çok sevgili bir dostumuz, büyük aktör Sergei Yursky idi. Ev sahimizse bir ressamdı, Yursky bizi onunla tanıştırmaya ve yalnızca sanatçının en yakın dostlarına gösterdiği eserlerini bize göstermeye kararlıydı. Pyotr Belov'un asıl mesleği sahne tasarımcılığıydı, meslek yaşamının büyük bir bölümünü Kızıl Ordu Tiyatrosunun sahnesi için dekor tasarlamakla geçirmişti. Boş zamanlarında ve salt zevk için resim sehpasını kaptığı gibi Moskova'nın dışındaki ormanlara, düzlüklere gidiyor ve manzara resimleri yapıyordu. Eski bir portresinden anımsadığım kadarıyla genç ve yakışıklı bir erkek olmalıydı. Karşımda, yaptığı işi seven, çok da iyi yapan genç ve mutlu birini buldum.

Sovyetler Birliği'nde tanıştığınız kişilerin hemen hemen hepsinin teröre, savaşı izleyen tasfiyeye ya da savaşa kurban verilmiş bir annesi, babası ya da akrabası vardı. Ama, tıpkı Pyotr'un ailesi gibi, baskı ve zulümden yara almadan kurtulabilenler de yok değildi. 1984 yılına kadar böylesine iyi bir ressam olup çıkacağını kendisi de bilmiyordu. Ama o yıl bir kalp krizi geçirdi ve nekahet döneminde Stalin'i yeren, çift anlamlı, alaycı resimler çizmeye başladı. Resimlerinden birinde, yalnızca başı ve omuzları görünen Stalin bir kum saatine kayıtsızca bakıyor. Uzaktan bakıldığında her şey doğal ve yolundaymış gibi, ama dikkat edince saatin içinde akan şeyin kum değil, minicik kafatasları olduğunu ayrımsıyorsunuz.

Pyotr Belov'dan, önümüzdeki yıl oynamayı düşündüğüm

Tennessee Williams'ın *Orfe İniyor* adlı oyununun sahnesini tasarımlamasını istedim; Londra'da bir sergi açmasını kararlaştırdık, ama ne yazık ki ertesi bahar ikinci bir kalp krizine yenik düştü.

10 Kasımda Londra'ya döndük, Corin bizi havaalanında karşıladı. Uçak alana inerken Gerry şöyle dedi: "Yaşamım boyunca, dünyanın çeşitli yerlerinde rastladığım Troçki yanlılarını biraraya toplasan, Sovyetler Birliği'ndeki Troçkistlerin sayısına ulaşamaz."

25

Basit aritmetikte, iki kere iki dört eder. Daha yüksek seviyedeki matematikteyse iki kere ikinin her zaman dört etmesi gerekmez. Oyunculukta, eğer oyunculuğun yaratıcı olması isteniyorsa, basit aritmetiğin kuralları ve bunların mantıksal dışavurumu olan özdeşlik kanunu -A=A- yeterli değildir, bu yasalara bel bağlayan oyuncu Stanislavsky'nin 'şablonlar'ından biri olarak kalır. Stanislavsky'nin öğretileri bu bağlamda, basit aritmetiğin kurallarını içeren, sona erdiren, aşan, aynı anda da koruyan daha yüksek matematikle karşılaştırılabilir. Siyasal yaşam ve savaşımda resmi mantık, şaşmaz karşıtlarla düşünme yöntemi tehlikeli, hatta gerileticidir. Troçki buna, "Zembereği olmayan saat," der. Zemberek, diyalektiklerdir, yani düşüncenin eleştirel bir biçimde çözümlenmesi. Yaşamının son döneminde, 1939 ve 1940 yıllarında Troçki'nin kafasını en çok meşgul eden sorun buydu. Aynı sorun kendini Kasım 1987'de, Gerry ile Moskova'ya hareket etmemizden bir gün önce bir kez daha şiddetle duyumsattı. Uluslararası Komitemizin Yunanistan şubesinin sekreteri Savas Michael Londra'yı arayarak bu geziden vazgeçmemizi istedi. Gorbaçov,

Ekim devriminin yetmişinci yıldönümü onuruna Kremlin'de bir konuşma yapmış, basın ve televizyon onun Troçki'ye saldırdığını duyurmuştu. Savas Michael, "Güvenliğiniz açısından gitmeseniz daha iyi olur," dedi. Öğüdüne uymak niyetinde değildik. Gorbaçov'un Troçki'yi ve Buharin'i eleştirdiği, onların hakkındaki o eski Stalinci yalanları yinelediği doğruydu. Öte yandan, konuşmasındaki yeni ve güçlü ifadeyi hissetmemek olanaksızdı. Stalin'in ve Stalinci Comintern'in işlediği suçları soruşturmak için Politbüro bünyesinde bir kadro oluşturulduğunu açıklamıştı. Dolayısıyla, buradaki diyalektikler, "karşıtların nasıl oluşabildiğini ve birbirine dönüşerek nasıl özdeşleşebileceğini gösteren öğreti" idi. Stalin'in yalan ve çarpıtmalarıyla dolu, altmış yıllık geçmiş, 'karşıtların birliği' olarak şu ânın, yaşanan günün içindeydi. Ama şu anda baskın çıkan karşıt, yeni olandı. Gorbaçov'un konuşmasından üç ay sonra, Stalin'in suçlarını araştıran ekibin elde ettiği ilk bulgular açıklandı. Buharin, Rykov, Christian Rakovsky'nin ve 1938 Moskova duruşmalarının bütün kurbanlarının saygınlığı iade edildi.

Şubat 1988'de, son derece önemli olduğuna inandığımız ve bunu izleyen aylardaki etkinliklerimi belirleyen iki gelişme oldu. İlki, on yıl süren ve 50.000 Sovyet askeri de içinde olmak üzere yüz binlerce kişinin yaşamını ilgilendiren Afganistan işgaline son verilmesiydi. İkincisiyse, Gorbaçov'un FKÖ'nü Filistin halkını temsil eden tek yasal örgüt olarak kabul ettiğini açıklaması ve İsrail'i Birleşmiş Milletlerin bütün önergelerine sırt çevirerek, 1967 savaşından buyana işgal ettiği bölgelerden, Batı Yakası, Gazze ve Golan Tepelerinden geri çekilmeye çağırmasıydı.

Martta, Adelphi Tiyatrosunda Arap Kadınlar Birliğiyle dayanışma konseri düzenledim. Konser çok başarılı oldu, işgal altındaki bölgelerde yaşayan çocuk ve yetimler için 100.000 *sterlin* toplandı. Nigel Kennedy piyanoda Bach'ın eserlerini

çaldı, Julia Migenes ve Kris Kristofferson şarkı söyledi. Besteleri Naziler tarafından yasaklanmış olan Stefan Wolpe'nin kızı, arkadaşım Katharina Wolpe Scriabin'in parçalarını seslendirdi. Elisabeth Welch 'Bir Tek Sen' şarkısını söyledi.

Olağanüstü bir şarkıcı olan Elisabeth Welch'e büyük bir hayranlık beslerim. İyi ve yararlı bir amaç için biraraya gelen her sanatçı topluluğunda mutlaka o da vardır.

"Aman tanrım, Vanessa sen misin?" diye sordu. "Saat kaç?" Daha cümlemi bitirmemiştim ki, sözümü kesti. "Tamam. Beni sayabilirsin." Gençlik eğitim merkezlerimiz yararına, Roundhouse'da şarkı söylemesini rica ettiğim günden buyana, hiçbir isteğimi geri çevirmemişti. Son ricam da, Rus Tiyatro Çalışanları Sendikasını yeniden oluşturmak için vereceğimiz konsere katılmasıydı; toplanan parayla sendikanın kundaklanarak yakılan o eski güzelim binası ve Gorki Caddesindeki Aktörler Kulübü yeniden yaptırılacaktı. Orada, Elisabeth'in güzelliğinin sırrını keşfettim; hiç uyumuyordu. Leningrad'ın beyaz gecelerinde her gece sabahın dördüne kadar konuştu, şarkı söyledi.

Adelphi'deki konserden çok şey öğrendim. Siyasal konuşmaların yapılmadığı, bildirilerin sunulmadığı bir yardım konseriydi; yasalar tescilli bir hayır kuruluşunun düzenlediği yardım gecelerine siyasetin karıştırılmasını yasaklıyordu. Yine de, Adelphi'de toplanan Arap ve Yahudi sanatçılar, Avrupalı ve Amerikalı sanatçılarla bir tek şey için birleşmişti: Siyonist yayılmacılığın kurbanı olan çocuklar. Çok büyük bir başarıydı bu. Onları biraraya getiren, ortak bir amaç uğruna çabalamalarını sağlayan şey, Filistinliler'in Batı Yakasında ve Gazze'de, en gelişkin ve en etkili silahlarla donanmış bir savaş makinasına karşı taşlarla, sopalarla başlattığı ayaklanma, yani *intifada* idi.

Ramallah'da, Nablus'ta, işgal altındaki bütün köy ve kasabalarda genç erkeklerle kadınlardan oluşan kurullar ha-

rekete geçmiş, *intifada*'yı örgütlüyor, herkese konuyla ilgili el ilanları dağıtıyordu. Onlar, *intifada*'nın yüreğiydi. Hareketin siyasal önderi, Filistin silahlı güçlerinin Komutan Vekili ve Arafat'tan sonra ikinci kumandan olan, Halil el- Vezir, ya da 'Ebu Cihad'dı.

Ebu Cihad'ı ve ailesini, Lübnan'daki Beka'a vâdisindeki tanışmamızdan beri, yani on bir yıldır tanıyordum; Beyrut ve Tunus'ta da karşılaşmıştık. Aldığı her soluğu, bütün düşünce ve davranışını, salt kendi halkını değil, bütün yoksul ve ezilen halkları, baskı altındaki bütün ulusları bağımsızlaştırmaya adayan kişiler vardır; o da onlardan biriydi. Her ülkenin bağımsızlık savaşımındaki her savaşçı Halil el-Vezir'e hayrandı. Her şeyi uluslararası boyutta düşünen biriydi; Arafat ile ikisi FKÖ'nün bütün kıtalarda ve dillerde bir dost ve yandaş olarak görülmesini sağladı; onlar bağımsızlık savaşımı veren herkesin öğretmeniydi.

Öldürüldüğünü öğrenince hıçkıra hıçkıra ağladım. Haberi radyodan duydum; 16 Nisan 1988'de, evimin önündeki basamaklarda durmuş, merdiveni onaran birkaç işçiyle konuşuyordum.

'Sabahın erken saatlerinde...bir grup silahlı adam... Tunus'taki evinde...'

Um Cihad'a ve çocuklarına başsağlığı dilemek için hemen Tunus'a gittim. Hanan bana olup biteni anlattı. Babası, gözlerinin önünde vurulmuştu. En küçük oğlan, ana babasının yatak odasındaki taşınabilir yatağında uyuyordu. Suikastçiler odaya dalıp makineli tüfeklerle yatağı taramıştı. Çocuk olaydan sonra, 48 saat uyuyamamıştı. Katiller Fransızca ve İbranice konuşuyordu. On altı kişiydiler. Ebu Cihad'ın iki muhafızını ve bahçıvanı öldürüp eve dalmışlardı. Ebu Cihad kendini, ailesini korumak için tabancasına uzanmış ama ateş etmeye fırsat bulamadan makinalı tüfeklerle taranmıştı. Onlar gittikten sonra Um Cihad'la Hanan balkona fırlayıp imdat is-

tediler. Ev, Tunus'un diplomatik mahallesindeydi, hiç kimse yardıma gelmedi. Çevredeki telefon hatları kesikti, Um Cihad cankurtaran çağırmak için bir telefon buluncaya kadar yaklaşık iki kilometre yürüdü.

Um Cihad, 8 Mayısta Chelsea Belediye Binasında düzenlediğimiz anma gününde okumam için bir ileti gönderdi. Talal el Nasry, Britanya'daki Iraklı Öğrenciler Birliği adına bir konuşma yaptı. Öteki konuşmacıların arasında, Afrika Ulusal Kongresinin üyelerinden ve AUK'sinin silahlı direniş örgütü Umkonto We Sizwe'nin kurucularından olan ve neredeyse yirmi yıl Pretoria'da tutuklu kalan David Kitson; Afrika-Asya Dayanışma Derneğinden Muhammed Arif ve Hindistan İşçiler Birliğinden Harpal Brar da vardı. Gerry, Marksist Parti adına konuştu. Ebu Cihad ile, 1976'da Beka'a'daki ilk karşılaşmalarını anlattı. Daha sonra Beyrut'ta yine bir araya gelmişler, Ebu Cihad ondan El Fateh'te eğitilen askerlere diyalektik materyalizm konusunda konferanslar vermesini istemişti. Gerry'nin sesi katillerden söz ederken acı ve kaygıyla tizleşti. Cinayetten sonra, deniz yoluyla kaçmışlardı. Bunun, uluslararası, büyük bir eylem olduğunu, salt İsrailliler'in işi olmadığını, radarla koruma sağlayan ve iletişim olanağını ortadan kaldıran Amerikalılar'ın da işe karıştığını söyledi. "Kardeşimiz neden doğru dürüst korunmuyordu?" diye sordu. "Neden? Yalnızca iki muhafızla bir bahçıvan." Oysa böyle durumlarda her zaman "liderlerin hedef alındığını" herkes bilirdi.

Gerry devrimci ortamdan söz ederken, yalnız *intifada*'yı değil, her şeyin üstünde Sovyetler Birliği'ndeki siyasal devrimi kastediyordu: "Elli iki yıldır bu siyasal devrim için savaşıyorum; sonunda başladığını görüyor, Gazze şeridine, Batı Yakasına ulaşan yankılarını duyuyorum."

Aradaki bağlantıyı düşündükçe, olup biteni, hem Filistin devrimini hem de Yahudi ırkçılığına karşı verilen mücadeleyi

açımlayan anahtarın, Stalinizmi alaşağı edecek olan siyasal devrimde olduğunu daha iyi anladım. Yıllardır boğuşup durduğum bu sorun en yalın ve en güçlü biçimde şöyle dile getirilebilir: Yahudiler'in zulüm ve baskı görmesine karşı mısın? Öyleyse İsrail'i desteklemek zorundasın, çünkü İsrail Yahudiler'in devletidir! Filistinli Arap halkının ezilmesine, öldürülmesine karşısın, İsrail işgalini lânetliyor ve bir Filistin devletinin kurulmasını istiyorsun, öyle mi? Öyleyse sen bir Yahudi düşmanısın! Bu basit kıyaslama, milyonlarca insanın vicdanına işkence ediyor. Baştan sona yanlış bir mantık; her dürüst insan içgüdüsel de olsa bunun yanlış olduğunu biliyor. Ama bilmek başka şeydir, Yahudi ırkçılığına karşı savaşmakla Filistinliler'in bağımsızlığı için savaşmanın uygulamada tek ve aynı şey olcluğunu, ikisinin bir bütün oluşturduğunu kanıtlamak başka. Bunu yapabilmek için içtenlikten daha fazlası gerekir. Tarihi, özellikle ilk maddesi 'Bütün ezilen halklar, kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahiptir' olan 1917 Ekim devriminden bu yana geçen yetmiş yıllık tarihi çok iyi bilmek gerekir.

Sonraki beş ayı, nisandan ağutosa kadar bütün zamanımı ve enerjimi, İsrail'in Batı Yakası ve Gazze'deki işgalini protesto etmek için Moskova'da uluslararası bir konser ve konferans dizisi hazırlamaya adadım. Bu etkinliklerin iki amacı vardı: İşgale son vermek ve Yahudi düşmanlığı da dahil, her tür ırkçılığı lânetlemek. Peki, neden Moskova'da? *Komiser* adlı filmi yirmi yıldır yasaklanan Saşa Oskaldov aklımdan çıkmıyordu. Bu film neden yasaklanmıştı? Öykü, Deniken, Yudeniç, Wrangel ve Kolçak'ın 'Beyaz' ordularının ülkeyi dehşete saldığı İç Savaşta geçiyordu. Bu ordular devrimi bastırmak için dörtbir yana saldırmış, gözü dönmüş askerler öc almak için binlerce Yahudi'yi katletmişti.

Gerry'nin, Ebu Cihad'ı anmak için düzenlediğimiz toplantıda yaptığı konuşma, Oskaldov'un filmi ve Pamyat faşist örgütünün

o yıl mayısta Moskova'ya yaptığımız ziyaret sırasında gözlemlediğimiz etkinlikleri -şimdi, geriye bakınca daha iyi anlıyorum ki, işgali kınama toplantısı ve konseri için Moskova'yı seçmemin nedenleri bunlardı.

O sonbaharda, Tennessee Williams'ın *Orfe İniyor* adlı oyunu için kolları sıvadım ve Amerika'nın Güney Eyaletlerine göçen Sicilyalılar'a ilişkin ne bulduysam okudum. Kentucky'li kömür madencilerinin, Sicilyalı bakır madencilerinin ve çiftçilerin plağa kaydedilmiş şarkılarını dinledim. Peter Hall'e de dinlettim, konuların, seslendirilişin, hatta tartım ve tonlamanın arasındaki benzerliklere o da benim kadar şaşırdı.

Tennesse bir tiyatro ozanı olarak gücünün doruğundayken yazdığı *Orfe İniyor*'da zulüme, baskıya duyduğu olanca dehşeti ve nefreti yansıtır. Lady Torrance'in babası Wop'u ateşe veren Klan ile, 'pis zencileri' linç eden, yakan ve Yahudiler'in kapılarına çamurla gamalı haçlar sıvayan Klan aynıdır.

Franco ve Carlo ile, Roma'ya yakın, deniz kıyısındaki bir kasabada bir haftasonu geçirdim; Napolili dostum Salvatore'den Tennessee'nin oyunundaki şarkılar hakkında bilgi istedim. Salvatore, Tennessee Williams'ı okumamış, hiçbir oyununu izlememişti. Hatta adını bile duymamıştı. Bambu kamışlarla ve zakkumlarla çevrili, küçücük bir bahçede oturuyorduk. Ona 'Cor İngrata'ya da 'Come le Rose' gibi birkaç şarkının adını söyledim; bu şarkıların gerçekten olup olmadığından, söylenip söylenmediğinden emin değildim.

"Bu şarkılar senin oyununda mı geçiyor?" Salvatore bana beklenmedik, yoğun bir ilgiyle baktı.

"Evet, ama onları daha önce hiç duymadım, nerden bulabileceğimi bilmiyorum."

"Gerçekten çok büyük bir yazar," dedi Salvatore.

"Evet, öyledir, ama neden böyle söyledin?"

"Çünkü, ülkesinden ayrılmak zorunda kalan insanları çok iyi anlıyor. Onlar geri dönmek için yanıp tutuşurlar. Bu

şarkıları dinleyen, aşk şarkısı olduklarını sanır. Hayır. İnsanların toprak, memleket, tarih sevgisini, yitirdikleri şeye duydukları aşkı ve özlemi dile getirdikleri için çok beğenilen, tutulan şarkılardır bunlar."

Provaların başladığı gün Chelsea yakınlarındaki tiyatroya geldiğimde yanımda her provaya gelişimde olduğu gibi bir at arabasını dolduracak kadar eşya vardı; kitaplarla, belgeler ve mektuplarla dolu torbaların arasından çıkardığım 'Cor İngrata' ve 'Come le Rose' şarkılarının nota kağıtlarını zaferle uzattım. Peter sevinçten çıldırdı. Sonra da *marranzano* çalan bir müzisyenin kasedini verdim; *marranzano* dişlerin arasına sıkıştırılıp parmaklarla çevrilerek çalınan, Sicilya'ya özgü bir çalgıdır. İlk kez Kuzey Afrika'da kullanılmıştı; mandolin dışında hem erkek hem de dişi seslerin rengine böylesine uyum sağlayan, bu denli geniş bir dışavurum olanağı sağlayan başka bir çalgı tanımıyordum. Ne yazık ki Peter oyunda, *'synthesiser'*lı elektronik müziği yeğliyordu. Oyuna çok iyi uyan, korku ve baskı dolu bir hava yaratan güçlü bir müzikti. Ancak bir *'synthesiser'* ne kadar hârika olursa olsun, bir *marranzano* ya da mandolinin çıkardığı tınıları yakalayamaz.

Sorunu kafamda evirip çeviriyor, ama bir çözüm bulamıyordum. Sonra *Orfe*'yi Broadway'de sahnelemek üzere hazırlanmaya başladık; yaz gelmişti. Ünlü mandolin öğretmeni Hugo D'Alton'u Kenwood'un yukarısındaki Hampstead Heath'deki evinde ziyaret ettim. O ve karısı Micky, son derece yavaş ilerlememe karşın mandolin çalmayı öğrenmeyi kafama koyduğumu anladılar. Kendimi müziğe oldukça yatkın bulurum ve parmaklarımın elli yaşında bile yeni devinimleri öğreneceğine inanırım. John Schlesinger'in *Amerikalılar* filmi için çello çalmayı öğrenmiştim. Pek çok kişi de bu başarımı kutlamıştı. Ama mandolin benim için bir işkenceydi -ben de onun için. Çabalayıp durmaktan bitap düştüm; bir gece Hugo'nun oturma odasında uyuya kaldım, ertesi sabah

uyandığımda kendimi boş yatak odalarından birinde buldum. 'Cor İngrata'nın birkaç notasını çalabildiğim takdirde, mandolin sesinin oyuna Sicilya'nın gerçek yürek vuruşlarını katabileceğini biliyordum.

Lady Torrance bugüne kadar oynadığım en zor roldü, Peter'in yardımına ve yüreklendirmesine çok ihtiyacım vardı. Onunla çalışmak ürkütücüydü; 1999 yılına kadar her gününün dolu olduğunu aklınızdan çıkaramıyordunuz. Bir an için bütün çabanızın, Peter'in işlerinin yoğunluğu karşısında olanca önemini yitirdiğini, küçülüverdiğini görüyordunuz. Ama kendini bütün varlığıyla işine adaması bizleri de etkiledi. Londra öncesi çıktığımız Bath turnesinin ikinci haftasında, Tony ile telefonda konuştum. Bu oyunu çok severdi, 1959'da Lea Padovani ile, Londra'daki Royal Court Tiyatrosunda sahneye koymuştu. Beni Bath'da izlememişti, ama Tasha izlemişti ve izlenimlerini Tony'e aktardığına kuşku yoktu. Tony az ve öz konuştu. Oyunun başarma şansı olmadığını düşünüyordu, ama başarılı olmayı ne kadar çok istediğimi bildiği için moralimi bozacak şeyler söylememeye dikkat etti. Sonra, aklına gelivermiş gibi, "Duyduğuma göre İtalyanca oynamıyormuşsun," dedi.

Bir dakika kadar sustum.

"Alo? Orada mısın?"

"Burdayım," dedim güçsüz bir sesle. İşin doğrusu, kurbağa gibi vıraklıyordum. Sesim her oyunun ilk haftasında, gerginlik ve içtiğim sigaralar yüzünden genellikle zorlanır. Lady Torrance olarak, daha üst perdelerde yeni tınılar bulma umuduyla ses menzilimi genişletmeye çalışıyordum.

"Aklını mı kaçırdın?" diye sordu. Yardımcı olduğu söylenemezdi.

"O bir göçmen," dedim. "Küçük bir çocukken babasıyla birlikte Amerika'ya gelmiş -gemiyle. Sence İtalyanca mı konuşmalı?"

"Elbette,"diye diretti Tony. "Aklını mı kaçırdın?"

Bu sorudan nefret etmeye başlamıştım. "Söylediklerini düşüneceğim,"dedim.

"İyi edersin,"dedi Tony gülerek. "Tennessee bu rolü Anna Magnani için yazmıştı."

"Bunu biliyordun, demek?"

"Elbette. Provalar sırasında hep yanımdaydı."

Günlerden cumartesiydi: Bath'daki son temsil günümüz. Bir sonraki durağımız Cardiff'di. Corin'i aradım.

"Tony, Lady'nin İtalyanca oynanması gerektiğini söylüyor. Tennessee bu rolü Anna Magnani için yazmış. Ben öyle düşünmüyorum, ya sen?"

"Haklısın. Babasıyla birlikte Amerika'ya geldiğinde henüz küçük bir çocukmuş. İngilizce konuşması çok doğal."

"Evvet !" dedim. "Ben de aynen böyle söyledim."

Ertesi gün Cardiff'e giderken trende metne bir göz attım. Adı neden 'Lady' Torrance'di? Çünkü 'Lady' 'Madonna'nın İngilizcesiydi. Tony'nin haklı olup olmadığını anlamak için dipnotları, üslûbu, deyimleri iyice taradım. Tren yolculuğu bir saat elli dakika sürüyordu, ama Cardiff'den on beş kilometre uzaktaki Newport'a vardığımızda ben hâlâ bir yanıt bulamamıştım. Trenimiz istasyona girerken, yanıtı bulmanın bir tek yolu olduğunu kavradım. Yüzme öğrenmek istiyorsan, suya atlamak zorundasın.

İlk temsilden önce sahnede bir saat kadar prova yapacaktık. Kimseye bir şey söylemeden, ne yaptığımı açıklamaksızın İngilizce'yi İtalyan vurgusuyla konuşmaya başladım. Bazı oyuncu arkadaşlarım hayret dolu bakışlarla bana bakıyordu. On beş dakika sonra teknik bir düzenleme yüzünden provayı kesmemiz gerekti. Peter sahneye, yanımıza geldi.

"Bence bir de böyle denemeliyim," diye açıkladım.

"Evet, bence de öyle," diye yanıtladı, o çekici ve etkileyici gülümsemesiyle. Prova bitince, "Evet," dedi. "Doğrusu bu.

Şimdi, daha önce olmayan bir şey oldu; içindeki Lady ortaya çıktı."

Topluluk bu sorun karşısında, birbirinin rol yapma sorunlarıyla yakından ilgilenen her topluluk gibi ikiye ayrıldı. Ama ben şu anda önemli olan tek şeyin, Sicilyalılar'a özgü mimiklerle birlikte İtalyan vurgusunu en doğru biçimde kullanmak olduğunu biliyordum.

Tennessee'nin en yakın kadın arkadaşı ve hukuk danışmanı olan Maria St.Just aynı zamanda öğütleri ve yerinde, doğru, ayrıntılı önerileri için başvurulacak en uygun insanlardan biriydi. Beni çok yüreklendirdi.

"Konuşurken, elinden geldiğince bir İtalyan'a benzemeye çalış. O zaman insanlar gerçekten anlayacaktır. Örneğin bizi, Ruslar'i ele al. İngilizce konuşurken araya sürekli Rusça dualar, yeminler ve ünlemler katarız, yalnızken de salt Rusça konuşuruz."

Franco Zeffirelli'den 'Come le Rose'yi benim için söylemesini rica etmiş, o gece Zeffirelli telefonda bana şarkıyı söyledi.

Korkunç bir haftaydı. Bir gece Bath'da, gösteri sırasında Franco'dan -benim Franco- Carlo'nun bir araba kazası geçirdiğini ve hastanede olduğunu öğrendim. Roma'da tanık olduğum bütün kazalar gözümün önünden kayarcasına geçti, bayılacak gibi oldum. Ertesi gün Roma'ya giden Tasha ile Joely beni durumdan en kısa zamanda haberdar etmeye söz verdiler. Peter son derece anlayışlı davrandı; gerekirse oyunu bırak git, dedi. O akşam kızlar aradı. Birkaç derin yara almış olan Carlo hastanedeydi, beyin sarsıntısından korkuluyordu. Kaza olduğu sırada arabanın arka koltuğunda oturuyormuş, arka camdan fırlayıp yola düşmüş. Uzun boylu, cüsseli, yirmi yaşındaki Carlo'nun asfalta çarpmasının ne büyük bir sarsıntı yaratacağını biliyordum, onu yitirmemize ramak kaldığını anlayınca, ürperdim. Kızlar, durumunun fena olmadığını,

yaralarının kısa sürede iyileşeceğini söylediler, gerçekten de dedikleri çıktı. Carlo iki yıldır Roma'daki Centro Sperimentale'de yönetmenlik ve senaryo yazarlığı okuyordu. Ailemiz çocukların tam yetişme çağında olduğu bir dönemde parçalanmıştı; nedense benim ne zaman onlara ayıracak boş zamanım olsa çocuklar tatillerini geçirmek üzere babalarının yanına, yani Amerika ve İtalya'ya gidiyorlardı. Bu konuda çekişmemeyi, her şeyi olduğu gibi kabullenmeyi yeğlemiştik, bu da yıllar boyunca çocukların babalarıyla hârika günler geçirmelerini, benimse Tony ve Franco ile dostluğumu sürdürmemi sağladı.

Gennady Abramov'u ilk kez, Kasım 1987'de Gorki Caddesindeki Aktörler Kulübünde gördüm. Telefonda konuşuyordum, genç bir adam omuzuma dokundu: "Siz Vanessa Redgrave misiniz?" O güne kadar gördüğüm en güzel gözlere sahipti. George Eliot'un kahramanı Daniel Deronda mutlaka böyle biri olmalı, diye düşündüm. Ona Moskova'da Yahudi tiyatrosu bulunup bulnmadığını sordum. Bir topluluk var, dedi, ama tiyatroları yok, prova yapamıyorlar.

Ertesi yıl mayısta, Moskova'nın dış mahallelerinden birinde, Varşova Bulvarında bir tiyatroları olmuştu. Gennady ve yönetmen Alexander Levenbyk bizi sevinçle karşıladı, topluluğun üyeleriyle tanıştırdı. Ekipteki en yaşlı üç aktör Stalin'in, Beyaz Deniz Kanalında bulunan Gulaglar'ında kalmıştı. Yahudi tutukluların başına, özel olarak seçilen Yahudi gardiyanlar getiriliyormuş: "En kötüsü de onlardı."En yaşlıları olan Emanuel Nelin savaştan kahramanlık madalyasıyla dönünce, çizmelerini ve üniformasını çıkartmadan, büyük oyuncu ve eğitmen Solomon Mikhoels'in oyuncu seçmek için açtığı sınava katılmış. Büyük Mikhoels pikaba bir plak koymuş. "Bu müziğin sende uyandırdığı duyguları göster bana." Müzik çok etkileyiciymiş, ama Emanuel'in aklına Alman tanklarına el bombaları atmaktan başka bir şey gelmemiş, o da ayağa

kalkıp bu hareketi canlandırmış. Mikhoels onu sınıfına kabul etmiş. İki yıllık eğitimden sonra da Mikhoels'in topluluğuna katılmış.

Sonra, 1948'de Yahudi kıyımı yeniden başlamıştı. Bütün Yahudi tiyatroları, müze ve kültür merkezleri kapatıldı. Mikhoels, resmi kayıtlara araba kazası diye geçen bir cinayete kurban gitti. Nelin ve Lefkovitch öteki pek çok Yahudi sanatçıyla birlikte hapsedildi. Stalin'in kızı Svetlana Alliluyeva *Bir Dosta Yirmi Mektup* adlı anılarında bu korkunç dönemi anlatır. Yasadışı 'Siyonist Merkez'e üye olmakla suçlanan binlerce Yahudi tutuklanmış, işkence görmüş ve kurşuna dizilmişti. Sovyetler Birliği'nde bunlar olurken, yurt dışındaki Komünist Partilerin gazeteleri aynı günlerde Stalin'in emriyle Filistinli Araplar'ı 'Faşist' olmakla suçluyor, Filistinli Yahudileri ise 'özgürlük savaşçıları' olarak alkışlıyordu.

1953'de Nelin ve Lefkovitch Gulaglar'dan salıverildiler. Yine de kendi tiyatrolarını ve topluluklarını kurmaları yasaktı, bunun üzerine evlerde gizlice toplanıp, büyük bir geleneği yaşatmaya çalıştılar. Bulabildikleri her işte çalışıyorlardı: Kabareler, TV ya da radyo. Onlarla tanıştığımızda, gösteri sanatçıları olarak Moskonsert'ten haftalık maaş alıyorlardı. Düzenli bir gelirlerinin olmadığı *perestroika* öncesi günlere kıyasla bu da bir gelişmeydi elbette, ama yine de yeterli değildi. Topluluğun hiçbir ödeneği, malzemesi, ışığı, kostümü yoktu. "Bundan Ulyanov'a söz etmeliyiz," dedik. "O bir şeyler yapar."Tiyatro Çalışanları Sendikasının Başkanı olarak gerçekten de yaptı. Kasımda Sovyetler Birliği'ne geri döndüğümüzde, topluluğun kendi sermayesine kavuştuğunu ve bilet gelirinin büyük bir yüzdesini kendi gereksinimleri için kullanabildiğini gördük. Moskova Yahudi Tiyatro Topluluğu olarak kendilerine *Şalom* adını vermişlerdi; yazar Arkhady Khait'in İsaak Babel'in öykülerinden uyarladığı, şarkılar ve skeçlerle devrim öncesinden bugüne halklarının tarihini anlatan, *Mutluluk*

Treni adlı oyunu sahneliyorlardı. Hemen oracıkta bizim için bir temsil vermeye başladılar ama elektrikler kesilince oyun yarıda kaldı, birkaç gün sonra gelip ikinci yarıyı izledik. "Mutlaka Londra'ya gelmelisiniz," dedik. "Vakthangov ile birlikte."

Böylece, 1989 Şubatında Hammersmith'deki Lyric Tiyatrosunda topluluğumuz Sovyet Tiyatrosunu izleyicilere tanıttı. Her iki topluluk da Londra seyircisi için bir keşifti. Robert Sturua'nın çalışmasını birkaç yıl önce Rustaveli Topluluğunun efsanevi yapımı *3.Richard*'da izlemişlerdi; tiyatro tarihiyle ilgili bir şeyler bilen herkes, Vakhtangov'un adını duymuştu. Ama Sovyet Yahudi Tiyatrosu? *Şalom* gerçek bir şaşkınlık yarattı.

1989 yazında New York ile Londra arasındaki telefonlar, fakslar susmadı; *Orfe* Broadway sahnelerine inmeli, inmemeli mi, karar verilemiyordu. Frank Rich Londra'daki gala gecemizi The New York Times'daki köşesinde övmüş, benim büyük bir oyuncu olduğumu, Filistin Kurtuluş Örgütünü desteklediğim için beni Broadway'a dâvet etmemelerinin büyük bir ayıp olduğunu yazmıştı. Yazıyı okuyan Jimmy Nederlander, bana ve Peter'in yapımına tiyatrolarından birinde yer vermeyi kararlaştırmıştı. Parasal açıdan güç günler geçiriyordum ve bana önerilecek ilk ücretin sorunlarımı daha da arttıracağını biliyordum. Yine de gitmek istedim, nedeni salt başarımıza inanmam ve Tennessee'nin oyununu tutkuyla sevmem değildi; Frank Rich'in haklı olduğunu düşündüğüm için gitmek istiyordum -bir oyun için Broadway'e dâvet edilmek demek, tıpkı Boston Senfoni Orkestrası olayında olduğu gibi, sanatçıları bekleyen aldatılma, sansür edilme gibi tehditlere bir tür darbenin indirilmesi demekti. Washington'daki Yüksek Mahkeme sonunda temyiz başvurumu geri çevirince, bu düşüncemde haklı olduğuma iyice inandım.

Temmuz, ağustos ve eylül aylarında Shaftesbury Cadde-

sindeki Apollo'da, Martin Sherman'ın *Goa'daki Çılgınlar Evi* adlı oyununda oynadım, hemen yandaki Lyric Tiyatrosunda *Çelik Manolyalar*'da oynayan Joely ile sık sık birlikte olabildik. Aynı oyunda oynamak kadar büyük bir zevk değildi, ama yine de hoş bir duyguydu. Joely ile birlikte oynamanın özlemini çekiyordum. Buna iki kez yaklaştık, ama bir türlü başaramadık, ilkinde Joely hastalandı, ikincisinde de aklına takılan bazı konular yüzünden vazgeçti. Joely bağımsızlığına son derece düşkündür ve her şeyi kendi yöntemlerince yapmayı sever. 1985'de *Wetherby* filminde benim daha önce canlandırdığım bir karakteri oynadı ve bu rolü için BAFTA Ödülünü kazandı. Ama hepsi o kadar. Bağımsızlığına saygı duyuyordum. Onu üç kez, hafta arası matinelerinde izlemiştim, ne kadar iyi bir oyuncu olduğunu biliyordum. Natasha ve Joely'i sahnede izlemek bana anlatılması güç bir keyif verir. Bence ikisi de ender bulunur oyuncular; benim kızım olmasalardı bile oyunculukları beni yine de heyecandan titretirdi.

Dr.Swee Chai Ang, iki temsil arasında oyuncularla konuşmak için tiyatromuza geldi. Beyrut kuşatması sırasında Gazze'deki hastanedeydi, kıyımlar sırasında da Sabra ve Şatila kamplarında. Bir yıldır UNRWA için çalışan bu kadın, dünyayı dolaşıyor, Filistinliler'e sağlık yardımı yapabilmek için para topluyordu. Oyuncularla konuşması için onu ben dâvet etmiştim, Arap Kadınlar Birliği ve Londra'daki evsizler için çalışan Centre Point yararına bir temsil vermeyi düşünüyorduk. Ekibimizin çok sevdiğim ve saygı duyduğum genç bir üyesi, Filistin davasını ne kadar açıklamaya çalışsam da beni anlayamıyordu. Yahudiydi, hepsine inanmasa da kafası FKÖ hakkında bir sürü gerçek dışı şeyle doldurulmuştu. Onu ikna edemeyeceğimi anlamıştım, ama Dr.Swee edebilirdi, etti de. Bir geceyarısı verdiğimiz özel temsilde epeyce para topladık, Arap Kadınlar Birliği onlara ulaştırdığımız parayla Gazze hastanesi için bir ameliyat masası aldılar.

Sonunda, *Orfe* ile New York'a gitmem kararlaştırıldı, bence bu *perestroika* ve *intifada*'dan kaynaklanan büyük siyasal değişimlerin bir başka kanıtıydı. Biletlerin satışa çıktığı gün, provalara gelen yapımcımız Liz McCann gişenin önünde uzun bir kuyruk oluştuğunu söyledi. Düşüncelerimi değiştirmemiştim, ama anlaşılan pek çok kişi değiştirmeye başlamıştı. Karşılaştığım ve konuştuğum Amerikalılar'ın neredeyse hepsi Arafat'ın geçen kasım ayında Cenevre'de yaptığı konuşmadan etkilenmişti; Arafat Batı Yakasında ve Gazze'de kurulacak bağımsız bir Filistin Devleti ile birlikte İsrail devletini kabul ettiğini ve FKÖ adına terörü lânetlediğini söylemişti. Neil Simon Tiyatrosunun önünde kuyruğa giren, notlar gönderen, oyunu görmek için sabırsızlanan genç Amerikalılar'ın çoğu gelişime ve şu sözlerime çok memnun olmuştu: "Siyasal inançlarınıza katılıyoruz."Basındaki yarı-doğrulara, yalanlara değil, gerçekten söylediklerime kulak verenlerin, FKÖ'ne verdiğim siyasal desteği anlayacağını baştan beri biliyordum.

Bir yıldır, yalnızca hukuk danışmanımın hazırladığı bir anlaşmayı imzalayan gazeteci ve televizyoncularla görüşmeyi kabul ediyordum. Bu belgeye göre, bana siyasal sorular sorulamayacak, yazılışleri müdürü, ya da yardımcısı siyasal yorumlar yapamayacak ve söyleşinin bir kopyası ya da bandı yayınlanmadan önce bana gösterilecekti. Bazı editör ve gazeteciler bu belgeyi imzalamaya yanaşmadı, sorun yoktu. Ötekilerse haklarına ve konuşma özgürlüklerine saldırdığımı ileri sürdüler, ki bu gerçekten saçmalıktı. Benimle ilgili istedikleri her şeyi yazmakta özgürdüler. Benim hakkımda gerçek ya da yalan, her şeyi basacak zamanları, paraları ve boş yerleri vardı. Ben yalnızca benim zamanımı harcama ve söylediklerimi çarpıtma haklarını yadsıyordum, o kadar.

Belgenin amacına ulaştığını söyleyebilirim. Karşılıklı güven için bir temel oluşturdu, beni olduğu kadar, benim için düzgün ve nesnel bir şeyler yazmak isteyen ama yazılışleri müdürleri

tarafından beni 'köşeye sıkıştırması' emredilen gazetecileri de korudu. Bu antlaşmayı birkaç kez gözardı ettiğim için çok pişmanım; herhangi bir ön-koşulu imzalamanın gazete yönetimince yasaklandığını öne süren birkaç editörün, belgemin 'ruhuna' sadık kalacağına dair verdiği sözlü güvenceyi yeterli saymıştım. Her seferinde de aldatıldım ve kötüye kullanıldım.

New York'a gitmekten ödüm kopuyordu. Yola çıkmamdan bir gece önce bedenim de, beynim de yorgundu; bir yıldır, yani *Orfe İniyor*'un Londra'daki ilk temsilinden beri bir gün olsun dinlenmemiştim. Oyun arkadaşlarımı çok seviyor, eserimizle gururlanıyordum, ama kızlarımla vedâlaşırken yüreğime kocaman bir yalnızlık duygusu çöreklendi, havaalanında içimi dolduran o kendi kendine acıma dalgasıysa beni neredeyse boğuyordu. Carlo yanımda olmaya söz vermişti, beni ayakta tutan da buydu. Gala gecesine yetişti, birkaç gün sonra da Yedinci Caddede Ted Mann'dan kiraladığım dairede yirmi birinci doğumgününü başbaşa kutladık. Korktuğum başıma gelmedi, çok mutlu bir dönem geçirdim. O sıralar Carlo New York Film Okulundaydı, yirminci yaşını dolduruşunu ailece Tony'nin Los Angeles'taki evinde kutladık. Hayatımın en güzel günlerinden biriydi. Franco İtalya'dan, Natasha ve Joely ise Londra'dan geldiler. Herkes birarada bulunmaktan mutluydu; her iki baba da hem çocuklarıyla hem de yıllardır dostça sürdürülen bu ilişkiyle gururlanıyordu. Hepimiz için unutulmaz bir gün oldu.

Sovyetler Birliği'ndeki siyasal devrim dalgası Doğu Avrupa'ya da yayıldı. Doğu Almanya'nın lideri Honecker Sovyet tanklarının Leipzig, Dresden ve Doğu Berlin'deki kitlesel gösterileri ezmesini istemiş, Gorbaçov bu isteği geri çevirmişti. Berlin Duvarı, Stalin'in zulmünü ve bölünmüş bir ülkede sosyalizmin sürdürülebileceğine ilişkin o gerici, düşsel fanteziyi simgeleyen bir anıt olarak kırk yıldır ayaktaydı. 9 Kasım 1989'da geceyarısı yıkıldı.

Berlin Duvarının yıkılışını kutlamak ve Stalin'in zulmüne uğrayan kurbanları anmak adına düzenlenen Duvar Yıkılıyor konseri için kolları sıvadım. Markiz Tiyatrosu 10 Aralık gecesi tiyatroyu kullanmama izin verdi. Normalde beş ay sürecek bir hazırlık için önümüzde yalnızca dört hafta vardı. Moskova'dan Mikhail Şatrov'u aradım. Buraya gelip Anma Topluluğu adına bir konuşma yapabilir miydi? Stalin'in kurbanları için kurulmuş olan Anma Topluluğu, örgütlenmeye çok önceden başlamış olmasına karşın, kuruluşunu 1989 ocağındaki toplantıda duyurabilmişti. En önemli amaçlarından biri, Stalin'in kurbanlarıyla ilgili yazılı ya da sözlü bütün kanıtları biraraya getirmekti.SSCB'de pek çok şubesi vardı. Gerry ile geçen yıl mayısta, Profesör Lev Ponomariev de içinde olmak üzere derneğin pek çok üyesiyle tanışmıştık.

Kasım 1988'de Londra'da Anma Topluluğu yararına bir konser düzenledik ve 5000 *sterlin*'lik gelir sağladık. 1989'da, Moskova'ya yaptığımız son ziyarette beni onur üyeliğine seçtiler.

Şatrov gelmeye söz verdi. Ekaterina Maximova ile Vladimir Vasiliev, Rachmaninov'un *Ağıt*'ında dans etmeyi kabul ettiler. Circle in the Square'in bir grup öğrencisiyle Vasiliev'in *Yarın Savaştı* adlı oyununun bazı sahnelerini hazırlamaya giriştik. Konser için olağanüstü bir kadro oluşturduk: Joanne Woodward, Christopher Reeve, Sigourney Weaver, Manhattan Yaylı Çalgılar Dörtlüsü, Raul Julia, Harvey Fierstein, Alan Ginsberg ve Dimitri Şostakoviç.

Lynn katılmaya ve *Üç Kızkardeş*'te Maşa'yı oynamaya söz verdi; ben Olga'yı, Sigourney İrina'yı, Chris Reeve ise Verşinin'i oynayacaktı. 10 Aralık gecesi Markiz Tiyatrosunda bir tek boş koltuk kalmamıştı.

26

Gerry Healy 14 Aralık 1989'da öldü; yetmiş üç yaşındaydı. Yaşamını anlatan kısa yazım, *Guardian*'da yayınlandı. Neil Simon Tiyatrosunun bodrumunda bulunan soyunma odamdaki divana oturdum, benzersiz bir yaşamı, yürekliliği ve dürüstlüğüyle eşi bulunmaz bir insanı birkaç cümleyle anmaya çalıştım.

Nazi Almanya'sında faaliyet gösteren Sovyet casusluk örgütü 'Kızıl Orkestra'nın lideri Leopold Trepper *Büyük Oyun* adlı kitabında, Troçki yanlılarını Stalin ve Stalinciliğe karşı savaşan tek siyasal topluluk olarak saygıyla selâmlar. Terörü, kitlesel tasfiyeleri, Lenin ile Bolşevikler'in savunduğu her şeyin nasıl çarpıtıldığını Troçkistler'in kuramsal görüşleri sayesinde anlayabildiklerini ve direnebildiklerini yazar. Gerry'ye ilişkin yazıyı yazarken, hep bunu düşündüm.

Partiye katıldığım günden beri, olağanüstü yetenekli ve becerikli, kendini sosyalist ülkülere içtenlikle adamış, pek çok kişiyle karşılaşmıştım. Öte yandan, aldıkları eğitimin onca üstünlüğüne karşın pek çok aydınla bilim adamınınsa neredeyse donmuş, taşlaşmış fikirlerin belirlediği bir yaşam

sürdüğünü gördüm. Eski inakların, bolca da gizemciliğin egemen olduğu düşünce biçimleri yaratıcılığın, gelişmelerin önünü tıkıyordu. Oysa Gerry, bilimsel gelişmelere duyduğu o yoğun ilgiden güç alan bir tavırla felsefeyi irdelemekten bir gün olsun geri durmadı; bilimdeki ilerlemenin doğal ve toplumsal gelişmelere yepyeni bir ışık tutabileceğini, bunun da diyalektik düşünceye yansıdığını çok iyi biliyordu. Bir an olsun gevşememişti; bürokratların ve politikacıların özlemini çektikleri o 'özel yaşam' kavramından yoksundu. Aynı zamanda gülmesini de çok iyi bilen bir insandı. En önemlisi, Gerry'nin kişisel yararı için hiçbir şey söylememiş, yapmamış olduğuydu. Yaşamı yekpâre, çelik bir çubuktu, devletten ve siyasal fırsatçılardan böylesine korkmasının ve nefret etmesinin nedeni de buydu.

Mart 1990'da Gerry'i anmak için Adelphi Tiyatrosunda bir toplantı düzenledik. Um Cihad başsağlığı dileyen, çok güzel bir ileti gönderdi; Gerry de iki yıl önce onun kocası için düzenlenen anma töreninde konuşmuştu. Sheppey Adasındaki hapishanede görüştüğüm, Kentli madenci James Waddell bir konuşma yaptı. FKÖ'nün Londra'daki temsilcisi Feisal Oweida, Sovyetler Birliği'nden Mikhail Şatrov, Robert Sturua, Mariana Belov, Alexander Levenbyk ve Galina Vollçek de aramızdaydı. İşçi Partisinin Doğu Brent milletvekili ve Yüce Londra Konseyinin eski başkanı Ken Livingstone Gerry ile dostluğunu ve devlet YLK'ne tavır aldığı zaman Gerry'nin kendilerini ne kadar desteklediğini anlattı.

Bir hafta sonra Florida'ya gittim; CNN *Orfe Iniyor*'u filme çekecekti. Tennessee'nin bu oyunu gerçekte sinema için yazdığına inanmaya başlamıştım. Yapım ne kadar parlak olsa da, geniş bir tiyatroda Tennessee'nin öyküsü ve sözleri dağılıyor, değişiyor. Ama kameranın karşısında ışık hızıyla ve temposuyla oynayabiliyorsunuz, her şey yerli yerine oturuyor. Kevin Anderson ile oyunda çok uyumlu çalışmıştık, ama filmde

çok daha başarılı bir oyun çıkardık. Bir oyuncu olarak Kevin'in en önemli niteliği, gözlerine ve konuşmasına yansıyan iç yaşamıdır. Şerif'in karısı Vee Telbot'u Miriam Margolyes oynadı. Haymarket'teki yapımımızda da aynı rolü oynamıştı. Ama filmdeki yorumu, yaşadığı toplumun acımasızlığı yüzünden acı çeken bir insanın şiirselliğini, gizemciliğini ve 'imgelemler'ini canlandırışı gerçekten çarpıcıydı.

Nisanda İngiltere'ye döndüm ve Sussex'deki Doğu Grinstead'e gittim; otelde bir haftalığına oda ayırtmıştım, SSCB'nin 1920'li ve 1930'lu yıllardaki tarihsel gerçeklerini irdeleyen bir sempozyum düzenlemiştik. Tarihçilerin yanısıra, ünlü göz cerrahı Sviatoslav Fyodorov da geldi. 1926'daki Sol muhalefetin önde gelen adlarından Nadezhda Joffe küçük, kırılgan bedeniyle aramızdaydı. İvan Vraçev ile karısı Rebecca Boguslavskaya da öyle. On altı yaşındayken Bolşevik Partiye katılan İvan, yirmi dört yaşına bastığında, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin temelini atan Aralık 1922 antlaşmasını imzalayan Güney Kafkasya temsilcilerinden biriydi. Sempozyuma katılanların arasında Bilimler Akademisinin üyeleriyle Anma Topluluğunun genç üyeleri, Gürcistanlı film yönetmeni Keti Dolidzhe ile aktör Sergei Yursky, *Znamya*'nın yazıişleri müdürü Grigory Baklanov, *Kommunist*'den Otto Latsis ve *Ogonyok*'dan Andrei Karaulov vardı.

Tartışmalarda her türden kesin, şaşmaz görüş ileri sürüldü ve daha nesnel savlarla, raporlarla çürütüldü. Tartışma boyunca İvan Vraçev sürekli araya girdi: "Hayır, öyle olmadı. Ben oradaydım!"

Ortaya atılan savların, sunulan raporların çoğu, ilk kez günışığına çıkan devlet arşivlerinden alınma belgelere dayanıyordu; Sovyet Birliği'nin karşı karşıya olduğu sorunların doğasını ve partinin bürokratikleştirilmesine hız veren nesnel kaynakların çok daha iyi anlaşılmasını sağladı. Anma Topluluğunun bazı üyeleri, Stalin'in işlediği suçlardan Lenin'in

sorumlu olduğuna inanıyordu, Batılı tarihçilerle bilim adamlarının çoğu da aynı fikirdeydi. Bence bu Stalin ve bürokrasinin yaydığı tarihsel yalanların en korkuncuydu. Sovyet tarihçilerin son derece ayrıntılı ve kapsamlı incelemeleri bunun doğru olmadığını kanıtlıyordu. Beni en çok etkileyen şeyse, sempozyumun çağdaş sorunlarımızın çoğunu nasıl su yüzüne çıkardığıydı. Sorunların kökenlerinin 1920'li ve 1930'lu yıllara kadar indiği açıktı; o dönemin gerçeğinin dürüst ve bilimsel bir biçimde araştırılmasıysa sorunların gerçek nedenini anlamamıza yardımcı olacaktı. Sempozyumun sonunda, bu çalışmaların sürdürülmesine ve önümüzdeki yıl bir toplantı daha yapılmasına karar verildi. Bizse Atina ve Londra'da bir dizi konferans vermek üzere İvan Vraçev ile karısını dâvet etmeyi kararlaştırdık.

Mayısın ilk haftasında CNN'nin çektiği, *Büyük Katarina*'nın gençliğine ilişkin bir 'mini dizi' için Leningrad'a gittim. Leningrad gördüğüm en güzel kentti. Büyük Petro'nun yaptırdığı ama Naziler'in mahvettiği o uzun, klasik yolların son taşına kadar nasıl yeniden yapılabildiğine şaşıp kalmıştım. Vladimir Posner bunu *Imgelerden Ayrılış* adlı özyaşam öyküsünde çok güzel anlatır. Roma'yı bombalanmaktan kurtaran uluslararası antlaşmalardan hiçbiri Leningrad'ı kurtaramamıştı. Naziler Rusya'ya saldırdıkları zaman öyle gözü dönmüş bir durumdaydılar ki, Sovyetler Kışlık Saraydaki bütün hazinelerin yağmalanacağını ve Leningrad'ın yerle bir olacağını anladılar. Kızıl Ordunun komiserlerinden biri, kadın görevlilerden birini hazineleri saklamakla ve yeniden inşa edilebilmesi için Kışlık Sarayın planını çizmekle görevlendirdi. Kapıda oturmuş bilet kesen bu ufak tefek, sıradan görünüşlü kadın, savaştan önce sarayı gezen milyonlarca ziyaretçinin hiç dikkatini çekmemişti. Ama komiser onun birkaç dil bildiğini ve soylu bir aileden geldiğini öğrenmişti, ailesi devrimden önce Çar'ın maiyetindeydi. Kadından kendisine üç yardımcı seçmesini istedi

ve hazineleri sakladığı yeri hiç kimseye söylememesini tembihledi. Savaştan sonra Posner kadına o güç günlerde paha biçilmez hazinelerden birini alıp uluslararası pazarda gizlice satma dürtüsüne kapılıp kapılmadığını sordu. Ne de olsa hazinenin yerini bir tek o biliyordu, kimse öğrenemezdi. Kadın hiçbir şey söylemedi ama öyle bir küçümsemeyle baktı ki, Posner utandı.

Pribaltiskaya Oteline varınca, Franco'nun da *Genç Katarina* 'da oynadığını öğrendim ve çok sevindim. Çok yorgundum, sudan kaptığım dizanteri de beni oldukça sarsmıştı. Leningradlılar'ın çeşme suyunu içmemem için yaptıkları uyarıları dinlememekle aptallık etmiştim. Franco yanına bir eczaneyi dolduracak kadar ilaç almadan yolculuğa çıkmaz; onun ve ilaçlarının sâyesinde biraz toparlandım. Yapım bürosunun gönderdiği paket paket makarnayla ve Franco'nun gereksinimleriyle ilgilenmek bana kendi derdimi unutturmuştu.

Leningrad güç günler geçiriyordu. *Perestroika* ertelenmiş bir bunalım ve mücadele dönemine girmişti. Dükkânlar giderek boşalıyor, en zorunlu ihtiyaç malzemeleri bile zor bulunuyordu. Bürokrasi yiyecek ve günlük ihtiyaç maddelerinin önünü bilerek kesiyor, Gorbaçov'a ve siyasal devrime karşı bir yıpratma savaşı sürdürüyordu. Ekim Sarayında Tiyatro Çalışanları Sendikasının yararına bir konser düzenledim, parlak bir müzisyen olan Sergei Kuryokhin ve 'Pop Mechanica' adlı grubu da bana yardım etti. Elisabeth Welch hemen atlayıp geldi, Yunanistan'dan Maria Farandouri ile New York'tan Patti Allison da öyle. Konserden önce bir sabah Leningrad Üniversitesinden dostum Profesör Startsev bize Kışlık Sarayı gezdirdi; 1917 devriminin doruğa ulaştığı günlerde Bolşevik askerlerce yerle bir edilmiş olan Saray aslına uygun olarak yeniden yapılmıştı. O gün Sarayda her zamanki gibi binlerce ziyaretçi vardı, resmi rehberlerinin peşinden dev boyutlu yapıları geziyorlardı. Profesör Startsev'i duyunca

rehberlerinden ayrıldılar; kısa bir süre sonra Startsev'in çevresi, tıpkı Fareli Köyün Kavalcısı gibi, onu izleyen, ilgisini çekmek isteyen bir toplulukla sarılmıştı.

Leningrad'dan Londra'ya döndüm, iki gün sonra da Texas'a hareket ettim; Austin'e 1990 Haziranının 'yıldızlı, bol yıldızlı' bir gecesinde vardım. Willie Nelson'un çiftliğinin ortasına tahtadan yapılma bir kasaba kurulmuştu. Willie'nin film kasabasının sokaklarında yürürken birkaç ışık gördüm, kulağıma müzik sesi geldi. Hindistan'ın en tanınmış müzikçileri olan, Han ailesinin üç üyesi daha sonra *Bayan Amelia'nın Hüzün Kahvesi*'ne dönüşecek olan bir sundurmada oturmuş, on üçüncü yüzyıla ait bir Hint şarkısının solo kısmını söylüyordu.

"Taşrada bir şeyler hâlâ vahşi kalabilmiş. Bu ülke bir zamanlar vahşiydi, erkekler, kadınlar vahşiydi, ama yüreklerinde birbirlerine karşı vahşice bir tatlılık vardı... şimdiyse bütün her yer gibi neonlarla kaplı, hastalıklı bir yer...."

(Orfe İniyor, Üçüncü Perde)

Austin ile çevresi, Texas'ın en ilerici yöresi olmakla ünlüydü. Petrolden gelen parayla bir üniversite kurulmuş ve kütüphanesi paha biçilmez el yazmalarıyla doldurulmuştu. Birkaç gün süreyle okuma salonuna kapandım ve Carson McCullers'ın 1940'da yazıp *Harper's Magazine* dergisine gönderdiği, daktiloyla yazılmış eserin kopyasını inceledim. Yazıişleri müdürünün kısaltmak için, ya da siyasal kaygılarla ne çok paragrafı karaladığını görünce şaşırdım. Yoksulluğun pençesinde, borç batağına saplanmış siyah ve beyaz iki ırk, incecik ama aşılması olanaksız bir bıçak sırtının ikiye böldüğü insanlar ve bir yanda siyah bir göçmen işçinin ya da on dört yaşındaki dokuma işçisinin lokmasından keserek ailesini besleyebilen beyaz ustabaşı ya da dükkân sahibi. İşte *Hüzün Kahvesi* buydu -ve bir erkek gibi dövüşen, yanında çalışanlara giderek artan borçlarını acımasızca ödeten, bir yandan da dokuma fabri-

kasındaki ağır çalışma koşulları yüzünden hastalananları sağaltmak için otlardan, yabani çiçeklerden ilaç yapan 'Bayan Amelia'. Tıpkı bir halk şarkısının birkaç basit sözcükle en canalıcı olgulardan söz etmesi gibi ('Yaşlı Meg, o bir çingeneydi'), Carson McCullers da son derece şaşırtıcı bir kadın olan Bayan Amelia'nın yalın bir resmini çizer. Açıklama yapmaz; Bayan Amelia'yı çok yalın ve duru bir biçimde canlandırmam gerektiğini düşünüyordum. Filmin yönetmeni Simon Callow'a akıl danıştım -kadının görünüşüyle ilgili bir seçim yapmam gerekiyordu ve doğru bir seçim yapıp yapmadığımdan emin olamıyordum. Carson McCullers kadının siyah saçlı olduğunu özellikle belirtmişti, ama ben görünüşümü bu rol için çok az değiştirmek niyetindeydim. Sarışın, mavi gözlü biri olduğum için, hasır şapkalı gerçek bir Güneyli gibi görünmeye karar vermiştim. Bence Bayan Amelia, babasının delikanlılık haline benzemeliydi.

Yine, kitapta herhangi bir açıklama bulunmadığı için, zamanın geçişini vurgulamak için genellikle kullanılan giysi değiştirme yöntemine başvurmadım. Bana Bayan Amelia daha çok bir çizgi roman kahramanına benzemeliymiş gibi geliyordu; görünüşünü korumaya, değiştirmemeye kararlıdır, tâ ki öyküde çok önemli bir şey olduğunu vurgulayan o davranışına kadar: İş tulumunu çıkartıp bir kadın olduğunu göstermek için kırmızı bir elbise giyer.

Bence ona bakan biri, duygusal açıdan 12-13 yaşlarındaki bir erkek çocuğu olarak kaldığını anlamalıydı. Babası onu bir erkek gibi çalışacak biçimde yetiştirmişti, fabrikayı ve çiftliği idare edecekti; öyle de yaptı. Ama aynı zamanda bir kadındı. Oldukça utangaç ve içe dönüktü, ama ne kadar bastırmaya çalışsa da içgüdüleri ona insanları yumruklamasını söylüyordu. Tepkileri genç birinden beklenecek kadar hızlıydı, aşkı da nefreti de yoğundu. Olgunlaşmaktan vazgeçmiştir; bir oğlan çocuğu gibi her an dövüşmeye hazırdır.

Marion Macey ile kavgasında Kuzen Lymon'un ihanetine uğraması, değer verdiği her şeyin sonu olur. Yaşamı acıklı bir hal alır. Kavga bittiğinde savunmasız ya da küsmüş bir çocuk gibi hıçkıra hıçkıra ağlar. Her insan gibi Bayan Amelia da çelişkili eğilimlerle doludur. En belirgin çelişkisi de bir erkek gibi yetiştirilmiş olmasına karşın bir kadın olması ve babasından yerel halkı son kuruşuna kadar sömürmeyi öğrenmesidir. Ancak, başkalarını yoksullaştırmaya çalışırken içine düştüğü yoksunluk, onlara karşı daha duyarlı olmasını sağlar. Bu nedenle de onları şifalı otlarla sağaltmaya çalışır.

İsmail Merchant sık sık yanımıza geliyor, Simon Callow'u yüreklendiriyordu. *Türkü* Simon'un bir yönetmen olarak ilk filmiydi. Oyunculara karşı hârikaydı, kahvenin o garip aşk öyküsüne tanık olan kasaba halkının yaşamını ve geçmişini bize iyice açıklamak için saatlerce uğraşıyordu. Bayan Amelia, Marion Macey, Kuzen Lymon ve Rahip Willis'in yanısıra kasaba halkının öykünün asıl kahramanı olmasını istiyordu.

İsmail, bugünün dünyasında eşine az rastlanan biridir. Çalışma koşulları ya da yeri ne olursa olsun, katırı besleyen, ona bakan köylü kızdan tutun gizemli yatırımcılara ve uzmanlara kadar, en bulunmaz ve en yetenekli kişileri bulup çıkarmakta ve o büyüleyici yapımlarında biraraya getirmekte üstüne yoktur. Örneğin, bana Georgia vurgusunu ve Bayan Amelia'nın aksanını öğreten George Burns, Austin Üniversitesinin İngilizce bölümünde ders veriyordu. Kulaklarını aşağı yukarı ya da iki yana kımıldatmayı çok iyi beceriyordu; kendi eliyle yaptığı elektrikli bir aygıtı Cork Hubbert'in kulaklarının arkasına yerleştirerek herkesi Kuzen Lymon'un kulaklarını oynatabildiğine inandırdı.

Bir ağustos sabahı, Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiğini duyduk. Gazeteleri yakından izliyordum, OPEC'in Cenevre'de yaptığı toplantılarla ilgili haberi okumuş, özellikle Suudi ve Iraklı petrol bakanlarının yaptığı ortak açıklama ilgimi çekmişti;

her ikisi de Kuveyt'in aşırı petrol üretimini kısması gerektiğini düşünüyordu.

ABD Başkanı George Bush hiç beklenmedik bir açıklama yaparak, çok sayıda askeri uçağın Suudi Arabistan'a doğru yola çıktığını duyurdu; Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi de Irak askerlerinin Kuveyt'ten çekilmesi için bir önerge verdi.

ABD Elçisi April Glaspie ile Saddam Hüseyin'in 25 Temmuzda Bağdat'ta yaptıkları görüşme, *The New York Times*'da yayınlandığında eylülün sonlarıydı. ABC televizyon şirketine sızdırılan görüşme tutanağına göre, April Glaspie Irak Devlet Başkanına Arap dünyasını ilgilendiren her konuda gerekli gördüğü her adımı atması için yeşil ışık yakıyor ve ABD'nin işe karışmayacağı yolunda Saddam Hüseyin'e güvence veriyordu. Mart 1991'de Bayan Glasbie Senato Soruşturma Kuruluna tutanağın Saddam Hüseyin ile yaptığı görüşmeyi tam olarak yansıtmadığını açıkladı. Kurul üyelerinin ve gazetecilerin çoğu ikna olmamıştı, İçişleri Bakanlığı Glasbie'nin görüşmeyle ilgili açıklamalarına otuz yıllık bir yasak koyunca kuşkular iyice arttı.

Amerikan ve Britanya hükümetlerinin savaş istediği belli olmuştu, bütün barış girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. ABD uçakları, Dışişleri Bakanlığının iniş izni istemesini beklemeden havalanmış, Suudi Arabistan Krallığına doğru yol alıyordu. Saddam Hüseyin birdenbire Orta Doğunun 'Hitler'i olmuş, ABD ve Britanya hükümetleriyse Kuveyt'in kurtarıcısı rolüne soyunmuştu. Bir Arap ülkesine karşı askeri bir saldırı düzenlemek ve Arap topraklarını işgal etmek için Birleşmiş Milletler kullanılmıştı.

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesine kayıtsız şartsız karşıydım; Irak'a savaş açılmasına da öyle. Birleşik Devletler, Britanya ve Orta Doğudaki milyonlarca sıradan insan, kısa ama son derece önemli bir süre için siyasal bir tuzağa düşürülmüştü. Onlardan bilgi esirgeniyor, siyasal görüşlerini belirtme yolları

tıkanıyordu; Britanya ve Amerika, Filistinliler'in *intifada*'sının bütün Orta Doğuya örnek olmasından ve Doğu Avrupa'daki devrimin hızıyla yayılmasından korkuyordu.

Kasımda, Anton Çehov'un bir kez daha sahnelenecek olan *Üç Kızkardeş*'inin provalarına başladık; oyunu Robert Sturua yönetiyordu. Thelma Holt aylar önce, *Vişne Bahçesi*'ni yönetmek isteyen Robert ile çalışmamı önermişti. Ama Tony de aynı şeyi istiyordu. En iyi çözüm, oyunu değiştirmekti. O sıralarda Joely işsizdi; Prozorov kardeşlerin en küçüğü olan İrina'yı kimse ondan daha mükemmel oynayamazdı. Daha sonra, *Duvar Yıkılıyor* bitince Lynn'e de Maşa rolünü önerdim, ben de Olga'yı oynayacaktım. Thelma Holt ile Robert bu fikre bayıldılar. Yapımcılar üç Redgrave'e para yatırmaya hazırdı. Ancak tam o sırada Joely çok iyi bir film önerisi aldı ve Melanie Griffiths ile aynı filmde oynamak için bizden ayrıldı. Corin'in kızı Jemma'yı aradım ve İrina'yı oynayıp oynayamayacağını sordum. Her ikimiz de bir oyuncunun aldığı tekliflerin yarısını, oyundan ayrılan bir başka oyuncuya borçlu olduğunu biliyorduk. Maggie Smith ile benim üstlendiğimiz rollerin çoğu önce ötekine önerilmiş olan rollerdi; bu rollerden kimisi bana düştüğü için çok memnunum.

Lynn ile aynı oyunda oynama ve daha çok birlikte olabilme şansını yakaladığım için sevinçten uçuyordum. Yetmişli yılların başında Birleşik Devletler'e yerleşmeye karar verince, hemen hemen bütün bağlantımız kesilmişti. Arada bir beni telefonla arıyordu, bazen de ben çok kısa bir süre için de olsa Los Angeles'a gidip onu görüyordum. Lynn'in kızı Kelly Londra'daki Amerikan okulunu bitirince bir yıl kadar benim yanımda, Chiswick'de kaldı, bu da Lynn'in Londra'ya daha sık gelmesini sağladı; böylece daha çok birlikte olabildik.

Hazırlanmak için yalnızca beş haftamız vardı, oysa Robert provalara genellikle en az on hafta ayırırdı. Her zamanki gibi oyun metnini önümüze alıp masanın çevresine dizildik;

olağanüstü bir ekipti. Büyük beklentilerle dolu gözlerimizi Robert'a diktik. Başlangıçta çok az konuştu. "Oyun, yazıldığı yılda, yani 1901'de geçer, ama biz günümüzde geçiyormuş gibi yaşayacak, düşünecek ve canlandıracağız. İzleyicileri kendi yaşamlarını, ne yaptıklarını düşünmeye yöneltebilirsek iyi olur; kimisi başkalarına yardım eder, kimisiyse salt kendisi için yaşar."

İki cümle okudum: "Babamız öleli bugün tam bir yıl oluyor, İrina -Mayısın beşi, senin Azizin günü."Robert beni durdurdu. "Olga babasını çok severdi, ama onu çoktan unuttu, ölüm gününü bile unuttu. Bazıları, 'Çok şükür, unuttuk!' der. Kimisiyse, 'Ne korkunç !' Olga için büyük bir sarsıntı bu." Sonra okumayı sürdürdük, çok yavaş ilerliyor, sözcüklerin anlamını, içeriğini çözümlemek için sık sık duruyorduk.

Sıra doktorun gümüş semaveri İrina'ya armağan etmesine gelince, Robert Olga'nın dehşete kapıldığını açıkladı. Aşka armağanlar girmemeliydi, bunlar aşkı değersizleştirirdi. Olga İrina'nın armağanı kabul etmesinden ve yozlaşmasından korkuyordu. Robert'in üstünde durmadığı, çözümlemediği tek bir cümle bile yoktu. Bütün kararları enine boyuna düşünülmüş kararlardı, hepsi de tıpkı yaşamdaki, özellikle Çehov'un anladığı ve anlatmak istediği yaşamdaki gibi şaşırtıcı ve oldukça aykırıydı.

İlk perdeyi canlandırmaya başladık ve okuma sırasında olduğu gibi sık sık durduk. Her fiziksel devinim önceden hazırlanmıştı ve genellikle de bir önceki anın ruhsal yönüyle çelişiyordu. Yani, tıpkı yaşam gibi.

Bazı oyuncular huzursuzlanmıştı. "Diyelim ki, bunu yapmak istemiyorum?" diye sordu biri. "'O zaman başka bir yönetmen bulman gerekecek," diye yanıtladı Peter sakin, sakin gülümseyerek. Bu tür çalışmaya alışık olmayan oyuncular arada bir karşı çıkıyordu. Aralarından biri, "Sorun ne biliyor musunuz?" dedi. "Fikirlerinin çok parlak olması!" Bu çok

komikti: Böylesi bir sorun canımıza minnetti. Bana bir yönetmenin görüşünü izlemek öğretilmişti; aklım iyice karışmıştı. Bence asıl sorun, oyunculardan birinin bile kendini tam anlamıyla rolüne vermeyi ve Robert'in düşüncelerine katılmayı reddetmesiydi. Ama Robert sakindi, oyuna duyduğu heyecanı ve ilgiyi koruyordu; öyle titizdi ki, biz de kendimizi oyunda yoğunlaştırmamız gerektiğini hissediyorduk. Günlük çalışmalar Lynn, Jemma ve beni bitap düşürüyordu. Yemeğe bile çıkmak gelmiyordu içimizden. Günler geçtikçe, çay ve öğle yemeği molalarını bile düşünmeye, tartışmaya ve araştırmaya ayırır olduk. Robert, ilginin dağıldığını ânında saptardı; gözünden hiçbir şey kaçmadığını bildiğimiz için soluğumuzu heyecan ve korkuyla tutardık. Üçüncü haftanın sonunda, tamamlanmış olan İkinci Perdeyi ilk kez izlediğimde, kendimi tam anlamıyla karşımdaki dünyaya kaptırdım. Her an, her devinim yaşamla ve değişikliklere doluydu. Az sonra neler olacağını ya da neler söyleneceğini asla sezemiyordum. Tiyatro oyunlarında sıkça hissedilen o kaçınılmaz, itici âşinalıktan eser yoktu. Lynn'i, Stuart'ı, Phoebe, Aden, Adrian, Jemma ya da Graham'i değil, gerçek insanları, Çehov'un insanlarını izliyordum.

Birinci ve İkinci Perdelerin tamamının ilk oynanışından oldukça memnunduk. Dönüp Robert'e baktık. "Oldukça iyi, ama daha çok kötü," dedi. O bugüne kadar çalıştığım yönetmenler arasında, 'kötü' dediği zaman bunu gerçekten inanarak söyleyen, öte yandan size 'mahvoldum' dedirtmeyen tek yönetmendi.

Son haftada bazı kesintiler yapmamızı istedi. Kimimiz homurdandı, kimimiz neşesini yitirmemiş gibi davrandı, ama sonunda hepimiz cümlelerimizin bir bölümünü çıkardık. Provaların böylesine ilerlediği bir aşamada bile kesinti yapmanın ne kadar iyi bir sonuç verdiğini görünce şaşırdım. Tıpkı Robert ve yardımcısı Helen Molçanov gibi bende de

oyunun Rusça bir kopyası vardı. Daha çalışmaların başında, yayınlanmış öteki çevirilerde olduğu gibi, elimizdeki çeviride de gereğinden fazla sözcük bulunduğunu görmüştük; oyun kişileri Çehov'un yaptığı gibi doğrudan konuya girmiyor, tam bir İngiliz üslûbuyla sözü dolaştırıyordu. Çehov'un cümleleri kısa ve dolaysızdır. Olga fazla konuşmaz. Kısaltılmış metin çok daha vurucuydu. Bir kez daha kendimi, çok daha hızlı konuşmaya zorladım. Ellen Terry özyaşam öyküsünde bu konuya değinir, çok da haklıdır. Oyuncular çok yavaş konuşuyordu,oysa *Üç Kızkardeş*'deki kişilikler genellikle akıllarına gelen ilk şeyi fazlaca tartmadan söyleyen insanlardı. Bunu başarmak ve o ânın özünü olduğu gibi yansıtmak için yoğun bir çalışma ve mutlak bir yoğunlaşma şarttı. Üstüne üstlük, Robert'in çalışma yöntemi, yarattığı koşullar, oyuncunun yaptığı şeyden hoşnut olmasına izin vermiyordu.

Basın galasında, 11 Aralık 1990 gecesi Robert'in önerileri doğrultusunda bazı notlar aldım. Notlardan biri Lynn içindi: 'Maşa dayak yiyen, bahtsız bir çocuk gibi ağlıyor.' Lynn hârikaydı. Öncelikle Robert'in istediği her şeyi yaptığı için, sonra da Maşa'yı acınası biri olarak canlandırmaya yeltenmediği için. Maşa başkalarının kendisi hakkında ne düşündüğüne önem vermiyordu, tıpkı Lynn gibi. Ağlarken duygusal, acıklı ya da güzel değildi. Tokat yiyen bir çocuk gibi ağlıyordu -hıçkırarak, burnunu çekerek, salyalarını akıtarak. Yüzünü temizleyecek ve onu kucaklayacak bir anneye gereksinimi vardı, ama annesi artık yoktu.

Jemma da hârikaydı; Robert'in dediklerini harfiyen uyguluyordu. Ne provalarda, ne de on dört haftalık temsillerde, sesinin bir kez olsun aksadığını duymadım. Hayatta kendim için en çok duymak istediğim övgü budur.

Bana gelince; Guildford'daki Yvonne Arnaud Tiyatrosundaki iki haftalık gösteri boyunca, 'oynadığım' duygusundan bir türlü kurtulamadım. Joely daha sonra yanıma gelip, "Sence bu Olga

gerçekten bir öğretmen mi?" diye sorunca, bazı önemli değişiklikler yaptım. Birkaç gün sonra Robert'den bir mektup aldım:

Konuşmamızdan sonra, verili bir durumda kendini oynamaya başlamadın; daha ilginç bir şey yaptın. Olga -duygusal, hayalperest, iyinin kötüyü yeneceğine inanan- olağandışı bir kişilikken, sen bir okul müdiresi olmayı yeğledin -oldukça sıradan, hatta sıkıcı biri. Olga herkese mutluluk ve şans dağıtmak istiyor. Bunun için her şeyini fedâ etmeye hazır. Tıpatıp senin yarattığın gibi biri. Davranışları o renksiz, sıkıcı insanlardan farklı...Konuşmamızdan önce, alışılmadık ama aynı zamanda da acı verecek kadar tanıdık bir şey yapıyordun. Dünyaya açık, herkese yardım etmek için yanıp tutuşan, başkaları için özveride bulunmaya hazır bir kadının portresini çiziyordun. Ne olduğunu bilmiyorum, yaratma sancısı ya da zorlanmanın acıları olabilir -ama inan bana,Olga'yı oynayış biçimin 'chef d'oeuvre'...*

Eh, bu kadarı yeter dedim ve 'okul müdiresini', öğretmen 'şablonu'nu oynamaktan vazgeçtim. Robert, Lynn ve Jemma mutluydular, bense yaptığım şeye yeniden inanmaya başlamıştım.

Robert'in basın galasındaki son sözleri şöyleydi:

Bu oyun, yıllarca kötü bir ruh haliyle oynandı (acıklı ya da dokunaklı, demek istedi sanırım) bu yüzden de bir türlü tutmadı. Bu insanlar tıpkı yaşamın kendisi gibi. Oyuncular yaşamı sevdiklerini söylerler. Salt kendiniz için değil, başkaları için de savaşmalısınız. Sahip olduğunuz özgürlüğü koruyun. Kahramanlar yaşamak istiyor, en küçük şeylerden bile mutlu olmayı hakediyorlar. Yaşamdan korkmaksızın mutlu olmak istiyorlar.

Jemma'nın arkadaşlarından biri Guildford'da, evli bir çiftin konuşmasına kulak misafiri olmuş: "Tıpkı yaşam gibi," demiş

(*) (Fr.) Şahaser. (ç.n.)

kadın. Erkek atılmış: "İnşallah değildir." Oyunu izleyen bir yönetmen bana, "Herhalde bu yapımla gurur duyuyorsundur," dedi. Bir başka yönetmense, "Yüzde elli sevdim, yüzde elli nefret ettim," dedi. Her ikisini de övgü olarak kabul ettim. Tiyatro eleştirmenleri ikiye ayrıldı; yarısı kendinden geçmiş, öteki yarısıysa hiç beğenmemişti. Bir eleştirmen şöyle yazdı: "*Üç Kızkardeş* Moskova'ya hiç gitmediği için şükürler olsun."Thelma Holt bunu bir tabelanın üzerine yazdırıp Queen's Tiyatrosunun önüne astı.

13 Ocak 1991 sabahı Barcelona'ya gittim ve yaklaşık 60.000 kişilik barış yürüyüşüne katıldım; ellerimizdeki pankartlarla limanın dar sokaklarından geçtik: 'Savaşa Hayır ! Barış İçin! ABD Askeri Körfez'den Çıksın!' Aynı gün Londra, Berlin ve Birleşik Devletler'de de kitlesel gösteriler yapıldı. Roma'daki yürüyüşe 150.000 kişi katılmıştı.

Akşam bir başka toplantıda, Gerry'i anma töreninde konuştum. Bir tek boş koltuk kalmamıştı, çoğu kişi de ayakta izledi. Ertesi sabah havaalanına gidince *La Vanguardia* gazetesi aldım; ilk sayfadaki savaş karşıtı yürüyüşle ilgili haberin başlığı şuydu: 'Vanessa Saddam Hüseyin'i destekliyor.' BM'in Kuveyt'ten geri çekilmesi için Irak'a tanıdığı süre bir gün sonra, 15 Ocakta doluyordu. *La Vanguardia*'yı, sonra da Corin'i aradım, Corin gazetenin editörüyle görüştü ve onu bir tekzip yayınlamaya razı etti. Ne olursa olsun, *La Vanguardia*'nın başlığı dünyanın bütün gazetelerine ulaşmıştı bile; basının savaşa karşı olanlara davranış biçimi işte buydu. 'Bizden yana olmayan, Saddam Hüseyin'den yanadır.' Savaşa kesinlikle karşıydım; Irak'ın ve Irak halkının yok edilmesine de. Kuveyt'in işgal edilmesine de karşı çıkmıştım, Irak güçlerinin Kuveyt'ten çekilmesini istiyordum. Savaşın Kuveyt halkını kurtaramayacağını biliyordum. Durumları daha da kötüleşecekti, savaştan sonra Emir dönecek ve Kuveyt'deki demokratik güçler, siyasal parti kurmak, hükümeti halkın

oyuyla seçmek gibi hedeflerinden hiçbirine ulaşamayacaktı.

Irak'a bomba yağmaya başladı. Kaç sivilin öldüğünü hesaplamak için, Suudi Arabistan'dan havalanan uçakları saymak yeterliydi. Havalanan her uçağın yalnızca bir kişinin ölümüne neden olduğunu düşünsek bile, tam 100.000 kez havalanan uçakların kaç kişinin hayatına mal olduğu ortada. Britanya gazetelerini okumak, televizyonunu izlemek katlanılmaz bir hal almıştı. Gazetelerde ırkçı karikatürler yayınlanıyor ve çok az kişi karşı çıkıyordu. Irak düzenli bir biçimde yok ediliyor, basın savaş karşıtı gösterileri yok sayıyordu. Ulusal Gazeteciler Sendikası ve İtfaiyeciler Sendikası da içinde olmak üzere, Britanya'daki yedi sendika savaşa karşı olduğunu açıkladı.

Bir yandan petrol yangınları, öte yandan hevenk bombaları Irak topraklarını cehenneme çevirmişti; halk bir kan gölünde boğuluyordu. Ateşi kesmek ve barışçıl bir çözüm bulmak için çabalar sürüyordu. Daha önce hiçbir savaş, ister sivil olsun ister asker, insan yaşamıyla böylesine alay edercesine ve insanlık dışı bir kayıtsızlıkla sürdürülmemişti. Gecenin geç vaktinde televizyonun karşısında oturmuş, uzmanların TV haberleriyle ilgili, kendinden hoşnut yorumlarını dinlerken, kadın ve erkek kılığındaki bir takım yaratıkların askerleri mutlak bir kayıtsızlıkla ölmeye ya da sivil halkı öldürmeye göndermesinin ne kadar iğrenç bir şey olduğunu düşünen tek kişi ben değildim, eminim. Bu hükümetler ve kana susamış basın sözcüleri bir an durup 'bizim çocukları' ya da Arap halkını düşünseydi, ortada savaş filan olmazdı, Arap halkı ve önderleri de bir çözüm yolu bulurdu.

Bir önceki paragrafı yazdığım Mart 1991'den sonra, Harvard Araştırma Ekibi ile UNİCEF Irak bombardımanının insanın kanını donduran sonuçlarını açıkladı, BM de doğruladı - Kuzey, Orta ve Güney Irak'ta çocuklar korkunç bir açlığın ve salgın hastalıkların tehdidi altındaydı. On binlercesi öl-

müştü, bir o kadarı da ölümü bekliyordu. Uzun zamandır yetersiz beslenen, susuz kalan, beş yaşının altındaki bebeklerin bedenlerinde ve beyinlerinde onarılması olanaksız hasarlar oluşmuştu.

Britanyalı askerlerin aileleriyse, bu 'dostluk ateşinde' kaç oğulun öldüğünü öğrendiler. 17, 18 yaşındaki delikanlılar! BM, on sekiz yaşına kadar olan gençleri 'çocuk' diye tanımlar. ABD hükümeti, 'dostluk ateşinin' yolaçtığı kazalarla ilgili gerçeğin ortaya çıkmaması için Amerikalı havacıların Britanya'daki resmi soruşturmaya katılmasını ve kanıt sunmasını yasakladı.

Birleşik Devletler'deki ve Avrupa'daki insanların bu savaşla ilgili gerçeği ergeç anlayacağına inanıyorum. Yalan çağında yaşamıyoruz. Yine de böylesine çok yalan söylenmesinin nedeni, bence günümüz hükümetlerinin kendi halklarından inanılmayacak kadar korkmaları. Mandela'nın Şubat 1990'da Birleşik Devletler'de yaptığı konuşma sırasında atılan çığlıkları anımsıyorum. Yoksulluktan, açlıktan ve ırkçı şiddetten söz ettiği zaman genç, yaşlı, siyah, beyaz bütün Amerikalılar haykırdılar: "Burada da öyle ! Burada da öyle!"

Üç Kızkardeş'in son temsillerinde oynarken ve Olga'nın sözlerini söylerken, "Çektiğimiz acılar, bizden sonra gelenlerin mutluluğu olacak. Dünyaya barış ve mutluluk gelecek. Bizi sevecenlikle anacak ve bize teşekkür edecekler," mutluluğu bir daha göremeyecek olanlar için, sağ kalanların çektiği, insanın içini yakan acılar için, Marx'ın 'insanın insana insanlıkdışı davranışı' dediği şey için ağladım. Öte yandan, bütün bu acımasızlığa, felâketlere karşın gördüğüm bir başka şey daha var -o yaşamı kabullenmeyen milyonlarca insan. Barış istiyoruz ve bize gereken tek şey, gerçek; bütün ezilen halkların adalete ve insanca bir yaşama kavuşabilmesi için gerçeği mutlaka bilmek, öğreninceye kadar diretmek zorundayız. Tarihimizi bilmeden sorunlarımızı çözemeyiz.

Gördüğünüz gibi, Çehov'un 1901'de *Üç Kızkardeş*'te söylediği şeyler, bugün, doksan yıl sonra milyonlarca insanın duygularını dile getiriyor: "Daha çok görmeli, daha çok bilmeliyiz." Gerçeği bilmek zorundayız.

Sonsöz

Fransız yayıncım öyküme yeni bir bölüm eklememi istedi; Ocak 1991'den buyana öyle beklenmedik değişiklikler oldu ki, beş bölüm daha yazılabilirdi. Amerikalı oyun yazarı, dostum Martin Sherman'a akıl danıştım. "Son 14-15 aydır yaptıklarının bir dökümünü çıkart," dedi. "Bu liste, neler olup bittiğini açıklayacaktır -Körfez Savaşı, Sovyetler Birliği'ndeki darbe, kara listeye alınman, ödüllerin, *La Mama*'daki yorumun, Tony'nin ölümü ve torununun doğumu. Bunlar yaşamını, bu olaylarla nasıl başettiğini ve nasıl bir insan olduğunu açıklar." Güncemi, mesajları, notları, dosyaları, gazete kesiklerini ve elbette uçak biletlerinden oluşan desteyi tarayarak bir liste yaptım.

Martin son bir yıldır yaşamımda önemli bir rol oynuyordu; İsadora Duncan ile Essenin'in 1923'de Paris'teki yaşamlarını anlatan, *Dans Ettiği Zaman* adlı bir oyun yazmıştı; 1991 yılının altı ayını bu oyuna ayırdım -17 Haziran'dan 20 Aralığa kadar. Yapımın ortaya çıkışı çok ilginçti. 15 Şubatta menecerim Sam Cohn New York'taki Schubert Kuruluşlarının bürosuna çağrıldı. Hazirandan beri Peter Schaffer'in bir oyununa ha-

zırlanıyordum, yurt içinde turneye çıkmak üzereydim. Ancak yapımcılar, Gerald Schoenfeld ve Schubert'teki meslektaşları sözleşmemi sona erdirmeyi kararlaştırmışlardı. Sam Cohn'a nedenini açıkladılar. 13 Ocakta, Barcelona'daki barış yürüyüşünde yaptığım ve basında çıkan açıklamalar ve *New York Times*'a 8 Şubatta verdiğim ilan. Turnenin ticari açıdan bir fiyasko olacağına inanıyorlardı.

Ulusal basın Barcelona'daki konuşmamı baştan sona çarpıtmıştı; Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesini savunuyormuşum gibi bir sonuç çıkmıştı ki, kesinlikle yanlıştı. Harvard'ın hukuk profesörlerinden Alan M. Dershowitz'in 25 Şubatta Amerikan basınına dağıtılan makalesiyse bu yanlış haberleri körüklemişti. 19 Martta Amerikalı Oyuncular Sendikası *Equity*, çalışanların haksız yere suçlanmasını ve kara listeye alınmasını yasaklayan hizmet yasalarına dayanarak davamın yansız bir hakem tarafından ele alınmasını kararlaştırdı. Karar ne olursa olsun (yapımcılar turneyi siyasal değil, ticari kaygılarla iptal ettiklerini söyleyerek davayı kazandılar) turnenin yapılmayacağı belli olmuştu, böylece altı aylık, sözleşmeli bir işi kaybetmiş oldum. Tam o sırada Robert Fox, Martin'in oyununda İsadora'yı oynamamı önerdi; oyunu üç yıl önce bir kabarede izlemiş ve çok beğenmiştik.

"Yaşamının her ânında olduğu gibi, düşüncelerini açıklarken de yürekliydi. Bence Amerika'nın en iyi yönleri ve bir zamanlar vâdettiği gizilgüç İsadora'da cisimleşmiş. Bazı saf yanları bile Amerika'nın hızla yokolan niteliklerini simgeliyor. Yaşamı beni her zaman derinden, çok derinden etkilemiştir -düşgücü, özgürlük duyusu, yaşamı kucaklayış biçimi." İşte Martin'in İsadora için söyledikleri bunlardı. Oldukça sıradışı bir oyundu; Robert, Martin, yönetmen Robert Allen Ackerman ve ben, Essenin'i bir Rus oyuncunun oynamasında hemfikirdik. Onu bulmak için 21 Mayısta hep birlikte Moskova'ya gittik. Mayısta Moskova leylâklarla bezenir; bulvarlar, bahçeler,

parklar, bina ve apartmanlar, gözünüzün değdiği her yer mor leylâklarla kaplanır. Hep birlikte Kievski istasyonuna doğru yürüdük. Martin ile rastladığımız her dondurmacıdan bir külah dondurma alıyorduk. Elele tutuşmuş, dondurmalarımızı yalayarak istasyonda ilerliyor, bizi Kiev'e ya da Martin'in büyükbabasının yıllar önce, Çar dönemindeki Yahudi kıyımından ve yoksulluktan kaçmak için terk ettiği Ukrayna'daki Çernigov'a götürebilecek trenlere bakıyorduk. Martin'in babasıyla amcası hâlâ sağdı ve New York'daydı. Bugüne kadar her ikisi de ne tür olursa olsun hiçbir tekneye adım atmamıştı. Odesa ile Ellis Adası arasındaki deniz yolculuğunun korkunç anıları hâlâ tazeydi.

Oleg Menşikov adında, Gerard Philipe'in dehâsını ve çekiciliğini çağrıştıran, genç, parlak bir oyuncu bulduk. Oleg, Essenin rolüyle Laurence Olivier Ödülünü kazandı.

SSCB'de Nina Andreyeva'nın Mart 1988'de yayınlanan ve Yahudi düşmanlığını dile getiren, çirkin mektubundan beri beklenen ve korkulan darbe 19 Ağustosta ansızın başladı. Gorbaçov, uğruna yaşadığı ve mücadele ettiği ilkeleri korudu; ona ve ailesine KGB doktorları tarafından uyuşturucu hatta öldürücü ilaçlar verilmesine karşın direnmeyi sürdürdü. Boris Yeltsin de yüreklice direndi. Rus İnsan İlimleri Akademisinin eğitmenleri bize, kız öğrencilerin tankları engellemek için alanın ortasına oturduğunu anlattılar. Ellerinde alışveriş torbaları olan büyükanneler onlara bağırmıştı: "Gidin! Bunu bize bırakın, biz bu delikanlılarla nasıl konuşulacağını daha iyi biliriz!" Üç genç adam öldürüldü: Dimitri Komar, İlya Kriçevsky ve Vladimir Usov. Ölümlerinin bir dönüm noktası olduğuna kuşku yok, çünkü tanklardaki askerler bu olaydan sonra emirleri dinlemediler ve kendi halklarına ateş açmayı kabul etmediler. Kalabalığın arasında, *Ve Durgun Akardı Don* adlı filmi çeken aktör Rupert Everett de vardı. Corin'e anlattığına göre, bir hafta önce bir tank birliğiyle film çekiyormuş.

Ama 17 Ağustosta tanklar film çekimine gelmemiş. Rupert alanda, Beyaz Sarayı korumak için toplanan insanların arasında dururken, tanklar görünmüş. Tanklardan birindeki asker Rupert'i tanımış ve seslenmiş: "Merak etme, Rupert, ateş etmeyeceğiz!"

Otuz gün sonra Moskova'ya gittim ve Anma Konseri için, Bolşoi Tiyatrosunun soyunma odasında Elaine Paige, Chrissie Hynde, Michael Ball ve Frances de la Tour ile buluştum. Elaine 'Anılar' adlı şarkıyı söyledi, ben de Timothy Dalton, Mick Jagger, Cher ve daha pek çok sanatçıdan gelen destek mesajlarını okudum.

6 Ekimde Londra'da 'Yitirilen Kahramanlar' başlıklı bir konser düzenledik. Vladimir Usov'un dul eşi Ludmilla ve 15 yaşındaki kızı Marina onur konuğuydu, yanlarında Moskova Belediye Başkanını temsil eden bir de görevli vardı. Yehudi Menuhin'in okulundan, on altı yaşındaki Thomas Carroll çello çaldı; bir Çek öğrencinin Yehudi Menuhin'in okulundaki öğretim giderlerini karşılamak için 1000 *sterlin* topladık. Marina'ya müzikal bir oyun görmek isteyip istemediğini sorduk. *Joseph* ve *Büyüleyici Technicolor Düş Paltosu* adlı müzikali seçti. En çok sevdikleri yıldızın Jason Donovan olduğunu söyledi; sınıf arkadaşlarının hepsinde onun bir fotoğrafı varmış.

Kesin bir yenilgiye uğramasına, Stalinci liderlerin de tutuklanmasına karşın Ağustos darbesi SSCB'nin parçalanmasını hızlandırdı. Darbeyi açıktan açığa ya da gizlice desteklemiş olan öteki cumhuriyetlerin liderleri ve sözcüleri bağımsızlıklarını ilan etmek, partilerinin adını değiştirmek, ulusal bayraklarına sarınmak, siyasal ve ekonomik denetim aygıtlarını ele geçirmek için hiç zaman yitirmediler.

Komünist Partinin kapatılması, bürokratlar için koruyucu bir paravan oldu. Milyonlarca sıradan insanın sırtından zengin olmaya ilk hazırlananlar yine Stalinciler idi; Stalinci politi-

kaların uzun zamandır bastırdığı milliyetçi çekişmeler alevlenmişti, nedeniyse Stalin yanlısı eski liderlerle Stalin'in geçmişteki yanlış tutumuydu. Stalin 1928'de SSCB'ni ve ekonomisini, öteki cumhuriyetlerin ayrılmasını olanaksız kılacak biçimde değiştireceğini açıklamıştı. Öteki uluslardan çok sayıda kişi sınır dışı edildi ve göçe zorlandı. Bütün bunlar ve başka nedenler, siyasal devrimin yükünü ağırlaştırdığı gibi, eski SSCB'ni oluşturan cumhuriyetleri ve Doğu Avrupa ülkelerini darboğaza sürüklüyor, acıları körüklüyor.

22-27 Ekim tarihleri arasında Atina'da düzenlediğimiz ikinci Sempozyuma büyük bir sorumluluk düşüyordu. Darbenin ve bastırılışının hızı, hem neden hem de sonuç olan gelişmelerin ve sorunların yoğunluğu, İbsen'in *Hortlaklar*'ındaki gibi, yeni bir yaşam kurmak için savaşan milyonlarca insanın çabasını boşa çıkaran, acımasızca boğmaya çalışan, üstüste yığılmış sorunların ansızın patlamasına yolaçmıştı. Bu sorunların üstesinden gelebilmek için önce bu sorunların tarihini incelememiz, üstelik yeni bir ışıkta incelememiz gerekiyor. Atina'daki Sempozyumun teması 'Dünya Tarihi Kapsamında 1930'lu Yıllardaki SSCB' idi. Bolşevizmi, Stalinciliği, Troçkizmi, hatta SSCB'ni, uluslarası bağlamda değil de, tek tek incelemek bize aradığımız yanıtları sağlamaz.

Stalincilik, Lenin'in Bolşevik Partisinin ve Ekim Devriminin kaçınılmaz bir ürünü müydü yoksa tam tersine, bu ilkelere ihanet eden bir karşı devrim miydi? Pek çok farklı ülkede, aynı anda değil, ama aynı tarih diliminde ve aynı yapılanma içinde ortaya çıkan acımasız ve zorba yönetimlerin hem nedeni, hem de sonucu muydu?

Bu, kuramsal bir soru değil. Kimse Ekim Devriminin dünyayı değiştirdiğini ve Stalinciliğin dünyamızı yıllardır gölgelediğini yadsıyamaz. Ben Stalinciliğin Ekim Devrimine ihanet ettiğine ve onu yozlaştırdığına inanıyorum.

Şimdi, hem Stalinciliğin hem de Faşizmin nesnel kökenlerini

ve nedenlerini eskisinden çok daha ciddi bir biçimde incelememiz, araştırmamız gerekiyor. Stalinciliği bilmeden Faşizmi anlamak olanaksız, ayrıca her ikisini de gerçekten kavrayabilmek için onları doğuran koşulları, yapıyı çok iyi bilmek şart.

1991'de Rusya'da olanlar, İsadora ile Essenin'in yaşamlarını, verdikleri savaşımı bizim için çok daha önemli kılıyor. İsadora Duncan, 1917 Ekim Devriminin özgür ve yaratıcı ruhu zincirlerinden kopardığını algılayan, bu yüzden de devrimi kutsayan tek uluslararası sanatçıydı. Daha sonra, Rusya'ya ilk giden Amerikalı sanatçıların arasında Mary Pickford ile Douglas Fairbanks de vardı; Birleşik Devletler o inanılmaz Sergei Eisenstein'ın adını ve yaptığı filmleri onlardan öğrendi.

İsadora ve kocası, ozan Essenin umutluydu; birinin dansları, ötekinin şiirleriyle Amerikan halkına devrimin neden desteklenmesi gerektiğini anlatacaklardı, onlar da 1923 yılının açlık çeken Rusyası'na, Sovyet demokrasisini yıkmaya çalışan Amerikalı, Britanyalı, Fransız ve Japon askerleriyle savaştıktan sonra şimdi de açlıkla savaşan milyonlarca insana, demokratik gücün emekçilerle köylülerin eline geçtiği dünyanın bu ilk devletine buğday göndereceklerdi.

Martin Sherman'ın oyunu 1923'de geçer. O günlerde Alman işçi hareketi, emirleri işçilerin liderlerinden, Weisman'ın önderliğindeki Sosyal Demokratlar'dan alan bir ordu tarafından bastırılmıştır. Sovyet Komünist Partisinin ve Sovyetler'in tepesine çöken bürokrasinin demir pençesi hızlı bir siyasal yozlaşmanın ve gericiliğin tehdidi altındadır; politik gücü işçilerle köylülerin elinden çekip alır. Aynı siyasal bağnazlık Birleşik Devletler'de de gözlenmektedir. İsadora ile Essenin sanatlarının dışlandığını, ne Amerika ne de yeni SSCB'de istendiğini görürler. Lenin felç geçirmiş, ölmektedir. Umutsuzluğa kapılan Essenin'i tek savunan ve yüreklendiren kişi Troçki oldu; şiirlerini basmayı yalnızca bir yayıncı göze

alabildi. Massachusetts'in Boston kentinde halk İsadora ile Essenin'e 'Kızıllar' diye saldırdı. Moskova'daysa 'yozlaşmış' olmakla suçlandılar. İşte Martin Sherman'ın oyununun tarihsel içeriği buydu: Kendilerini 1923 yılında, çaresiz ve beş parasız Paris'te bulan iki büyük sanatçı.

Dans Ettiği Zaman'ın her temsilinden önce bütün ekip, yedek oyuncularla birlikte Oleg'in soyunma odasında toplanıyordu. Bir mum yakıyor, ışıkları söndürüyor, düşüncelerimizi bir noktada toplamaya çalışarak, ilgimizi birbirimizin üzerinde yoğunlaştırarak beş dakika sessizce oturuyorduk.

Londra'daki Globe Tiyatrosundaki açılış gecemiz 6 Ağustostaydı. Mum toplantımız sırasında, 80 yaşındaki bir İngiliz aktörden aldığım mektubu düşündüm. Ona bir mektup yazmış ve 1923 yılıyla ilgili anılarını, düşüncelerini iletmesini rica etmiştim. 1 Ağustos tarihli yanıtında şöyle yazıyordu: "Rupert Brooke'un o saf hayalciliğinin mirasçısı olarak, onun herkese örnek olacağını, insanlara Uluslar Birliği yoluyla birer dünya vatandaşı olmayı öğreteceğini sanıyorduk. Oysa güçlü rekabet ve açgözlülük, 'pazar kapma' yarışı bizi ergeç yeni bir savaşa sürükleyecek..."

Sonra, SSCB'deki Ağustos darbesinin gergin günleri başladı. Oleg Moskova'daki ailesinden, üç genç adamın ölüm haberini aldı; mum yakma töreninde artık hepimizin aklında aynı şey vardı: Oleg'in ailesi, Moskova'daki dostlarımız ve onların aileleri.

Cennetin kapıları dardı
Onlara doğru hızla atılan
Gençlerden ikisi Rus
Üçüncüsü Yahudiydi.

Bunlar bir Rus kadının, Alla Gelikh'in bir şiirinin ilk dizeleri; şiirini Frances de la Tour'a tiyatronun kapısında vermiş

ve 6 Ekimdeki 'Yitirilen Kahramanlar' konserimizde okumasını istemişti. Oleg, Osip Mandelstamm'ın bir şiirini, sevgili Martin Sherman ise Nekrasov'un *Özgürlük* adlı yapıtını seslendirdi.

Mumun alevi titreşti, sonra yeniden düzeldi; tiyatronun arkasındaki oyun salonundan gelen makineli tüfek ateşini ve şu tehdit edici haykırışı duyduk: "Ben Yokedici'yim! Tekrar geleceğim !"Stalin ya da Çar tarafından öldürülen, yasaklanan sanatçıları, şairleri düşündük, yaşamları ve fikirleri beynimizin derinliklerinde Vladimir Usov, Dimitri Komar ve İlya Kriçevsky'nin anılarına karıştı.

Konserden on gün sonra, Tasha, Joely ve üvey kızkardeşleri Catherine Los Angeles'a, ağır hasta olan babalarının, Tony Richardson'un yanına gittiler. Mumun alevi titredi, incecik bir sarmala dönüşerek yükseldi, sonra güçlendi ve düzeldi; bu akşam mum Tony için yanıyordu.

12 Kasımda, Prenses Diana'dan İsadora rolü için Yılın Oyuncusu Ödülünü alırken, yanımda Martin Sherman vardı. Vişne çiçekleriyle bezeli gömleği ve Rus işi eteği, hastanede yatan Tony için giydiğimi yalnızca Martin ve sevgili arkadaşım Frances de la Tour biliyordu.

Martin iki hafta boyunca her gün evime geldi, elimi tuttu, konuştu, konuştu. Bana AIDS'i anlattı; bazı Amerikalı dostlarımı AIDS yüzünden yitirmiştim, ama bu hastalık hakkında hiçbir şey bilmiyordum. Robert Los Angeles'a gitti; Tasha, Joely, Catherine ve onun annesi Griselda'ya katıldı. Onları her akşam arayıp haber soruyorduk. Magic Johnson AİDS'e yakalandığını açıklayınca, Robert göğsünde 'MAGİC'İ SEVİYORUZ' yazan tişörtler hazırlattı. Ayın on üçünde Los Angeles'a gittim, ama Tony çoktan bilincini yitirmişti; 14 Kasım gecesi saat 1.30'da öldü.

Vişne Bahçesi'ni benim için bir kez daha sahnelemeyi tasarlıyordu, 1992 yılının ocak ayında provalara başlayacaktık.

Eylülde oyuncu seçimi için Londra'ya gelmişti; Timeon'un tasarımladığı dekorun bir maketini gösterdi: 1. Perde -çıplak dallar; 2. Perde -beyaz tomurcuklar; 3. Perde -kırmızı vişneler, bir vişne şöleni; 4. Perde -yazlıkçılara villa yapmak için kesilecek olan yemyeşil ağaçlar. Son derece yalın bir yaklaşım, öyküyle tam anlamıyla örtüşen bir tasarımdı. Tony'nin otel odasındaki makete baktım. Beyaz örtünün üzerindeki vişne salkımları, ağzına kadar vişneyle dolu sepetler. Vişneyle ağırlaşmış ağaçlar, vişnelerle taçlanmış tahta çubuklar, ağaçtan ağaca gerilmiş lambalı teller, onların altında, Yahudi orkestranın çaldığı müziğin eşliğinde dans eden Lliuba Ranevskaya, kızları ve dostları. Tony yatağa uzanmış, coşkumu izliyor ve paylaşıyordu. Hastaydı, çok da yorgundu ama kahverengi gözleri o çok iyi tanıdığım, haylaz bakışlarla pırıl pırıldı. "Rusya'da vişne festivali kutlanır mıydı?"diye sordum; yanıtını tahmin ediyordum. Büyük bir keyifle kıkırdadı. "Bilmiyorum, ama bu yapımda kutlanacak."

Tony ve yapımımız için, Roy Miles'in Londra'daki galerisinde bulduğum, yaşlıca bir Rus ressamın bir tablosunu almıştım. Tablo şu anda Joely'nin evinin duvarında. Resimde, topladıkları vişneleri sepetlere dolduran bir büyükanne, bir anne ve küçük kızı görülüyor. Resim 1930'larda yapılmış, ama bu üç kuşağın bir vişne festivalini kutladığına hiç kuşku yok.

28 Mart Cumartesi, gece saat birde Joely'nin bir kızı oldu. Carlo ile giysilerimizi çıkartmadan yatmış, telefonun çalmasını bekliyorduk. Joely'nin kocası Tim, "Şunu bir dinle," dedi. Telefonun öteki ucunda ağlayan bebeğin sesini duydum. Hemen sokağa fırladık, bir taksiye atladığımız gibi hastaneye koştuk. Joely, Tim ve bebek bizi sevinçle karşıladılar. Carlo bebeği kucağına aldı, Joely ile Tim birbirlerine sarıldılar, uzun ve çetin bir savaştan yeni çıkmış iki savaşçının, zafer ve rahatlama sarhoşluğuyla hem ağlıyor, hem gülüyorlardı. Hintli

dadıyla ebe hayran hayran onları seyrediyordu. Joely ile Tim, doğal doğum kurslarına katılmışlardı. Herhangi bir ilaç ya da uyuşturucu almayı reddeden Joely çok zor bir doğum yapmıştı. Joely, sonlara doğru gücünü yitirdiğini ve ilaç istemeye yeltendiğini anlattı. Ama Tim bir yandan talimatlarını sıralarken bir yandan da yüreklendirmek için bağırıyormuş. "Devam et! Ikınsana! İt, Joely, it! Bebek görünmek üzere!" Joely'nin doğduğu geceyi anımsadım, Tony sonuna kadar yanımdan ayrılmamıştı. "Hadi, devam et. Hârika görünüyorsun. Monica Vitti'ye benziyorsun." Karısına güven aşılamayı gerçekten bilen bir erkekti.

Tasha, Joely, Catherine, Giselda ve bende, usta Fransız fotoğrafçı Lartigue'nin çektiği, Tony'nin renkli bir fotoğrafı var. Tony, La Garde Freinet'deki ormanın hemen bitişiğindeki, yüksekçe evinde, bir ağacın önünde duruyor. Kollarını havaya kaldırmış; kollarının arasındaki kocaman, sarı-beyaz papağan kanatlarını açmış, gökyüzüne doğru yükseliyor.

Büyük acılarla ve büyük mutluluklarla dolu, her anı birbirine geçmiş bir yıl. Kökler, yeni bir trajedi ve mutluluk hasadı getirecek olan taze sürgünler ve yapraklar. Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ındaki asırlık meşe ağacı.

Cannes Film Festivalindeyiz; James İvory'nin elini tutmuş, *Howardlar'ın Sonu* adlı filmimizin tanıtımı için Grand Palais'nin basamaklarını çıkıyoruz; Tony'i düşünüyorum. Bana Cannes'ı ilk gösteren ve koyda ilk kez su kayağı yaptıran Tony'i -sudan çıkar çıkmaz tekrar suya yuvarlanmıştım, tutunduğum ip elime dolanmış, yıldız biçimindeki safir alyansım sulara gömülmüştü.

Bu son bölümü Tony'e adıyorum. O, YENİ'nin ESKİ'yi yeneceğine inanırdı. İşinde ve yaşamında eskinin yeniyi boğmasını engellemek için savaştı; sayısız genç insana cesaret ve güven aşıladı, genellikle de ilk işlerini o önerdi. Onunla ilk çalıştığımda, Stratford-upon-Avon'daki *Othello*'da korka

korka rol aldığımda ve *Geriye Öfkeyle Bak* adlı filmini izlediğimde yirmi iki yaşındaydım; Jimmy Porter'i Richard Burton oynuyordu. Jimmy'nin ateşli sövgüleri, bulaşıcı şakaları, gürültücü, neşeli ve acıklı trompet soloları beni, gençlerin canlılığının ve yaşama duydukları yaratıcı iştahın 1950'lerde İngiltere'nin üzerine çöken o katı ve ölümcül kültürsüzlük, bürokrasi perdesini yırtacağına inandırmıştı.

Tony'nin yaptıkları ve yaşama yaklaşımı benim için her zaman bir esin kaynağı olmuştu; bağımsız ruhuna, çevresindeki insanları araştıran gözlerine, birlikte çalıştığı insanlara da bulaştırdığı güvenine ve coşkusuna âşıktım. Onlar artık Tony'siz yaşamak zorundalar, ama Tony kızlarında yaşamaya devam ediyor.

Albüm

Roy Redgrave, Avustralya'daki bir 'Orman Tiyatrosu'nda, 1900 yılları (solda).

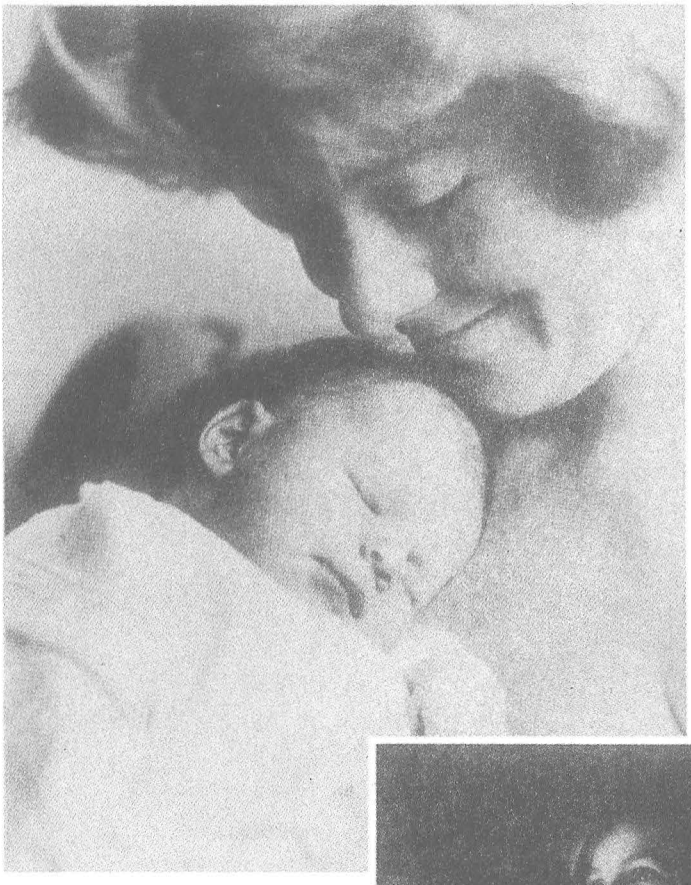
Chiswick'deki Bedford Köşkünün önü, 1950 (altta).

Michael ile Rachel, 1940

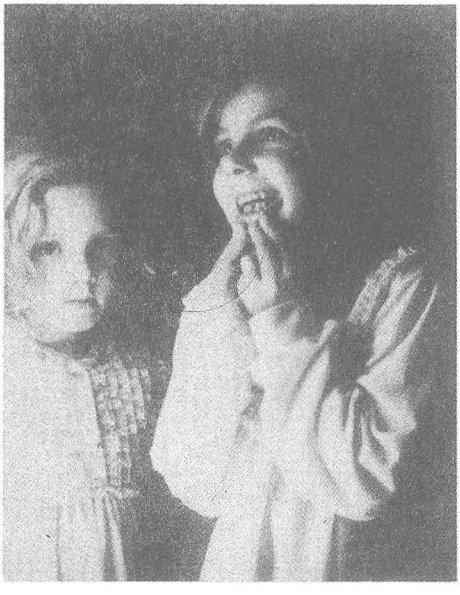
Michael Elliott'ın Beğendiğiniz Gibi *yapımında, Rosalind rolünde, Stratford, 1961 (sağda).*

Tony Richardson'ın Üç Kuruşluk Opera *yapımında, Polly Peacham rolünde, Prince of Wales Tiyatrosu, 1972 (altta).*

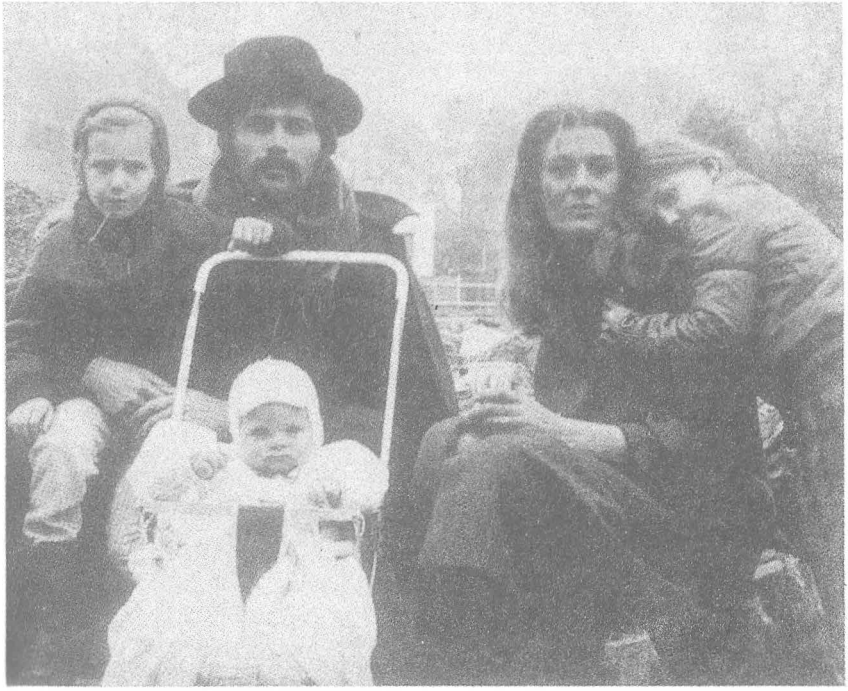
Natasha, doğduktan hemen sonra, 11 Mayıs 1963. Fotoğrafı Tony çekti (üstte).

Tasha dört, Joely üç yaşında bunu ben çektim (sağda).

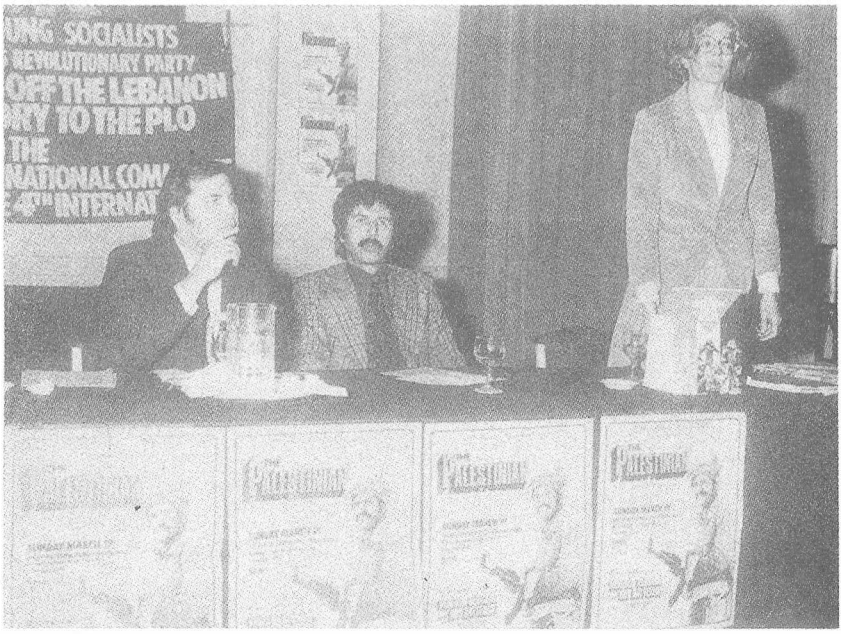
Franco Nero ile, Ella Petri'nin yönettiği Taşrada Sessiz Bir Yer*'de, 1967 (yanda). Franco ile Londra'da Tinto Brass'ın yönettiği* Okul Kaçağı *filminin setindeyiz, Natasha, Joely ve Carlo ziyaretimize gelmiş (altta).*

Ocak 1991, BM'nin tanıdığı sürenin dolmasına ve Irak'a karşı savaşın başlamasına iki gün kala, Gerry Healy'nin anısına düzenlediğimiz 1990 Sempozyumu (solda).

1978 baharında, İsrail'in Lübnan'ı işgal ettiği dönemde (Beşinci Savaş), Britanya'daki sendikacılara seslenirken (altta).

Adrian Dunbar ile Hırıltılar'da, Young Vic ve Wyndham Tiyatrosu, 1986-87 (üstte).

Çehov'un Martı'sında ünlü oyuncu Arkadina rolünde, Natasha ise oyuncu adayı Nina; Queen's Tiyatrosu, 1985

Robert Sturua'nın yönettiği Üç Kızkardeş*'de Lynn Masha rolünde, ben Olga'yı, Jemma ise İrina'yı oynuyor; Queen's Tiyatrosu (üstte).*

Ben Julia, Jane Fonda ise Lillian Hellman rolünde, Oxford Üniversitesinde, Julia*'nın çekimlerinde (solda).*

CBS televizyonu için çekilen, Arthur Miller'in başyapıtı Orkestra'*da Fania Fenelon rolünde (solda).*

PBS televizyonunun çektiği, Salem'deki cadı avı duruşmalarıyla ilgili, Sara İçin Üç Kral *adlı filmde Sara rolünde, Ron Hunter ile, 1983 (altta).*

Bir Parça Şair*'de, Con Melody'nin karısı Nora rolünde, 1988 (sağda).*

Richard Attenborough'nun savaş karşıtı Aman, Ne Hoş Bir Savaş *filminde Sylvia Pankhurst rolünde, 1968 (altta).*

Hüzün Kahvesi'nin Türküsü *ve* Bebek Jane'e Ne Oldu *için Lynn'in kısacık kestiği saçlarımla, Ekim 1990 (sağda).*

Sidney Lumet'nin Doğu Ekspresinde Cinayet *filminde, 1974 (altta).*

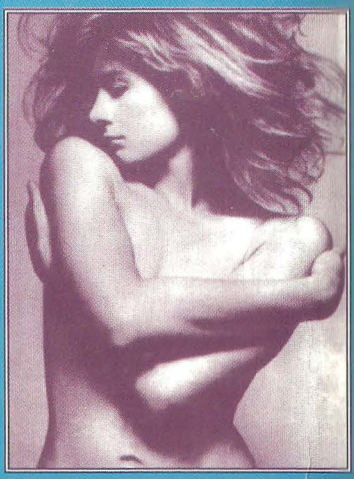
Dustin Hoffmann ile Agatha Christie'nin ortadan kaybolu-şuyla ilgili, Agatha *adlı filmin havuz sahnesinde,*

1977 Akademi Ödülleri töreninde, Julia *rolü için En İyi Yardımcı Kadın Oyuncu Oscar'ını alırken.*

30 Ocak 1937 Cumartesi günü, bir kar fırtınasının ortasında doğmuşum. Babam Old Vic Tiyatrosu'nda Laurence Olivier ile düello ediyormuş; Hamlet'e karşı Leartes... Biri sahnenin yan kanadından babama, "Bir kız!" diye fısıldamış. Oyun bittikten sonra seyirci selâmlanırken Olivier öne doğru ilerleyerek şöyle söylemiş: "Bayanlar baylar, bu gece büyük bir oyuncu doğdu, Leartes'in bir kızı oldu."

Dört kuşak tiyatrocu bir ailenin kızı, sinemada **Cinayeti Gördüm**'den **Julia**'ya, **Howard's End**'e birçok filmde belleklerimizde silinmez izler bırakan büyük İngiliz sahne ve sinema oyuncusu Vanessa Redgrave, aynı zamanda politik kimliğiyle de tanınır; özellikle de Filistin davasına yakınlığıyla. Bu kitapta Vanessa Redgrave sahne ve perde yaşamını olduğu kadar duygusal yaşamını da gözler önüne sererken, bir yandan da politik görüşlerinin oyunculuk mesleğiyle neden kaçınılmaz bağlar içinde olduğunu anlatıyor. Sanat ve politikayla içiçe geçmiş bir yaşamın dökümünü yapıyor. Vanessa, İngiltere'nin kültürel yaşamında 40 yıla yakın bir süredir öncü rol oynayan büyük bir oyuncunun, cesur bir kadının yaşamöyküsü.

İLETİŞİM 2XX • GEÇMİŞ GELECEK DİZİSİ 1 • ISBN 975-470-XXX-X